

**УКРАЇНЬКА АСОЦІАЦІЯ
ВИКЛАДАЧІВ І ДОСЛІДНИКІВ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

**УКРАЇНСЬКИЙ ЩОРІЧНИК
З ЄВРОПЕЙСЬКИХ
ІНТЕГРАЦІЙНИХ СТУДІЙ**

Випуск III

**УКРАЇНА – ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ:
ВІД ПАРТНЕРСТВА
ДО АСОЦІАЦІЇ**

УКРАЇНЬКА АСОЦІАЦІЯ ВИКЛАДАЧІВ І ДОСЛІДНИКІВ
ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

УКРАЇНСЬКИЙ ЩОРІЧНИК
З ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ СТУДІЙ

**УКРАЇНА – ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ:
ВІД ПАРТНЕРСТВА ДО АСОЦІАЦІЇ**

Випуск III

**Терен
2019**

УДК 339.94
ББК У5 Б14

*За повного або часткового використання матеріалів
посилання на видання обов'язкове.
Матеріали надруковані методом прямого відтворення тексту,
наданого авторами, які несуть відповідальність
за його достовірність, зміст і стилістику,
за правильне цитування джерел та посилання на них.
Організаційний комітет не несе відповідальності за погляди,
висловлені авторами матеріалів.*

Україна – Європейський Союз: від партнерства до асоціації: Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій. Вип. II. – Луцьк, Терен, 2019. – 428 с.

У Щорічнику вміщені статті учасників міжнародної науково-практичної конференції, метою якої було представити освітянський досвід у сфері викладання та дослідження європейських інтеграційних процесів в Україні та за її межами.

Щорічник підготовлено та видано за кошти
проекту Асоціації: 575385-EPP-1-2016-1-UA-EPPJMO-SUPPA
«Більш широке висвітлення європейської інтеграції у викладанні
та наукових дослідженнях», що здійснюється за підтримки
Програми ім. Жана Моне Еразмус+

Ukraine – European Union: From Partnership Towards Association.
The Ukrainian Yearbook of the European Integration Studies. II. – Lutsk,
Teren, 2019. – 428 p.

The publication was initiated by the Ukrainian Association of Teachers
and Researchers of European Integration and was implemented
within the framework of the project
575385-EPP-1-2016-1-UA-EPPJMO-SUPPA:
“Enhanced Visibility on European Integration Teaching and Research”.

The European Commission support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents which reflect the view of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

ISBN 978-617-7680-25-2
ISBN 978-617-7680-27-6 (вип. III)

© Українська Асоціація Викладачів і
Дослідників Європейської Інтеграції, 2019

© Автори статей, 2019

ЗМІСТ

Балджи М. ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО РИНКУ ЗЕРНА: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ	10
Барабаш О. СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД У РІШЕННЯХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ	19
Баранник Л., Дулік Т., Александрюк Т. СУЧАСНІ ТРЕНДИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ	29
Барна Б., Калитчак Р. ВІДНОСИНИ НОРВЕГІЇ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ: МОДЕЛЬ ДЛЯ НАСЛІДУВАННЯ УКРАЇНОЮ?	43
Бахрушин В. ЄВРОПЕЙСЬКІ РАМКИ КВАЛІФІКАЦІЙ – ВАЖЛИВИЙ ІНСТРУМЕНТ ІНТЕГРАЦІЇ У СФЕРІ ОСВІТИ	51
Бець М. ДЕРЖАВНЕ КРЕДИТУВАННЯ ПРОЕКТІВ З ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ЯК ЧИННИК ВИРІШЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ЗАВДАНЬ УКРАЇНИ	57
Вінська О., Токар В. ГЕНДЕРНИЙ РОЗРИВ У КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄС: ВИМІР ЗАКОНОДАВЦІВ І ТОП-МЕНЕДЖМЕНТУ	65
Гарашук О., Куценко В. ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ – ШЛЯХ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	72
Гегедош К. ЕВОЛЮЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА	83
Гладиш М., Сичов В. МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЄС: ДОСВІД ШВЕЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ	91
Горюнова Є. РОСІЙСЬКА АНЕКСІЯ КРИМУ ТА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	99

Григор'єв О.	
ПОРУШЕННЯ ЛІБЕРАЛЬНОГО КОНСЕНСУСУ: ПОРІВНЯННЯ КЕЙСІВ ЧЕХІЇ ТА СЛОВАЧЧИНИ	108
Дерев'янка І.	
ВИСВІТЛЕННЯ ВІДНОСИН УКРАЇНА – ЄС 2000–2002 рр. В ПОЛЬСЬКИХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ	117
Дзюбенко І.	
ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	126
Дьомін О.	
РЕАЛІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ І ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ В СФЕРІ ПІДГОТОВКИ ІНЖЕНЕРІВ З МЕХАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА	135
Завгородня В.	
СОЛІДАРНІСТЬ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЦІННІСТЬ І ПРИНЦИП ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	142
Калінічева Г.	
ДУАЛЬНА ФОРМА НАВЧАННЯ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ	151
Кисильова К.	
ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ	163
Клиновий Д., Петровська І.	
ЄВРОІНТЕГРАТИВНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ ПРОСТОРОВИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ	170
Козарезенко Л.	
ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ В СИСТЕМІ ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС	179
Кривцов А., Царенко О.	
ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «МОЛОДІЖНИЙ ЦЕНТР НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ» В КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ	190
Кузишин А.	
ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТРАДИЦІЙ НА ФОРМУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ ТА ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ НАСЕЛЕННЯ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ (ДРУГ. ПОЛ. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)	197

Лиман І., Константинова В.	
СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ З ЄС В РАМКАХ ПРОЕКТУ ПРОГРАМИ ЕРАЗМУС+ «СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: РОЗВИТОК НА ОСНОВІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ ТА РЕКОМЕНДАЦІЙ».....	206
Липов В.	
ГНУЧКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ЄВРОПИ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ	214
Майдибура К.	
ПИТАННЯ НЕЙТРАЛІТЕТУ У ЗОВНІШНІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВ ЄС НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ	223
Манаєнко І., Чорній В.	
РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ	232
Маначинська Ю., Євдошак В.	
ОЦІНКА ВАРТОСТІ АГРОБІЗНЕСУ В УМОВАХ ПАРТНЕРСТВА УКРАЇНА – ЄС	241
Матвієнків С.	
ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА ШЛЯХУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ТРАНЗИТУ	248
Meniailo V.	
TRANSFORMATION OF PROFESSIONAL REQUIREMENTS TO ACADEMIC AND RESEARCH STAFF IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE	255
Міщенко А.	
ЗАПОЗИЧЕННЯ ДОСВІДУ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄС У ПРОЦЕСІ ПРИВЕДЕННЯ У ВІДПОВІДНІСТЬ РЕГУЛЮВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ ОБМЕЖЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ	264
Nesterova M.	
EU INTERCULTURAL DIALOG STUDIES AND SOCIAL COHESION DEVELOPMENT	271
Отамась І.	
ОРГАНІЗАЦІЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД	279
Pichugina M., Artemenko L.	
NONFORMAL EDUCATION IN UKRAINE: JEAN MONNET MODULES CONTRIBUTION	286

Прихненко М., Бабій Д.	
КРИЗА «ПОЛІТИЧНОГО КОМПОНЕНТУ» ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ	292
Пухонська О.	
СУЧАСНА РЕЦЕПЦІЯ ПОСТТОТАЛІТАРНОЇ ПАМ'ЯТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР	300
Сбруєва А.	
ЄВРОПОЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ: ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ ЖАН МОНЕ МОДУЛЬ	310
Семенов О.	
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТИ АКАДЕМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДОСЛІДНИКА: ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ ЕРАЗМУС+ЖАН МОНЕ МОДУЛЬ	320
Сеньків М.	
ЗАКОНОДАВСТВО ЯК ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ДОСТУПНОГО ТУРИЗМУ ДЛЯ ВСІХ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА УКРАЇНІ	330
Славко А.	
ПРИНЦИП ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ: ДОСВІД ЄС ТА ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ	340
Терещук В.	
ПАНЄВРОПЕЙСЬКЕ ТЕЛЕБАЧЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МЕДІА-СИСТЕМИ	350
Тітаренко С.	
ВИКОРИСТАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ	357
Тирахкіна О.	
SHARED VALUES AS A BACKGROUND OF EUROPEAN CIVILIZATIONAL CHOICE: CASE STUDY OF ZNU STUDENTS	366
Турчин Я.	
СХІДНИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: КЛЮЧОВІ ДИЛЕМИ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ФОРМУВАННЯ	373

Чередніченко О., Чередніченко Є.	
БУРЯКОЦУКРОВЕ ВИРОБНИЦТВО В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД	381
Черкасов С.	
ФОРСАЙТІНГОВА СТРАТЕГІЯ «СТАЛОГО РОЗВИТКУ» ЯК ІНСТРУМЕНТ СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ	390
Chernyakova Z.	
EUROPEAN COMPONENT OF THE COURSE «ACADEMIC WRITING» FOR DOCTORAL STUDENTS IN THE FRAMEWORK OF THE PROJECT JEAN MONNET MODULE	398
Чичуліна К., Скриль В.	
ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОЇ СВІДОМОСТІ	407
Шмулевич П.	
ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА І СИНЕРГІЯ ДЛЯ ТУРИЗМУ	418

Дорогі друзі,

пропонуємо Вашій увазі третій випуск «Українського Щорічника Європейських Інтеграційних Студій», що є однією з ініціатив Української Асоціації Викладачів та Дослідників Європейської Інтеграції (aprei.com.ua). Це періодичне академічне видання покликане слугувати своєрідним індикатором розвитку Європейський Студій в Україні, на сторінках якого українські науковці мають можливість висвітлювати результати власних досліджень з різних аспектів євроінтеграційної тематики та краще популяризувати академічний доробок з питань об'єднавчих процесів на європейському континенті, зокрема щодо відносин України з Європейським Союзом.

У даний випуск Щорічника включені публікації доповідей українських науковців, що були представлені 19 березня 2019 р. у рамках міжнародної науково-практичної конференції «УКРАЇНА – ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ: ВІД ПАРТНЕРСТВА ДО АСОЦІАЦІЇ», яка була присвячена 25-річчю підписання угоди про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС.

У третій випуск увійшли статті, в яких йдеться про виклики перед європейською інтеграцією у торгівельній та фінансових та агропромисловій сферах, значимості України у зовнішній політиці ЄС, проблематику захисту навколишнього середовища в ЄС та в Україні, висвітлення діяльності громадського сектору в Україні, виклики ЄС як глобального актора, питання європейської ідентичності та європейських цінностей.

Окрему увагу присвячено важливості Програми ЄС Еразмус+ напряму ім. Жана Монне, що слугує одним з визначальних чинників у розвитку Європейських Студій в Україні. Українські дослідники, які вже залучені у цю унікальну програму, мають можливість поділитись досвідом із своїми колегами, що прагнуть стати частиною всесвітньої спільноти Жана Монне.

Ініціатором її проведення конференції виступила Українська Асоціація Викладачів та Дослідників Європейської

Інтеграції. Співорганізатором конференції став Львівський національний університет імені Івана Франка, зокрема його факультет міжнародних відносин. Конференція вже традиційно було організовано у співпраці з ініціативою «Європейській парламент – до Кампусу». До її проведення також долучилась Українська Асоціація Міжнародного Права. Цьогоріч конференція також відбувалась за підтримки програми Львівської Міської Ради «Львів Науковий».

Серед учасників були експерти з Великої Британії, Польщі та Макао, а також українські науковці з різних міст України: Бердянська, Вінниці, Глухова, Дніпра, Дрогобича, Запоріжжя, Івано-Франківська, Києва, Кривого Рогу, Луцька, Львова, Маріуполя, Одеси, Полтави, Сум, Ужгорода, Умані, Харкова, Тернополя, Черкас, Чернівців.

Видання Щорічника є важливою складовою Проєкту Асоціації 575385-EPP-1-2016-1-UA-EPPJMO-SUPPA: «Більш широке висвітлення європейської інтеграції у викладанні та наукових дослідженнях», який Українська Асоціація Викладачів та Дослідників Європейської Інтеграції реалізує за підтримки Програми ЄС Еразмус+ напряму ім. Жана Монне. Зусилля Асоціації спрямовані на підвищення фаховості та сприяння динамічнішому розвитку євроінтеграційних досліджень в Україні, що передбачає проведення різних заходів освітнього та наукового характеру, зокрема конференцій, семінарів, круглих столів, тренінгів, а також публікації їхніх результатів і поширення серед наукової громадськості та широкого загалу українців.

*З повагою,
Українська Асоціація Викладачів та Дослідників
Європейської Інтеграції*

Балджи М.,
*доктор економічних наук,
професор, Одеський національний
економічний університет*

ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКОГО РИНКУ ЗЕРНА: АНАЛІЗ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

INTEGRATION OF UKRAINE INTO THE EUROPEAN GRAIN MARKET: ANALYSIS AND PROSPECTS

Анотація: на основі дослідження сутності ринку та його кон'юнктури були виявлені національні інтереси держави на світовому рівні, а також проаналізовані особливості ринку зерна, що дозволило підтвердити можливість зайняття Україною більш стійкого положення в країнах Європейського Союзу та виявити існуючі недоліки у системі державного регулювання ринку зерна. Запропоновані пропозиції удосконалення у сфері регулювання ринку зерна, які спрямовані на вирішення існуючих проблем на європейському просторі.

Ключові слова: ринок зерна, Європейський Союз, Україна, державне регулювання, інтеграція.

Annotation: on the basis of the study essence of the market and its conditions, the national interests of the state were identified at the world level, as well as analyzed the features of the grain market, which confirmed the possibility of Ukraine taking a more stable position in the countries of the European Union and identify existing shortcomings in the system of state regulation of the grain market. Proposals for improvement in the field of grain market regulation aimed at solving existing problems in the European space.

Keywords: grain market, European Union, Ukraine, state regulation, integration.

Українське зерно користується попитом не тільки на внутрішньому, а також і на світовому ринку зерна. Експорт зернових культур є одним із найефективніших товарів для

реалізації на європейському ринку. Загальновідомо, що галузь з виробництва хліба та хлібобулочних виробів країни відіграє визначну соціальну і стратегічну роль у житті суспільства, задовольняючи потреби населення в харчовому продукті. Борошняні вироби і, насамперед, хліб традиційно займають найважливіше місце в раціоні харчування. Незважаючи на це, проблеми реалізації зернової продукції залишаються актуальними для української економіки через те, що обсяги отамання врожаю нестабільні. Не дивлячись на те, що зерновий ринок України є стратегічною галуззю економіки держави та визначає обсяги пропозиції і вартість основних видів продовольства для населення країни, зокрема продуктів переробки зерна та продукції тваринництва, формує істотну частку доходів сільськогосподарських виробників, визначає стан і тенденції розвитку сільських територій, формує валютні доходи держави за рахунок експорту, інтеграція країни до європейського простору носить гальмуючий характер.

Зерновий ринок включає в себе практично всі елементи ринкових відносин, ефективність його функціонування впливає на рівень розвитку продовольчих ринків. З урахуванням масштабів і повноти елементів економічних відносин зерновий ринок може виступати в якості своєрідної моделі розвитку для інших ринків сільськогосподарської продукції, сировини та продуктів харчування, а в сучасних умовах – стати ключовим елементом в організаційно-економічному механізмі розвитку агропромислового комплексу країни.

Останніми роками у зерновому господарстві України намітилася тенденція до нарощування обсягів виробництва, що дало змогу повернутися на світовий ринок зернових у ролі одного з потужних виробників та експортерів зернових культур. Зернові культури за обсягами реалізації належать до другої статті вітчизняного експорту, що дозволяє залучити до України більше валюти, ніж минулого року, а отже, позитивно вплинути на курс гривні.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства в країні намолочено 70,1 млн тон зернових, що є рекордним показником за всю історію незалежної України. Близький результат був лише одного разу – в 2016 році (66

тисяч тонн), але таких успіхів вдалося в першу чергу досягти за рахунок гарного врожаю пізніх зернових, перш за все кукурудзи, соняшнику та сої. Відповідно до прес-релізу міністерства, кукурудзи намоложено 35,5 млн тонн; пшениці – 24,5; ячменю – 7,3; жита – 0,41; гречки – 0,13 млн тонн. Крім того, соняшнику зібрано 13,7 млн тонн, сої – 4,4; ріпаку – 2,6; цукрових буряків викопано 13 млн тонн. Найбільший вал зерна зібрано в Полтавській (6,4 млн тонн), Вінницькій (6,1 млн тонн) і Черкаській (4,8 млн тонн) областях. Найвища врожайність зернових і зернобобових простежена в Черкаській (72,8 ц/га), Хмельницькій (71,6 ц/га) і Вінницькій (71,3 ц/га) областях. Мінагропрод прогнозує обсяг експорту зернових у 2018/2019 маркетинговому році (МР, липень-червень) на рівні 47,2 млн тонн, проти 39,9 млн тонн у 2017/2018 МР. Станом на кінець грудня 2018 року з початку 2018/2019 маркетингового року (МГ, липень-червень) Україна експортувала 21,02 млн тонн зернових і зернобобових. Зокрема, до теперішнього часу експортовано 10,02 млн тонн пшениці, 3,1 млн тонн ячменю, 7,5 млн тонн кукурудзи та 0,4 млн тонн інших зернових [1].

Високий врожай зернових, який прогнозують експерти, сприятиме нарощуванню експорту. Проте, є деякі проблемами на шляху збільшення експорту. До таких проблем першу чергу відносяться стан логістичної та транспортної інфраструктури, які потребують значних інвестицій. В Україні недостатня потужність залізниці. У 2017 році, коли трейдери почали активно направляти зерно в порти заявки на вагони надавалися лише на 30-40% потреби. За даними УНІАН у парку діяло 12 тисяч вагонів-зерновозів. У 2018 р. ця цифра скоротилася на 1-1.5 тис. через закінчення терміну експлуатації [2].

На обсяг експорту також негативно впливає урожайність культур. Урожайність пшениці на 70%, кукурудзи – 35% менша, ніж у країнах ЄС. Аграрії не мають достатніх коштів, щоб вкладати в оборотні засоби та нові технології, що забезпечити світовий рівень врожайності. Крім цього скороченню експорту сприя зменшення посівних площ зернових культур.

Загалом ціни на основні види зерна збільшились щодо

початку року на 20 – 60%. Загалом можна прогнозувати збільшення цін на зерно в Україні на фоні подорожчання пального, скорочення посівних площ, а також на фоні світової тенденції збільшення ціни на зернові.

Проте, ураховуючи подорожчання матеріально-технічних ресурсів, у більшості виробників зерна мав місце дефіцит грошових коштів. Відголоски кризи банківської системи та фінансової ситуації в країні були відчутними впродовж поточного року. Це проявлялося у високих банківських ставках на кредитні ресурси та відсутності зацікавленості більшості банківських установ у кредитуванні суб'єктів аграрного сектору. За підсумками весняно-польової кампанії ставки за користування банківськими кредитами становлять у середньому 19-23%. За таких умов кредитування є непривабливим для господарників.

Держава не залишається осторонь проблем, що виникають на ринку зерна, та намагається здійснювати його регулювання економічними важелями. Держава здійснює регулювання ринку зерна через проведення державних закупівель зерна у сільськогосподарських товаровиробників. Але питання щодо інтеграції на європейський ринок ще залишається відкритим. Враховуючи світові тенденції, українське зерно у новому сезоні буде користуватися попитом на зовнішньому та внутрішньому ринку. Якщо на ячмінь та кукурудзу основу попиту забезпечать зовнішні споживачі, то на продовольчу пшеницю можливе заострення конкуренції між зернотрейдерами та вітчизняними переробниками.

Процес інтеграції України до європейського економічного співтовариства повинен будуватись на спеціалізації української економіки з виявленням і нарощуванням унікальних конкурентних переваг галузевого рівня. Для України значним пріоритетом є існування продовольчого потенціалу. Дійсно, наша країна завжди була великим постачальником хліба на світові ринки. Так, у 1898-1913 роках частка України в світовому експорті пшениці становила 20%, ячменю – 43%, а всіх зернових – 21% [3]. Недарма свого часу вона й дістала назву «житниця Європи». Зернові культури завжди були та залишаються основними культурами експорту сільськогосподарської

продукції України. Саме тому конкурентоспроможність зернових значною мірою визначає конкурентоспроможність усього сільського господарства країни. На рисунку 1 подана доля експорту основних зернових культур до країн Європейського Союзу в 2016 році.

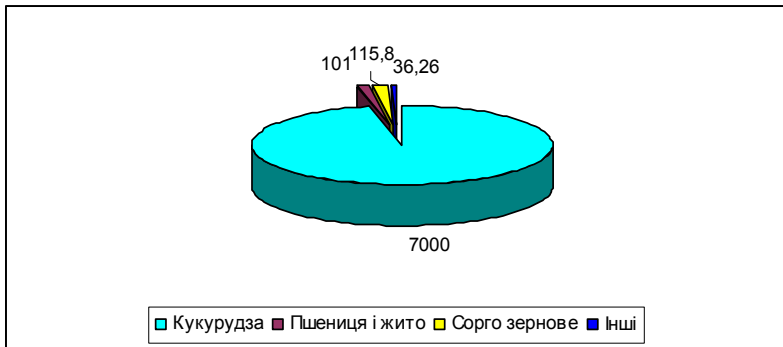

Рис. 1. Експорт основних зернових культур до країн ЄС в 2016 р., (розраховано за даними [4])

З наведених даних зрозуміло, що основні культури, які відправляються до країн Євросоюзу – пшениця й кукурудза.

За даними Державного комітету статистики були проаналізовані дані експорту зернових культур до країн Європейського Союзу за 2016 рік (табл. 1). Як бачимо, Україна у 2016 році торгувала тільки з 23 країнами Європейського союзу і, переважно, на експорт відправлялись пшениця та кукурудза.

Основними факторами, під впливом яких формувалася цінова ситуація на європейському ринку зернових культур, були:

- значний урожай зернових культур в Україні;
- велика експортна активність у першій половині маркетингового року;
- здійснення фінансових інтервенцій на внутрішньому ринку зерна;
- покращення прогнозу світових запасів зернових культур та зниження обсягів торгівлі;

Таблиця 1

**Експорт основних зернових культур до країн ЄС,
тис. дол. США (подано за даними [4])**

№	Країна	Зернові культури		
		Тис. дол. США	У % до 2016 року	У % до загального експорту
1	Австрія	162,2	7,3	0,0
2	Бельгія	61298,6	76,6	15,3
3	Болгарія	112,7	29,2	0,0
4	Велика Британія	66625,7	206,7	12,2
5	Греція	13872,6	263,7	6,1
6	Данія	21834,1	278,4	13,3
7	Естонія	2369,0	109,0	2,3
8	Ірландія	106736,6	171,2	88,3
9	Іспанія	545984,4	51,7	55,3
10	Італія	311343,8	140,3	13,2
11	Кіпр	14400,0	239,0	8,9
12	Латвія	4554,6	137,6	2,5
13	Литва	39588,4	230,6	12,2
14	Нідерланди	261639,1	156,0	25,1
15	Німеччина	57609,2	203,4	3,6
16	Польща	20184,6	137,0	0,8
17	Португалія	20184,6	61,6	61,0
18	Румунія	1227,0	-	0,2
19	Словаччина	441,6	170,8	0,1
20	Словенія	72,2	371,2	0,6
21	Угорщина	2844,3	52,2	0,2
22	Франція	26720,1	385,8	3,9
23	Чехія	75,4	97,9	0,0

- тенденція до зниження світових цін на зернові культури.

Динаміку рентабельності зернових варто представити у вигляді графіку (рис. 2), що надає змогу більш чіткого уявлення про рентабельність українського зерна.

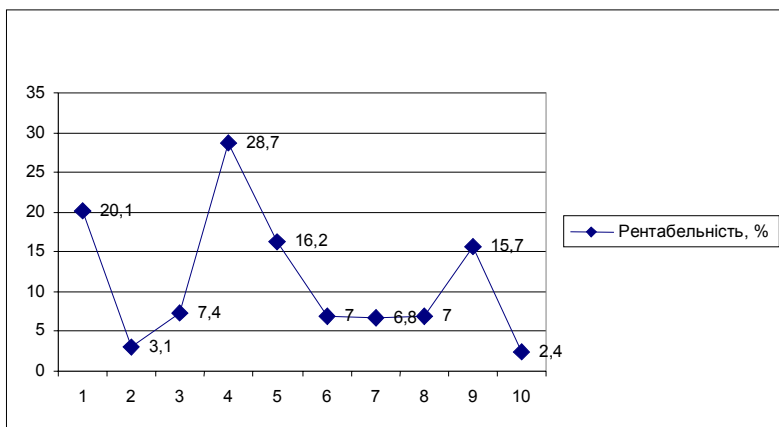

Рис. 2. Динаміка рентабельності українського зерна (за даними [4])

Нестабільність урожайності зернових і значні коливання рентабельності збільшують невизначеність та ризик прийняття інвестиційних рішень і відлякують потенційних інвесторів. Інтелектуальним підґрунтям прийняття рішень в аграрному секторі повинно стати надійне середньострокове прогнозування врожайності, цін на зерно й рентабельності виробництва. Завчасні річні прогнози можуть забезпечити: ефективне планування посівних площ сільськогосподарських культур, збільшення доходів від експорту продукції, оптимізацію обсягів і структури запасів зерна.

Проведені дослідження показали, що рентабельність зерновиробництва знаходиться в тісному зв'язку з урожайністю зернових. При цьому на рентабельність зерновиробництва впливають два фактори: перший – це валовий збір зернових в Україні. Статистичний аналіз даних за останнє десятиріччя показав, що рентабельність визначається сумою валових зборів зерна за два останніх роки. Збільшення валового збору в масштабах України веде до зниження рентабельності й навпаки; другим фактором, який позитивно впливає на рентабельність, виступає експорт зерна. Експортні поставки розвантажують внутрішній ринок і зменшують пропозицію зерна при стабільному попиті.

Існуюча практика регулювання національного зернового ринку України не відповідає сучасним потребам збільшення конкурентоспроможності національного зернового сектора, не враховує зміни світового середовища, пов'язаного з розвитком фінансово-економічної та продовольчої криз, і як наслідок, не пропонує адекватного викликам інструментарію державного регулювання зернового сектора. Відносна пасивність держави в забезпеченні національних економічних інтересів України на світовому ринку зерна звужує переваги національних зерновиробників у конкурентній боротьбі.

Посилення ролі держави в регулюванні економіки, що відповідає сучасній тенденції всіх провідних держав світу, актуалізує для України потребу формування та забезпечення національної експортної зернової стратегії, орієнтованої на виконання критичних завдань розвитку зовнішньоекономічної складової функціонування зернового сектора та національної економіки в цілому. За відповідною програмою дій може суттєво посилитись роль держави у проведенні збалансованої зовнішньоекономічної політики шляхом активізації державної та приватної ініціативи у забезпеченні зовнішньоекономічних пріоритетів України на світовому ринку зерна. Національну зернову експортну стратегію слід розглядати як комплексну, цілеспрямовану, довготривалу програму дій держави на внутрішньому та зовнішніх зернових ринках, орієнтовану на реалізацію та забезпечення стійкого і всебічного розвитку національного експортного потенціалу зернового сектора з метою його ефективного використання для вирішення стратегічних питань розвитку національної економіки.

Виходячи з відповідної логіки, необхідні такі цільові орієнтири:

- підвищення прибутковості національних зерновиробників на основі використання платоспроможного потенціалу європейського ринку. Ключовим у цьому є збільшення ціни врожаю для національних зерновиробників;

- забезпечення балансу інтересів суб'єктів національного зернового ринку шляхом нормативно-правової гармонізації розподілу прибутків у ланцюгу від зерновиробника до зернотрейдера, а також із урахуванням інтересів національного споживача;

- управління продажами зернової продукції (обсягами,

якістю й ціною) на європейському ринку з метою збільшення валютних надходжень в Україну;

- збільшення національної доданої вартості у зерновій торгівлі (через розширення національної участі в стратегічних ланках логістично-транспортних мереж та кінцевому збуті європейському споживачу);

- широке впровадження сучасних прогресивних інструментів постурожайного процесу, в тому числі розширення національних досліджень у відповідних сферах;

- підвищення конкурентоспроможності зернового продукту України (в тому числі за рахунок оптимізації кількісних, якісних та комерційних втрат у зерновому секторі);

- запровадження спільних консорціумних міжнародних проектів у логістично-транспортних ланцюгах та участі у спільному володінні терміналами за кордонами України, організація прямих точок збуту на перспективних зернових ринках окремих країн, розширення торгівлі з іншими країнами ЄС;

- державна підтримка нових концепцій виходу на перспективні локальні європейські ринки;

- стратегічна диверсифікація ринків збуту національного зерна;

- управління захистом вартості національного зерна в умовах недобросовісної конкуренції на світовому ринку (в тому числі через управління національними запасами зерна для оптимізації його вартості у разі кон'юнктурних коливань на світовому ринку);

- забезпечення якості виробництва зернової продукції, шляхом дотримання європейських стандартів;

- забезпечення системності та узгодженості дій суб'єктів національного зернового ринку та державних органів влади у формуванні й реалізації щорічних пріоритетів експортної торгівлі зерном.

Відповідні цілі передбачають, по-перше, закріплення в нормативно-правовому полі відповідного документа (національної зернової експортної стратегії), по-друге, державного оператора як вагомого агента з визначенням його правового статусу, покликаного ринковими методами впливати на цінову динаміку закупівель зерна у національних зерновиробників та реалізовувати закуплені

обсяги зерна на зовнішньому ринку, що змістить баланс інтересів на національному зерновому ринку в бік виробництва й забезпечить подальше розширення торгівлі з країнами ЄС.

Список використаних джерел:

1. Міністерство аграрної політики та продовольства України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/>
2. Пропозиція та попит зернових у сезоні 2017-2018: прогнози від ФАО [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://agronews.ua/node/77079>
3. Аналітичний центр «УкрАгроКонсалт» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukragroconsult>
4. Державний комітет статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

Барабаш О.,
*доктор юридичних
наук, доцент кафедри
адміністративного та
інформаційного права,
Інститут права та
психології Національний
університет «Львівська
політехніка»*

**СПРАВЕДЛИВИЙ СУДОВИЙ РОЗГЛЯД У РІШЕННЯХ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ**

**A FAIR TRIAL IN THE JUDGMENTS
OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS**

Анотація: у статті досліджено діяльність Європейського Суду з прав людини в контексті права на справедливий судовий розгляд. Зазначено, що з моменту виникнення міжнародних організацій у галузі захисту прав людини і гро-

мадянина існує постійний пошук механізмів практичної реалізації принципу справедливості щодо відстоювання власних інтересів. Наголошено, що право на справедливий суд належить до процесуальних прав-гарантій захисту, закріплених на національному та міжнародному рівнях.

Ключові слова: права людини, правозахист, принцип справедливості, право на справедливий судовий розгляд.

Abstract: The article deals with the activities of the European Court of Human Rights in the context of the right to a fair trial. It is noted that there has been a constant search for mechanisms of practical implementation of the principle of justice as to asserting proper interests since the appearance of international organizations in the field of human and civil rights protection. It is emphasized that the right to a fair trial belongs to the procedural rights and guarantees of protection, which are established at the national and international levels.

Key words: human rights, human rights protection, principle of justice, right to a fair trial.

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. [1], при розгляді справ суди зобов'язані застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ, Суд) є невід'ємною частиною інституційної системи Ради Європи [2, с. 102]. Той факт, що дедалі більше людей звертаються до Європейського суду з прав людини, засвідчує, що він є ефективним механізмом захисту їхніх прав та свобод. Проте ЄСПЛ є наддержавним механізмом захисту прав людини: його можливості обмежені його повноваженнями, широта яких визначається із врахуванням поваги до суверенітету держав-членів, які добровільно взяли на себе зобов'язання виконувати рішення Суду, в яких вони є сторонами. З огляду на це, ефективність механізму правового захисту, створеного Європейською конвенцією з прав людини, залежить не тільки від ефективності роботи Суду, а й від того, наскільки сумлінно держави виконують його рішення. І тільки сукупність

цих двох факторів має своїм наслідком забезпечення прав людини та основоположних свобод, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [3, с. 98].

Як відомо, з моменту виникнення міжнародних організацій у галузі захисту прав людини і громадянина існує постійний пошук механізмів практичної реалізації принципу справедливості щодо відстоювання власних інтересів. Отже, справедливість – це вже не мета розвитку суспільства загалом, а один із критеріїв регулювання суспільних відносин.

Інколи у справедливості вбачають сукупність принципів і процедур, що регулюють розподіл прав та обов'язків індивідів і суспільних груп. У юридичному сенсі справедливість розглядають як властивість права, виражену, зокрема, у рівному юридичному масштабі поведінки і в пропорційності юридичної відповідальності вчиненому правопорушенню [4, с. 15]. Існування наднаціональних механізмів захисту прав людини, таких як Європейський суд з прав людини, може не тільки вирішити цю проблему, але й вплинути на розвиток судової системи України [5, с. 128].

В Україні задля підвищення національних стандартів судоустрою і судочинства та забезпечення права на справедливий суд було ухвалено Закон «Про забезпечення права на справедливий суд» (від 12.02.2015) [6], яким внесено зміни до низки нормативно-правових актів. Як вказує О. Б. Прокопенко, право на справедливий суд є суб'єктивним правом особи, яке забезпечує реалізацію інших її прав в разі їх невизнання, оспорування або порушення іншими суб'єктами правовідносин, зокрема державою в особі її органів та посадових осіб. Право на справедливий суд належить до процесуальних прав-гарантій, закріплених на національному та міжнародному рівнях, у забезпеченні яких держава і міжнародна спільнота відіграють важливу роль. Така роль має передбачати і активні дії, спрямовані на створення конкретних механізмів забезпечення цього права, і утримання від вчинення дій, що можуть створювати фактичні правові перешкоди для його реалізації [7, с. 181–184].

Підходи до розуміння категорії «справедливість» охоплюють такі характерні ознаки цього поняття: 1) чесність, порядність, неупередженість (об'єктивність) у відносинах між суб'єктами права, відповідність таких відносин моральним та правовим нормам; 2) певне співвідношення (пропорційність) між злочином та покаранням, працею та винагородою; 3) рівність правового статусу суб'єктів права [8]. Право на справедливий судовий розгляд, гарантоване пунктом 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Європейська конвенція з прав людини, Конвенція), слід тлумачити в контексті преамбули Конвенції, яка, зокрема, проголошує верховенство права як складову частину спільної спадщини Договірних держав. Одним з основоположних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, згідно з яким у разі остаточного вирішення спору судами їхнє рішення, що набуло законної сили, не може ставитися під сумнів (див.: [9]).

Крім того, заслуговує на увагу правова позиція Конституційного Суду України, який, характеризуючи принцип верховенства права, пов'язуючи його з ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності, вважає, що справедливість, свобода, рівність є тими загальнолюдськими цінностями, без яких неможливе повноцінне людське існування та розвиток [10]. Отже, термін «справедливий» у контексті судового провадження можна розуміти як неупереджений, незалежний, об'єктивний розгляд справи, що рівною мірою відповідає нормативним приписам та враховує інтереси і права всіх учасників провадження.

ЄСПЛ визнає заяву прийнятною, якщо вона відповідає певним вимогам, в інших випадках заяв не розглядають. Суд відхиляє будь-яку заяву, якщо вважає її непринятною. Він може зробити це на будь-якій стадії провадження у справі [11]. Такі вимоги передбачені у ст. 35 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, де однією з головних умов прийнятності заяви визначено вичерпаність усіх національних засобів. «Суд може прийняти питання до розгляду тільки після того, як були вичерпані всі національні засоби захисту, відповідно до загально-визнаних норм міжнародного права...». Така система надає

державі можливість контролювати реалізацію прав і свобод відповідно до Конвенції на національному рівні і забезпечувати захист порушених прав і свобод. Так, у справі «Хендісайд проти Сполученого Королівства» (1976) було визначено, що національні органи перебувають у більш сприятливих умовах для докладного аналізу всіх обставин справи [12].

У світлі Конвенції під внутрішнім засобом правового захисту розуміють правовий засіб, використання якого здатне привести до відновлення права, на порушення якого скаржиться заявник. Тому необхідно використовувати тільки ті засоби, які є відкритими і доступними для заявника [13].

Також існує строк прийняття заяви Судом – протягом шести місяців від дати ухвалення остаточного рішення, тобто з моменту вичерпання внутрішніх засобів захисту. Шестимісячний строк може бути перерваний, тільки коли заявник надішле до Суду повну заяву з додатками, яка відповідатиме вимогам ст. 47 Регламенту Суду. Тому в інтересах заявника подати заяву до ЄСПЛ якомога швидше з моменту отримання ним остаточного рішення чи оскаржуваного акта, події чи рішення, оскільки, якщо вона буде неповною (наприклад, не будуть подані всі документи), ЄСПЛ може або одразу визнати заяву такою, що не відповідає ст. 47 Регламенту Суду, або попросити заявника доповнити її і надати повний пакет документів. При цьому повний пакет документів має бути відправлений впродовж все того ж шестимісячного строку. Якщо ж неповну заяву було подано впродовж шестимісячного строку, а повну – уже після його спливу, то вважатиметься, що заявник не дотримався вимоги щодо подання заяви до Суду протягом шестимісячного строку. Саме така ситуація була зі справою «Малиш та Іванін проти України» (№ 40139/14 та 41418/14). У цій справі Суд мав нагоду вперше прокоментувати останню редакцію ст. 47 Регламенту Суду, яка була прийнята 6 травня 2013 р. та яка набула чинності 1 січня 2014 р., зокрема питання шестимісячного строку подачі індивідуальної заяви. Оскільки в цій справі подані заяви були неповними (заявники не надали копій своїх національних позовів, апеляційних та касаційних скарг), Суд

проінформував заявників про недотримання ст. 47 і попередив їх, що перебіг шестимісячного строку подачі заяви до Суду буде перервано лише після подачі повного пакету документів до Суду. Згодом заявники подали повні пакети документів по своїх заявах, як того вимагав Суд, але це вже було після шести місяців від дат остаточних рішень національних судів.

Суд зазначив, що якщо раніше перше звернення до Суду, в якому бодай стисло було викладено факти і скарги, переривало перебіг шестимісячного строку звернення до Суду (за умови подачі в подальшому повної заяви), з 1 січня 2014 р. умови подачі заяв є більш жорсткими. Зокрема, для переривання перебігу шестимісячного строку необхідно якнайшвидше подати заяву разом з усіма додатковими документами або ж донести їх в межах все тих же шести місяців. Відповідно Суд відхилив заяви як такі, що були подані поза межами шестимісячного строку звернення до ЄСПЛ [14, с. 29–30].

Однією з основних умов визнання неприйнятності заяви є її невідповідність сутності Європейської конвенції з прав людини і протоколам до неї. Основою контрольного механізму Конвенції є моніторинг за виконанням положень Конвенції державами-учасниками, якому сприяють заяви про порушення тих чи інших прав людини і основних свобод. У разі образливого висловлювання заявника щодо держави або представників держави-відповідача Суд може прийняти рішення про зловживання правом на подання заяви [15].

ЄСПЛ виділив п'ять категорій справ, де є зловживання правом на оскарження: 1) інформація, що вводить Суд в оману; 2) вживання образливих висловлювань; 3) порушення вимоги про конфіденційність під час процедури дружнього врегулювання; 4) заява позбавлена реальної мети; 5) інші випадки [16].

Щодо введення Суду в оману, то відповідна заява свідомо ґрунтується на неправдивих фактах. Наприклад, у справі «Варбанов проти Болгарії» Уряд стверджував, що заяву слід відхилити як зловживання правом на оскарження у значенні пункту 3 ст. 35 Конвенції з урахуванням неприємних зауважень заявника стосовно агента Уряду [17]. Також

справа «Мельник проти України», де Уряд стверджував, що адвокат заявника умисно зазначив в поданих ним до Суду документах, зокрема в листі від 21 червня 2001 р., що заявник не міг оскаржити рішення Вінницького районного суду, оскільки йому не було призначено адвоката і йому бракувало навичок захищати себе самостійно. Уряд зазначив, що заява, яка умисно ґрунтувалась на описі фактів, в яких було пропущено ключові події, в принципі, може являти собою порушення права на подання заяви в розумінні пункту 3 ст. 35 Конвенції. Відтак Уряд запропонував відхилити заяву заявника із цих підстав [18].

Наступна категорія справ стосується вживання образливих висловлювань. Визнається зловживанням права на оскарження, якщо заявник під час спілкування зі Судом вживає особливо образливі, погрозові або провокативні висловлювання – проти уряду-відповідача, його представника, органів влади держави-відповідача, проти самого Суду, його суддів, його Канцелярії або її працівників. Якщо після офіційного попередження Суду під час провадження заявник припиняє вживати образливі висловлювання, їх знімає, або, ще краще, вибачається за них, то його заяву не буде відхилено через зловживання правом на оскарження, як було, приміром, у справі «Черніцин проти Росії», де після офіційного попередження Суду 3 листопада 2005 р. заявник відкликав свої наступальні зауваження та запропонував вибачення Суду, уряду-відповідача та їх представника в судовому розгляді. За цих обставин Суд вважає, що причин, які могли призвести до прийняття рішення про неприйнятність заяви як зловживання правом на петицію, більше немає. Відповідно ЄСПЛ відхилив клопотання Уряду про визнання заяви непринятною [19].

Порушенням вимоги щодо конфіденційності процедури дружнього врегулювання вважається навмисне порушення заявником вимоги щодо конфіденційності під час процедури дружнього врегулювання, яке може, згідно з пунктом 2 ст. 38 Конвенції і пунктом 2 ст. 62 Регламенту Суду, розглядатися як зловживання правом на оскарження і призвести до відхилення заяви. Наприклад, відхилення заяви у справі «Гадрабова та інші проти Чеської Республіки», у якій заявники чітко процитували пропозиції щодо

дружнього врегулювання, сформульовані Канцелярією Суду, у своєму листуванні з Міністерством юстиції їхньої країни, що призвело до відхилення їхньої заяви за ознаками зловживання [20].

Заява позбавлена реальної мети. Якщо заявник неодноразово подає до Суду явно необґрунтовані заяви, аналогічні заяві, яку він подавав раніше і яку вже було визнано неприйнятною, то це вважається зловживанням. От у справі «Бок проти Німеччини» [21] заявник скаржився на тривалість судового провадження, розпочатого на його прохання для відшкодування йому вартості харчової добавки, яку йому приписав лікар, у сумі 7.99 євро. Суд зазначив, що він перевантажений великою кількістю нерозглянутих справ, у яких ідеться про серйозні порушення прав людини, і що існує очевидна диспропорція між встановленою Конвенцією системою захисту і вимогами заявника. Крім того, Суд зауважив, що такі провадження спричиняють перевантаження національних судів і є однією з причин надмірної тривалості проваджень. Заяву було відхилено як таку, що становить зловживання. Після набуття чинності Протоколу № 14 1 червня 2010 р. такі заяви класифікують в основному згідно з пунктом 3b) ст. 35 Конвенції (відсутність суттєвої шкоди).

Зауважимо, що Суд визнає заяву неприйнятною через її несумісність з положеннями Конвенції та протоколами до неї або через необґрунтованість чи зловживання правом на подання заяви в кожному конкретному випадку (окремо визначення немає в практиці Суду).

Отже, право на справедливий суд є одним з найголовніших прав людини, оскільки втілює механізм захисту всіх інших прав. Основною ж гарантією захисту прав людини є правосуддя, зокрема справедливий судовий розгляд на міжнародному рівні. Тож врахування європейського досвіду та рекомендацій Ради Європи щодо реалізації права на справедливий суд в цілому сприятиме підвищенню довіри та поваги в суспільстві до судової влади та підвищить ефективність системи правосуддя в Україні. Крім того, застосування прецедентної практики ЄСПЛ не тільки сприятиме зближенню національної правової системи з європейськими стандартами, але й забезпечить захист

прав і свобод людини у внутрішньодержавних відносинах, що позитивно вплине на реалізацію задекларованих у Конституції України основоположних принципів права.

Список використаних джерел:

1. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV (в ред. від 02.12.2012). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15> (дата звернення: 26.01.2019).

2. Базов О. Європейський суд з прав людини в інституційній системі Ради Європи. Вісник Вищого адміністративного суду України. 2013. № 3. С. 98–103.

3. Матяшова М. В. Ефективність механізму захисту прав людини згідно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. Наукові записки НаУКАМА. 2015. С. 98–101.

4. Коруч У. З. Міжнародно-правовий захист права на справедливий судовий розгляд в практиці Європейського суду з прав людини та правозастосовна практика України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Ін-т законодавства ВР України. Київ, 2015. 20 с.

5. Симулик І. В. Європейський суд з прав людини як механізм захисту прав людини в Україні. Міжнародні читання присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського: матер. Міжнар. конф. (м. Одеса, 22–23 жовт. 2010 р.). Одеса: Фенікс, 2010. С. 128–130.

6. Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 № 192-VIII (в ред. від 05.01.2017). База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/192-19> (дата звернення: 26.01.2019).

7. Прокопенко О. Б. Право на справедливий суд: концептуальний аналіз і практика реалізації: монографія / Нац. ун-т «Юрид. акад. ім. Ярослава Мудрого». Харків: ФІНН, 2011. 247 с.

8. Тобота Ю. А. Поняття та критерії «справедливого судового розгляду» у рішеннях Європейського суду з прав

людини. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. 2013. № 1086. С. 65–68.

9. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Брумареску проти Румунії» (*Brumarescu v. Romania*) [GC] від 28 листоп. 1999 р. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. 2000. № 4. URL: <http://eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=307> (дата звернення: 26.01.2019).

10. Рішення Конституційного Суду України № 15-рп від 02.11.2004 р. Конституційний Суд України: Рішення. Висновки. 2004 / відп. ред. канд. юрид. наук П. Б. Євграфов. Київ: Юрінком Інтер, 2005.

11. Рабінович П. М. Вплив рішень Європейського суду з прав людини на національну юридичну практику: спроба порівняльної характеристики. Вісник Академії правових наук. 2000. № 2. С. 11–19.

12. Постановление Европейского Суда по правам человека в деле «Хендисайд против Соединенного Королевства» (*Handyside v. the United Kingdom*) от 7 декаб. 1976 г. URL: http://mmdc.ru/praktika_evropejskogo_suda/praktika_po_st10_evropejskoj_konvencii/europ_practice90/ (дата звернення: 26.01.2019).

13. Антонович М. Конвенція про захист прав людини і основних свобод у судах європейських держав та перспективи її застосування в Україні. Право України. 2000. № 8. С. 42–46.

14. Караман І. В. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство. Київ: ВАІТЕ, 2015. 136 с.

15. Жалій Т. В. До питання про критерії прийнятності скарги для розгляду Європейським судом з прав людини. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Сер.: «Юридичні науки». 2013. № 2-1, ч. 2. С. 411–418.

16. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: навч. посіб. / М. В. Мазур та ін. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.

17. Рішення ЄСПЛ у справі «Варбанов проти Болгарії» (*Varbanov v. Bulgaria*). Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. 2000. № 4. URL: <http://euroco->

urt.in.ua/Article.asp?Aldx=319 (дата звернення: 26.01.2019).

18. Рішення ЄСПЛ у справі «Мельник проти України» від 28 берез.2006 р. База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/974_049 (дата звернення: 26.01.2019).

19. Постановление Европейского Суда по правам человека в деле «Черницын против России» от 6 апр. 2006 г. № 5964/02. URL: <http://european-court.ru/resheniya-evropejskogo-suda-na-russkom-yazyke/chernitsyn-protiv-rossii-postanovlenie-evropejskogo-suda/> (дата звернення: 26.01.2019).

20. Decision of the ECHR in the case «Hadrabova and Others v. The Czech Republic» dated September 25, 2007. No. 42165/02, 466/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng> (дата звернення: 26.01.2019).

21. Decision of the European Court of Human Rights in the case «Bock v. Germany» dated January 19, 2010, No. 22051/07. URL: <http://freecases.eu/Doc/CourtAct/4548597> (дата звернення: 26.01.2019).

Баранник Л.,

*д.е.н., професор завідувач кафедри
оподаткування та соціального
забезпечення*

Дулік Т.,

*к.е.н., доцент доцент кафедри
оподаткування та соціального
забезпечення*

Александрюк Т.,

*старший викладач кафедри
оподаткування та соціального
забезпечення,
Університет митної справи та
фінансів*

СУЧАСНІ ТРЕНДИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ТА УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ

MODERN TRENDS OF EUROPEAN INTEGRATION PROCESSES AND UKRAINIAN QUESTION

Анотація: У статті розглядаються окремі тенденції інтеграційних процесів. Проаналізована еволюція європейської інтеграції. Окреслені переваги та недоліки інтеграційних процесів. Зокрема відмічені ризики інтеграції для національного господарства. Названі сучасні тенденції євроінтеграційних процесів. Особлива увага приділена тенденціям в оподаткуванні в європейських країнах. Визначено роль інтеграції до ЄС для розвитку України та можливості України щодо розширення торгівлі з ЄС. Українським питанням визначено необхідність підвищення показників життя та господарювання до європейських стандартів через проведення глибоких реформ.

Ключові слова: інтеграція, Європейський Союз, конкурентоспроможність, державний борг, безробіття, демографічні проблеми

Annotation: The article examines some of trends in integration processes and outlined both advantages and disadvantages of integration of European processes. In particular, there are risks of integration for the national economy. The current trends of European integration processes are named. Particular attention is paid to the trend in taxation in European countries. The role of integration into the EU for the development of Ukraine and Ukraine's possibilities for expanding trade with the EU have been analyzed. Ukrainian issues have identified the need to improve living and economic performance to European standards through in-depth reforms.

Keywords: integration, European Union, competitiveness, National debt, unemployment, demographic problems.

У світі відбуваються різні інтеграційні процеси, спрямовані на посилення світогосподарських позицій певних країн чи груп країн. До таких, власне, відносяться європейські інтеграційні процеси, дослідження яких має особливо велике

значення для України, яка у своєму розвитку орієнтується на Європейський Союз (далі в тексті – ЄС).

Питанням європейської інтеграції присвячено багато публікацій економістів, юристів, політиків та ін. Різні її аспекти досліджуються, перш за все, зарубіжними вченими. Серед них С. Бартоліні, С. Бьорнер, М. Ейгмюллер, Г. Воруба, А. Етціоні, Д. Куртин, А. Коллікер, Ф. де ла Сера, І. Олсен, А. Фаберта ін. Питання інтеграції України до ЄС досліджують вітчизняні вчені-економісти С. Боринець, В. Вергун, В. Копійка, І. Лютий, В. Муравйов, В. Рокоча, А. Філіпенко, О. Шнирков та багато інших. Не дивлячись на значний науковий доробок, зазначимо, що ця тема не може бути остаточно розкрита, вона з часом набуває все нових аспектів. Життєві реалії постійно вносять корективи в ці процеси. А для України їх дослідження має особливе значення, пов'язане з євроінтеграційним вектором розвитку, розбудовою ринкової економіки, інституціональними змінами, а також глобальними викликами. Щоб краще зрозуміти перспективи України, необхідно проаналізувати певний досвід інших країн в євроінтеграції, сучасні тенденції інтеграційних процесів та перехідні моменти на європейському рівні.

Мета статті полягає в з'ясуванні питання про сучасні тенденції розвитку євроінтеграційних процесів і те, який вплив це має на Україну.

Історія інтеграційних процесів в Європі почалася після Другої світової війни. Головним завданням країн Європи тоді стало відновлення їхніх економік і консолідація зусиль в напрямку формування системи безпеки на континенті. Вінстон Черчілль у своїй відомій цюрихській промові 19 вересня 1946 р. закликав до створення європейської федерації на кшталт США, а першим кроком до об'єднання Європи назвав франко-німецьке примирення. Справедливості заради, треба зазначити, що одним з перших, хто задумався про союз європейських націй, був граф Ріхард Ніколаус Куденхове-Калергі, який написав маніфест «Пан-Європа» в 1923 р. Ці ідеї вплинули на Арістіда Бріана, який виголосив промову на захист Європейського Союзу в Лізі Націй 8 вересня 1929 р. і в 1930 р. написав меморандум про організацію Європейського федерального союзу [1, с. 75, 76].

Знадобилося багато років, щоб ця ідея була втілена в життя. Договір про Європейський Союз підписали 7 лютого 1992 р. Наразі ЄС є одним з трьох основних і найрозвиненіших центрів світу поряд із США і Японією, на нього припадає майже четверта частина світового ВВП, близько 40% обсягів світової торгівлі. У складі ЄС 28 країн-членів. «Масштаби і глибина інтеграційного процесу в сучасній Європі, підтверджують унікальність ЄС порівняно з іншими регіональними інтеграційними об'єднаннями. Формуючись як цілісний компонент системи міжнародних відносин, ЄС поступово створює політичну і економічну протипагу глобальному домінуванню США. Міцність і стійкість європейських співтовариств і ЄС пояснюється не тільки тим, що в їх склад входять держави, які прихильні принципам вільної ринкової економіки та правової держави, але багато в чому тим, що більшість з них належить до західноєвропейської цивілізації, усвідомлюють свою духовну і культурну спільність. З іншого боку, важливу роль зіграло усвідомлення економічних вигод від об'єднання і створення спільного ринку» [2].

Нетрадиційна наддержавна природа ЄС породжує численні спроби знайти правильну дефініцію європейської інтеграції[3]. На нашу думку, європейська інтеграція є процесом виробничої, економічної, політичної, правової (в деяких випадках соціальної та культурної) консолідація держав, які цілком або частково перебувають в ЄС. Інтеграція країн, які знаходяться на різних рівнях соціального і економічного розвитку, в єдине угруповання - надто складний і суперечливий процес. Інтеграція в ЄС передбачає відповідність країни-претендента вимогам, перелік яких міститься у відповідному нормативно-правовому акті, що отримав назву «копенгагенських критеріїв». Це:

- застосування на території країни принципів демократії;
- людина та її права повинні бути на першому місці, тобто держава повинна дотримуватися принципів верховенства права і гуманізму;
- розвиток економіки і підвищення її конкурентоспроможності;
- відповідність політичного курсу країни цілям і завданням мусього ЄС.

Слід зазначити, що не всі країни, які стали членами ЄС, відповідали цим вимогам. Достатньо згадати історію входу в ЄС країн Центральної та Східної Європи [4; 5]. Для задоволення вимогам ЄС, по-перше, кандидатам потрібні були значні кошти, яких на той момент вони не мали. По-друге, повне включення цих країн в ЄС було неможливим: залежність виробництва від сільського господарства в три рази перевищувала допустиму; інфляція виражалася в десятках відсотків; а в центральних банках були досить високі процентні ставки. По-третє, багато країн були політично не готові до інтеграції та впровадження наднаціональних інститутів економічного управління. Щоб успішно продовжувати проголошену в ЄС політику «наздоганяючого» розвитку, у цих країнах потрібно було забезпечити темпи зростання, які повинні були перевищувати аналогічні показники найбільш розвинених держав ЄС приблизно в 2 рази. Дещо все ж таки їм вдалося (табл. 1).

Таблиця 1.

**Середньорічні темпи зростання ВВП
в країнах Центральної та Східної Європи- членах ЄС, %**

Країна	1996-2005	2009	2012	2013	2014	2017
Болгарія	2,4	-5,5	0,6	0,9	1,4	3,81
Угорщина	3,6	-6,8	-1,7	1,1	2,8	3,99
Польща	4,2	1,6	2,0	1,6	3,2	4,81
Румунія	2,2	-6,6	0,6	3,5	2,4	7,26
Словенія	3,9	-7,8	-2,6	-1,0	1,4	5,0
Чехія	3,0	-4,5	-1,0	-0,9	2,5	4,29
Хорватія	3,9	-6,9	-2,2	-0,9	-0,8	2,92

*Джерела: [6; 7; 8]

Західні аналітики вважають 2000-ті роки найбільш успішними для європейських країн, які на той момент були претендентами. Причому економічне зростання досягло свого піку як раз напередодні фінансової кризи 2008 р. Пікові показники зростання ВВП за десятиліття становлять: 11,89% для Латвії (2006), 11,08% для Литви, 10,80% для Словаччини (2007), 10,27% для Естонії (2007), 8,46% для Румунії (2008), 7,67% для Болгарії (2007), 7,03% для Польщі (2007), 6,94% для Словенії (2007), 6,87% для Чесь-

кої Республіки (2006), 5,65% для Греції (2003), 5,55% для Хорватії (2003) і 5% для Угорщини (2004)[7]. В абсолютному вираженні найвище зростання ВВП на душу населення зафіксовано в Литві, Естонії та Словенії з ростом понад 12000 дол США, далі йдуть Словаччина, Латвія, Чеська Республіка та Греція, причому всі вони збільшили більш ніж на 11000 дол США. Однак, якщо подивитися на відносне зростання, ситуація дещо інша: лідерами виявилися Литва і Латвія з ростом більше 130%, потім Румунія з 118%, Болгарія з 109% та Естонія з ростом 100%. Ці країни змогли подвоїти свій ВВП на душу населення за 2000-2008 рр. [там само].

У 2004 і 2007 рр. була найбільша за всю історію ЄС фаза його розширення, яка стала свідченням успішності та ефективності європейської інтеграційної моделі. Створення ЄС принесло в Європу мир і стабільність. У 2012 р. ЄС була навіть присуджена Нобелівська премія миру. Входження в союз дало нові права громадянам країн-членів ЄС. Співпраця в рамках всієї Європи дає безліч можливостей. Ведення торгівлі всередині ЄС не вимагає сплати мита, легко здійснювати експорт і імпорт товарів, тому компаніям легко працювати в Європі.

Країни ЄС багато працюють над удосконаленням загальних правил і норм законодавства. Поліцейські співпрацюють на всій європейській території, що полегшує розкриття злочинів. Навчальні заклади ведуть спільну роботу над уніфікацією освітніх програм. Студенти можуть навчатися в будь-якій країні ЄС. Дипломи про освіту придатні у всіх країнах ЄС. Працювати можна в різних країнах без втрати права на соціальний захист. Політика ЄС спрямована на поліпшення умов життя людей у всіх його країнах.

Разом з тим, членство в ЄС містить ризики для національного господарства. У країнах Центральної та Східної Європи зросло безробіття, збільшилася державна заборгованість, обмежилися можливості збуту традиційної продукції країн регіону на ринках ЄС. Замість реального оздоровлення своєї економіки ці держави зіткнулися з такими явищами, як деіндустріалізація, спрощення структури економіки, зниження рівня конкурентоспроможності в світовому і європейському масштабах. Нині ЄС знаходиться в кризовому

стані, що сприяє дезінтеграційним процесам [9]. У період 2008-2012 рр. в Західній Європі було зареєстровано безпрецедентне і надзвичайно тривале уповільнення темпів економічного розвитку. Державний борг чотирьох країн ЄС в 2018 р. перевищує 100% і трьох країн майже наближається до цієї межі (табл. 2).

Таблиця 2.
Державний борг країн-членів ЄС в I кварталі 2018 р.

Країна	% від ВВП	Сума (млрд. євро)	Країна	% від ВВП	Сума (млрд. євро)
ЄС	81,5	-	Єврозона	86,8	-
Греція	180,4	322,57	Фінляндія	59,8	135,11
Італія	133,4	2302,35	Нідерланди	55,2	412,34
Португалія	126,4	245,83	Польща	51,2	244,4
Бельгія	106	468,08	Словаччина	57,8	43,75
Іспанія	98,8	1160,61	Мальта	50,4	5,69
Франція	97,7	2255,32	Швеція	37,9	171,52
Кіпр	94,7	18,45	Литва	36,3	15,4
Великобританія	85,8	2016,05	Данія	36,2	104,2
Австрія	77,2	288,9	Латвія	35,8	9,77
Хорватія	76,2	37,85	Чехія	35,8	72,07
Словенія	75,1	33	Румунія	34,4	64,73
Угорщина	73,9	92,18	Болгарія	24,1	12,32
Ірландія	69,3	210,22	Люксембург	22,2	12,49
Німеччина	62,9	2071,4	Естонія	8,7	2,05

*Джерело: [10; 11]

При середньому в ЄС рівні безробіття 6,9 %, у дев'яти країнах-членах цей рівень є значно вищим. Лідером є Греція, де рівень безробіття становить 20,2% [12].

Рівень безробіття є важливим показником економічного здоров'я країни або регіону. Незважаючи на те, що безробіття в ЄС дещо знизилося з пікового рівня початку 2013 р., він залишається високим, особливо в порівнянні з тим, що було до початку світової рецесії 2008 р. Це підтверджує триваючу стагнацію на європейських ринках, що особливо

сильно вражає молодих людей, безробіття серед яких в два рази перевищує загальне безробіття.

Такі компанії, як Microsoft та Fujitsu, створили тисячі робочих місць в деяких країнах з особливо високим рівнем безробіття. Тим не менш, такі галузі, як інформаційні технології, стикаються з проблемою дефіциту кваліфікованих кадрів, тому їм приходить наймати іноземних працівників замість того, щоб знизити рівень безробіття на місцевому рівні. Її невідповідність навичок не може бути швидко усунута, тому що потрібен час на перепідготовку, щоб заповнити вакансії в зростаючих наукових або інженерних галузях, а також на оволодіння мовою [12]. Проблему нестачі кадрів посилюють демографічні негаразди. У 2017 р. майже одна п'ята (19%) населення ЄС була в віці 65 років і старше. Частка людей у віці 80 років і старше до 2080 р. має збільшитися більш ніж удвічі, і досягне 13% всього населення [13]. Постійно низькі показники народжуваності і більш висока тривалість життя змінюють форму вікової піраміди ЄС. Ймовірно, найбільш важливою зміною стане помітний перехід до набагато більш старої структури населення, що вже спостерігається в ряді країн-членів ЄС. Отже, частка людей працездатного віку в них скорочується, а кількість пенсіонерів збільшується [там само]. Це спричиняє підвищення пенсійного віку, збільшення відрахувань на пенсійне страхування. Практично у всіх країнах Європи запроваджено трирівневу пенсійну систему.

На нашу думку, особливий інтерес мають тенденції в оподаткуванні в європейських країнах. Незважаючи на інтеграційні процеси, що відбуваються в Європі, прийняття різних директив уніфікуючих законодавство ЄС, податкові режими та порядок сплати податків в його країнах, як і раніше, значно різняться. В Європі досить складно зустріти, наприклад, абсолютно стандартизовані механізми оподаткування тих чи інших видів доходів, не кажучи вже про податкові ставки і преференції. Більше того, зустрічаються особливі податкові режими і правила. Наприклад, режим «змішаної компанії» в Швейцарії, податкова система Монако чи Естонії, правила визначення резидентного статусу фізичних осіб у Великобританії та ін. Далеко не у всіх країнах ЄС встановлені правила оподаткування іноземних

контрольованих компаній (так звані правила CFC). Тому різний рівень податкового навантаження, особливості місцевого законодавства змушують підприємців досить уважно ставитися до вибору країни для ведення бізнесу чи проживання. У той же час відмінності податкових систем європейських країн створюють умови для конкуренції податкових юрисдикцій за створення найбільш привабливих умов для приватного капіталу. Тому вибір тієї чи іншої країни залежить не тільки від рівня податкового навантаження, але і від зручності податкового адміністрування, прозорості та стабільності податкової системи [14].

Як відмічають зарубіжні експерти, ЄС дещо поступається США в частині адміністрування процесів обчислення і сплати податків, а також подання податкової звітності платниками податків. Водночас ЄС демонструє відносно низькі (порівняно з Японією, Китаєм і США) ставки з корпоративного податку на доходи. Навіть при тому, що Китай і Японія значно знизили названі ставки (в 2008 і 2012 роках), вони залишаються вищими за середню ставку по ЄС. Нарешті, податкове навантаження на оплату праці на прикладі середньої номінальної ставки індивідуального прибуткового податку в Євросоюзі нижче ставок наведених азіатських країн і США. Однак такий висновок був би повністю справедливим і коректним щодо уніфікованої системи оподаткування оплати праці в країнах ЄС, чоготут не спостерігається. Справа в тому, що в країнах ЄС з прогресивною шкалою оподаткування та можливістю нарахування муніципальних податків і додаткових зборів реальна ефективна ставка може бути значновище і досягати 57% (Швеція) при ставках в Японії 50,84%, Китаї - 45% (на 2014 рік) [14].

Податкова політика держав нерідко змінюється залежно від економічних цілей влади, тому важливим фактором привабливості країн для міжнародного капіталу або вибору місця проживання є стабільність правил оподаткування та загального рівня податкового тягаря. Безумовно, при цьому цікавить не декларований показник стабільності, а показник, підтверджений в історичній перспективі. З цієї точки зору являє інтерес реакція найбільш сильних і слабких економік ЄС на кризу 2008 р. в частині зміни податко-

вих ставок з деяких ключових податків. Так, три найбільш потужні держави Євросоюзу (Німеччина, Франція, Італія) не підвищували ставки податку на прибуток корпорацій (Німеччина та Італія навіть знизили), що дозволило зберегти інвестиційну привабливість держав і стримати відтік капіталу. У трьох найменш потужних економіках ЄС (Латвії, Люксембурзі, Естонії) також не відбулося зростання ставок податку на прибуток корпорацій і на доходи фізичних осіб. В Естонії і Латвії дефіцит бюджету компенсували в основному зростанням надходжень від сплати ПДВ і акцизних податків.

Відносно індивідуального прибуткового податку тенденції були аналогічними: ставка податку в Німеччині, Італії залишилася колишньою, в Люксембурзі, Латвії та Естонії коливання були незначними. У Франції різке підвищення максимальної ставки податку з 41% до 45% було наслідком виконання президентом Франсуа Олландом своєї передвиборчої обіцянки підвищити податок на доходи заможних громадян [там само].

Усіх дослідників інтеграційних процесів ЄС можна поділити на дві групи: оптимістів і песимістів. Перші сподіваються на те, що сучасні труднощі вдасться подолати. Песимістично налаштовані дослідники говорять про «кризу єврозони» та дезінтеграцію в перспективі. Останні події у Великій Британії свідчать про те, що населення і бізнес в цілому негативно сприймає Brexit. Навіть британські парламентарі 16 січня 2019 р. не підтримали угоду про вихід з ЄС. Прогнозуючи майбутнє європейської інтеграції, слід відзначити, що криза ЄС виникла не тільки через надмірні державні запозичення, наприклад, в Греції, а й через структурні недоліки самого ЄС. Вихід із кризи вимагає знаходження економіко-політичного компромісу, метою якого є обрання реалістичного підходу до корекції ідеології євроінтеграції, яка була б сумісна з реально існуючою асиметрією (національною, економічною) розвитку регіонів і країн, особливо тих з них, які прагнуть зберегти національну ідентичність.

Відносини України з ЄС у сучасній зовнішньо- і внутрішньополітичній ситуації мають для неї велике значення. Йдеться не просто про більш-менш активні контакти з одним

із найавторитетніших зарубіжних партнерів, але й про можливість здійснення Україною стратегічного вибору на перспективу, від якого залежатимуть місце і роль нашої держави у новій системі міжнародних економічних відносин. Україна є учасником програми Євросоюзу «Східне партнерство» з 2009 р. У 2014 р Україна і Євросоюз підписали Угоду про асоціацію. Відносини між Україною та ЄС були започатковані в грудні 1991 р., коли Міністр закордонних справ Нідерландів, як представник головної в ЄС країни, від імені Євросоюзу офіційно визнав державну незалежність України. Уперше намір України розбудовувати відносини з ЄС на принципах інтеграції проголошено у Постанові Верховної Ради України від 2 липня 1993 року «Про основні напрями зовнішньої політики України», де закріплювалося, що перспективною метою української зовнішньої політики є членство України в Європейських співтовариствах за умови, що це не шкодитиме її національним інтересам. У подальшому курс України на європейську інтеграцію був підтверджений та розвинутий у Стратегії інтеграції України до ЄС (1998) та Програмі інтеграції України до ЄС (2000). Зокрема, у Стратегії набуття повноправного членства в ЄС проголошено довготерміновою стратегічною метою європейської інтеграції України [15; 16].

Нині політика України щодо розбудови відносин з ЄС впроваджується на основі Закону України від 1 липня 2010 року «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», в якому однією з основоположних засад зовнішньої політики України є «забезпечення інтеграції України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС»[17].

Дорожню карту та першочергові пріоритети становлення та розвитку України як члена європейської сім'ї визначено Стратегією сталого розвитку «Україна - 2020», схваленою Указом Президента України №5/2015 від 12 січня 2015 року. У Документі зазначено, що ратифікувавши Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, Україна отримала інструмент та дороговказ для внутрішніх перетворень, а виконання вимог цієї Угоди дає можливість Україні в подальшому стати повноцінним членом ЄС [18].].

У своїй підтримці ЄС непохитно дотримується прин-

ципів територіальної цілісності й суверенітету України та вважає повне виконання Мінських угод основою стабільного політичного розв'язання конфлікту на сході нашої країни.

Від весни 2014 р. Україна стала на шлях реформ, націлених на стабілізацію економіки та поліпшення життя своїх громадян. Україна та ЄС визначили програму реформ – Порядок денний асоціації, та разом слідкують за її поступом. Боротьба проти корупції, реформа судової влади, конституційна реформа та реформа виборчого законодавства, поліпшення бізнесового та інвестиційного клімату, енергоефективність, а також реформа державного управління, зокрема реформа децентралізації, є в ньому ключовими [18].

ЄС надає Україні політичну і фінансову підтримку (це 13,8 млрд євро), що сприятимуть процесу реформ. Від весни 2014 р ЄС збільшив свою підтримку економічним і політичним реформам в нашій країні [19]. Українці високо цінують допомогу ЄС в непростий час внутрішньої кризи та зовнішньої агресії.

Досвід членства в ЄС країн Центральної та Східної Європи свідчить про те, що не слід сприймати партнерство як добродійність. ЄС має власні зовнішні та внутрішні проблеми. Зараз багато країн ЄС спрощують можливості для працевлаштування іноземних працівників, чим стимулюють відтік української робочої сили. В одній тільки Польщі нині працює більше 2 млн українців. Перед Україною постав серйозний глобалізаційний виклик, який можна сформулювати, як різке скорочення економічно активного населення. Певну роль у цьому зіграли анексія Криму, війна на Сході країни, демографічні проблеми. Звичайно, звинувачувати країни в використанні нашої робочої сили безглуздо. Наразі питання полягає в тому, щоб зупинити цю надто небезпечну тенденцію. В Україну могли б прийти іноземні інвестиції. У 2018 р. чистий приплив прямих іноземних інвестицій в Україну склав 2,4 млрд доларів, що на 7,7% менше в порівнянні з 2017 р. Україна не повинна бути цікавою лише з точки зору наявності людських ресурсів. Потенціал нашої країни достатньо потужний. Україна – це значний за обсягами ринок, високорозвинена

індустрія, освічене населення. Частка країн ЄС у товарообігу вже складає 43% (у тому числі імпорту - 43%, експорту - 42%) [20]. Щоправда, експорт здебільшого складається з аграрної продукції та сировинної деревини. Перспективним напрямом експорту мають стати українські літаки та гелікоптери, інша продукція машинобудування. Невдовзі той час, коли на європейському ринку з'явиться інтелектуальна продукція наших програмістів, веб-дизайнерів, мультіплікаторів та розробників комп'ютерних ігор, які вже користуються попитом у світі. Надто важливим є й питання про нарощування видобутку власного газу, набагато дешевшого за імпортний. Це могло б зменшити залежність від російського газу не тільки нашої країни, а й партнерів по єврокоаліції. Черговим перспективним надто важливим питанням є створення поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС. В українському суспільстві нарешті з'явилося розуміння того, що необхідно насамперед будувати «Європу у себе». Це означає, що Україні слід «підтягувати» показники свого життя та господарювання до європейських стандартів через проведення глибоких реформ.

Список використаних джерел:

1. Европейская интеграция: учебник / Под ред. О.В. Буториной – М.: Издательский дом: «Деловая литература», 2011. – 720 с.
2. Матакбаева М.Х. Европейский союз: проблемы конструирования новой системы международной интеграции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://articlekz.com/article/19102>
3. Бусыгина И.М. Евросоюз: от частного к общему [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://mgimo.ru/about/news/experts/145328/>
4. Бойцова С., Бойцова Л. Европейский союз: расширение на Восток. Общественные науки и современность. 2002. № 2 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://openuni.io/course/7-course-6/lesson/12/material/717>
5. Лушников О. Десять лет членства стран Центральной и Восточной Европы в Евросоюзе: итоги и перспективы / Проблемы национальной стратегии. 2015. № 2.

[Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://openuni.io/course/7-course-6/lesson/12/material/718/>

6. GDP growth (annual %) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG>

7. GDP per capita evolution of Central and Eastern European EU members <http://statsvault.eu/economy/gdp-per-capita-evolution-of-eu-member-states/>

8. Selected advanced economies: real GDP, consumer prices, current account balance, and unemployment // World Economic Outlook. Legacies, clouds, uncertainties/IMF/2014. October. P.48. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/02/pdf/text.pdf>

9. European Integration, Processes of Change and the National Experience. Editors: Börner S., Eigmüller M. (Eds.) Publisher Palgrave Macmillan UK [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.palgrave.com/br/book/9781137411242>

10. National debt in EU countries in the 1st quarter 2018 in relation to gross domestic product (GDP) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.statista.com/statistics/269684/national-debt-in-eu-countries-in-relation-to-gross-domestic-product-gdp/>

11. National debt in the member states of the European Union in the 1st quarter 2018 (in billion euros) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.statista.com/statistics/274179/national-debt-in-eu-countries/>

12. Population structure and ageing [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Population_structure_and_ageing

13. Unemployment rate in member states of the European Union in June 2018 (seasonally adjusted) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.statista.com/statistics/268830/unemployment-rate-in-eu-countries/>

14. Налоги в мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://worldtaxes.ru/nalogi-v-evrope/>

15. Історія відносин Україна - ЄС. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://adm.dp.gov.ua/ua/groma->

dyanam/pamyatki-ta-poradi/ukrayina-yes/vidnosini-ukray-ina-yes

16. Програма інтеграції України до ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0001100-00>

17. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-17. Редакція від 08.07.2018 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>

18. Про Стратегію сталого розвитку “Україна - 2020”: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>

19. Допомога ЄС Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/eu-policy/assistance>

20. Україна за 8 місяців збільшила експорт товарів до ЄС на 18%, - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.rbc.ua/ukr/news/vopros-morskih-portov-obsudyat-zasedanii-1538735243.html>

Барна Б.,

*здобувач кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби,
Львівський національний університет
імені Івана Франка*

Калитчак Р.,

*к. п. н., доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби,
Львівський національний університет
імені Івана Франка*

ВІДНОСИНИ НОРВЕГІЇ З ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ: МОДЕЛЬ ДЛЯ НАСЛІДУВАННЯ УКРАЇНОЮ?

EU-NORWAY RELATIONS: A MODEL TO FOLLOW FOR UKRAINE?

Анотація: У статті розглянуто особливості відносин Європейського Союзу з Норвегією як третьою країною у контексті вивчення в Україні вже існуючих чи пошуку нових форматів взаємодії цього інтеграційного об'єднання з іншими європейськими країнами, які з різних причин не мають статусу повноправного членства. Наголошено на неможливості повного відтворення «норвезької моделі», проте вказано, що певні аспекти досвіду цієї скандинавської держави можуть бути корисними для подальшого злиження між ЄС та Україною.

Ключові слова: Норвегія, Україна, Європейський Союз, відносини.

Annotation: The article examines the relations Norway of the European Union as a third country in the context of studying different formats of interactions between the EU and non-EU European countries which, for various reasons, do not have the status of full membership. It is stressed that it is not possible to fully replicate the “Norwegian model” in the case of Ukraine, but it is noted that certain aspects from the experience of this Scandinavian countries may be useful for further rapprochement between the EU and Ukraine.

Key words: Norway, Ukraine, European Union, relations.

Рішення Великої Британії про вихід з Європейського Союзу знову привернуло увагу до необхідності критичного осмислення вже існуючих чи опрацювання нових форматів взаємодії цього інтеграційного об'єднання з іншими європейськими країнами, які з різних причин не мають статусу повноправного членства. Хаотичний пошук нової моделі відносин між Брюсселем та Лондоном свідчить як і про складність розбудувати нові взаємовигідні механізми співпраці, так і про необхідність розпочати цей процес завчасно. Хоча в Україні вже на конституційному рівні закріплений стратегічний курс держави на набуття повноправного членства України в Європейському Союзі, проте це довгострокова мета і поки що відсутні передумови до її швидкої імплементації. З іншого боку, Угода про асоціацію між Україною та ЄС, на якій базуються двосторонні від-

носини, набула чинності лише у вересні 2017 р. Утім варто нагадати, що перемовини щодо тексту розпочались у 2008 р. та були завершені у 2012 р. і багато його положень вже не сповна відповідають реаліям сьогодення та потребуватимуть згодом перегляду. А це шанс на подальше зближення з Європейським Союзом, що робитиме перспективу повноправного членства більш реалістичною.

Тому доцільно детальніше вивчати не лише особливості підготовки до вступу на прикладі країн Центральної і Східної Європи чи Західних Балкан, але також досвід та акумульовані практики інших держав, що добровільно самоусунулись від активної участі в об'єднавчих процесах на континенті та розбудовують відносини з ЄС як треті країни. Насамперед варто згадати про країни-учасники Європейської асоціації вільної торгівлі, що обрали так звану часткову інтеграцію чи «квазі-членство». З одного боку, йдеться про Швейцарію, що надала перевагу так званому посиленому білатералізму, який базується на великій кількості двосторонніх угод [7]. Однак сьогодні такий підхід вже більше не сприймається у Брюсселі, що наполягає на укладанні рамкової угоди, яка б упорядковувала та унормувала відносини з Берном. Як і у випадку з Великою Британією, Європейський Союз у відносинах із Швейцарією продемонстрував свою жорсткість, рішучість і часто безкомпромісність у відстоюванні власних інтересів і таким чином перемовини зайшли у глухий кут.

Водночас інша країна-член Європейської асоціації вільної торгівлі – Норвегія зуміла розбудувати альтернативний повноправному членству формат відносин з Європейським Союзом, що радше відрізняється надзвичайно низьким рівнем конфліктогенності та характеризується як знаряддя інтеграції без набуття членства. Співставляючи з іншими угодами про асоціацію (Анкарською угодою з Туреччиною, Пактом про стабільність та асоціацію із країнами Західних Балкан та проектами договорів з європейськими посткомуністичними державами чи угода про асоціацію з країнами Східного Партнерства), угода між Норвегією та ЄС у межах ЄЕП передбачає тіснішу інтеграцію та більшу участь і є, як влучно висловився М. Мареско, «справжнім шедевром правової думки у сфері інтеграції» [8].

Нагадаємо, що Норвегія у той же час є однією з небагатьох європейських держав, які послідовно відмовляються від вступу у Європейський Союз. Водночас, ця держава не обрала шлях на відмежування від решти континенту, а прагне належним чином адаптуватися до європейських об'єднаних процесів. Її підхід поступово трансформувалася у цілісну стратегію, яку визначають як «норвезький метод» європейської інтеграції, що передбачає як найтіснішу співпрацю без отримання членства. Йому властива адаптивність, вибірковість і гнучкість.

Найбільш повно «норвезький метод» був реалізований у межах Європейського економічного простору (ЄЕП). ЄЕП найбільш амбіційним прикладом інтеграції держави у ЄС без формального членства та якісно відрізняється від двосторонніх угод високим ступенем кооперації, коло-сальним потенціалом і наявністю однорідного спільного ринку. ЄЕП є найбільш всеохоплюючим форматом зовнішніх відносин ЄС з огляду на нормативну масштабність та рівень зобов'язань у договірних взаєминах. Водночас ЄЕП є найвищим за рівнем інституціоналізації форматом зовнішніх відносин ЄС та фактично передбачає розширення нормативних меж ЄС на країни-учасниці, щонайменше, у сфері Спільного ринку та інших суміжних галузей.

З одного боку, Норвегія залишається за межами ЄС і формально зберігає суверенітет, а з іншого, – бере участь у зобов'язуючих сферах співпраці ЄС. З одного боку, угоди між ЄС і Норвегією є угодами укладеними у рамках міжнародного права. З іншого, – вони пов'язують Норвегію із наднаціональним і динамічним інтеграційним об'єднанням та вимагають постійної адаптації його норм. Це порушує низку питань: про демократичну легітимність, суверенітет, відкритість тощо.

Незважаючи на те, що Норвегія пов'язана з ЄС низкою угод, вони не становлять цілісної системи, що формує рамки для співпраці в усіх сферах. З огляду на те, що угода про ЄЕП є найбільшою і найважливішою угодою, її можна розглядати як основну опору, на яку спирається асоціація Норвегії з ЄС. При цьому не існує формального зв'язку між ЄЕП, Шенгенськими і Дублінськими угодами, чи іншими угодами, що пов'язують Норвегію і ЄС у сфері без-

пеки, рибальства, сільського господарства тощо. Більшість угод, які були укладені згодом, не стосуються питань, що належать до сфери ЄЕП, тому укладаються окремі додаткові угоди. З їхньою допомогою Норвегія приймає не окремі елементи законодавства ЄС, а його цілі секції. Це стосується, зокрема, внутрішнього ринку, Шенгенського простору, а також значних частин законодавства ЄС у сфері внутрішніх справ і юстиції. Їхня масштабність постійно зростає, оскільки інкорпоруються нові норми у вже існуючі угоди, а також укладаються угоди з нових питань.

Необхідно погодитися з твердженням, що укладені угоди надали Норвегії можливість брати участь у тих сферах діяльності ЄС, до яких прагнула більшість громадян цієї держави, залишаючись, водночас, за межами тих ділянок, у яких не знаходили підтримки у суспільстві. До найбільш чутливих належить проблематика рибальства та сільськогосподарства. Водночас це не означає, що у Норвегії є можливість для маневрування у тих сферах, до яких вона долучилась. Свідченням цього ЄЕП і Шенгенська угода, що мають пакетний характер і передбачають участь у всіх їхніх аспектах. Хоча формально Норвегія повинна надавати згоду на внесення змін, однак фактично у неї відсутня можливість відмовитися це зробити, наприклад щодо Шенгенської угоди, адже вона була б змушена з неї вийти.

Ключовим аспектом зацікавлення ЄС у поглибленні відносин з Норвегією є прагнення створити гомогенний простір взаємодії із сусідніми державами. Також йдеться про посилення внутрішніх політик ЄС (зокрема завдяки внеску Норвегії у розвиток солідарності щодо зменшення соціально-економічного розшарування всередині ЄС) та його зовнішньополітичної діяльності (внесок Норвегії у СЗБП та ЄПОБ).

Хоча ЄЕП характерна істотна асиметричність зобов'язань на користь ЄС, однак його часткова інтеграційна природа може слугувати взірцем для України доти, доки перспективи майбутнього членства нашої держави в ЄС не вимагатимуть інших форматів інституціоналізації двосторонніх відносин.

Сьогодні ЄС зосереджений на внутрішніх викликах пов'язаних із проблемами економічно-фінансового ха-

рактеру, розшаровуванням усередині ЄС, зростанням популізму та євроскептицизму тощо. Ці та інші чинники спричинили у ЄС своєрідну «втому» і небажання до подальшого розширення. Тому існує обґрунтований скепсис щодо спроможності ЄС інтегрувати нові країни. Хоча нема підстав однозначно стверджувати, що процес розширення завершився, однак проблематика пошуку альтернатив повноцінному членству, принаймні у коротко- чи середньостроковій перспективі набула істотного значення. Наприклад відомий європарламентар Е. Брок виступав свого часу за створення «ЄЕП-плюс» – своєрідного поєднання політики добросусідства з повноцінним членством. Іншим свідченням розгляду альтернатив став звіт підготовлений у британській Палаті лордів – «Подальше розширення: загроза чи можливість?», у якому було запропоноване порівняння трьох різних моделей: політики добросусідства, привілейованого партнерства та ЄЕП [10, с.135].

Варто вказати, що до моделі ЄЕП регулярно зверталися у контексті розбудови відносин ЄС з країнами-сусідами [2]. Зокрема, на цьому свого часу наголошував президент Європейської комісії Р. Проді. У 2002 р. він зазначив, що доцільно проаналізувати досвід моделі ЄЕП для його потенційного використання для розбудови відносин з іншими сусідами. Р. Проді наголошував, що членство у ЄЕП не передбачає автоматичного членства у ЄС [9]. Згодом модель ЄЕП розглядалася Єврокомісією як довгострокова мета у політиці добросусідства У документі йшлося, що довгостроковою метою ЄС щодо східних і південних сусідів є наближення до формату, коли відносини ЄС із сусідніми країнами у підсумку повинні досягнути таких близьких політичних та економічних відносин, які сьогодні підтримуються з ЄЕП [5]. Про це йшлося і у комюніке комісії щодо Східного партнерства [4]. Сьогодні модель ЄЕП розглядається як одна з альтернатив для розбудови відносин Великої Британії з ЄС після її виходу з цього інтеграційного об'єднання [3]. Однак, практична імплементація такої моделі залишається сумнівною, з огляду на економічні, політичні та правові відмінності між країнами ЄАВТ та країнами, що охоплені Політикою добросусідства [6, с. 17].

Для України важливо врахувати досвід цієї північноєвропейської країни і запозичити його найважливіші елементи у межах ЄЕП, адже укладені Угоди про асоціацію та про всеохоплюючу зону вільної торгівлі є етапними документами та, як зазначалось, згодом вимагатимуть доповнення. Водночас розбудовуючи відносини з Європейським Союзом, нашої державі варто усвідомлювати, що вступ у ЄС є довготерміновою перспективою, тому на сьогоднішньому етапі буде більш доречно зосереджуватись на опрацюванні власного «українського методу» європейського інтеграції, що дозволить якнайкраще захистити державні інтереси, хоча при цьому формально залишаючись за межами ЄС.

Повне відтворення формату ЄЕП неможливе і потрібно усвідомлювати чисельні виклики при реалізації окремих його аспектів. Наприклад передбачається відсутність перспективи надання членам ЄАВТ допомоги з боку Брюсселю, оскільки йдеться про високо розвинуті країни, що самі є донорами для нових членів ЄС із Центральної та Східної Європи. В українських реаліях такий крок був би хибним, адже підтримка, зокрема фінансова, тривалий час слугуватиме одним з важливих елементів для модернізації нашої держави. Також доречно вказується, що ЄЕП радше відповідає інтересам невеликих або взагалі карликових держав з обмеженими аспіраціями та амбіціями впливати на оточуюче середовище [1].

Поглиблене вивчення особливостей інституціоналізації відносин Норвегії з ЄС слугує чудовим прикладом для того, щоб краще збагнути з якими потенційними перевагами та водночас проблемами може зіштовхнутися Україна у процесі подальшого зближення ЄС і критично осмислити специфіку взаємодії ЄС з європейськими країнами.

Список використаних джерел:

1. Барна Б. Безпековий вимір відносин Норвегії з Європейським Союзом / Б. Барна // Гілея. – 2015. – Вип. 101. – С. 509-512.

2. Brok E. Turkey Should Seek Norway-Type EU Relationship / E. Brok [On-line resource]. – Mode of access: <http://www.euractiv.com/en/foreign-affairs/leading-mep-turkey-should-seek-norway-type-eu-relationship-interview-498233>.

3. Burke C. Life on the Edge: EFTA and the EEA as a Future for the UK / C. Burke, Ó.Í. Hannesson, K. Bangsund // *Europe European Public Law*. – 2016. – Vol. 22, № 1. – P. 69–96.

4. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament – Eastern Partnership. COM (2008) 823. [On-line resource]. – Mode of access: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM:2008:0823:FIN>

5. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament - Wider Europe - Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. COM (2003) 104. [On-line resource]. – Mode of access: https://eeas.europa.eu/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf [

6. Gould T. The European economic area: A model for the EU's neighbourhood policy? / T. Gould // *Perspectives on European Politics and Society*. – 2004. Vol. 5, № 2. – P. 171-202.

7. Lazowski, A. Enhanced Multilateralism and Enhanced Bilateralism: Integration without Membership / A. Lazowski // *Common Market Law Review*. – 2008. – Vol. 45, № 5. – P. 1433–1458

8. Maresceau M. Integration Oriented Elements in Bilateral Agreements Concluded by the EU with Third States: A Few Examples / M. Maresceau. [On-line resource]. – Mode of access : http://www.europarl.cy/ressource/static/files/ADDRES-SS_PROF_MARESCEAU_20100624.pdf

9. Prodi R. A Wider Europe – A Proximity Policy as the Key to Stability / Prodi R. / *Sixth ECSA-World Conference* (Brussels, 5–6 Dec. 2002) [On-line resource]. – Mode of access: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-02-619_en.htm

10. Sverdrup U. Modes of association to the EU: The EEA as a model? / U. Sverdrup / *Northern Europe and the Future of the EU*. – Berlin: Berliner Wissenschafts-Verlag, 2011. – P. 132-141.

Бахрушин В.,
*д. ф.-м. н., професор кафедри
системного аналізу та обчислювальної
математики, Запорізький
національний технічний університет,
Національна команда експертів
з реформування вищої освіти*

ЄВРОПЕЙСЬКІ РАМКИ КВАЛІФІКАЦІЙ – ВАЖЛИВИЙ ІНСТРУМЕНТ ІНТЕГРАЦІЇ У СФЕРІ ОСВІТИ

EUROPEAN QUALIFICATIONS FRAMEWORKS – IMPORTANT INSTRUMENT OF INTEGRATION IN EDUCATION

Анотація: Показано, що європейські рамки кваліфікацій істотно впливають на формування спільних вимог до кваліфікацій в різних країнах Європі та в різних сферах діяльності і є важливим інструментом євроінтеграції. У той же час національні системи мають певні історичні та інші особливості, які ускладнюють визнання кваліфікацій, отриманих в інших державах.

Ключові слова: рамка кваліфікацій, стандарти, освіта, ринок праці, євроінтеграція

Annotation: It is shown that European qualifications frameworks have a significant impact on the formation of common qualification requirements in different European countries and in various fields of activity and are an important tool for European integration. At the same time, national systems have certain historical and other features that complicate the recognition of qualifications acquired in other countries.

Keywords: qualification framework, standard, education, labor marker, eurointegration.

Європейські рамки кваліфікацій є інструментами, що створюються з метою підвищення чіткості та зрозумілості кваліфікацій, що присуджуються в різних країнах та

різних системах – освіта, ринок праці тощо. На сьогодні використовують дві основні рамки – Європейську рамку кваліфікацій для навчання протягом життя (ЄРК) та Рамку кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (РК-ЄПВО).

Європейську рамку кваліфікацій [1] було запроваджено у 2008 р. на виконання резолюції Європейської Ради 2002 р. у Барселоні [7]. У 2017 р. ЄРК було переглянуто задля підвищення прозорості і порівнянності кваліфікацій. При цьому дескриптор «компетентності» був замінений на «автономність та відповідальність». Два інші дескриптори – «знання» та «навички» залишилися без змін. ЄРК містить 8 рівнів, впорядкованих за зростанням складності, які відповідають різному ступеню сформованості освітніх і професійних компетентностей і відповідають 1 – 8 рівням Міжнародної стандартної класифікації освіти (МСКО) [2]. Для нульового рівня МСКО (дошкільна освіта) ЄРК не встановлює відповідної кваліфікації.

Другою важливою європейською рамкою кваліфікацій є РК-ЄПВО, яка деталізує вимоги ЄРК по відношенню до вищої освіти і є одним з ключових інструментів ЄПВО. Вперше вона була запроваджена у 2005 р. Остання редакція рамки [13], ухвалена у 2018 р. містить вимоги до знань і розумінь, а також здатності їх застосовувати, комунікаційних, навчальних та інших здатностей та навичок. РК-ЄПВО поділяє вимоги за чотирма циклами, що відповідають 5 – 8 рівням МСКО (за українською класифікацією короткому циклу, та бакалаврському, магістерському і докторському рівням вищої освіти). Також рамка задає граничні обсяги освітніх програм (крім програм третього циклу).

В більшості європейських країн рамки кваліфікацій узгоджені з ЄРК, хоча можуть відрізнятися певними деталями, але мають подібні структуру рівнів і опис дескрипторів. Але в деяких випадках (Велика Британія [4], Франція [8], ...) історично склалися власні підходи до побудови системи кваліфікацій. Тому сьогодні їх національні рамки можуть передбачати структуру, що істотно відрізняється від європейських рамок, інші рівні та дескриптори рівнів. Тим не менш, і в цих країнах встановлюється відповідність

національних кваліфікацій рівням ЄРК та РК-ЄПВО, а їх опис поступово узгоджується з цими рамками.

Загальну ситуацію в більшості інших європейських країн ілюструють наведені нижче приклади.

Національна рамка кваліфікацій України (НРК) була розроблена на основі ЄРК-2008 і запроваджена у 2011 р. [16]. Її істотною відмінністю від ЄРК є додавання двох рівнів, один з яких розташований нижче за перший рівень ЄРК і відповідає нульовому рівню МСКО (дошкільна освіта), а другий – над восьмим рівнем і відповідає українській кваліфікації доктора наук. У 2017 р. Законом України «Про освіту» [15] було передбачено створення ще одного рівня, який є проміжним між 4 та 5 рівнями ЄРК і відповідає кваліфікації фахової передвищої освіти. Відповідні зміни поки не відображені в НРК. На сьогодні залишається невизначеним питання, до якого рівня ЄРК ця кваліфікація має бути зарахована при встановленні відповідності між двома рамками. Більш імовірним є те, що вона буде прирівнюватися до четвертого рівня НРК, оскільки Закон позиціонує фахову вищу освіту як не вищу, і передбачає можливість вступу на навчання до здобуття повної загальної середньої освіти [14]. Ще одна відмінність від ЄРК полягає у тому, що крім трьох дескрипторів ЄРК-2017 вона містить ще один – комунікацію. Іншими особливостями є те, що НРК містить формулювання інтегральних компетентностей, а для кваліфікацій вищої освіти (5 – 9 рівні) опис дескрипторів враховує вимоги РК-ЄПВО.

Фінська Національна рамка кваліфікацій та інші модулі компетентності (FiNQF) були ухвалені у 2017 р. [9]. Вона містить певні відмінності від РК-ЄПВО та МСКО. Зокрема освітній ступень спеціаліста в медицині, ветеринарній медицині та стоматології віднесено до 8 рівня FiNQF. Вимоги FiNQF до 1 – 5 рівнів відповідають ЄРК, але прописані більш детально. Вимоги до 6 – 8 рівнів сформульовано на основі комбінації вимог ЄРК та РК-ЄПВО і в деяких випадках доповнюють їх. Зокрема, для 6 рівня передбачено вільне володіння рідною мовою, а також здатність до комунікації і взаємодії другою державною і принаймні однією з іноземних мов.

Польська рамка кваліфікацій (ПРК) [5] була запро-

ваджена у 2015 р. з метою забезпечення порівнянності польських кваліфікацій з кваліфікаціями інших країн через ЄРК. Її розробляли з урахуванням ЄРК. Звіт про польську модель системи кваліфікацій та її відповідність ЄРК [6] попередньо був схвалений Урядом Польщі та Європейською комісією. ПРК має 8 рівнів, що відповідають ЄРК. Але, на відміну від ЄРК ПРК має подвійну структуру. Дескриптори першого блоку загалом відповідають ЄРК, хоча деякі з вимог є дещо нижчими. Приміром, на 5 рівні ПРК вимагається здатність виконувати завдання без інструкцій у змінних передбачуваних умовах, а також розв'язувати не дуже складні незвичні задачі в передбачуваних змінних умовах. Це ближче до вимог 4 рівня ЄРК. Натомість 5 рівень ЄРК вимагає здатності знаходити креативні розв'язки абстрактних задач і акцентує увагу на можливості непередбачуваних змін. Аналогічно дещо занижені вимоги інших рівнів. Для 6 рівня, замість здатності розв'язувати складні й непередбачувані задачі йдеться про розв'язування складних і нетипових задач в змінних і неповністю передбачуваних умовах. На 7 рівні вимагається здатність виконувати завдання, формулювати і розв'язувати задачі з використанням нових знань, у тому числі з інших галузей. Відповідний рівень ЄРК ставить вищі вимоги – мати спеціалізовані навички розв'язування задач, необхідні для досліджень та інновацій з метою створення нових знань і процедур, а також для інтеграції знань з різних галузей.

У другому блоці здійснюється деталізація, яка враховує особливості освітніх та професійних кваліфікацій, а також іншу специфіку. При цьому деякі із складників другого блоку стосуються лише окремих рівнів ПРК. Зокрема, один з них описує типові вимоги до кваліфікацій вищої освіти на 6 – 8 рівнях, які за структурою та змістом істотно відрізняються від QF-ЕНЕА, але більш-менш відповідають цій рамці за рівнем складності.

Естонська рамка кваліфікацій була затверджена у 2008 р., а з 2011 р. пов'язана з ЄРК. Вона складається з чотирьох підрамків: загальноосвітні кваліфікації, VET кваліфікації, кваліфікації вищої освіти та професійні кваліфікації [3]. Набір дескрипторів, рівні та зміст загальних вимог відпо-

відають ЄРК-2017 [10]. Їх деталізація здійснюється у підрамках через національні навчальні програми для загальноосвітніх шкіл, стандарти професійної та вищої освіти, а також професійні стандарти [11].

За даними останнього звіту про імплементацію Болонського процесу [12] 39 країн ЄПВО беруть участь в обох європейських рамках, 35 з них розробили чи розробляють на їх основі власні національні рамки. Матеріали звіту та їх порівняння з попередніми аналогічними даними свідчать, що запровадження європейських рамок кваліфікацій сприяє визнанню кваліфікацій, здобутих в різних країнах, через спрощення встановлення відповідності між ними завдяки використанню спільної термінології та прозорості. Також воно сприяє працевлаштуванню випускників закладів вищої освіти, у тому числі й поза межами країн, де була здобута ця освіта. Тим не менш, у цій сфері залишаються проблеми, які найчастіше пов'язані, як з відмінностями кваліфікацій, так і з іншими питаннями (законодавство, забезпечення якості вищої освіти тощо).

Список використаних джерел:

1. Descriptors defining levels in the European Qualifications Framework (EQF). URL: <https://ec.europa.eu/ploteus/en/content/descriptors-page>.
2. International Standard Classification of Education ISCED 2011. URL: <http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/international-standard-classification-of-education-isced-2011-en.pdf>.
3. Kvalifikatsiooniraamistik. URL: <https://www.kutsekoda.ee/kvalifikatsiooniraamistik>.
4. Ofqual Handbook: General Conditions of Recognition. URL: <https://www.gov.uk/guidance/ofqual-handbook/section-e-design-and-development-of-qualifications#condition-e9---qualification-and-component-levels>.
5. Polska Rama Kwalifikacji. URL: <http://www.kwalifikacje.gov.pl/images/Publikacje/Polska-rama-kwalifikacji.pdf>.
6. Raport referencyjny. Odniesienie polskiej ramy kwalifikacji na rzecz uczenia się przez całe życie do europejskiej ramy kwalifikacji. URL: <https://depot.ceon.pl/bitstream/>

handle/123456789/11936/Raport_Referencyjny_Polska.pdf?sequence=1.

7. Recommendation of the European Parliament and of the Council of 23 April 2008 on the establishment of the European Qualifications Framework for lifelong learning (2008/C 111/01). URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2008:111:0001:0007:EN:PDF>.

8. Référencement du cadre national de certification français vers le cadre européen de certification pour la formation tout au long de la vie. URL: http://www.cncp.gouv.fr/sites/default/files/media/fr_nqf-eqfv.pdf.

9. Report on the referencing of the Finnish National Qualifications Framework to the European Qualifications Framework and the Framework for Qualifications of the European Higher Education Area. URL: https://ec.europa.eu/ploteus/sites/eac-eqf/files/finqf_referencing_report_12_april_2018.pdf.

10. Tasemekirjeldused. URL: <https://www.kutsekoda.ee/tasemekirjeldused>.

11. Qualifications framework. URL: <https://www.hm.ee/en/activities/qualifications/qualifications-framework>.

12. The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report. URL: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/eurydice/files/bologna_internet_0.pdf.

13. The Framework of Qualifications for the European Higher Education Area. URL: http://www.ehea.info/Upload/document/ministerial_declarations/EHEAParis2018_Communique_AppendixIII_952778.pdf.

14. Бахрушин В. Середня спеціальна – Вища – Професійна – Вища професійна – Фахова ...? URL: <http://education-ua.org/ua/articles/999-serednya-spetsialna-vishcha-profesijna-vishcha-profesijna-fakhova>.

15. Закон України «Про освіту». Станом на 19.01.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

16. Національна рамка кваліфікацій. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п>.

Бець М.,
*к.е.н., доцент кафедри
підприємництва та екологічної
експертизи товарів,
Національний університет
«Львівська політехніка»*

ДЕРЖАВНЕ КРЕДИТУВАННЯ ПРОЕКТІВ З ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОСТІ ЯК ЧИННИК ВИРІШЕННЯ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ЗАВДАНЬ УКРАЇНИ

STATE LENDING OF ENERGY EFFICIENCY PROJECTS AS A FACTOR FOR THE RESOLUTION OF THE EURO-INTEGRATION TASKS OF UKRAINE

Анотація: удосконалено існуючі положення теоретичного та методичного характеру щодо проблеми результативності кредитування міжнародними фінансовими організаціями під гарантії Уряду, зокрема міжнародним банком реконструкції і розвитку (МБРР), проектів з енергозбереження в умовах євроінтеграції енергетичної системи України шляхом впровадження інформаційної системи моніторингу вибірки позикових коштів.

Ключові слова: енергоефективність, державний кредит, гарантії Уряду, проект, міжнародний банк реконструкції та розвитку, євроінтеграція.

Annotation: improved existing theoretical and methodological issues concerning the problem of the effectiveness of lending by international financial institutions under the guarantees of the Government, in particular the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD), energy saving projects in the context of european integration of the Ukrainian energy system by introducing an information system for monitoring the selection of borrowed funds.

Keywords: energy efficiency, state credit, projects, international bank for reconstruction and development, eurointegration

Динамічний розвиток економіки сучасної України нерозривно пов'язаний з теоретичним осмислення процесу інвестиційного кредитування її реального сектору, який стимулює створення сучасних і модернізацію наявних енергетичних потужностей.

Інтеграція енергетичної системи України і Союзу центральноєвропейської мережі відповідно до вимог ENTSO-E визнано одним з головних євроінтеграційних завдань, пов'язане з кредитуванням міжнародними фінансовими організаціями проектів з енергоефективності [8, 9].

Фінансування проектів з енергоефективності перебуває серед пріоритетних напрямів діяльності державних банків України та позитивно оцінюється впливовими вітчизняними й іноземними інституціями та міжнародними фінансовими організаціями, а саме МБРР, який надає довгострокові ресурси для спільної підтримки енергетичного сектору національної економіки [9].

Зокрема, динаміка суми вибірки коштів позики МБРР для проектів з енергозбереження за 2014-2018 рр. наведена у табл. 1.

Таблиця 1

**Динаміка сума вибірки коштів позики МБРР
для проектів з енергозбереження за 2014-2018 рр.**

№ з/п	Назва проекту	Роки, млн. дол. США					Всього вибраних коштів станом на 30.09.2018 р.
		2014	2015	2016	2017	2018	
1	Проект з підвищення енергоефективності в секторі централізованого теплопостачання	0,83	1,65	5,66	13,66	4,87	26,67 (14,8 % від суми позики після анулювання)
2	Проект «Передача електроенергії - 2»	-	0,83	0,07	14,93	7,48	23,31(7,1 % від суми позики)

З огляду на те, що 27 грудня 2018 року Кабінет Міністрів України схвалив Концепцію підвищення ефективності впровадження спільних з МФО проектів, впровадження засад енергозберігаючої політики вимагає цілеспрямованої, скоординованої діяльності в напрямку співпраці банківського сектору із міжнародними фінансовими організаціями, що позначається на темпах розвитку енергоємних галузей національної економіки у напрямку євроінтеграційних процесів. Такий стан справ вимагає створення платформи для обміну інформацією та багаторівневої системи моніторингу проектів з енергоефективності [19].

Механізм функціонування державного інвестиційного кредиту у системі державного кредитування за підтримки міжнародних фінансових організацій досліджували численні науковці, зокрема Герасименко А. В. [1], Дмитренко Е. С., Левицька А. В. [2], Клопов І. О. [3], Попова Н. В., Пересада А. А., Рижкова Г. В. [6], Раков І. Д. [7], Скриль В. В. [11], Стойка В. О., Стойка С. О. [12], Хомутенко В. П., Хадарцев О. В. [13] та ін., проте проблеми щодо освоєння та повернення кредитних ресурсів, які виникають у взаєминах України з міжнародними фінансовими організаціями, вимагають подальших досліджень.

Актуальність завдання, яке передбачається вирішити, полягає у з'ясуванні питань підвищення результативності залучення кредитів під гарантії Уряду для проектів енергоефективності, на прикладі МБРР, як один з чинників євроінтеграції енергетичної системи України.

Державний інвестиційний кредит, як форма державної підтримки та стимулювання інвестиційної діяльності суб'єктів господарювання, які реалізують проекти з енергоефективності, надається позичальнику на інвестиційні цілі за участю держави як кредитора або гаранта, і використовуються як інструмент реалізації економічної політики держави при дотриманні позичальником певних умов. Субпроекти повинні відповідати зазначеним нижче фінансовим умовам ковенанта: фінансова норма доходності — не менше 10%; ефект оцінюється за показниками скорочення споживання природного газу, вугілля, електроенергії та/або нафтопродуктів [1].

Оскільки витрати на обслуговування іноземних креди-

тів для фінансування проектів з енергозбереження, гарантованих Урядом України, впливають на специфіку обслуговування державного боргу України і вносяться до планових витрат держави з його обслуговування, створення сприятливого законодавчого поля для врегулювання процесів залучення та повернення іноземних кредитів під гарантію уряду України потребує врегулювання та поєднання зусиль різних гілок влади, дієвої підтримки суспільства та моніторингу державного кредитування під гарантії уряду [3].

Інформаційні потоки, які супроводжують кредитування позики державним банком під гарантії Уряду України на реалізацію проекту з енергоефективності наведено на рис. 1 [160].

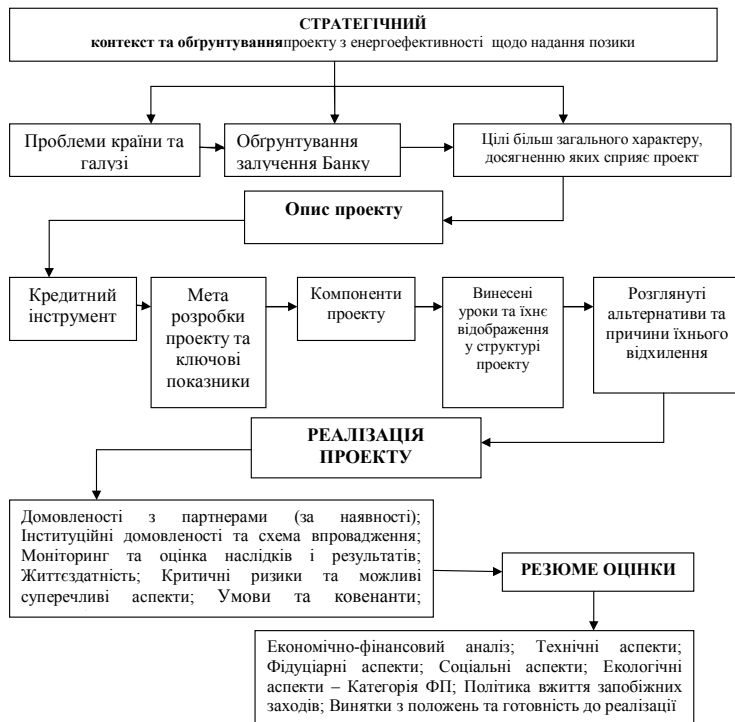

Рис.1. Інформаційні потоки оцінки проекту надання позики державним банком під гарантії Уряду України на реалізацію проекту з енергоефективності

Звітна інформація надається керівникам певного рівня управління фінансовою установою з метою прийняття відповідних рішень, і залежно від рівня керівництва дозволяє сформулювати принципи доцільності окремих складових інформаційного забезпечення моніторингу вибірки коштів за позикою МБРР (табл. 2) [5].

Таблиця 2

**Призначення складових інформаційної системи
моніторингу стану реалізації проектів
з енергозбереження державною фінансовою установою**

№ з/п	Тип користувача*	Вище керівництво	Керівники середньої ланки	Керівники нижньої ланки
1	2	3	4	5
1	Кількість статистичного матеріалу	+	+++	+++
2	Рівень агрегації даних	+++	++	+
3	Наявність допоміжного і довідкового матеріалу (проміжних розрахунків і висновків)	--	+-	+-
4	Наочність у поданні інформації	+++	++	+
5	Пояснення	++	+++	+
6	Висновки	+++	++	+-
7	Рекомендації	+++	++	++
8	Оцінка альтернативних заходів	+++	+++	

*Примітки. "+++" – високий рівень, "++" – середній рівень, "+" – низький рівень, "--" – немає потреби.

Ключову роль в процесі формування інформаційної системи моніторингу стану реалізації проектів з енергозбереження в державному банку повинна виконувати створена на комерційній основі фінансово-інформаційна служба (ФІС) як суб'єкт системи збору, обробки, зберігання та аналізу інформації про позичальників та стан руху грошових потоків по кредитуванню та обсяги вибірки коштів по проекту [5]. Як показує європейський досвід, ключову роль у лібералізації та підвищенні рівня відкритості фінансової інформації відіграє держава за активної підтримки державних банків, оскільки саме вони потребують запровадження заходів для мінімізації ризиків кредитування проектів з енергоефективності, зокрема за участю МБРР. Елементи інформаційної системи моніторингу державного кредитування проектів з енергоефективності за лінією МБРР подано у табл.3 [12].

Таблиця 3
Елементи інформаційної системи моніторингу державного кредитування проєктів з енергоефективності за лінією МБРР

	Інформаційні показники	Основні складові	
		Джерела надходження	
		1. Показники, що характеризують загальноєкономічний розвиток України	
1	Показники макроекономічного розвитку України	Обсяг доходів та витрат державного бюджету; розмір бюджетного дефіциту; обсяг емісії грошей; грошові доходи населення; внески населення в банки; індекс інфляції; облікова ставка НБУ	Публікації; звіти державних агентств; наукові публікації; аналітичні журнали; довідники та списки.
2	Показники розвитку банківського системи	Рівень капіталізації банків; обсяги сукупних активів; обсяги сукупних зобов'язань банківського сектору; встановлення процентних ставок; рівень прибутковості банків тощо.	Звіти НБУ, статистичні довідники, інформаційні газети, журнали, сайти банківського профілю.
3	Показники кон'юнктуру ринку цінних паперів	Характеристики боргових цінних паперів; цінні пропозиції та попиту основних боргових інструментів, угод заборговими інструментами; норма доходності та середньозважений строк погашення боргових інструментів; форма та нахил кривих прибутковості.	Звіти ДКЦПФР, інформаційні матеріали, наукові та практичні дослідження в даній сфері
4	Показники кон'юнктури грошового ринку	Депозитна і кредитна ставка банків; середньозважена вартість ресурсів по банківській системі (регіону); прибутковість активів банківської системи (регіону); показники, що характеризують ефективність процентної політики банків.	Інформаційні сайти банків, НБУ, офіційні видання НБУ
5	Показники контрагентів і конкурентів	Показники діяльності банків-конкурентів; показники діяльності небанківських фінансово-кредитних установ; показники діяльності клієнтів.	Публікації у пресі, рейтинги, платні бізнес-довідки
6	Нормативно-регулюючі показники	Нормативно-регулюючі показники з різних напрямків фінансової діяльності, з питань функціонування окремих сегментів фінансового ринку.	Законодавчі та нормативно-правові акти, що регулюють діяльність банків
7	Показники укладення та реалізації проєкту	2. Показники, що характеризують процес кредитування МБРР проєкту	
		Угода про позику, гарантія угода, документ з оцінки проєкту, регламенти, довідник з надання коштів клієнтам банку, рамковий документ з економічної оцінки	
8	Показники інформування громадськості	Загальноорганізаційна інформація про стратегії і директивні документи, про проєкти, з питань підзвітності та управління; конфіденційна інформація застосування і моніторинг дотримання принципів інформування громадськості	

З метою удосконалення моніторингу процесу державного кредитування проектів з енергозбереження під гарантії Уряду пропонується сформуванати обліково-аналітичну систему його інформаційного забезпечення, що розглянута на рис. 2.

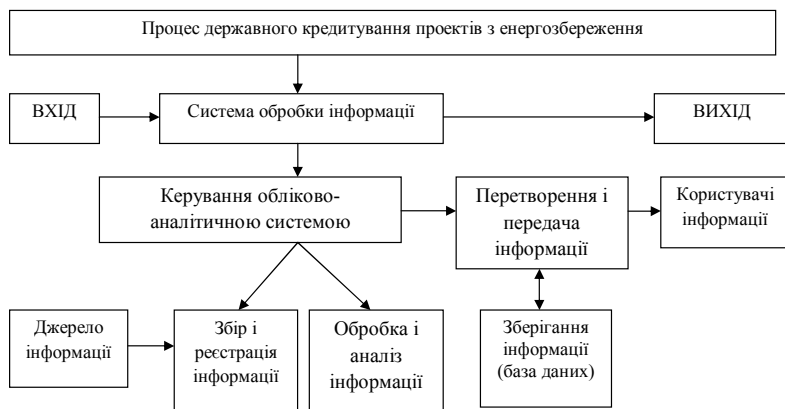

Рис.2. Обліково-аналітична система інформаційного забезпечення моніторингу вибірки коштів для проектів з енергозбереження

Впровадження системи інформаційного забезпечення ефективності державного кредитування під гарантії Уряду, зокрема за лінією МБРР, частково дозволить вирішити проблеми низької вибірки коштів за проектами енергоефективності та, як наслідок, втрат для державного бюджету.

Пошук шляхів удосконалення політики диверсифікації джерел постачання енергоресурсів в національній економіці повинен сприяти забезпеченню енергетичної безпеки України та підвищенню енергоефективності реального сектору економіки при забезпеченні прийняттого співвідношення між прибутковістю та рівнем ризику для державної банківської установи.

Список використаних джерел:

1. Теоретичні засади механізму банківського інвестиційного кредитування в Україні [Текст] / А. В. Герасименко // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія:

Економіка /редкол.: В.П. Мікловда (голов. ред.), В.І. Ярема, Н.Н. Пойда-Носик та інші. – Ужгород: Вид-во УЖНУ «Го-верла», 2015. – Вип.2 (46). – С. 305–309.

2. Левицька А. В. Дослідження альтернативних варіантів фінансування проектів з підвищення енергоефективності // Економіка: реалії часу. 2015. №4 (20). URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/doslidzhennya-alternativnih-varian-tiv-finansuvannya-proektiv-z-pidvischennya-energoefektivno-sti> (дата звернення: 07.12.2017).

3. Клопов І. О. Механізми фінансування енергоефек-тивних проектів / І. О. Клопов // Вісник Донбаської дер-жавної машинобудівної академії. - 2015. - № 3. - С. 216-222. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vddma_2015_3_40 . (дата звернення: 07.12.2017).

4. Офіційний сайт Асоціації українських банків / [Елек-тронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.aub.com.ua> (дата звернення: 07.12.2017)..

5. Попова Н.В. Банківське інвестиційне кредитування: стан і перспективи розвитку: Автореферат дисертації на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: 08.04.01 / Терно-пільська академія народного господарства. – Тернопіль, 2014. – 22 с.

6. Рижкова Г.В. Система фінансування проектів підви-щення енергоефективності // Экономический вестник ун-та. Сборник научных трудов ученых и аспирантов. 2012. №18-1. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/sistema-finansuvannya-proektiv-pidvischen-nya-energoefektivnosti> (дата звернення: 07.12.2017).

7. Раков И. Д. Механизмы поддержки финансирования «зеленых» проектов: опыт стран // Актуальные проблемы экономики и права. 2017. Т. 11, № 2. С. 67-82.

8. Розпорядження КМУ « Про схвалення Енергетичної стратегії України на період до 2035 року “Безпека, енер-гоефективність, конкурентоспроможність” від 18 серпня 2017 р. № 605-р [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/605-2017-%D1%80>(дата звернення: 07.12.2017)

9. Розпорядження КМУ “Про залучення позик від Між-народного банку реконструкції та розвитку для реалізації інвестиційного проекту “Підвищення енергоефективності

в секторі централізованого теплопостачання України” від 19.03.2014 №296-р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: (дата звернення: 07.12.2017).

10. Розпорядження КМУ «Концепція підвищення ефективності впровадження спільних з МФО проектів» від 27.12. 2018 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: (дата звернення: 07.12.2017).

11. Скриль В.В. Фінансування енергоефективних проєктів: досвід європейських країн та його імплементація в Україну / В.В.Скриль, Р.Є.Василенко // Глобальні та національні проблеми економіки: електр. наук. фах. вид. – Миколаїв: Миколаївський нац. ун-т, 2016. – №9. - С. 59-64. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://global-national.in.ua/archive/9-2016/9_2016.pdf (дата звернення: 07.12.2017).

12. Стойка В. О., Стойка С. О., Баланова Т. В. Сучасні аспекти оптимізації енергоефективності економіки України. – 2017. https://dspace.udpu.edu.ua/jspui/bitstream/6789/80-25/1/Optim_energo.pdf

13. Хадарцев О. В. Політика ресурсозбереження в Україні в аспекті закордонного досвіду: проблеми і перспективи //Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки».–2015.–Випуск. – 2015. – Т. 15. – С. 50-53. [Електронний ресурс].

Вінська О.,

к. е. н., доцент кафедри європейської економіки і бізнесу, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

Токар В.,

д. е. н.,професор кафедри міжнародних фінансів, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»

**ГЕНДЕРНИЙ РОЗРИВ У КРАЇНАХ-ЧЛЕНАХ ЄС:
ВИМІР ЗАКОНОДАВЦІВ І ТОП-МЕНЕДЖМЕНТУ**

GENDER GAP IN EU MEMBER-STATES: LEGISLATIVE AND TOP-MANAGEMENT DIMENSION

Анотація: Дослідження показує важливість гендерної рівності для сталого розвитку глобальної економіки. Виявлено основні напрями гендерної стратегії ЄС, основний наголос зроблено на зростанні представництва жінок на ключових посадах. Аналіз гендерного розриву в країнах-членах ЄС за 2008 та 2018 роки свідчить про покращення співвідношення жінок і чоловіків на посадах законодавців і топ-менеджерів на 11,61%.

Ключові слова: гендерний розрив, гендерна стратегія ЄС, індекс глобального гендерного розриву, жіноче лідерство, жінки на топ-посадах.

Annotation: The research shows the importance of gender equality for the sustainable development of the global economy. The authors reveal the key directions of the EU gender strategy and highlight the growing number of women obtaining key positions. The gender gap analysis in EU member-states in 2008 and 2018 discloses the 11,61 percent growth of female-to-male ratio of legislators and top managers.

Key words: gender gap, EU gender strategy, Global Gender Gap Index, female leadership, female top-managers.

Розвиток глобальної економіки, яка базується на знаннях, потребує ефективного використання креативного та інтелектуального капіталу жінок. Наразі їх участь у глобальній економіці не є повною, адже цьому протидіє гендерна дискримінація, з якою активно бореться весь цивілізований світ. Саме тому, Глобальна стратегія стійкого розвитку ООН до 2030 року містить ціль №5 – досягнення гендерної рівності та розширення прав та можливостей всіх жінок та дівчат [5]. Реалізація цієї цілі надасть можливість жінкам стати продуктивними членами суспільства, повноцінно працювати, розвиватися професійно, отримувати справедливу оплату своєї праці та досягати максимуму у кар'єрному зростанні.

Наші попередні дослідження показують, що поступ у

напрямі покращення гендерної рівності, а також політична емансипація жінок мають помітний позитивний вплив на соціально-економічний розвиток країн-членів ЄС [8-9]. Окрім того, зростання гендерної рівності також показує міцний зв'язок із підвищенням інноваційної конкурентоспроможності країн-членів ЄС [7]. Тим не менше, у ЄС досі залишається гендерний розрив економічних можливостей, який варіюється серед країн-членів, але має тенденцію до повільного звуження [6].

Зусилля державного та приватного секторів мають бути активнішими задля поступу у напрямі подолання гендерного розриву в економічних можливостях, адже відповідно до Звіту про глобальний гендерний розрив 2018 [3] для подолання різниці в економічних можливостях чоловіків та жінок за збереження існуючих тенденцій знадобиться 202 роки. Слід зазначити, що методологія цього рейтингу була розроблена науковцями Світового Економічного Форуму у 2006 році, і полягає в тому, що гендерний розрив розглядається у чотирьох основних вимірах: доступі жінок до освіти та медицини, а також їх участі в економіці та політиці. Один із показників субіндексу економічних можливостей вимірює частку жінок на посадах законодавців, високопоставлених чиновників і менеджерів та показує, що в середньому на жінок наразі припадає лише 34% цих позицій серед 149 країн світу, які аналізуються в рейтингу. Цікавим є те, що серед осіб, які навчаються в університетах, жінки складають більшість, тобто, маючи хист до навчання, бажання працювати над собою, підійматися кар'єрними щаблями, жінки натикаються на «скляну стелю» – обмеження, які базуються на дискримінації та заважають їм зайняти керівні посади в публічному та приватному секторах. Відтак, країни-лідери, які вбачають величезний економічний зиск у подоланні гендерного розриву, а саме додаткові 12 трлн. доларів США до глобального ВВП до 2025 року [4], вдаються до боротьби з гендерною дискримінацією і створюють умови для повного розкриття жіночого креативного, інтелектуального та лідерського потенціалу.

ЄС є активним борцем з гендерною дискримінацією, адже рівність чоловіків і жінок є однією з основополож-

них цінностей його функціонування, що закріплено в Установчих Договорах [10]. ЄС досяг суттєвого прогресу у боротьбі з гендерною нерівністю, що є результатом активних дій, спрямованих на встановлення рівності у законодавстві, інтеграції гендерної рівності у всі політики ЄС через гендерний мейнстримінг, а також спеціальних заходів щодо просування жінок (гендерних квот). Залучення жінок до ринку робочої сили зростає, існує суттєвий прогрес у напрямках навчання та підвищення кваліфікації, але основною проблемою залишається превалювання жінок у секторах та на робочих місцях з низькою оплатою праці, натомість вони недостатньо представлені у галузях з високою оплатою праці та на керівних посадах [1].

У нашому дослідженні ми аналізуємо прогрес щодо скорочення гендерного розриву в економічних можливостях у країнах-членах ЄС та Україні, зокрема стосовно представництва жінок на керівних посадах (у законодавчій гілці влади та топ-менеджменті). Для цього ми використали статистичні дані з Рейтингів глобального розриву за 2008 та 2018 роки. Наші розрахунки свідчать про зменшення гендерного розриву у цьому напрямі впродовж 2008-2018 рр. (табл. 1), адже співвідношення жінок і чоловіків на цих посадах зросло в середньому по ЄС на 11,61%. Цей показник суттєво різниться між країнами, зокрема лідером за приростом є Мальта – понад 73%, а найгірший показник у Люксембургу – падіння більше, ніж на 48%. Слід також звернути увагу на високі показники України – приріст склав майже 12,5%.

Таблиця 2 показує, як змінилося лідерство країн-членів ЄС за представництвом жінок на високих посадах у 2008 та 2018 роках. Так, Латвія залишається європейським лідером за представництвом жінок на топ-посадах і вже впритул наблизилася до викорінення гендерного розриву у цьому напрямі. Серед лідерів 2008 року були також Литва та Німеччина, натомість у 2018 році- Польща і Словенія. Аутсайдерами рейтингу в 2008 році були Данія, Мальта та Кіпр, а в 2018 році – Чехія, Кіпр та Люксембург. Слід зазначити, що зважаючи на прагнення України стати членом ЄС, для нашої держави важливим є рухатися в напрямі утвер-

Таблиця 1

**Співвідношення жінок і чоловіків
серед законодавців і представників вищого керівництва
у публічному й приватному секторах
у країнах ЄС та Україні
в 2008 і 2018 рр.**

Країна	2008	2018	Абсолютна зміна	Відносна зміна, %
Австрія	0,4	0,466	0,066	16,50
Бельгія	0,46	0,505	0,045	9,78
Болгарія	0,46	0,644	0,184	40,00
Хорватія	0,34	0,41	0,07	20,59
Кіпр	0,18	0,261	0,081	45,00
Чехія	0,41	0,327	-0,083	-20,24
Данія	0,33	0,369	0,039	11,82
Естонія	0,51	0,626	0,116	22,75
Фінляндія	0,42	0,455	0,035	8,33
Франція	0,59	0,501	-0,089	-15,08
Німеччина	0,61	0,413	-0,197	-32,30
Греція	0,36	0,425	0,065	18,06
Угорщина	0,59	0,649	0,059	10,00
Ірландія	0,44	0,56	0,12	27,27
Італія	0,49	0,379	-0,111	-22,65
Латвія	0,7	0,861	0,161	23,00
Литва	0,68	0,648	-0,032	-4,71
Люксембург	0,45	0,232	-0,218	-48,44
Мальта	0,23	0,398	0,168	73,04
Нідерланди	0,35	0,362	0,012	3,43
Польща	0,55	0,702	0,152	27,64
Португалія	0,49	0,522	0,032	6,53
Румунія	0,43	0,436	0,006	1,40
Словаччина	0,39	0,487	0,097	24,87
Словенія	0,49	0,7	0,21	42,86
Іспанія	0,46	0,441	-0,019	-4,13
Швеція	0,48	0,637	0,157	32,71
Об'єднане Королівство	0,53	0,567	0,037	6,98
У середньому по країнах ЄС	0,458	0,499	0,042	11,61
<i>Україна</i>	<i>0,62</i>	<i>0,697</i>	<i>0,077</i>	<i>12,42</i>

Джерело: розраховано й складено авторами на основі [2-3]

дження європейських цінностей. Статистика показує, що Україна, як у 2008 році, так і в 2018 роках демонструє одні з найвищих результатів, що свідчить про зростаючу роль жіноцтва в нашій державі.

Таблиця 2

**Ранжування країн ЄС за рівнем дотримання гендерної
рівності в розрізі чисельності законодавців
і представників вищого керівництва в публічному
й приватному секторах у 2008 і 2018 рр.**

Ранг	Країна	2008	Країна	2018
1	Латвія	0,7	Латвія	0,861
2	Литва	0,68	Польща	0,702
3	Німеччина	0,61	Словенія	0,7
4	Угорщина	0,59	Угорщина	0,649
5	Франція	0,59	Литва	0,648
6	Польща	0,55	Болгарія	0,644
7	Об'єднане Королівство	0,53	Швеція	0,637
8	Естонія	0,51	Естонія	0,626
9	Словенія	0,49	Об'єднане Королівство	0,567
10	Португалія	0,49	Ірландія	0,56
11	Італія	0,49	Португалія	0,522
12	Швеція	0,48	Бельгія	0,505
13	Іспанія	0,46	Франція	0,501
14	Болгарія	0,46	Словаччина	0,487
15	Бельгія	0,46	Австрія	0,466
16	Люксембург	0,45	Фінляндія	0,455
17	Ірландія	0,44	Іспанія	0,441
18	Румунія	0,43	Румунія	0,436
19	Фінляндія	0,42	Греція	0,425
20	Чехія	0,41	Німеччина	0,413
21	Австрія	0,4	Хорватія	0,41
22	Словаччина	0,39	Мальта	0,398
23	Греція	0,36	Італія	0,379
24	Нідерланди	0,35	Данія	0,369
25	Хорватія	0,34	Нідерланди	0,362
26	Данія	0,33	Чехія	0,327
27	Мальта	0,23	Кіпр	0,261
28	Кіпр	0,18	Люксембург	0,232
	У середньому по країнах ЄС	0,458	У середньому по країнах ЄС	0,499
	<i>Україна</i>	<i>0,62</i>	<i>Україна</i>	<i>0,697</i>

Джерело: розраховано й складено авторами на основі [2-3]

Ураховуючи вищенаведене, перспективним напрямом для подальших досліджень є розкриття проблематики гендерного квотування, яке передбачає примусове або добровільне закріплення частки жінок на певних посадах (в економічному аспекті мова йде перш за все про вище керівництво компаній) для викорінення дискримінації жінок

і повного розкриття їхнього управлінського потенціалу, отримання економічного та іміджевого зиску внаслідок синергетичного ефекту гендерної диверсифікації топ-менеджменту.

Список використаних джерел:

1. Gender Equality Strategy. Achievements and Key Areas for Action [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/gender-equality-strategy_en.

2. The Global Gender Gap Report 2008 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GenderGap_Report_2008.pdf.

3. The Global Gender Gap Report 2018 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2018.pdf.

4. The Power of Parity: How Advancing Women's Equality Can Add \$12 Trillion to Global Growth [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.mckinsey.com/~media/McKinsey/Featured%20Insights/Employment%20and%20Growth/How%20advancing%20womens%20equality%20can%20add%2012%20trillion%20to%20global%20growth/MGI%20Power%20of%20parity_Full%20report_September%202015.ashx.

5. Sustainable Development Goal 5. Achieve gender equality and empower all women and girls [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://sustainabledevelopment.un.org/sdg5>.

6. Вінська О.Й. Economic Opportunity and Participation Gender Gap in EU Member-States / О.Й. Вінська, В.В. Токар // Економічний простір. – 2017. – Вип. 118. – С.16-24.

7. Вінська О.Й. Взаємозалежність гендерної рівності та інноваційної конкурентоспроможності країн ЄС [Електронний ресурс] / О.Й. Вінська, В.В. Токар // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2016. – №12. – С. 18-22.

8. Вінська О.Й. Гендерна рівність та соціально-економічний розвиток країн-членів Європейського Союзу [Електронний ресурс] / О.Й. Вінська, В.В. Токар // Східна Європа: економіка, бізнес та управління. – 2016. – №2. – С. 32-36.

9. Вінська О.Й. Політична емансипація жінок як фактор економічного розвитку країн ЄС / О.Й. Вінська, В.В. Токар

// Науковий вісник Херсонського державного університету.
– 2016. – Вип. 18. – Ч. 1. – С. 17-21.

10. Консолідовані Версії Договору Про Європейський Союз Та Договору Про Функціонування Європейського Союзу (2010/C 83/01) [Електронний ресурс] – Режим доступу: old.minjust.gov.ua/file/23491.docx.

Гаращук О.,

*д. е. н., професор, начальник відділу
комунікацій та міжнародного
співробітництва, Державна служба
якості освіти України*

Куценко В.,

*д. е. н., професор, головний
науковий співробітник, Державна
установа «Інститут економіки
природокористування та сталого
розвитку Національної академії
наук України»*

ДЕТЕРМІНАНТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ – ШЛЯХ ДО ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ

DETERMINANTS OF PROVIDING INNOVATIVE DEVELOPMENT OF EDUCATION INSTITUTIONS – WAYS TO EURO INTEGRATION

Анотація: У статті досліджено стан розвитку освіти в Україні в умовах євроінтеграції; проблеми забезпечення якості освітніх послуг з позиції задоволення потреб споживачів; визначено основні детермінанти, що впливають на це, запропоновані шляхи прискорення інноваційного розвитку освіти на шляху до європейських освітніх стандартів.

Ключові слова: детермінанти, освітня сфера, інновації, кадровий потенціал, заклади освіти.

Annotation: The article examines the state of development of education in Ukraine in the context of European integration. This includes: a study of the problem of ensuring the quality of educational services from the standpoint of meeting the needs of consumers, identifying the main determinants affecting it. It also substantiates the directions for accelerating the innovative development of education on the way to European educational standards.

Key words: determinants, educational sphere, innovations, staffing potential, educational institutions.

Все, що працює, – уже застаріло.
С. Бір

Актуальність теми дослідження. В умовах євроінтеграції зростає значення інтенсивних факторів соціально-економічного розвитку в цілому та окремих його складових, зокрема освіти. До формування, розподілу та використання людських ресурсів, у тому числі в освітній сфері, висуваються більш великі вимоги, що зумовлено, по-перше, необхідністю підвищення ефективності та якості діяльності в умовах, коли уже досягнуто високого рівня зайнятості працездатності населення в суспільному виробництві; по-друге, демографічними особливостями не лише нинішнього, але й майбутнього періоду, коли природний приріст людських ресурсів скорочується.

Ці проблеми досліджують Амоша О., Андрушків Б., Валеев М., Данилова І., Кейнс М., Кремень В., Кубанов Р. Кузьмін О., Лаврик Г., Мороз В., Нижник В., Нікітіна Н., Новіков О., Островерхова Н., Павликівська О., Полякова Г., Приходько В., Селезньова Н. та ін. Відмічаючи фундаментальний внесок цих науковців у розвиток соціальної політики, освіти, значне концептуальне та прикладне значення здійснених ними науково-практичних розробок щодо переведення освітньої сфери на інноваційний шлях розвитку, на забезпечення інтеграції освітянської сфери в

європейський простір, доводиться констатувати, що сучасні умови потребують більш детального розгляду детермінантів, врахування яких має сприяти прискоренню процесу розвитку освіти в Україні по шляху європейської інтеграції.

Тому метою нашого дослідження є розробка теоретичних і практичних рекомендацій щодо розвитку освіти на інноваційній основі в євроінтеграційному напрямі.

Виклад основного матеріалу. В умовах глобалізації та євроінтеграції освіта починає виходити за межі локального застосування, відіграючи засадничу роль у вирішенні глобальних проблем. А це, в свою чергу, потребує, щоб вона розвивалась на інноваційній основі, щоб освітні інновації стали пріоритетом сучасного розвитку України. Освітні інновації можуть бути ініційованими державою і цілеспрямовано впроваджуватись у суспільство і спрямовані на подолання негативних тенденцій розвитку освіти в цілому і кожної її ланки, зокрема. В числі останніх:

- якість освіти, на жаль, не лише не зростає, а, навпаки, знижується;
- спостерігається посилення дисбалансу між попитом і пропозицією на ринку освітніх послуг. У зв'язку з перевищенням пропозиції над попитом останнім часом в Україні закрито значну кількість спеціальностей; скорочені обсяги прийому у закладах вищої освіти та їх філій, діяльність яких не відповідає акредитаційним вимогам;
- зростання чисельності незатребуваних випускників закладів вищої освіти;
- погіршення ресурсного забезпечення навчально-виховного процесу, старіння навчально-матеріально-технічної бази;
- відтік висококваліфікованих кадрів із закладів вищої освіти перш за все через низький рівень оплати праці;
- відсутність оперативного реагування на задоволення роботодавців у необхідних кадрах тощо [1].

Подоланню цих негативних тенденцій, як свідчить наш досвід, сприяє активне використання інновацій освітньої діяльності, що дозволяє перш за все підвищити рівень конкурентоспроможності закладів вищої освіти, тобто здатність вищої освіти забезпечувати у певній мірі потре-

би на ринку освітніх послуг серед споживачів, сприяти реалізації Закону України „Про вищу освіту”, покликаного не лише сприяти конкурентоспроможності вищої освіти, а й привести ринок надання освітніх послуг до міжнародних стандартів.

Освітні інновації – це вперше створені, вдосконалені та застосовані освітні, дидактичні, виховні, управлінські системи, їх компоненти, що суттєво поліпшують результати освітньої діяльності і виступають чинником підвищення управлінської культури. Пріоритетними освітніми інноваціями є:

- впровадження в навчально-виховний процес модульного навчання та рейтингової системи контролю знань (кредитно-модульна система);
- система дистанційного навчання;
- комп'ютеризація бібліотек із використанням програм електронного каталогу та створення фонду електронних навчальних і навчально-методичних матеріалів;
- електронна система управління діяльністю навчально-го закладу та навчальним процесом;
- розширення участі держави у підготовці фахівців інноваційного профілю шляхом підтримки напрямів навчання для задоволення майбутніх потреб;
- розроблення маркетингових стратегій на ринку інновацій та освітніх послуг для посилення інформаційних зв'язків між ними;
- створення інноваційно-освітнього середовища, в якому важливе місце відводиться освітнім інноваціям, модернізації освіти, що сприяють впровадженню компетентнісного, особистісно-орієнтованого підходу в освітній діяльності; формування компетентностей у студентів, менеджерських та управлінських навичок у них для ефективної діяльності в умовах реальної автономії закладів освіти;
- виховання у студентів інноваційності як способу мислення та ключового інструменту лідерства в умовах громадсько-державного партнерства; розробці навчальних планів і програм, актуальних для конкретного співробітництва, об'єднаної територіальної громади; підготовці випускників до організації життя своєї громади відповідно до принципів сталого розвитку [2].

Інноваційне освітнє середовище закладів вищої освіти спрямоване на інтеграцію освітньої, наукової, інноваційної та соціальної діяльності. Водночас це служить каталізатором нової соціальної реальності. Заклад вищої освіти у цьому контексті є активним соціальним партнером та елементом суспільної системи, створює умови для підвищення якості знань випускників та ефективної підготовки педагогів нової формації, робить значимою і можливою реалізацію місії університету як інституту розвитку суспільства.

У цілому, розвиток освітньої сфери сприяє зростанню освітнього потенціалу країни [3, с. 52]. В Україні спостерігається тенденція зростання частки населення з вищою (повною, базовою і неповною) освітою. Наразі повну вищу освіту серед населення у віці 22 роки і старші мають понад 27%. Крім того, у самій освітній сфері зосереджений значний освітній потенціал: 439,7 тис. учителів закладів загальної освіти, у закладах вищої освіти (I-II та III-IV р. а.) працює близько 70 тис. кандидатів і 13,4 тис. докторів наук [4, с. 141-148; 5, с. 15, 52].

У той же час як жива праця кадрового потенціалу України в цілому, так і освітньої сфери, зокрема використовується не ефективно, не раціонально, не у відповідності з функціональним його призначенням. Це підтверджується і таким показником як кількість учнів у розрахунку на одного вчителя (табл.).

Як видно із таблиці, навіть у міських поселеннях окремих регіонів (Івано-Франківська і Тернопільська області) на одного вчителя припадає менше 10 учнів. А це значить, що необхідно перш за все дослідити та виявити, які саме детермінанти на це впливають.

Наші дослідження надають підстави стверджувати, що раціонально використовувати кадровий потенціал закладів освіти можливо лише в умовах: активного впровадження в навчально-виховну діяльність прогресивних методів, сучасного навчального обладнання та сучасних технологій, які дозволяють привести її у відповідність до сучасних вимог загальної та професійної освіти; оптимізації мережі закладів освіти, що, безперечно, пов'язана з подальшим укрупненням останніх; вдосконалення органі-

**Кількість учнів закладів загальної освіти
на початок 2017/18 навчального року у розрахунку
на одного вчителя**

Регіони	Усього	з них		У державних закладах	з них		у приватних закладах	з них	
		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості		у міських поселеннях	у сільській місцевості
Україна	9	11	6	9	11	6	6	6	5
Вінницька	8	12	5	8	12	5	5	4	6
Волинська	7	10	6	7	10	6	5	5	-
Дніпропетровська	11	13	7	11	13	7	4	4	-
Донецька	10	12	6	10	12	6	5	5	-
Житомирська	8	11	5	8	11	5	8	8	-
Закарпатська	8	11	7	8	11	7	5	3	7
Запорізька	10	11	6	10	11	6	4	4	-
Івано-Франківська	7	9	6	7	9	6	7	7	3
Київська	10	13	7	10	13	7	5	5	5
Кіровоградська	8	10	6	8	10	6	2	2	-
Луганська	9	11	5	9	11	5	-	-	-
Львівська	8	10	5	8	10	5	5	5	3
Миколаївська	10	12	7	10	12	7	4	4	-
Одеська	11	13	8	11	13	8	7	7	15
Полтавська	9	12	5	9	12	5	4	4	-
Рівненська	8	10	7	8	10	7	-	-	-
Сумська	8	11	4	8	11	4	6	6	-
Тернопільська	6	9	5	6	9	5	-	-	-
Харківська	11	13	6	11	13	6	10	10	-
Херсонська	10	11	7	10	11	7	18	1	-
Хмельницька	8	11	5	8	11	5	8	8	-
Черкаська	8	11	5	8	11	5	5	5	-
Чернівецька	8	10	7	8	10	7	7	7	-
Чернігівська	8	10	5	8	10	5	-	-	-
м. Київ	13	13	x	13	13	x	6	0	x

Джерело: [5, с. 74].

заційних форм управління підготовкою та використанням кадрів у сфері освіти. І це має бути не тимчасова кампанія, а курс, що взятий надовго, реалізація якого виступає визначальним драйвером не лише соціально-економічного розвитку країни в цілому, а й освіти, зокрема [6].

Із забезпеченням розвитку освіти на інноваційній основі фахівці пов'язують подальше підвищення її якості, наближення до європейських стандартів. Щоправда, на прискорення цього процесу впливає багато детермінантів. Особливий вплив на це, на думку Островерхової Н., мають наступні чинники:

- знання, уміння, навички і система цінностей (знання – це перевірений практикою результат пізнання дійсності, що систематизована у вигляді уявлень, понять, теорій;

уміння – це здатність особистості ефективно використувати наявні знання незалежно від існуючих умов; навички – здатність до автоматичного виконання певних дій; система цінностей – уявлення особистості про значущість та цінність тих чи інших феноменів, характеристик, предметів у професійному і соціальному житті);

- рівень інтелектуального та професійного розвитку учасників освітньої комунікації (рівень підготовки абітурієнтів, науково-педагогічних працівників, адміністрації закладу вищої освіти, суб'єктів державного управління, „акторів” ринку праці тощо;

- характеристика соціального-психологічного та фізичного стану суб'єктів та об'єктів навчального процесу (емоційний та вольовий стан, мотивація до процесу пізнання, рівень здоров'я, здатність до самоосвіти та групової роботи);

- статус освіти в контексті соціального та економічного сприйняття її результатів як окремою особистістю та її безпосереднім оточенням, так і суспільством та державою в цілому;

- розвиток матеріально-технічного та науково-методичного забезпечення навчального процесу, а також інфраструктури вишу і місця його розташування;

- сприятливість інституціональних умов щодо розвитку системи державного та суспільного контролю за якістю надання освітніх послуг, а також рівень суспільно-економічного розвитку країни [7].

Підвищення інноваційності освітньої діяльності потребує подолання проблем, які нині, на жаль, притаманні освітній сфері. Серед останніх варто назвати наступні:

- висока зношеність основних засобів освітньої сфери;
- нестабільність інвестиційної активності в зазначеній сфері;

- відсутність стимулів для оволодіння працівниками освіти сучасними інноваційними технологіями;

- тінізація та корумпованість української економіки, що негативно позначається на всіх сферах суспільного життя, гальмує та викривлює соціальні, у тому числі освітні реформи;

- недосконалість системи інноваційного розвитку;

- відсутність дієздатних механізмів симулювання інноваційної діяльності в освітній сфері, що призвело до деградації наявного освітньо-науково-технічного потенціалу;

- критичний рівень державного фінансування науково-технічної діяльності в освітній сфері тощо.

Подолання зазначених проблем тісно пов'язане з подальшою модернізацією освітньої системи та всіх сфер освітньої діяльності відповідно до вимог сучасного життя та умов збереження й примноження кращих традицій вітчизняної і зарубіжної освіти. В цьому контексті в перспективі має набути активне впровадження новітніх технологій. Серед останніх проектна система, що передбачає самостійну діяльність учнів, яка полягає в добровільному виборі, дослідницькому, творчому вивченні або розв'язанні значущої в теоретичному, практичному, пізнавальному плані проблем на основі самостійного вивчення завдань, етапів дослідження, їх реалізації та оформлення результатів.

Модернізація освіти дозволяє впроваджувати інтерактивне навчання – це специфічна форма організації пізнавальної діяльності, яка має передбачувану мету – створення комфортних умов для навчання, за яких кожен учень сприяє створенню атмосфери взаємодії та співробітництва. Інтерактивні технології передбачають організацію кооперативного навчання. Все це дозволяє зазначити, що розвитку освіти на інноваційній основі сприяє:

- поєднання навчання та дослідницької діяльності у закладах вищої освіти та з реальним виробництвом;

- застосування комп'ютерно-орієнтованих засобів навчання, комп'ютерних технологій, тобто сукупності електронних засобів і способів їх функціонування, що використовуються для реалізації освітньої діяльності, спираючись на наявний досвід, самоаналіз і самооцінку власної професійної інформаційної діяльності та її результатів;

- реалізація принципу технологічності навчання (задоволення студентами не лише предметного змісту, а й педагогічних прийомів, форм і методів навчання, технологій навчання в цілому);

- особистісно та професійно орієнтоване предметне навчання контекстного типу в рамках фахової підготовки;

- виконання методичних завдань при вивченні спеціальних дисциплін (аналіз змісту, складання його тезауруса і логічної структури, планування його вивчення);

- включення студентів у систему науково-дослідної та науково-методичної роботи кафедр, у професійно орієнтовану систему позааудиторної діяльності;

- постійний моніторинг навчальної діяльності з використанням комп'ютерних технологій. Активне використання останніх у навчально-виховному та дослідницькому процесі дозволяє вчителям, викладачам урізноманітнювати види освітньої діяльності, здійснювати навчальний процес у більш цікавих і різноманітних формах. А для цього мають бути підготовлені самі педагоги.

Це, на наш погляд, потребує посилення роботи з професійної орієнтації на всіх етапах навчального процесу як під час підготовки фахівців, так і під час перепідготовки та підвищення кваліфікації. Серед працівників освіти, особливо вчителів сільських шкіл, є такі, що маючи стаж роботи 10-15 років жодного разу не підвищували свою кваліфікацію. Серед причин існування такого стану – небажання відриватись від сім'ї. Адже в цій сфері працюють в основному жінки. Тому для такої категорії працівників освіти доцільними та ефективними є короткотермінові курси інформації та стажування з проведенням семінарів, декадників щодо освоєння нових методів навчання; а також атестація таких працівників. Не менш важливим є і створення на базі кращих (опорних) шкіл пунктів пропаганди та впровадження передового педагогічного досвіду. Функціонування таких опорних баз підтверджує ефективність здійснюваної ними роботи щодо озброєння місцевих кадрів новими прогресивними формами і методами діяльності в області освітньої сфери. Ефективними є дистанційні форми перепідготовки та підвищення кваліфікації. Тобто є потреба в гнучкій системі перепідготовки освітніх кадрів.

До речі, негативно на якість підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів освіти позначається те, що якість знань, рівень підготовки випускників закладів вищої освіти практично не позначається на подальшому службовому просуванні молодих фахівців. Не секрет, що у досягненні високої результативності роботи закладів осві-

ти, вивченні та впровадженні досвіду європейських країн велика роль відводиться керівникам цих закладів. Саме від них залежать розстановка кадрів і найбільш раціональне їх використання.

В той же час заклади вищої освіти ще недостатню увагу приділяють підготовці керівників закладів освіти. Їх, як правило, висувають із числа кращих освітян. Однак, як свідчить практика, не завжди компетентний фахівець стає хорошим керівником. Адже йому доводиться значний час відводити на викладання невласливих господарських функцій на шкоду організації навчально-виховного процесу. Тому важливим напрямом удосконалення підготовки молодих фахівців в сфері освіти є озброєння їх знаннями, необхідними майбутньому керівникові, зокрема в сфері економіки освіти, теорії і практики управління, організа-торськими і виховними навичками та вміннями.

Важливо також відродити систему інституту резерву керівних кадрів, здійснюючи підбір молодих фахівців з урахуванням ділових якостей і потенційних можливостей кожного з них. Підбір має здійснюватись шляхом обов'язкової атестації на відповідність займаної посади і на кваліфікаційну категорію. Фахівці, які пройшли курсову підготовку, більш активно впроваджують у практику роботи нові технічні засоби, нові методи навчання. Проте наразі недостатнім є рівень планування професійного зростання працівників освіти, незнання реальної потреби у необхідності підвищення кваліфікації працівників.

Висновок. Таким чином, наближення української системи освіти до європейських стандартів залежить від багатьох детермінантів, серед яких особливе місце відводиться забезпеченню високоякісної підготовки кадрів, перепідготовки та підвищення їх кваліфікації, що, в свою чергу, передбачає необхідність:

- подальшого покращення технічного оснащення не лише навчальних закладів, а і навчально-методичних центрів підвищення кваліфікації, забезпечення їх сучасними засобами навчання, наочними посібниками, необхідною технікою;

- вдосконалення навчальних планів і програм, особливо в бік збільшення обсягів практичного навчання кадрів;

- постійного підвищення якості аудиторного навчання, більш широкого впровадження активних форм навчання;
- системного підходу до організації пропаганди й активного впровадження передових методів праці в сфері освітнього обслуговування населення;
- вироблення у тих, хто навчається, потреби в постійній самоосвіті, бажання оволодіти суміжною професією, творчим відношенням до навчальної діяльності;
- подальшого розширення очно-заочних, дистанційних форм підготовки та підвищення кваліфікації працівників освіти тощо.

Все це, на наш погляд, позитивно позначиться на активному впровадженні в навчальний процес новітніх інноваційних технологій, що, в свою чергу, прискорить процес інтеграції освіти України в європейський освітній простір.

Список використаних джерел:

1. Даниленко Л.Г. Освітній менеджмент / Л.Г. Даниленко, Л.М. Карамушка. – К.: Шкільний світ, 2003. – 390 с.
2. Балик Н.Р. Інноваційне освітнє середовище університету як інструмент підвищення якості знань педагогів нової формації / Н.Р. Балик, Г.П. Шмигер // Комп'ютер у школі та сім'ї. – 2018. – №1. – С. 4-11.
3. Соціально-демографічні характеристики домогосподарств України у 2017 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств України). Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К.; 2017. – 86 с.
4. Вища освіта в Україні у 2017 році. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К.; 2018. – 298 с.
5. Загальноосвітні та професійно-технічні навчальні заклади України. Статистичний збірник / Державна служба статистики України. – К; 2018. – 134 с.
6. Куценко В.І. Бізнес-освіта: місце і роль у забезпеченні зростання інноваційного потенціалу країни / О.В. Гаращук, В.І. Куценко // Нові інформаційні технології управління бізнесом. Збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, 21 лютого 2018 року. – К.: Спілка автоматизаторів бізнесу, 2018. – С. 55-60.

7. Островерхова Н.М. Оцінка якості освіти / Н.М. Островерхова // Освіта і управління. – 2005. – Т. 8. – №1. – С. 109-113.

Гегедош К.,
*аспірант з економіки,
Мукачівський державний
університет*

ЕВОЛЮЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА

EVOLUTION OF INFORMATION CROSS-BORDER COOPERATION

Анотація: У статті вивчаються особливості інформаційних відносин у прикордонному Закарпатті з країнами сусідами (які спочатку входили до Ради економічної взаємодопомоги, а нині до Європейського Союзу). Виділено 4 періоди зміни інформаційних відносин з 40-х років ХХ століття і по сьогоднішній день. Кожному етапу надано детальну характеристику, як в загальному щодо транскордонних процесів, так і в контексті інформаційного забезпечення.

Ключові слова: інформаційна інфраструктура, інформаційне та інтерактивне транскордонне співробітництво, Закарпаття, Рада економічної взаємодопомоги.

Annotation: The article examines the features of information relations in border Transcarpathia with the countries neighbors (which was originally included in the Council for mutual economic assistance, and now the European Union). Allocated 4 periods of change of information relations with the 40-ies of XX century to the present day. Each step of this detailed description, both in General and for cross-border processes and in the context of information support.

Keywords: information infrastructure, information and interactive cross-border cooperation, Transcarpathian region, Council for mutual economic assistance.

Механізм взаємодії учасників ринку завжди повинен підтримуватися належною інформаційною інфраструктурою. В контексті транскордонного співробітництва (ТКС) ситуація носить аналогічний характер. За останні роки в даній інфраструктурі суттєво видозмінилися її елементи функціонування. Зокрема, через досягнення глобального розвитку комп'ютерної та Інтернет системи. А відтак, цікавим для дослідження виступає аналіз еволюції елементів інформаційної інфраструктури в ТКС. Дослідження будуватиметься за такою методологічною схемою вивчення інформаційних транскордонних відносин:

- описуватимуться основні засади ТКС певного періоду;
- виявляються інформаційні складові в контексті даного;
- пропонується найбільш вдале дефініційне визначення механізму інформаційного ТКС відповідного періоду розвитку.

Наукова робота будуватиметься на прикладі історії Закарпатської області (за висновками Чучки І.М. [1], Закарпаття вважається центром транскордонних зв'язків між Україною та ЄС).

В історичному аспекті ТКС Закарпатської області бере свій початок з 1946 року, від коли дана територія приєдналася до складу України. ТКС відбувалося на той час з Угорщиною, Чехословаччиною, Польщею і Румунією (2., с. 105). У перші повоєнні роки, незважаючи на майже непрозорий режим кордонів, спостерігалось взаємне прагнення громадськості, населення прикордонних регіонів до встановлення або відновлення безпосередніх контактів. Первинною формою прикордонних зв'язків було ділове листування між партійними органами та громадськими організаціями з різних питань і сфер спільної діяльності, обмін вітальними телеграмами, листами з нагоди національних свят та ін. [3., с. 9-31].

Встановлення прикордонних зв'язків у цей період також супроводжувалися до участі трудящих сусідніх країн

у естафетах дружби, що часто передбачало відвідування гостями промислових підприємств, організацій, колгоспів Закарпатської області, ознайомлення з формами і методами роботи партійних, радянських установ з питань керівництва відновленням зруйнованого війною народного господарства, будівництва нових об'єктів виробничого і соціально-культурного призначення. Прагнення вивчати досвід Закарпатської області у справі соціалістичних перетворень для сусідніх країн було важливим, так, як дана область возз'єднавшись з Радянською Україною, також проходила початковий етап соціалістичного будівництва. В той же час і Закарпаття вивчало досвід сусідніх країн. Для прикладу 24 вересня 1950 року перша делегація колгоспників Закарпатської області у складі 52 чоловік на запрошення угорських партійних і радянських органів побувала в Угорщині з метою ознайомитися з діяльністю сільськогосподарських підприємств, машинно-тракторних станцій, сільських і районних рад та обмінятися досвідом. Також активно розвивалися дружні відносини між молодіжними організаціями. Надавалася всебічна допомога партнерами один одному на без валютній основі через встановлення прикордонного товарообміну [4, с. 21-107; 2, с. 106-109].

Отже виявлено, що інформаційне транскордонне співробітництво (40-60 рр. XX ст.) – це система становлення та поступового зміцнення взаємозв'язків соціально-економічних учасників та суб'єктів суміжних прикордонних територій, який проявляється через механізм вивчення закордонного досвіду (навчально-виробничі партнерські поїздки; начальні-партійні поїздки по вивченню ідеологічної роботи, керівництвом міст, районів, трудових колективів та ін.) в контексті управління розвитком регіону. На даному етапі відсутня інфраструктура інформаційного забезпечення ТКС.

З 1971 року розпочинається другий етап у розвитку транскордонного співробітництва, оскільки це пов'язано з прийняттям країнами-членами Ради Економічної Взаємодопомоги (РЕВ) Комплексної програми дальшого поглиблення і удосконалення співробітництва та розвитку соціалістичної економічної інтеграції [5, с. 235-352]. Осо-

близькістю цього періоду стало переведення ТКС на планову основу на базі річних та дворічних планів.

Продовжувалася форма співпраці у вигляді вивчення кращого закордонного досвіду. Але різниця полягала у тому, що:

- копіювання досвіду відбувалося із застосуванням творчого підходу, тобто закордонна практика повинна була пройти апробацію з урахуванням вітчизняної специфіки (виробництва, умов, традицій, середовища) модифікувавши її в нову інновацію. Мукачівські трикотажники при впровадженні запозиченого у словацьких колег агрегатно-групового методу в організації виробництва, внесли суттєву поправку до існуючого бригадного госпрозрахунку. І коли словацькі друзі побували в черговий раз у мукачівців, познайомившись зі своїм методом уже в «мукачівському» варіанті, попросили партнерів надати їм методичну допомогу у впровадженні бригадного підряду [2, с. 115]. Таким чином ефект від ТКС подвоювався та був одночасно взаємовигідним для всіх сторін;

- кожна делегація, яка виїжджає за кордон з метою вивчення передового зарубіжного досвіду, складає план-завдання, де чітко визначено, які саме питання будуть вивчені, в якій формі і в які строки. Після повернення групи від партнерів її звіт заслуховувався в колективі, розглядалися і затверджувалися організаційно-технічні заходи з впровадження конкретних пропозицій;

- обмін досвідом супроводжувався різним інформаційним матеріалом (технічна документація, інформаційні бюлетені, опис передового досвіду, виставки зразків нових виробів, фотовиставки).

Важливою формою розвитку прикордонного співробітництва 70-80-х років стала прикордонна торгівля. Розрахунки здійснювалися на без валютній основі. Спочатку при підписанні угод про торговельне співробітництво товарні списки обміну містили невелику кількість найменувань, в подальшому ці списки розширилися за рахунок нових товарів. Структура товарообмінних операцій постійно змінювалася в залежності від попиту і пропозиції. Наприклад, угорська сторона впродовж багатьох років включала в списки такі закарпатські товари: розкладні ліжка, преси

для соків, жіночі та чоловічі велосипеди, швейні машини, піаніно, бджолиний мед тощо; словацька сторона включала: дитячі велосипеди, столові прилади, керамічні вироби, радіотовари, електролампи тощо; румунська сторона включала: парфумерно-галантерейні вироби, швейні машини, велосипеди різних категорій та статей й ін. [2, с. 119].

Тобто, в період радянського панування, коли був гострий дефіцит багатьох товарів, у прикордонному Закарпатті впроваджувалися основи ринкової економіки й маркетингу, що проявилось через те, що:

- торговельні мережі мали розширений асортимент за рахунок імпортних товарів. Тобто, для замовлення їх, в першу чергу необхідно було знати на які буде попит, а отже проведення маркетингових досліджень здійснювалося і в радянському часі;

- торговельні бази та склади були більш пустими за рахунок того, що надлишковий товар, на яких внутрішній попит був задоволений, експортувався закордон. Тобто застосовується частково маркетингова та логістична концепція.

Маркетологами на той період були товарознавці, які формували специфікацію та структуру товарообміну. А з 80-х років вже присутній окрім інформаційного маркетингу рівня «GB2C» (державний бізнес для споживача) – інформаційний маркетинг «GB2GB» (державний бізнес для іншого державного бізнесу). Іншими словами розпочинається об'єднання радянських підприємств з підприємствами і організаціями країн-членів РЕВ. Зокрема, вони могли самі вибирати для себе партнерів, визначати конкретні напрямки співпраці, підписувати господарські товари і контракти на поставку продукції і надання послуг, погоджували ціни. Особливо ці відносини проявилися через: одержання в оренду відповідних машинних устаткувань, обладнань; проводились спільні науково-дослідні, експериментальні та інші роботи; кращого використання виробничих потужностей партнера; виконуються замовлення партнера за його зразками і з давальницької сировини, що сприяє не тільки додатковій зайнятості робочої сили і завантаженню потужностей, а й формуванню кадрів спеціалістів згідно з вимогами нових рівнів господарювання, яке існує в євро-

пейських країнах тощо. Особливо активізувалася ця робота в 1986 році, і не тільки між підприємствами одного профілю, але й різнопрофільними. Ця форма ТКС укладалася через угоди про прямі виробничі зв'язки.

Отже, дослідження показує, що інформаційне транскордонне співробітництво 70-90-х років суттєво покращилося та збагатилося. А тому, під інформаційним ТКС слід розуміти механізм міжнародних інформаційних відносин з приводу вивчення успішного закордонного досвіду управління соціально-економічними процесами на рівні мікро- (підприємством) та мезосередовищі (міст, області), а також аналізу та формування маркетингових інформаційних даних через вивчення незадоволеного внутрішнього попиту та закордонного його надлишку з метою задовольнити внутрішні потреби прикордонного регіону певної продукції чи партнерській співпраці. Інформаційною інфраструктурою виступають звіти, проекти, технічна документація та ін. в окремих підприємств та управлінців території.

Після відокремлення України від радянського простору, реальні процеси по транскордонному співробітництві на Закарпатті почали втрачати ту могутню силу, яка набувалася довгі роки. Хоча, науковий та громадський сектори навпаки розпочали проведення безлічі досліджень в даному напрямі, проте підприємницький – в даному процесі виявився менш помітно активним учасником.

Публічний сектор, який втратив свою монополію на підприємницьку діяльність, повинен був створити всі умови для розвитку бізнесу в сучасній системі міжнародного поділу праці. Було створено Карпатський Єврорегіон, Закарпатську агенцію регіонального розвитку, Карпатські торгово-промислові палати. Проте із-за недосконалого фінансового та організаційного механізму функціонування, ці утворення не змогли реалізувати бажаний потенціал у ТКС.

Але в той же час, інфраструктура інформаційного транскордонного співробітництва в порівнянні з радянською практикою підвищила свою значимість. Зокрема [6, с. 284-286]:

1. агенції регіонального розвитку в регіонах формуються з метою максимального наближення нормативно-правової та інформаційно-методичної підтримки до цільових груп

транскордонної співпраці. В такому разі інформування і залучення фахівців та громадськості, ЗМІ та інших цільових груп ТКС можуть здійснюватись шляхом проведення відповідних навчальних і дискусійних семінарів, слухань, круглих столів, робочих зустрічей з безпосередньою участю фахівців і представників громадськості та ЗМІ;

2. центри транскордонного співробітництва (ЦТКС) як активна форма інформаційного забезпечення проводять так звану пропагандистську діяльність, тобто пропагують науковий потенціал, як правило, вищого навчального закладу – університету – за кордоном, серед наукових кіл, інформують і надають персональні консультації працівникам ВНЗ щодо можливих напрямків міжнародного наукового співробітництва, здебільшого з організаціями-партнерами. Так, при Ужгородському національному університеті такий центр уже діє. Головною метою його є донесення до українських вчених можливостей отримання позабюджетного фінансування. Саме для цього організуються презентації, семінари, запрошуються до співпраці бізнес та зарубіжні партнери. Фактично, ЦТКС є інформаційним координатором у сфері наукових досліджень.

3. громадський центр транскордонного співробітництва, що може відігравати провідну роль у посиленні інформаційного забезпечення в контексті аналізу грантів, програм, проектів, які даним центром реалізуються з метою вирішення проблемних питань в прикордонному регіоні;

4. наявність відповідних департаментів та відділів при обласних та місцевих органів управління: транскордонного співробітництва та євроінтеграції, зовнішньоекономічних зв'язків та туризму тощо. Тут працюють експерти, які володіють двосторонніми знаннями з тих чи інших проблем транскордонного розвитку територій.

Отже, інформаційне транскордонне співробітництво з 90-х років і до сьогодні визначилося як діяльність прикордонних інституцій, які в своїй діяльності особливу увагу привертають збору, аналізу, зберігання та використання отриманого інформаційного продукту, як для власної діяльності, так і для ознайомлення суміжним учасникам регіональних міжнародних економічних відносин.

Але на сьогодні в період становлення цифрової ери суспільства, ефективний розвиток ТКС буде все більшою мірою в контексті інформаційного забезпечення також проявлятися інтерактивно через монітори його учасників та суб'єктів його управління. Тому сучасне інформаційне транскордонне співробітництво переходить в новішу категорію – інтерактивне ТКС.

Тож тому у вузькому загальному розумінні під інтерактивним транскордонним співробітництвом розуміємо процеси по сприянню та поглибленню ділових відносин за допомогою комп'ютерної Інтернет мережі на рівні євро регіональних організаційних утворень. Проте, важливо більш точно розуміти цей механізм, визначивши його ширший сенс трактування, а тоді – інтерактивне транскордонне співробітництво являє собою особливу форму міжнародної інформаційної інтеграції, яка утворюється через програмно-методичний комплекс цифрової мережі прикордонних суб'єктів суміжних держав, формуючи транскордонну базу даних, за допомогою якої вибудовуватимуться ділові відносини на різних рівнях (місцевими та регіональними органами влади, громадськими та підприємницькими структурами, а також науково-педагогічними закладами), які спрямовані на вирішення суспільно-економічних проблем транскордонних територій, шляхом встановлення і поглиблення соціальних, економічних, науково-технічних, екологічних, культурних та інших зв'язків між його учасниками

Список використаних джерел:

1. Чучка І. М. Закарпаття – центр транскордонних зв'язків України-ЄС / І. М. Чучка // Актуальні проблеми обліково-аналітичного процесу в управлінні підприємницькою діяльністю [Електронний ресурс]: матеріали VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (22 листопада 2018 року) / гол. ред. М. В. Реслер. – Мукачево : МДУ, 2018. – С. 257-264 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://msu.edu.ua/wp-content/uploads/2018/12/%D0%9C%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D1%84%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%BD%D1%86%D1%96%D1%97-2018.pdf>

2. Дяченко Б. І. Історія розвитку транскордонного співробітництва Закарпаття / Б. І. Дяченко, Н. М. Жулканич, М.А. Лендел, П. Ю. Студеняк / Транскордонне співробітництво в умовах розширення Європейського Союзу на Схід: монографія / В.П. Мікловда, М.А. Лендел, С.С. Слави, С.В. Сембера та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук, проф., член-кор. НАН України В. П. Мікловди. – Ужгород : Карпати, 2006. – С.105-138

3. Шманько Г. И., Будкин В. С., Грефс К. Х. и др. Приграничное сотрудничество социалистических стран: опыт, проблемы, перспективы. – К.: Наук.думка, 1990. – 170 с.

4. Шманько Г. И., Сюсько И. П. и др. Региональные аспекты приграничного экономического сотрудничества СССР со странами СЭВ / Раздел Ужгородского отдела Института социальных и экономических проблем зарубежных стран АН УССР. – М., 1983. – 190 с.

5. Передрій О. С., Студеняк П. Ю., Устич І. І., Дяченко Б. І. Прикордонне співробітництво Закарпатської області із суміжними територіями сусідніх держав (1945-1991) / Нариси історії Закарпаття. Том III (1946-1991). – Ужгород, 2003. – С. 232-252

6. Товканець С. А. Інформаційне забезпечення міжнародного бізнесу в рамках транскордонного співробітництва / С. А. Товканець, Г. В. Товканець // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 10 (112). – С. 281–287.

Гладиш М.,

к. п. н., доцент,

*Львівський національний університет
імені Івана Франка*

Сичов В.,

*аспірант кафедри міжнародних
відносин і дипломатичної служби*

*Львівський національний університет
імені Івана Франка*

МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЄС: ДОСВІД ШВЕЦІЇ ДЛЯ УКРАЇНИ

EU MIGRATION POLICY: THE SWEDISH EXPERIENCE FOR UKRAINE

Анотація: Висвітлено історичні етапи формування міграційної політики ЄС, її сучасний стан та ключові проблеми, з якими зіштовхнулися держави в період міграційної кризи в ЄС. Досліджено проблеми трудової інтеграції іммігрантів та ключові спірні питання, що виникають в ході реалізації міграційної політики Швеції на сучасному етапі. Запропоновано шляхи імплементації досвіду Швеції в Україні.

Ключові слова: міграційна політика; ЄС; Швеція; міграційна криза; біженці; Україна.

Annotation: The historical stages of the formation of the EU migration policy, its current state and key problems encountered by states during the period of the migration crisis in the EU are analyzed. The problems of labour integration of immigrants and the main controversial issues that arise during the implementation of the migration policy of Sweden at the present stage are investigated. The ways of implementing the experience of Sweden in Ukraine are offered.

Key words: migration policy; the EU; Sweden; migration crisis; refugees; Ukraine.

Інтенсивний міграційний рух, спричинений значним потоком мігрантів та біженців протягом останніх декількох років, змусив ЄС задуматися над ефективністю міграційної політики та переосмислити її основні засади та розробити нові інструменти, які б ефективно вирішувати існуючі проблеми. Реформація міграційна політика перебуває на порядку денному і в Україні, тому ця проблема має важливе значення для нашої держави у контексті євроінтеграційних процесів, оскільки Європейський вибір України є пріоритетним і визначальним напрямом внутрішньої і зовнішньої політики.

На сьогодні, на розвиток усіх континентів справляє значний вплив такий феномен, як міграція. У зв'язку

з цим, важливості набуває такий напрямок діяльності держави, як розробка й реалізація міграційної політики. Сфера міграційної політики включає ряд міжнародних аспектів (узяті країною міжнародні зобов'язання, згідно з якими держава змінює свою міграційну політику) та внутрішніх чинників (проблеми безпеки, інтеграції мігрантів; соціальні видатки та політичні зобов'язання уряду) [6, С. 121].

Сьогодні міжнародна імміграція характеризується постійно зростаючими масштабами та інтенсивністю, створюючи нові виклики не тільки національним державам, але й Європейському Союзові. Саме це об'єднання, завдяки існуючим свободам внутрішнього ринку та достатньо високому рівню економіки держав-членів останні десятиріччя потерпає від масової нелегальної імміграції.

Міграційна політика є однією з найбільш суперечливих і політизованих, оскільки міграційні процеси в сучасних умовах є серйозним дестабілізуючим чинником. Характеризуючи міграційну політику Європейського Союзу, Х. Бехруз зазначає: «Європейський Союз постійно приділяв і приділяє велику увагу вирішенню проблем нелегальної міграції шляхом вироблення адекватної і ефективної міграційної політики, що включає в себе комплексні політичні, соціально-економічні, гуманітарні, а також правові заходи. Однак необхідно констатувати і той факт, що дана політика не справляється з новою ситуацією, що склалася в міграційній сфері, котра є, по суті, новим складним викликом перед Союзом у цілому, від вирішення якого залежить не лише доля Шенгенської зони, а й перспективи розвитку всього ЄС» [1, с. 10–11].

Міграційну політику ЄС сьогодні здійснюють такі політичні наднаціональні інститути, як Європейська Рада; Європейська комісія, яка розробляє законодавчі пропозиції; Рада Європейського Союзу, до якої входять міністри внутрішніх справ країн (Рада Міністрів); Європейський парламент, який з 2005 р. наділений повноваженнями приймати рішення щодо політики у справах біженців. Також особливу роль у врегулюванні міграційної кризи у сучасних умовах відіграють неурядові організації [2, С.42].

Еволюція імміграційної політики та імміграційного права ЄС значною мірою зумовлена постійним зростанням рівня інтеграції об'єднання. У свою чергу, чим тіснішою стає співпраця країн об'єднання у галузі внутрішніх справ, безпеки та зовнішніх зносин, тим актуальнішим стає питання уніфікації міграційного законодавства. Так, Л. Ентін у своїй роботі «Право Європейського Союзу. Новий етап еволюції: 2009-2017 роки» виділяє 4 етапи еволюції права ЄС: перший пов'язаний з конституюванням Європейських Співтовариств. Другий починається з виникнення Європейського Союзу. Третій бере початок від підписання Ніщцького договору. Лісабонський договір відкриває четвертий етап розвитку європейського права та новий етап у розвитку міграційного законодавства, адже конституює співробітництво країн ЄС на новому рівні з метою створення нової функціональної структури об'єднання. [9, с.6].

Незважаючи на динамічний розвиток спільної міграційної політики, окремі питання, що є компонентами імміграційної політики, досі регулюються на національному рівні, що відповідно, суперечить комунітарним інтересам та принципу спільності імміграційної політики. На сьогодні, існує певне коло питань, уніфікація підходів до регулювання яких допоможе Союзу зробити імміграційну політику справді спільною.

Швеції, будучи членом Європейського Союзу з 2004 року та, відповідно, учасницею Спільної міграційної політики, характеризується найбільш ліберальною міграційною політикою і високорозвиненою системою соцзабезпечення.

Навесні 2001 року Швеція приєдналася до Шенгенської угоди. Відкриті кордони і вільне пересування людей у межах шенгенської зони спричинили значне збільшення трудової міграції в обох напрямках.

Важливо, що 2004 року, незабаром після найбільшого в історії ЄС розширення, Швеція стала однією з трьох країн (разом з Великобританією та Ірландією), які не вводили тимчасових заходів контролю над громадянами, що приїжджали з восьми новоприєднаних країн Східної Європи.

Незважаючи на це, на відміну від Великобританії та

Ірландії, Швеція не відчула на собі імміграційного буму дешевої робочої сили. По-перше, цьому противилися шведські профспілки; а по-друге, на той момент у Швеції просто не було достатньо вакантних місць у таких галузях як будівництво, промисловість, електронна інженерія та освіта.

Шведський уряд здійснив 2013 року дві важливі реформи у сфері імміграційної політики. По-перше, особи, що проживають у Швеції без офіційного дозволу, а саме – нелегальні іммігранти та їхні діти, відтепер мали право на медичну страховку, послуги дантиста і отримання невідкладної медичної допомоги на рівні з усіма іншими громадянами Швеції [10, Р. 70]. По-друге, з вересня 2013 року міграційна служба Швеції гарантувала правовий статус біженця всім сирийцям, що прибували в країну, і особам без громадянства, що серйозним чином вплинуло на подальший розвиток подій [11].

Рішення шведських урядів останніх років стосовно проблем міграції є тенденційними на території усього Європейського Союзу, адже на сьогодні основними факторами формування міграційної політики ЄС, крім міграційного тиску із-зовні, є демографічна ситуація, що склалася в більшості європейських країн, та потреби ринку праці. У короткотерміновій перспективі певну роль відіграли також реалії фінансово-економічної кризи, наслідки якої досить болючі, особливо для деяких членів ЄС. На внутрішню європейську мобільність вплинуло розширення складу Євросоюзу останнього десятиліття, в основному за рахунок країн, які за рівнем життя та заробітків суттєво поступалися «старим» членам ЄС [3, с. 4].

На піку кризи, що вибухнула 2015 року в Європейському Союзі, Швеція висловила готовність прийняти і розмістити значну кількість біженців, основна частина яких приїхала з Сирії, Афганістану та Іраку. Восени 2015 року, коли країнам-членам ЄС не вдалося досягти між собою консенсусу і впоратися з величезним напливом біженців у рамках існуючої в ЄС системи з розподілу біженців, а чинна Дублінська угода 1990 року показала свою неефективність, Швеція перебрала на себе велику частку відповідальності, в результаті чого стала рекордсменом за кількістю прийня-

тих біженців на душу населення серед усіх країн-членів ЄС. Зокрема, за даними міграційної служби Швеції (швед. Migrationsverket), 2015 року трохи менше 163 000 осіб подали заявки на надання притулку, що вдвічі більше, порівняно з 2014 роком. Загалом, упродовж 2015 – 2016 рр. населення Швеції збільшилися за рахунок імміграції на 134 240 осіб, значну частину яких становили біженці (Sweden and Migration 2016).

Унаслідок цього наприкінці 2015 року владі Швеції довелося тимчасово посилити прикордонний контроль з метою запобігання в'їзду в країну осіб, які не мають посвідчення особи, а в червні 2016 року шведський парламент Ригсдаг схвалив чинний протягом трьох років закон, який наклав низку обмежень на імміграцію в рамках програми по возз'єднанню з родиною [5, С.196].

Посилення інтенсивності міжнародних територіальних переміщень визначило необхідність реалізації заходів щодо їх регулювання. Уряд Швеції переслідує такі цілі при проведенні міграційної політики: підтримка регульованої міграції; захист прав біженців; гарантія дотримання гуманітарних прав особистості.

Міграційна політика країни охоплює наступні напрями:

- політику щодо біженців;
- імміграційну політику;
- політику інтеграції;
- політику повернення (реінтеграція) [5, С.196].

Європейський Союз з його міграційною політикою становить значний інтерес для України як важливий партнер з обміну населенням і як досвідчений політичний гравець, що вирішує складні проблеми, пов'язані з численними міграційними потоками. Окрім того, інтеграція України до ЄС передбачає досягнення відповідності європейським стандартам у сфері міграційного законодавства та менеджменту [3, с. 3].

Україна є основною транзитною країною, переважно для нелегальних міграційних потоків, що прямують до країн ЄС. Вона являє собою важливий етап так званого «Центрально- і Східно-європейського маршруту», який починається в Україні, Білорусії чи Росії, проходить через

Білорусію або Україна в Словаччину та Угорщину, і далі до Шенгенської зони. В останні роки Україна все більше перетворюється в країну призначення легальних і нелегальних міграційних потоків [7, С.151]. Незаконні мігранти намагаються використати Україну переважно для транзиту.

Україні слід ширше використовувати можливості співпраці з ЄС у міграційній сфері. Зокрема, варто здійснювати розробку та впровадження за підтримки ЄС спільних проєктів щодо боротьби з нелегальними мігрантами; враховувати напруження ЄС при розробці законодавчих документів у міграційній сфері, здійснювати оцінку поданих законопроєктів на відповідність базовим принципам міграційної політики ЄС; ініціювати розвиток циркулярної моделі міграції між Україною та країнами ЄС, спільно розробляти механізми її запровадження, оскільки така політика «найбільше відповідає інтересам і країни походження, і призначення, і самих мігрантів» [4, с. 84].

Важливо також використовувати досвід окремих держав-членів ЄС, зокрема Швеції, досягнення суспільного консенсусу навколо чітко визначених пріоритетів і цілей, наполегливості в їх реалізації, послідовності перетворень, забезпечення політичної стабільності і суспільної солідарності – власне, тих суспільно-політичних факторів, яких сьогодні гостро бракує Україні.

Список літератури:

1. Бехруз Х. Правовое регулирование миграционной политики ЕС в современных реалиях [Електронний ресурс] / Х. Бехруз // Міграційна політика ЄС: стан, виклики та перспективи : наук.-практич. симпозиум, присвяч. 15-річчю міжнар. дня мігранта та 25-річчю Міжнар. конвенції про захист прав усіх трудящих-мігрантів та їх сімей (м. Одеса, 18 груд. 2015 р.) / Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса : Фенікс, 2015. – 105 с. – Режим доступу: <http://iele.bazick.com/projectdevelopment/odessa-tempus-center; eurolaw.org.ua>. С. 5-11.

2. Луцишин Г. Міграційна криза в ЄС: проблема безпеки зовнішніх кордонів та загострення міжетнічних / Г. Луци-

шин // Гуманітарні візії. Humanitarian Vision. – 2015. – Частина 1, № 2. – С. 41–45.

3. Малиновська О. А. Міграційна політика Європейського союзу: виклики та уроки для України / О. А. Малиновська. – К. : НІСД, 2014. – 48 с.

4. Малиновська О. Міжнародна міграція в контексті модернізації суспільства / О.А. Малиновська // Демографія та соціальна економіка. – 2012. – № 1. – С. 77-86.

5. Малиха М.І. Шведська міграційна політика: висновки для України / М.І. Малиха // Young Scientist. – 2014. – № 9 (12). – С. 195–197.

6. Саракуца М.О., Рабінович М. Спільна міграційна політика ЄС: засади та перспективи / М.О. Саракуца, М. Рабінович // Актуальні проблеми міжнародних відносин ,Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Інститут міжнародних відносин – 2011. - Випуск 101 (Частина І). –С.120-128.

7. Чайковский, Ю. В. Спільна міграційна політика країн - членів Європейського Союзу : напрацювання моделі, правове регулювання і участь у цьому процесі України. // Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.] ; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. – Одеса : Фенікс, 2011. – Вип. 44 . С. 148 - 155.

8. Швеция ужесточила миграционное законодательство [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <https://www.vesti.ru/doc.html?id=2778215>

9. Энтин М.Л. Право Европейского Союза. Новый этап эволюции: 2009-2017 годы / М.Л.Энтин. - М.: «Аксиом», 2009.-304 с. (Серия: Общие пространства России-ЕС: право, политика, экономика)

10. Potkanski, M.. Undocumented Immigrants: Health Needs in Sweden and Austria. - Journal for Police Science and Practice. Vol. 5, P. 68–75.

11. Sweden offers residency to all Syrian refugees. – The Local, 3 September 2013. [Electrical resource] – Access mode : <https://www.thelocal.se/20130903/50030>

Горюнова Є.,
*кандидат історичних наук,
доцент, Таврійський
національний університет
імені В.І. Вернадського*

РОСІЙСЬКА АНЕКСІЯ КРИМУ ТА ПОЛІТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

RUSSIAN ANEXPRISES OF CRIMEA AND THE POLITICS OF THE EUROPEAN UNION

Анотація: У статті проаналізовано основні напрямки Спільної зовнішньої політики Європейського Союзу щодо анексії Криму Російською Федерацією. Визначено, що Євросоюз не визнає окупації півострову та вимагає від Росії дотримання прав людини в умовах окупації. Доведено, що Євросоюз намагається примусити Росію звільнити Крим через введення персональних та секторальних санкцій як форми негативної кондиціональності.

Ключові слова: Крим, Російська Федерація, анексія, Євросоюз, санкції.

Annotation: The article analyzes the political reaction of the European Union to the annexation of Crimea by the Russian Federation in the context of the Common foreign and security policy. The author argues that the EU does not recognize the Russian illegal annexation of the peninsula and Russian politics in the Crimea. The article analyzes the Crimean dimension of the EU sanctions which is represented by personal restrictions and sectoral sanctions.

Keywords: Crimea, Russian Federation, annexation, sanctions, EU.

Російська анексія Криму стає серйозним випробуванням для Спільної зовнішньої політики ЄС з низки причин. По-перше, анексувавши Крим, Росія де-факто розпочала процес руйнування кордонів у Європі, недоторканість яких

була визнана внаслідок Ялтинсько-Потсдамських домовленостей та підтверджено у Заключному акті в Гельсінкі. На цій небезпеці наголосила президент Литви Даля Грибаускайте. «Росія сьогодні намагається переписати кордони Європи після Другої світової війни. Якщо ми дозволимо цьому відбутися, наступним буде хтось інший», – зазначила Грибаускайте на позачерговому саміті Європейської Ради у березні 2014 р. [15].

По-друге, російська стратегія захисту «співвітчизників» (тобто російськомовних) відкриває для Росії можливості втручання у справи низки європейських країн. Насамперед, це стосується балтійських країн, де мешкає значна кількість російськомовного населення (близько 900 тисяч осіб).

По-третє, анексія Криму демонструє готовність Росії до серйозної боротьби за пострадянський простір, де ЄС реалізує свою програму економічної та політико-правової інтеграції у межах «Східного партнерства». Саме тому ЄС не міг залишитися осторонь цих дій Росії та з перших днів виникнення «кримської кризи» активно реагує на російську окупацію півострову.

Головними напрямками зовнішньої політики ЄС в «кримському питанні» є дипломатична підтримка України та санкційна політика, спрямована проти фізичних осіб, які мали відношення до анексії півострову, та юридичних осіб – російських та кримських підприємств, банків та компаній.

На тлі окупації українського півострову російськими військами 3 березня 2014 р. міністри іноземних справ країн ЄС виступили із заявою про засудження дій Росії в Криму та закликали Кремль негайно відвести війська у місця постійної дислокації. «Ми впевнені в необхідності мирного врегулювання кризи у відповідності до норм міжнародного права. Тому ми закликаємо Росію негайно вивести свої війська в райони, де вони розміщені на основі угоди про Чорноморський флот», – зазначила Верховний представник ЄС з іноземних справ та політики безпеки Кетрін Ештон [8].

6 березня 2014 р. відбувся позачерговий саміт голів держав та урядів ЄС, на якому було визнано незаконним

майбутній референдум про статус півострову через його невідповідність Конституції України. Лідери країн ЄС закликали Росію до негайного виведення військ з Криму та припинили переговори з Москвою щодо лібералізації візового режиму [9].

17 березня 2014 р. на засіданні Ради ЄС засудили проведений в умовах окупації півострову референдум, не визнавши його результатів. «Рада ЄС вважає проведення референдуму незаконним з порушенням Конституції України», а також у присутності військових [10].

У підсумковому документі засідання Європейської ради 20-21 березня 2014 р. зазначено, що ЄС підтримує територіальну цілісність та суверенітет України, не визнаючи «незаконний референдум в Криму», та засуджує «незаконну анексію Криму та Севастополя» [3].

Ці політичні заяви лідерів ЄС стали основою для подальших дій європейських інституцій з розробки політичних та економічних санкцій проти Росії через анексію Криму.

Активну позицію у кримському питанні займає Європарламент, який протягом 2014-18 рр. ухвалює низку резолюцій, присвячених ситуації на анексованому півострові. Через те, що Європарламент має досить широку автономію в міжнародних справах та позбавлений впливу інтересів національних держав, у своїх резолюціях він пропонує більш жорсткі обмежувальні дії щодо Росії.

Усі резолюції Європарламенту, де зачіпається тема Криму, можна розділити на кілька груп: 1) резолюції щодо ситуації в Україні (анексія Криму та військові дії на сході України); 2) резолюції щодо інших країн (насамперед Росії); 3) резолюції щодо порушення прав людини в анексованому Криму; 4) резолюції загального характеру [2, с.459].

13 березня 2014 р. Європарламент приймає першу резолюцію щодо ситуації в Криму, де депутати визнали дії Росії військовим вторгненням та заявили про невизнання майбутнього референдуму як такого, що не відповідає законодавству України. Серед обмежувальних заходів європейські парламентарії запропонували введення широких санкцій, починаючи від ембарго на постачання зброї до

протидії російським енергетичним компаніям [14]. Деякі з цих пропозицій було реалізовано протягом наступних місяців, коли Рада Міністрів ЄС починає вводити санкції проти Росії через анексію Криму.

Серед кримських резолюцій Європарламенту особливу роль займають ті, що присвячені порушенню прав людини на окупованому півострові. У них Європарламент визнає Росію країною-окупантом, яка, згідно міжнародного права, несе повну відповідальність за дотримання прав людини на півострові [13]; зазначає «інструментальний характер російського судочинства», яке карає за політичними ознаками тих, хто не підтримує російську анексію Криму [12]; вимагає звільнення кримського політичного бранця Олега Сенцова, засудженого до 20 років ув'язнення в Росії [11] тощо.

Вагому роль в протидії російській окупації Криму грають антиросійські санкції, які ЄС починає вводити ще навесні 2014 р. Вони є формою негативної політичної кондиціональності – через відмову від економічних або інших відносин з країною-порушником ЄС намагається примусити її до певних дій. У кримському кейсі – це припинення окупації Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

Перші обмеження, які були введені на засіданні Ради ЄС 17 березня 2014 р., стосувалися політиків та військових, причетних до анексії українського півострова. Серед них спікер Верховної Ради АРК (а потім, відповідно, «держради Республіки Крим») Володимир Константинов; обраний під час окупації «прем'єр-міністр» Криму Сергій Аксьонов та його перший заступник Рустем Теміргалієв, а також обраний «мером» на мітингу в Севастополі 23 лютого 2014 р. Олексій Чалий. До списку увійшли й інші кримські особи, які допомагали Росії анексувати Крим.

Серед росіян першими під санкції ЄС потрапили російські депутати Держдуми, що готували правове підґрунтя анексії, та російські військові, що здійснювали захоплення півострова (Віктор Озеров, Андрій Клішас, Леонід Слуцькій, Олександр Вітко та ін.).

Протягом 2014-18 рр. санкційний список розширюється за рахунок різних посадових осіб: постійного представ-

ника президента РФ в Криму Олега Белавенцева та представника «Республіки Крим» при президенті РФ Георгія Мурадова, «губернаторів» Севастополя – Сергія Меняйла та Дмитра Овсяннікова, міністра внутрішніх справ окупаційного уряду Криму Сергія Абісова, голів кримського та севастопольського підрозділів Федеральної міграційної служби РФ Петра Яроша та Олега Козюри, призначених росіянами прокурорів Криму та Севастополя – Наталії Поклонської та Ігоря Шевченка, голів російських Центрів бізнесу Криму та Севастополя – Михайла Малишева та Валерія Медведева. Під санкції ЄС потрапили сенатор від Криму Ольга Ковітіді та обрані на півострові депутати Держдуми – Михайло Шеремет, Руслан Бальбек, Андрій Козенко, Дмитро Белік та Світлана Савченко [1, с. 404]. Усі вони отримали заборону на в'їзд до ЄС та заморожування їхніх активів.

Цей список постійно поповнюється – у травні 2018 р. до нього внесли прізвища п'яти посадових осіб, які займалися підготовкою та проведенням виборів президента РФ на території окупованого Криму [5].

Серед російських юридичних осіб, які потрапили під санкції ЄС через співпрацю з Кримом шість компаній, які будували міст через Керченську протоку та автомобільні підходи до нього – «Мостотрест», «Стройгазмонтаж» та «Стройгазмонтаж-Мост», компанія «Гипростроймост-Санкт-Петербург», яка розробляла проект мосту, та компанія «ВАД», що будувала автомобільні підходи до мосту та продовжує будівництво траси «Таврида». За виготовлення металоконструкцій до мосту під санкції ЄС потрапляє керченський завод «Залів». Усі активи цих компаній в ЄС заморожені, вони не можуть отримати фінансування від європейських компаній та співпрацювати з ними.

Але парадокс ситуації в тому, що деякі російські олігархи з оточення російського президента Володимира Путіна, саме після введення проти них персональних санкцій розпочинають активний бізнес в Криму. Наприклад, власник компаній «Стройгазмонтаж» Аркадій Ротенберг будує «Кримський мост», а провідний акціонер банку «Росія» Юрій Ковальчук отримує частку акцій сімферопольського аеропорту та купує завод шампанських вин «Новий світ».

До речі, його банк «Росія», який тісно співпрацює з окупованим Кримом, під санкції ЄС не потрапив, на відміну від санкцій США.

Протягом 2014 р. ЄС вводить санкції проти кримських підприємств та компаній, які неналежним чином змінили власника – були націоналізовані російською владою Криму. Першими до санкційного списку у травні 2014 р. потрапляють енергетичні компанії – «Чорноморнафтогаз» та «Феодосійське підприємство із забезпечення нафтопродуктами». У липні 2014 р. до них додали ще 9 націоналізованих підприємств – Керченську поромну переправу, морські торгові порти в Керчі та Севастополі, національне аграрне об'єднання «Массандра» та завод шампанських вин «Новий світ» тощо. Пізніше санкції ЄС розповсюджуються на Російський національний комерційний банк (РНКБ), який стає головною фінансовою установою окупованого півострову. Але на відміну від США санкційний список ЄС щодо кримських підприємств значно менший та майже не поповнюється новими об'єктами.

У червні 2014 р. Рада ЄС вводить обмеження щодо імпорту товарів, вироблених у Криму та Севастополі, а також забороняє надання прямої або опосередкованої фінансової допомоги та страхових послуг щодо відповідного імпорту [4]. Після введення цих обмежень до ЄС можуть потрапити лише кримські товари, які мають відповідні українські сертифікати. Дозволяючи експорт кримських товарів виключно з українським маркуванням, ЄС підкреслює, що він вважає Крим частиною України та не визнає його анексії Росією.

30 липня 2014 р. ЄС вводить секторальний пакет санкцій щодо Криму, забороняючи співпрацю європейських компаній та фінансових установ з Кримом та Севастополем у чотирьох сферах – енергетиці, телекомунікаціях, транспорті, галузі видобутку нафти, газу та мінеральних ресурсів. Європейським банкам та компаніям забороняється надавати кредити та позики, купувати акції та створювати спільні підприємства в цих секторах. ЄС забороняє продавати або надавати певне обладнання Криму та Севастополю у відповідних сферах, а також здійснювати технічну допомогу та брокерські послуги. Під заборону надання будь-якої

допомоги для видобутку потрапляє понад 250 позицій з категорії «мінеральні ресурси» – сіль, сірка, каолін, графіт, граніт, цемент тощо [7].

У грудні 2014 р. ЄС забороняє європейським компаніям інвестиційну діяльність у Криму та Севастополі, купівлю нерухомості та підприємств. Також Рада ЄС вводить обмеження на продаж товарів та технологій до Криму з підсанкційних сфер. Під санкції потрапляє туристична сфера півострову: забороняється надання туристичних послуг та візити круїзних суден до портів Криму та Севастополя [6].

Такі обмеження впливають на економіку Криму та його технологічні можливості. По-перше, заборона європейського імпорту змушує замінювати якісне європейське обладнання на аналоги з інших країн, що суттєво погіршує якість енергетичних та телекомунікаційних послуг на півострові. По-друге, після введення санкцій обсяг торгівлі Криму з ЄС значно скоротився: загальний обсяг імпорту з ЄС знизився з 256,8 млн дол в 2013 р. до 18,7 млн дол в 2017 р., а експорту – зі 171,4 млн дол до 0,8 млн долл. Відповідно, після анексії експорт кримських товарів до ЄС майже зникає, а імпорт європейських товарів до Криму знизився майже в 14 разів.

По-третє, частка іноземних інвестицій скоротилася у шість разів: з 7,2% до 1,2%, а кількість спільних підприємств знизилася у два рази – до 1,5% від усіх підприємств окупованої Автономної Республіки Крим [1, с. 405].

Таким чином, з перших днів окупації Криму Європейський Союз займає тверду позицію щодо невизнання референдуму від 16 березня 2014 р. та самої анексії Криму. Ця політична позиція є підставою для введення персональних та секторальних санкцій як заходів негативної кондиціональності. Секторальні санкції суттєво обмежують співробітництво ЄС з Кримом та Севастополем у найбільш важливих для півострова сферах, що призводить до скорочення інвестицій та зовнішньоторговельного обороту, а також знижує якість енергетичних та телекомунікаційних послуг на півострові. Санкційні списки постійно поповнюються новими особами та фірмами, але, на відміну від санкцій США, вони не охоплюють усього спектру

осіб та компаній, які співпрацюють з окупованим Кримом. До того ж без дієвої відповіді з боку ЄС залишається грубе порушення Росією прав людини на окупованому півострові, у тому числі кримінальне переслідування з політичних мотивів. Тому політика ЄС щодо анексованого Криму та Росії як країни-окупанта вимагає більш масштабних заходів, адекватних російським загрозам.

Список використаних джерел

1. Горюнова Є. Кримський аспект антиросійських санкцій Європейського Союзу /Є. Горюнова // Гілея. Науковий вісник. - 2018. - 135. - С. 403-406.
2. Горюнова Є. Проблема анексії Криму у зовнішньополітичній діяльності Європарламенту /Є. Горюнова // Гілея. Науковий вісник. - 2017. - Вип.126. - С.459-461.
3. Conclusions European Council 20/21 March 2014. [Electronic resource]. Mode of access: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-7-2014-REV-1/en/pdf>
4. Council Decision 2014/386/CFSP of 23 June 2014 concerning restrictions on goods originating in Crimea or Sevastopol, in response to the illegal annexation of Crimea and Sevastopol. [Electronic resource]. Mode of access: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1549873642445&uri=CELEX:32014R0692>
5. Council implementing regulation (EU) 2018/705. [Electronic resource]. Mode of access: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.LI.2018.118.01.0001.01.ENG&toc=OJ:L:2018:118I:TOC>
6. Council regulation (EU) No 1351/2014 of 18 December 2014 amending Regulation (EU) No 692/2014 concerning restrictive measures in response to the illegal annexation of Crimea and Sevastopol. [Electronic resource]. Mode of access: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1549873642445&uri=CELEX:32014R1351>
7. Council regulation (EU) No 825/2014 of 30 July 2014 amending Regulation (EU) No 692/2014 concerning restrictions on the import into the Union of goods originating in Crimea or Sevastopol, in response to the illegal annexation of Crimea and Sevastopol. [Electronic resource]. Mode of access: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1549873642445&uri=CELEX:32014R0825>

lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1549873642445&-uri=CELEX:32014R0825

8. EU condemns Russia's actions in Ukraine, calls for dialogue and remains ready for further measures. [Electronic resource]. Mode of access: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/03/03/>

9. Extraordinary meeting of EU Heads of State or Government on Ukraine. [Electronic resource]. Mode of access: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/european-council/2014/03/06/>

10. Foreign Affairs Council, 17/03/2014. [Electronic resource]. Mode of access: <https://www.consilium.europa.eu/en/meetings/fac/2014/03/17/>

11. Resolution on Russia, notably the case of Ukrainian political prisoner Oleg Sentsov. [Electronic resource]. Mode of access: [https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/fichprocedure.do?reference=2018/2754\(RSP\)&l=en](https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/fichprocedure.do?reference=2018/2754(RSP)&l=en)

12. Resolution on the cases of Crimean Tatar leaders Akhtem Chiygoz, Ilmi Umerov and the journalist Mykola Semena [Electronic resource]. Mode of access: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-%2F%2FEP%2F%2FN-ONSGML%20MOTION%20P8-RC-2017-0545%200%20DOC%20PDF%20V0%2F%2FEN11>

13. Resolution on the human rights situation in Crimea, in particular of the Crimean Tatars. [Electronic resource]. Mode of access: <https://oeil.secure.europarl.europa.eu/oeil/popups/printficheglobal.pdf?id=663256&l=en>

14. Resolution on the invasion of Ukraine by Russia. [Electronic resource]. Mode of access: [http://www.europarl.europa.eu/oeil/popups/printficheglobal.pdf?reference=2014/2627\(RSP\)&l=en](http://www.europarl.europa.eu/oeil/popups/printficheglobal.pdf?reference=2014/2627(RSP)&l=en)

15. US and EU impose sanctions and warn Russia to relent in Ukraine standoff // The Guardian. [Electronic resource]. Mode of access: <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/06/us-eu-sanctions-obama-russia-ukraine-crimea>

Григор'єв О.,
*старший викладач кафедри
політології, Одеського
національного університету
імені І. І. Мечникова*

**ПОРУШЕННЯ ЛІБЕРАЛЬНОГО КОНСЕНСУСУ:
ПОРІВНЯННЯ КЕЙСІВ ЧЕХІЇ ТА СЛОВАЧЧИНИ**

**VIOLATION OF THE LIBERAL CONSENSUS:
COMPARISON OF THE CASES OF CZECHIA
AND SLOVAKIA**

Анотація: Розглянуто відповідність політичного режиму Чехії та Словаччини принципам ліберальної демократії. Вказано на спільні та відмінні дефекти демократії обидвох країн, їх відмінність від інших країн «Вишеградської четвірки». Розглянуто серію епізодів відходу від ліберальної демократії.

Ключові слова: ліберальна демократія, неліберальна демократія, дефекти демократії, Чехія, Словаччина.

Annotation: The article considers the compliance of the political regime of Czechia and Slovakia with the principles of liberal democracy. The author indicates the common and distinct defects of democracy of both countries, their distinction from other countries of the Visegrád Four (V4). A series of episodes of departure from the principles liberal democracy is considered.

Keywords: liberal democracy, illiberal democracy, defects of democracy, Czechia, Slovakia.

Політичні сили, які протистоять ліберально-демократичним системам, нині активізуються в багатьох країнах; зниження демократії визнане глобальним явищем. В Європі демократичні проєвропейські партії «похитнулися» під впливом висхідної громадської підтримки неліберальних популістів і євроскептиків, які просувають наративи,

що дисонують з ліберально-демократичними цінностями. Це породжує питання: наскільки серйозним нині є неліберальний виклик, найперше – для «молодих демократій» Центрально-Східної Європи (ЦСЄ)?

Ні Чехія, ні Словаччина на сьогодні не здійснили повноцінний поворот до неліберальної демократії, але їх «загравання» з авторитаризмом зумовлює ймовірність такого небезпечного сценарію. У цих країнах відбуваються як схожі, так і відмінні політичні процеси, які можуть бути схарактеризовані як дефекти демократії. Водночас Чехія та Словаччина позитивно вирізняються на тлі інших учасниць V4 – Угорщини та Польщі, в яких неліберальна демократія вже відбулася. Ці процеси, з огляду на потенційні небезпеки для функціонування демократичного режиму в країнах-учасниках ЄС, потребують вивчення.

На початку 1990-х рр. на теренах об'єднаної Чехословаччини було найоперативніше в межах ЦСЄ змінено тоталітарну систему; це була свого роду «лабораторія» постсоціалістичної трансформації. Було досягнуто високого рівня консолідації політичних сил щодо процесів реформування. Після мирного поділу федерації Чехія та Словаччина почали рух за, на перший погляд, схожими траєкторіями демократичного розвитку, але водночас кожна з цих країн має особливості демократичного транзиту, наявні дефекти демократії та причини, що їх зумовили. Зупинімося окремо на кейсах Чехії та Словаччини, відзначаючи спільне та відмінне цих країн щодо ймовірного розгортання на їх теренах «ефекту доміно», за котрого ці країни вслід за Угорщиною та Польщею впроваджуватимуть демократію неліберального взірця.

На початку демократичного переходу схвалення чехами демократії та ліберальних принципів перевищувала підтримку цих питань в інших посткомуністичних країнах ЦСЄ. Дж. Доусон і Ш. Ханлі вказали на донедавній послідовний прогрес демократизації в Чехії, а структурні перешкоди для реалізації у повній мірі ліберальної демократії визначили як незначні [2, с. 28]. Це об'єктивно, враховуючи, що саме Чехія першою в регіоні підписала договір про асоціацію з ЄС. Водночас нинішню Чехію згадані дослідники віднесли до країн, уразливих до наростаючої нелібе-

ральної консолідації політики [2, с. 27–28]. Серед дефектів чеської демократії вони найперше вказали на «хворобливе» злиття політичної та економічної сфер.

Отже, попри одні з кращих в ЦСЄ структурні умови для консолідованої демократії, якість демократії у Чехії останніми роками зменшується [4, с. 72]. У політологічному дискурсі стартова точка таких деструкцій пов'язується з різними чинниками: великим розширенням ЄС (2004), глобальною фінансовою кризою, результатами президентських (2013, 2018) та парламентських виборів (2017). При цьому одні автори констатують факт неліберального повороту Чехії [1]; інші [4] – вважають, що чеська демократія пройшла стрес-тест економічного спаду, довела стійкість, а відтак стверджувати про неліберальний поворот безпідставно.

Якщо взяти до уваги низку індексів з визначення рівня демократії, то Чехія досі позиціювалася як доволі ефективна консолідована демократія. Водночас зростання політичного впливу популістської партії «ANO», обрання та переобрання М. Земана главою держави – серйозні виклики чеській ліберальній демократії [5, с. 280]. Увиразнилися проблеми: незадовільного політичного управління та посередньої якості демократичного представництва; неспроможності інституцій формувати згуртовану коаліційну більшість; невиразної політичної конкуренції; недостатньої протидії корупції та ін. Однак до оголошення результатів виборів 2017 р. питання про стабільність чеської демократії як режиму ставилося нечасто.

Після виборів-2017 головним питанням було: чи стане Чехія ще однією, третьою після Угорщини та Польщі, центральноевропейською державою, в якій після здобутків 1989 р. буде порушений ліберальний проєвропейський консенсус. Ймовірність такого сценарію зумовлена перемогою партії «ANO» (29,64 % голосів), яка істотно зміцнила свої позиції від попередніх виборів (2013 р. – 18,65 %). Викликає занепокоєння не лише зростання кількості голосів, поданих за «ANO», а й інші результати цих виборів. Зокрема: до парламенту пройшли євроскептики (Громадянська демократична партія); більшою чи меншою мірою проросійські сили (Партія піратів Чехії, «За свободу і пря-

му демократію», Комуністична партія Чехії та Моравії); різко знизився рейтинг Чеської соціал-демократичної партії; помітний ріст популізму та ін. Ті політики-демократи, які привели Чехію до ЄС, нині практично не при владі – їм на зміну прийшли більш прагматичні та недалекоглядні діячі; вони радше як менеджери керують країною, але не будують її як частинку об'єднаної Європи. Відтак актуалізувалася гіпотеза про демократичну деконсолідацію Чехії [1].

Піднесення партії «АНО» та рейтингу А. Бабіша (попри кримінальне провадження щодо нього) викликає питання про перспективи чеської демократії. Дослідники характеризують А. Бабіша не просто як «популістського руйнівника», а як потенційно авторитарного лідера, чий підйом на владних щаблях влади є частиною більш широкої тенденції до «демократичного відкату» в ЦСЄ [9]. Водночас у Чехії існують різні механізми контролю, які наразі утримують нинішнього прем'єр-міністра в допустимих рамках. Хоч ідеологію партії «АНО» визначають і як центристський популізм, однак Ш. Хенлі та М. А. Вахудова акцентують, що після перемоги на виборах 2017 р. А. Бабіш пішов далі: технократичний підхід до влади спричиняє поступову відмову від плюралізму та містить ознаки авторитаризму [5, с. 282]. Це слушна оцінка, позаяк А. Бабіш обстоює централізацію державної влади, нехтує механізмом стримувань і противаг, мотивуючи це потребою модернізувати владу задля її ефективності. На його думку, діяльність уряду не повинна ускладнюватися процедурами демократичного обговорення в парламенті, а громадянське суспільство не розглядається як важливий партнер уряду. Примітно, що А. Бабіш солідарний у більшості питань із президентом М. Земаном, який стратегічно поляризує електорат, використовуючи мову ненависті до біженців та ісламу. Це відрізняє пару «А. Бабіш – М. Земан» від конфліктних владних пар на взірць тієї, яка донедавна протистояла в Словаччині – «Р. Фіцо – А. Кіска».

На відміну від ліберального президента-демократа Словаччини А. Кіски, чеський глава держави М. Земан вже після перемоги на перших прямих виборах (2013 р.) перереформатував конституцію, розширивши повноваження

глави держави; він фактично нав'язав країні свій уряд. Під час виборчої кампанії 2018 р. він використовував посадові преференції, щоб бути центром уваги медіа. М. Земан проводить власну зовнішню політику, яка вступає в суперечність і з офіційною політикою чеського уряду, і ЄС. Відтак його риторика вплинула на міжнародний імідж Чехії, завдяки чому країна й почала розглядатися в контексті можливого неліберального переходу.

В часі прем'єрства А. Бабіша помітна протестна активізація, попри яку політик зберігає посаду. Вочевидь, топ-корупція у форматі зловживання фондами ЄС не настільки сильно мотивує чехів посилити протестний тиск на владу, як це сталося у Словаччині, де детонатором акцій протесту стало вбивство розслідувача кейсів корупції Я. Куцяка та його подруги. Попри згуртованість чеського громадянського суспільства, на сьогодні відсутній настільки сильний соціальний подразник, який довів би протестні настрої до відставки уряду.

У Чехії помітне погіршення через дії олігархів свободи слова. Рівень концентрації медіа-власності в руках чеських олігархів зростає від 2006–2008 рр., коли олігархи (З Бакала, А. Бабіш, М. Доспіві та ін.) стали власниками щоденних видань задля збільшення свого впливу. Зауважимо, що в Словаччині також олігархічний контроль за медіа загрожує незалежності журналістів. Наприклад, Р. Фіцо періоду прем'єрства відмовлявся відповідати під час прес-конференцій та інших заходів на запитання тих ЗМІ, які не вважав дружніми; існувала неофіційна заборона на спілкування урядовців з незалежними ЗМІ, а запити журналістів почали розглядатися як неперіоритетні запити громадян.

Щодо Словаччини, то її демократизація була розпочата в складі Чехословаччини, а з 01.01.1993 р. – у межах суверенної держави. Попри згадані сприятливі умови для створення інституційного підґрунтя демократичного режиму в 1990–1992 рр., практично одразу від утворення незалежної держави Словаччина стає «ареною гострої політичної конкуренції між прихильниками ліберально-демократичних цінностей і тими, хто віддає перевагу неліберальним і авторитарним підходам» [8, с. 80]. Періодично відроджуються авторитарні практики, відтак шлях Словаччини не є лі-

нийним. Ця країна є прикладом політичної турбулентності – боротьби між авторитаризмом і демократією. Шлях Словаччини zigzagоподібний – то відбувається демократизація, то авторитарний реверс, хоча, на перший погляд, наявні інституційні механізми мали б запобігати рецидивам авторитаризму.

Упродовж 1993–1998 рр. (урядування В. Мечіяра) Словаччина зазнала авторитарного відкату. Значний час спостерігалось відставання від країн-сусідів за темпами демократизації [6, с. 2]. На відміну від Чехії, в Словаччині не проведено люстрацію. Партія «Рух за демократичну Словаччину» фактично «приватизувала» державу. Авторитарний реверс поставив під загрозу євроінтеграційну перспективу, а державу схарактеризували як «чорну дірку в серці Європи»¹. Але антидемократичні тенденції консолідували словацький «третій сектор», країна повернулася в європейський ціннісний простір.

Процес європейської інтеграції став каталізатором поставторитарних трансформацій Словаччини. Водночас інтеграція супроводжувалася болісними реформами, які відкрили можливості для посилення антиреформаторських політичних сил. Через електоральні механізми останнім вдалося прийти до влади. Отже, не лише в 1993–1998 рр., які проходили під напівавторитарним правлінням націонал-популістів, а й надалі низка чинників утруднювала демократичну трансформацію Словаччини.

До парламентських виборів 2016 р., коли табір демократичних, політичних партій істотно ослабнув, Словаччину називали «острівцем стабільності», «чемпіоном демократії» [8, с. 78] у межах V4. У 2017 р. її віднесли до країн, які втратили статус ліберальних демократій та є лише електоральними демократіями [3, с. 20]. Генератором відходу від ліберальної демократії в Словаччині вважаємо Р. Фіцо та партію «Smer-SD» – провідників «руського міра» на словацьких теренах.

¹У 2007 р. про Словаччину вже говорили як про «татринського тигра» (за аналогією з прогресивними «азійськими тиграми»), а на початку 2018 р. її вже знову оцінили вкрай критично – як автократичну мафіозну державу.

Накопичений словаками протестний потенціал вилився у 2017–2018 рр. в найбільшій (після 1989 р.) антиурядовій протесті. Найсильнішим громадянський спротив проти неліберальних цінностей був зумовлений убивством словацького журналіста-розслідувача кейсів топ-корупції Я. Куцяка та його подруги (лютий 2018 р.). Журналістське розслідування, яке стало приводом до цього злочину, стосувалося радників Р. Фіцо та партії «Smer-SD». В ході розслідування вбивства Я. Куцяка були оприлюднені факти контактів словацьких топ-чиновників з італійськими мафіозними структурами. Фактично силами громадянського суспільства спроба влади підпорядкувати собі суспільство була стримана.

Відзначимо: Р. Фіцо в організації протестів вбачав «руку Сороса». З Дж. Соросом партія «Smer-SD» пов'язала спроби дестабілізувати країну. Для Р. Фіцо характерне використання теорії змов, аби відвернути увагу поточної кризи. Зокрема, прем'єр-міністр Р. Фіцо висловлював підозри словацькому президенту А. Кісці за зустріч останнього в Нью-Йорку Дж. Соросом. Останнього звинуватили у ніби-то втручанні в внутрішні справи Словаччини. Тут Р. Фіцо слідує за тактиками В. Орбана, Я. Качинського та М. Земана.

Загалом останніми роками словацькі політики демонструють схильність до теорій змов. Елементами наративів останніх виступає ксенофобія, расизм, антисемітизм, протидія імміграції, антизахідні, антинатівські, антиамериканські настрої, панславістські ідеї, ворожість до ліберальної демократії, перевага християнських цінностей над цінностями інших релігій та ін. [7, с. 41]. Головним моментом дискурсу змови є теза, що маленька Словаччина є мішенню і жертвою численних зовнішніх ворогів, які намагаються підпорядкувати або завоювати країну, щоб використовувати або навіть узурпувати її природні, економічні ресурси для своїх «нечистих» цілей. Теорії змови успішно ширяться, позаяк відсутні традиції прозорого врядування.

Попри те, що Словаччина – світська держава, тут відсутнє формальне відокремлення церкви від держави і в питаннях прав людини, репродукції, моделі сім'ї, гендерної рівності тощо, основні християнські конфесії, найперше римо-католицька церква, увиразнюють консервативні підходи, намагаються вплинути на політику держави з цих

питань. Натомість у виразно атеїстичній Чехії церква таких функцій на себе не покладає.

Отже, до виборів-2016 (прихід у парламент крайніх партій), а особливо подій початку 2018 р. (вбивство Я. Куцяка та виявлення ймовірних зв'язків словацької влади з неформальними деструктивними інститутами) Словаччини не відносили до країн неліберальної демократії, а лише ставилось питання того, наскільки можливий такий поворот [10, с. 79]. Нині це питання загострилося. Не можна ігнорувати проблем функціональності та легітимності демократичних інститутів країни, зокрема: 1) зростає ризик «захоплення держави», позаяк корупція та клієнтизм знівельовують значення формальних інститутів; 2) вибіркоче правосуддя порушує принцип рівності усіх перед законом. Групи та особи, пов'язані з партією влади, є «захищеними» від відповідальності завдяки неформальним механізмам, існування яких свідчить про наявність свого роду політичної «касти недоторканих»; 3) олігархічний контроль за медіа загрожує незалежності журналістів; 4) відбувається підйом правих екстремістських партій, які апелюють до труднощів, зумовлених ліберальною демократизацією, наявних соціальних проблем, загострюють загальноєвропейську проблему міграції та ставлять під сумнів зовнішньополітичний вектор Словаччини.

Викликами для словацької ліберальної демократії нині є: 1) етнічна неоднорідність (мова про дві великі етнічні меншини – угорці та роми), яка сприяє просуванню націоналістичних почуттів; міграційна криза загострила націоналістичні настрої та привела до парламенту в 2016 р. екстремістські партії; 2) панівні консервативні настрої населення, велика роль католицької церкви; 3) слабка інституціоналізація партійної системи з наявними елітарними та персоналізованими партіями, які не змогли встановити міцні та стабільні зв'язки з громадянським суспільством; 4) вплив на словацьку політику Росії.

Кейс Словаччини демонструє співіснування несприятливих і сприятливих чинників стійкості ліберальної демократії. Несприятливі чинники: існування впливових неліберальних політичних сил, наростаючої підтримки популістських, антисистемних і екстремістських формувань; клієнтелізм і ко-

рупція; проблеми політичної культури та ціннісних орієнтацій населення; спадок тоталітарного минулого (проявляється в патерналізмі, націоналізмі тощо) і антидемократична ідеологічна індоктринація ззовні [7, с. 37]. Сприятливі чинники: активне громадянське суспільство; наявність в структурі еліти потужного сегмента прозахідного спрямування; наявність незалежних медіа; пропорційна виборча система, яка виступає інгібітором авторитарних тенденцій. Нині Словаччина – єдина країна V4, в якій відсутні заклики до значного розширення виконавчої влади.

Безперечно, в порівнянні з Угорщиною та Польщею, Словаччина та Чехія є менш помітними випадками «неліберального повороту». Серед причин цього: 1) ефективніша система стримувань і противаг; 2) прагматика А. Бабіш та донедавна Р. Фіцо (а нині – П. Пеллегріні) не хочуть створювати глибокий розрив між Чехією та ЄС, адже економіки їх країн сильно узалежнені від ЄС.

Припускаємо: корінь нинішньої кризи демократії є в нездатності чеської та словацької політичних еліт керувати, а не в неспроможності демократії впоратися з сукупністю проблем. Наразі не можна констатувати повноцінний неліберальний розворот Чехії та Словаччини, а лиш є симптоми проблеми – серія епізодів відходу від ліберальної демократії. Зростання популізму сприяє цьому. Можемо констатувати наявність дефектної популістської демократії, в умовах якої намітився рух до неліберальної форми демократичного режиму. Водночас динамічні політичні процеси в обох країнах вимагають подальшого моніторингу відповідності політичного режиму стандартам ліберальної демократії.

Список використаних джерел:

1. Agh A. Post-Accession Crisis in the New Member States: Progressing or Backsliding in the EU? / A. Agh // Studies of Transition States and Societies. – 2010. – № 2 (1). – P. 74-95.
2. Dawson J. The fading mirage of the „liberal consensus”: What’s Wrong With East-Central Europe? / J. Dawson, S. Hanley // Journal of Democracy. – 2016. – № 27 (1), P. 20-34.
3. Democracy for All? V-Dem Annual Democracy Report 2018. Gothenburg: V-Dem Institute, Department of Political Science University of Gothenburg, 2018.

4. Guasti P. Democracy Under Stress. Changing Perspectives on Democracy, Governance and Their Measurement / P. Guasti, Z. Mansfeldová. – Prague: Institute of Sociology of the Czech Academy of Sciences, 2018.

5. Hanley S. L. Understanding the illiberal turn: democratic backsliding in the Czech Republic / S. L. Hanley, M. A. Vachudova // East European Politics. – 2018. – № 34 (3). – P. 276-296.

6. Malová D. Transformation Experiences in Slovakia. Governing Uncertainty / D. Malová. – Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung, 2017.

7. Mesežnikov G. Illiberal tendencies in Slovakia: proponents and opponents // Illiberalism in the V4: pressure points and bright spots. – Political Capital and Friedrich Naumann Stiftung, 2018. – P. 37-43.

8. Mesežnikov G. Explaining Eastern Europe: Slovakia's Conflicting Camps / G. Mesežnikov, O. Gyárfášová // Journal of Democracy. – 2018. – № 29 (3). – P. 78-90.

9. Patočka J. The best result from the Czech elections would be chaos / J. Patočka // The Guardian. – 2017. – 7 Dec.

10. Szomolány S. Slovakia's Elite: Between Populism and Compliance with EU Elites / S. Szomolány, Z. Gál // The Visegrad Countries in Crisis. – Warsaw: Collegium Civitas, 2016. – P. 67-86.

Дерев'янка І.,
*к.і.н., доцент кафедри
міжнародних відносин,
інформації та регіональних
студій Національного авіаційного
університету*

**ВИСВІТЛЕННЯ ВІДНОСИН УКРАЇНА – ЄС
2000–2002 рр. В ПОЛЬСЬКИХ
ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ**

**HIGHLIGHTING RELATIONSHIPS OF UKRAINE-EU
IN POLISH PERIODICALS IN 2000–2002**

Анотація. У статті досліджено тематичну складову інформаційного контенту, з'ясовано політико-медійні аспекти євроінтеграційної політики України 2000–2002 рр. Проаналізовано кроки України на шляху до європейської інтеграції як провідного напрямку розвитку. Встановлено, що період 2000–2002 рр. характеризується екстенсивним підходом України до євроінтеграційного процесу, коли превалював політичний символізм над практичним наповненням співробітництва з ЄС.

Ключові слова: Україна, ЄС, євроінтеграція, польські видання.

Summary. The article analyzes the thematic component of informational content, elucidates the political and media aspects of the European integration policy of Ukraine in 2000–2002. The steps of Ukraine on the path to European integration as the leading direction of development are analyzed. It was established that the period 2000–2002 was characterized by the extensive approach of Ukraine to the European integration process, when political symbolism predominated over the practical filling of cooperation with the EU.

Key words: Ukraine, the EU, Eurointegration, Polish Periodicals.

Висвітлення польськими друкованими ЗМІ міжнародних подій, зокрема моделей співпраці України з ЄС, яке подається на основі об'єктивності, аргументованості, конкретності, системності, засвідчило усвідомлення важливої геополітичної ролі України на європейському континенті.

Проевропейські декларації та участь України у загальноєвропейському політичному процесі виявились недостатнім аргументом, аби компенсувати недоліки у внутрішній політиці та покращити рівень довіри між Києвом і Брюсселем. На зламі століть взаємодія Україна – ЄС, що формувалася у складній і динамічній системі міжнародних координат потребувала активізації дій як з боку Києва, так і з боку Брюсселя.

На черговій зустрічі 25 січня 2000 р. в Брюсселі Україна – Трійка ЄС на рівні Міністрів закордонних справ було об-

говорено «питання реалізації Спільної стратегії ЄС щодо України та актуальні міжнародні питання, а також схвалений Радою ЄС перший Робочий план реалізації стратегії».

На Третньому засіданні Ради з питань співробітництва Україна – ЄС, яке відбулося 23 травня 2000 р. сторони розглянули загальнополітичні теми та обговорили питання поглиблення взаємовідносин між Україною та ЄС.

Важливим кроком з боку України було прийняття 14 вересня 2000 р. Програми інтеграції України до Європейського Союзу, яка мала стати «головним інструментом загальної стратегії на шляху наближення України до ЄС за всім спектром співробітництва – політичним, соціальним, фінансовим, економічним, торговельним, науковим, освітнім, культурним тощо» [1].

Затвердження на законодавчому рівні послання президента «Україна: поступ у ХХІ століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000–2004 рр.» надало офіційності євроінтеграційному курсі, який проголошувався метою державної політики. У посланні зазначалося, що «особливе значення має послідовна політика України щодо зближення з Європейським Союзом, набуття статусу асоційованого, а згодом повноправного члена ЄС». Варто зауважити, що в щорічних посланнях Президента до Верховної Ради України наголошувалося на незмінності євроінтеграційного курсу України [2].

«Попри активність України на європейському напрямку зовнішньої політики та задекларовані наміри українського уряду, які не підкріплювалися послідовністю у здійсненні внутрішніх перетворень, Брюссель не бачив вагомих підстав для розгляду на цьому етапі питання про майбутні європерспективи України», – констатувала «Gazeta Wyborcza».

Важливою віхою на шляху посилення взаємодії між Києвом і Брюсселем, як писала «Gazeta Wyborcza», став саміт Україна – ЄС, що проходив в Парижі 15 вересня 2000 р. Високі сторони обговорили хід реалізації Угоди про партнерство та співробітництво, відзначили змістовне насичення відносин як у політичній, так і в економічній сферах та окреслили коло проблем з економічних перетворень в Україні.

«У Парижі, обидві сторони були налаштовані досить дружельюбно і вказували взаємну симпатію. Президент Франції Жак Ширак говорив про створення формули підтримки проєвропейських реформ в Україні. Країни ЄС висловили свою підтримку процесам реформування в Україні, але навідріз відмовилися говорити про шанси Києва вступити в Європейський Союз», – інформувала «Gazeta Wyborcza».

Як повідомляла популярна польська газета, у спільній заяві зазначалось, що «стратегічне партнерство покликане сприяти стабільності та процвітання у Європі і ґрунтується на принципах демократії, поваги до прав людини, верховенства права та ринкової економіки» і «належна імплементація УПС є основою подальшого зближення України з ЄС» [3, с. 7].

Гостра політична криза в Україні на рубежі 2000–2001 рр. викликала охолодження відносин з ЄС. Польські ЗМІ вказували на безперспективність євроінтеграційної політики Л. Кучми, який не припиняв пошук шляхів оптимізації співпраці з ЄС [4, с. 58; 5, с. 88–89].

За визначенням польської преси у 2000 році відносини між ЄС та Україною не зазнали позитивних зрушень. Країни ЄС були розчаровані соціально-економічними та політичними перетвореннями в Україні. На думку польських видань у Києва не було переконливих аргументів, щоб схилити Брюссель до діалогу про перспективу членства в ЄС [6, с. 2; 7, с. 11; 8, с. 40].

Найвпливовіше видання Польщі «Gazeta Wyborcza» зауважує, що стратегічний курс України на долучення до загальноєвропейських інтеграційних процесів знаходив підтримку з боку Європейського Парламенту, який 15 березня 2001 р. ухвалив Резолюцію стосовно Спільної стратегії Європейського Союзу щодо України, в якій було визнано право України стати членом ЄС. Однак, як повідомляє газета, у спільному листі глави Єврокомісії Романо Проді та прем'єр-міністра Швеції Горана Перссона йдеться про те, що «країни-кандидати в Європейський Союз повинні виступати в якості моста між Європою та Україною».

Принципове значення для активізації політичного діалогу між Україною та ЄС, як стверджувала «Gazeta Wybor-

cza» мало запрошення України за підсумками саміту ЄС у Гетеборзі до участі у Європейській Конференції [9, с. 13].

У Люксембурзі 26 червня 2001 р. відбулося Четверте засідання Ради з питань співробітництва Україна – ЄС, де було ухвалено 6 пріоритетів співробітництва в рамках виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейським Союзом на наступні 12 місяців.

Особливого ажіотажу не викликав в польській пресі черговий саміт Україна – ЄС, який відбувся в Ялті 11 вересня 2001 р., де сторони підтвердили свої зобов'язання щодо посилення стратегічного партнерства між Україною та Євросоюзом, «спрямованого на подальше наближення України до ЄС» [10, с. 15; 11].

Зі свого боку, «ЄС визнав європейські прагнення України та наголосив, що стабільний та демократичний політичний та економічний розвиток в Україні становить стратегічну важливість для Європи», – констатувала «Gazeta Wyborcza». У ході саміту предметом обговорення стало широке коло питань. Сторони обговорили процес розширення ЄС та його вплив на Україну, підкреслили, що «адаптація законодавства України до норм та стандартів ЄС є ключовою ціллю для обох сторін з метою реалізації УПС» [12, с. 137].

Черговим кроком у напрямку розв'язання актуальних проблем стала 13 листопада 2001 р. в Нью-Йорку зустріч Україна – Трійка ЄС на рівні Міністрів закордонних справ. Сторони «обговорили підготовку до парламентських виборів в Україні, а також стан співробітництва в енергетичній сфері, торговельно-економічних відносин, зокрема, в контексті вирішення проблемних питань, пов'язаних з виконанням УПС та наголосили на необхідності послідовного втілення в життя досягнутих на Ялтинському саміті домовленостей».

Важливою подією 11 грудня 2001 р. стали Парламентські слухання з питань реалізації державної політики інтеграції до ЄС, які вперше засвідчили консолідацію зусиль законодавчої і виконавчої влади України, направлених на реалізацію євроінтеграційної політики [13].

Під час зустрічі Україна – Трійка ЄС на рівні міністрів

закордонних справ 10 січня 2002 р. у Мадриді українська сторона виступила з пропозицією перевести відносини Україна – ЄС у площину асоціації, але вона Брюсселем була проігнорована [14, с. 37; 11].

Євросоюз, проводячи щодо Києва прагматичну політику, не міг не помічати соціально-економічних проблем в Україні та зростання розриву між декларативними заявами про європейський вибір і практичними кроками, направлених на євроінтеграцію, – наголошувала «Gazeta Wyborcza» [15, с. 13].

«Якщо Україна хоче інтегруватися в Європейський Союз, то в Києві повинні, нарешті, перейти до конкретних дій, і Брюссель буде надавати більше уваги Україні», – писала «Gazeta Wyborcza». Але при цьому видання зазначає, що «в найближче десятиліття Україна не має шансів на членство в Європейському Союзі» [16, с. 13].

Нового імпульсу співпраці Україна – ЄС мало надати послання президента України від 30 квітня 2002 року «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 рр..». Документ визначав напрями і орієнтири євроінтеграційної політики України, що прогнозували отримання членства в СОТ в 2002–2003 рр., підписання з ЄС угоди про асоціацію та створення зони вільної торгівлі в 2003–2004 рр., митного союзу в 2005–2007 рр., повне виконання Угоди про асоціацію та копенгагенських критеріїв членства в Євросоюзі в 2007–2011 рр., і зрештою, створення надійного підґрунтя для вступу України в ЄС в 2011 р. [17].

Варто зазначити, що практичні кроки вступу в ЄС передбачені у посланні не використовувались жодною з країн, які стали членами Євросоюзу. Більше того реалії засвідчили неспроможність України реалізувати на практиці дану стратегію.

Незважаючи на суттєві недоліки у внутрішній політиці та відсутність реальних успіхів на шляху просування до ЄС, Л. Кучма не згортав євроінтеграційну політику, – констатував часопис «Polityka». У своєму зверненні до Верховної Ради України від 31 травня 2002 р. український президент акцентував увагу на необхідності «створення реальних передумов для вирішення основного геополі-

тичного завдання української держави – набуття спочатку асоційованого, а потім повного членства в Європейському союзі» [18, с. 1].

У зв'язку із запланованим Копенгагенським самітом Україна – ЄС Верховна Рада України 20 червня 2002 р. схвалила Звернення до парламентів, урядів та громадськості держав – членів Європейського Союзу, в якому закликала їх «підтримати курс нашої держави на європейську інтеграцію шляхом виведення взаємин з Україною на якісно новий рівень розвитку, адекватний стратегічним зрушенням на європейському континенті та глибоким змінам в Українській державі» [13].

На черговому саміті Україна – ЄС, який відбувся у Копенгагені 4 липня 2002 р. Брюссель «підтвердив свою готовність продовжувати співробітництво і підтримати Україну в наближенні законодавства, що є одним з ключових елементів інтенсифікованого співробітництва між Україною та ЄС. У спільній заяві саміту йшлося, що «виконання положень Угоди про партнерство і співробітництво є основою для подальшого розвитку відносин Україна – ЄС». Зі свого боку, український президент висловив «бажання підняти партнерство Україна – ЄС на якісно новий рівень» [12, с. 138; 11].

Польські мас-медіа, висвітлюючи роботу саміту Україна – ЄС, акцентували увагу на відсутності практичних результатів. «Тож зустріч у верхах мала суто символічне значення», – резюмує видання «Gazeta Wyborcza» [19, с. 10].

«Wprost» констатував, що якщо Україна хоче увійти в європейське співтовариство, то вона має не вимагати членства, а дотримуватися базових європейських принципів [20, с. 96–97].

На початку ХХІ ст. концепція «партнерства та співробітництва» проголошена в Угоді про партнерство і співробітництво з Європейськими Союзом (УПС) та Спільній Стратегії вже не відповідала певною мірою вимогам подальшого розвитку відносин між Україною і розширеним ЄС. У зв'язку з цим українська сторона почала проявляти зацікавленість в укладенні нової угоди з ЄС, яка була б адаптована до нових геополітичних реалій. Євросоюз не відкидав можливість підписання з державами-сусідами

посилених угод у рамках реалізації нової політики розширеного ЄС.

16 вересня 2002 р. в Зальцбурзі Президент України Л. Кучма виступив на Всесвітньому економічному форумі на тему «Розширення ЄС», в якому він виклав позицію української держави щодо стану та перспектив розвитку відносин між Україною та ЄС у контексті наступного розширення Євросоюзу.

Проте Європа була украй занепокоєна внутрішньополітичною ситуацією в Україні, прояснити яку мала 16 жовтня 2002 р. у Варшаві зустріч Президента України Л. Кучми з Генеральним секретарем Ради ЄС – Верховним представником ЄС з питань спільної зовнішньої та безпекової політики Х. Соланою та Президентом Республіки Польща А. Квасневським.

В ході зустрічі були обговорені «питання внутрішньополітичної ситуації в нашій державі, міжнародне становище, а також перспективи поглиблення відносин між Україною та Європейським Союзом». На спільній прес-конференції Х. Солана, коментуючи результати їх тристоронньої зустрічі заявив, що «шлях, яким зараз йде Україна, не наближає її до Європи, а навпаки – віддаляє.» [14, с. 45].

Отже, розвиток політичного діалогу 2000–2002 рр. засвідчив превалювання внутрішніх законодавчих актів України щодо ЄС над практичними реформаторськими кроками. Брюссель небезпідставно відносив Україну до числа нестабільних, ненадійних і проблематичних країн, яка потребувала значних фінансових впливань і не спроможна була сприяти реалізації глобальних європейських інтересів.

Загалом друковані ЗМІ Польщі зазначають, що відносини Україна – ЄС носили поступальний характер і набули ознак партнерства, хоча з 2000 р. вони зазнали суттєвих ускладнень, викликаних політичними скандалами і повільністю демократичних перетворень в Україні.

Список використаних джерел:

1. Указ Президента України від 14 вересня 2000 року № 1072/2000 «Про Програму інтеграції України до Європейського Союзу» // Офіційний вісник України. – 2000. – № 39. – С. 2.

2. Послання Президента України до Верховної Ради України 2000 рік «Україна: поступ у ХХІ століття: Стратегія економічного та соціального розвитку на 2000–2004 рр.» від 23 лютого 2000 р., № 276а/2000. // Урядовий кур'єр. – 2000. – № 34. – С. 5–12.

3. Nieznana Europa // Gazeta Wyborcza. – 16.09.2000. – № 217. – S. 7.

4. Pawliw W. Namiestnik Putina / W. Pawliw // Wprost. – 2001. – № 29 (985). – S. 58.

5. Romanowski W. Dwa języki Kuczmy / Wiesław Romanowski // Wprost. – 2001. – № 34 (978). – S. 88–89.

6. Bosatski M. Stronniczy przegląd prasy / Marcin Bosatski // Gazeta Wyborcza. – 14.08.2000. – № 189. – S. 2.

7. Gotowi iść pod prąd // Gazeta Wyborcza. – 24.03.2000. – № 70 – S. 11.

8. Potocki J. Droga do rajy / J. Potocki // Wprost. – 2000. – № 45 (951). – S. 40.

9. Ukraina – UE // Gazeta Wyborcza. – 23.05.2001. – № 119. – S. 13.

10. W skrócie // Gazeta Wyborcza. – 12.09.2001. – № 213. – S. 15.

11. Офіційний сайт Міністерства закордонних справ України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mfa.gov.ua>.

12. Ковальчук Н. В. Самміти Україна – ЄС у контексті євроінтеграційного курсу України / Н. В. Ковальчук // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 2004. – Вип. 74 – 76. – С. 136–140.

13. Офіційний сайт Верховної Ради України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.rada.gov.ua>.

14. Тодоров І. Я. Україна на шляху до європейської та євроатлантичної спільноти : монографія / Тодоров Ігор Ярославович. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 268 с.

15. Ukraina – UE // Gazeta Wyborcza. – 25.01.2002. – № 21. – S. 13.

16. Europejskie sąsiedztwo // Gazeta Wyborcza. – 15.03.2002. – № 63. – S. 13.

17. Послання Президента України до Верховної ради України від 30 квітня 2002 року «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального

розвитку України на 2002–2011 роки». – К. : Преса України, 2002. – 74 с

18. Wilczak J. Ojcie nasz / Jagienka Wilczak // Polityka. – 2002. – № 50 (2332). – S. 1.

19. Nykonenko O. Razem do Europy / Oleksandr Nykonenko // Gazeta Wyborcza. – 26.08.2002. – № 198. – S. 10.

20. Andrzejewski P. Kierunek Europa. / Piotr Andrzejewski // Wprost. – 2002. – № 40 (1036). – S. 96 – 97.

Дзюбенко І.,
к. пед. н.,
Уманський державний
педагогічний
університет
імені Павла Тичини

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ДО ГРОМАДЯНСЬКОГО ВИХОВАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Анотація: У статті аналізується проблема громадянського та патріотичного виховання молодших школярів у закладах загальної середньої освіти. Мотивується необхідність збереження почуття національної гордості та посилення патріотичних настроїв молодших школярів, формування громадянина, освідченого у правовому, суспільному та політичному полі. Характеризуються основні виховні напрями країн Євросоюзу, з якими Україна має стійкі взаємостосунки і партнерські відносини.

Ключові слова: громадянськість, громадянське виховання, молодші школярі.

Annotation: The article analyzes the problem of civil and patriotic upbringing of pupils in general secondary education institutions. It is motivated to preserve the sense of national pride and to strengthen the patriotic mood of junior pupils, the

formation of a citizen accountable in the legal, social and political fields. Characterized by the main educational directions of the EU countries, with which Ukraine has stable relations and partnerships.

Key words: civic education, civic education, junior schoolchildren.

Розвиток України в сучасних важких ситуаціях викликів та водночас великих перспектив розвитку демократизації суспільства у загальносвітових політичних, соціально-економічних і демократичних сферах супроводжується суперечливими процесами становлення громадянського суспільства. Першочерговим завданням суспільного поступу, поряд з забезпеченням своєї суверенності й територіальної цілісності, пошуками шляхів для інтегрування в європейське співтовариство, є реформування системи освіти на гуманістичних засадах.

Збереження почуття національної гордості та посилення патріотичних настроїв молодших школярів, питання громадянського виховання стає важливим аспектом державної освітньої політики, а також педагогічної теорії і практики.

Удосконалення системи загальної освіти орієнтоване на формування у молодших школярів високих громадянських якостей, демократичної культури, загальнолюдських і моральних цінностей, уміння по-новому підходити до визначення свого місця і міри відповідальності в сучасному суспільстві. Основними пріоритетами державної політики в галузі освіти в Законах України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Концепції виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Концепції Загальнодержавної цільової програми патріотичного виховання громадян», «Концепції громадянської освіти та виховання в Україні», «Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», «Концепції виховання дітей та молоді у національній системі освіти», «Національній доктрині розвитку освіти», Постанови Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного вихо-

вання дітей та молоді», «Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016 – 2020 рр.» та інших законодавчих і нормативно-правових документах визначено виховання громадянськості й любові до Вітчизни як важливих якостей майбутніх громадян.

Сьогодні Україна утверджує європейські цінності і стандарти в політиці, економіці, соціальній сфері, що є запорукою суспільної стабільності і сталого розвитку нашої держави. Варто зазначити, що країни Євросоюзу (країни-сусіди (Болгарія, Польща, Словаччина, Чехія) та провідні країни ЄС (Велика Британія, Італія, Німеччина, Норвегія, Франція, Швеція, Фінляндія)), з якими Україна має стійкі взаємостосунки і партнерські відносини, серед виховних напрямів сьогодні найбільш актуальними оголошують патріотичне та громадянське виховання.

Ситуація, що склалася у сфері громадянського виховання у нашій державі сьогодні, є катастрофічною, гостро відчувається брак громадянської свідомості шкільної молоді на тлі розбудови демократичного простору держави, існує пряма загроза денаціоналізації, втрати державної незалежності та потрапляння у сферу впливу іншої держави.

Повноцінний аналіз теоретичних і практичних проблем громадянського виховання молодших школярів як стрижневих, основоположних, що закладають підвалини для формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу як запоруку власного особистісного розвитку, опиратимуться на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, вираженості, відповідальності, готовності до змін, неможливо реалізувати без вивчення праць вітчизняних і зарубіжних науковців А. Адлера, І.Беха, Г.Ващенко, К. Вейнберга, Р. Вудса, К. Джанга, О.Захаренка, Г. Кершенштейнера, А.Макаренка, Х. Мюнклера, Ч. Паттерсона, О. Овчарук, О. Пометун, В. Сухомлинського, О. Сухомлинської.

Психологічні особливості громадянського виховання молодших школярів вивчали К. Абульханова-Славська, Л. Божович, М. Боришевський, М. Болдирев, Л. Бурлачук, В. Васютинський, Л. Виготський, В. Давидов, Д. Ельконін, І. Кон, О. Красовська, О. Леонтєв, Б. Ломов, В. Мерлін, С. Рубінштейн, Т. Титаренко.

Значення впливу особистості громадянсько зрілого учителя на формування особистості учня досліджували Л. Буєва, С. Іконнікова, Т. Мироненко, Р. Хмелюк та ін. Підготовка майбутнього вчителя до здійснення громадянського виховання молодших школярів аналізувалася у наукових працях В. Андрущенка, Є. Бондаревської, О. Вишневського, Л. Вовк, Ф. Гоноболіна, В. Журавльова, Н. Кузьміної, Ю. Кулюткіна, Л. Кондрашової, В. Оржехівського, Л. Печуркіної-Шумейко, В. Постового, М. Рагозіна, Ю. Руденка, В. Сластьоніна, М. Стельмаховича, Б. Ступарика, В. Сухомлинського, І. Тисячник, Р. Хмелюк.

Теорію і практику професійного становлення особистості майбутнього вчителя вивчали С. Вершловський, С. Золотухіна, І. Зязюн, Н. Кузьміна, В. Краєвський, О. Пехота, О. Савченко, Г. Селевко, С. Сисоєва, В. Сластьонін та ін.

Важливим науковим джерелом вивчення досвіду громадянського виховання є монографії і статті польських педагогів, присвячені проблемам освітньої політики громадянства на національному рівні (Е. Басія, С. Жимевська), формуванню громадянської компетентності неурядовими організаціями у Польщі (А. Дженіуш, Г. Маковський, Ф. Пазардські, П. Стронковський, Б. Валчак).

Німецький вчений М. Драєр розповідає, що нині у Німеччині є предмет «суспільствознавство» (Sozialkunde або Gemeinschaftskunde), де вивчають історію, політику, економіку, соціологію, значна увага приділена Євросоюзу. Учні вчать бути громадянами з активною позицією, брати участь у політиці та суспільних справах.

Як свідчать результати наукових досліджень, ефективне громадянське виховання молодших школярів можливе лише за умов спеціальної професійної підготовки вчителів, їхньої соціокультурної та професійної компетентності, здатності організувати виховний вплив на учня соціальних інституцій та реалізувати в навчально-виховному процесі педагогічні технології формування у дітей громадянської самосвідомості, активізації їхньої соціальної активності.

Погоджуємося з думкою видатного українського педагога В.Сухомлинського, який розглядав громадянськість як одну з головних характеристик особистості, визначав

громадянськість, як пристрасть людського серця, яку донести до юних душ можна лише тоді, коли вчитель постане перед своїми вихованцями як громадянин [6, 430-431]. У «Концепції громадянського виховання особистості в умовах української державності» громадянськість визначається як «духовно-моральна цінність, світоглядно-психологічна характеристика людини, зумовлена її державною самоідентифікацією, усвідомленням приналежності до конкретної країни» [3, 7].

У соціально-правовому аспекті громадянськість розглядається як достатній рівень розвитку демократичної свідомості, прийняття громадянами демократичних цінностей, досвіду демократичних відносин, готовності до активної участі в керуванні державою, до зміцнення соціальної стабільності, служить характеристикою ступеня цивілізованості держави, суспільства, визначає норми і принципи соціально-правової взаємодії держави, влади з інститутами цивільного суспільства, з окремими громадянами. Поняття «громадянськість» у політології вивчається як готовність і здатність людини, громадянина до активної участі у справах суспільства й держави на основі глибокого усвідомлення своїх прав і обов'язків, синонімі соціально-політичної активності, патріотизму [1, 21].

У філософському (морально-етичному) аспекті громадянськість розуміється як рівень моральної культури суспільства, моральний імператив, що оцінює ступінь наближення суспільства до таких ідеалів, як обов'язок, відповідальність, гідність, совість, патріотизм, небайдуже ставлення до життєво важливих проблем, гуманність, милосердя (Л.Архангельський, Л.Беляєва, Е.Ільєнков, Л.Рубіна, А.Титаренко, О.Целікова та ін.).

У соціально-психологічному аспекті громадянськість – це почуття єдності з країною, суспільством, соціальний оптимізм, любов до Батьківщини, рішучість і стійкість у подоланні життєвих труднощів, вольовий потенціал у діяльності, спрямованої на досягнення благополуччя, досвід подолання і попередження конфліктів, відчуття соціальної і національної повноцінності, терпимість (Е. Зеєр, І. Кон, В. Зінченко, В. Шепель, Г. Карпова, В. Ядов та ін.).

У педагогічному аспекті громадянськість розуміється

як інтегративний комплекс якостей особистості, що визначає її соціальну спрямованість, готовність до досягнення соціально значущих та індивідуально необхідних цілей відповідно до наявних у суспільстві й державі умов, прийнятих правових і моральних норм, особистих потреб і можливостей (Л. Буюєва, Р. Гурова, А. Саломаткін, О. Сухомлинська та інші).

Щодо педагогічного аспекту найбільш обґрунтованою є думка О. Сухомлинської, яка трактує громадянськість як інтегративну якість особистості, що дозволяє їй відчувати себе юридично, соціально, морально дієспроможною. При цьому головними елементами громадянськості визначені моральна і правова культура [5, 21].

Варто зазначити, що громадянськість у структурному відношенні об'єднує ряд властивостей, якостей і характеристик, а саме: патріотизм, орієнтація на гуманістичну ідеологію, політична, правова і моральна культура; гідність, соціальна справедливість і відповідальність, готовність до праці, до соціального і професійного самовизначення.

Науковці П. Ігнатенко та В. Поплужний виділяють три складові громадянськості: знання, переживання, вчинки [2, 24]. Перша складова розкриває зміст понять «держава», «громадянське суспільство», «етнос», «нація». Друга – визначає почуття належності до своєї держави, до народу, повагу до історії, культури, менталітету, патріотичні, гуманні, правові, екологічні почуття. Третя складова вирізняє поняття активності та ініціативності громадянина.

Отже, громадянськість розуміємо як інтегративну єдність цивілізованих відносин, спрямованих на утвердження демократичних цінностей, ідеалів, прав і свобод, на забезпечення процвітання і добробуту громадянина, суспільства, держави, регламентованих прийнятими в суспільстві, державі принципами, нормами.

У змісті поняття «громадянськості» вбачаємо характеристику людини як свідомого й активного громадянина, готового працювати задля суспільної користі; наділеного знаннями й уміннями відстоювати громадянські цінності та інтереси, реалізувати на практиці індивідуально-осо-

бистісні та соціально значущі цілі відповідно до прийнятих у суспільстві принципів і норм.

Становлення повноцінного громадянина, здатного захищати свої права в умовах гіпертрофованої популяризації насилля та поляризації громадської думки, можливо, поки що виглядає не найнагальнішим питанням. Особливо в умовах, коли у війні уже загинули тисячі українських громадян, у тому числі й діти.

Прихована проблема будь-якої війни у тому, що під час її формуватиметься нове покоління, виховане на цінностях, які актуальні для військового часу. В Україні ця проблема загострюється тим, що відбулась перерва у семидесятирічній період, коли українці не знали проблем війни на власній території. Війна здавалась атавізмом минулого, а відповідно – концепції виховання спрямовувались на дітей, які проходилимуть соціалізацію за мирних умов.

У часи війни завжди стимулює полярне мислення, схильність до агресії, до насильницького вирішення питань, на нашу думку, важливою складовою громадянського виховання має стати популяризація ненасильницьких методів вирішення проблем, формування культури діалогу. Частково це питання зафіксовано у Концепції патріотичного виховання. Варто зазначити й те, формування «здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів» включено у частину, яка присвячена військово-патріотичному вихованню.

Війна не лише популяризує агресію, насильницькі методи вирішення питань. Вона дискредитує норми моралі мирного життя, норми права, компроміс та діалог як засіб досягнення цілей. А це значною мірою визначатиме норми поведінки громадян України, які пройшли становлення під час війни.

Перше, що привертає увагу у системі громадянського виховання, – це відсутність традиції, досвіду виховання патріотизму як цінності та визнання цього вже на рівні нормативних документів.

У нормативних документах Міносвіти усвідомлюється важливість подолання показовості та спрощення у формуванні цінностей патріотизму. Так, у методичних рекомендаціях з організації патріотичного виховання дітей та

учнівської молоді у 2014/2015 навч. р. вказується на те, що «важливо не підмінити зовнішніми ознаками патріотизму його глибокої ідейної сутності – готовності своєю працею, науковими, творчими й спортивними досягненнями, службою із захисту країни сприяти розвитку української демократичної держави».

Важливо позиціонувати українську національну ідею у свідомості учнівської молоді такою, що базується на цінностях демократії, громадянського суспільства та гуманізму.

У Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді, затвердженій на колегії МОН України 26 березня 2015 року, вказується, що її метою є «формування свідомості нинішніх і прийдешніх поколінь, які розглядатимуть державу (*patria*) як запоруку власного особистісного розвитку, що спирається на ідеї гуманізму, соціального добробуту, демократії, свободи, толерантності, виваженості, відповідальності, здорового способу життя, готовності до змін». Тобто, держава не є самоціллю, а основою для людського розвитку.

Цінності демократичного розвитку, пропоновані Міносвітою, певною мірою стимулюють до діалогового вирішення конфліктних питань. У зазначених рекомендаціях містяться такі цілеспрямовуючі вектори виховного процесу як набуття учнями критичного мислення, ініціативності, творчого підходу до справи, відповідальності за свої дії та вчинки, популяризація громадської, волонтерської діяльності, що сприяє усвідомленню меж та допустимих методів діяльності і є особливо цінним для успішного громадянського виховання.

Питання громадянського виховання – це завдання не лише освітянської сфери. До цього напрямку мають бути підключені й інші канали соціалізації, у тому числі й засоби масової інформації (якісні художні та мультиплікаційні фільми, які б сприяли формуванню громадянських та демократичних цінностей у дітей).

Україна будує суспільство з домінантою не державних інтересів, а прав людини. Тому шлях розвитку нашої держави – виключно мирний. І виходячи з цього, варто аналізувати, вивчати, переосмислювати відповідний педаго-

гічний досвід особливостей громадянського виховання у провідних демократичних країнах, зокрема країнах Євросоюзу (ЄС) і здійснювати системні заходи, спрямованих на цілісний і ефективний процес виховання суб'єкта громадянського суспільства, громадянина-патріота України, що діє на основі національних та європейських цінностей.

Список використаних джерел:

1. Горбатенко В. Стратегія модернізації суспільства. Україна і світ на зламі тисячоліть. – К., 1999.
2. Ігнатенко П.Р., Поплужний В.Л., Косарева Н.І. Виховання громадянина: психолого-педагогічний і народознавчий аспекти./ П.Р.Ігнатенко, В.Л.Поплужний, Н.І. Косарева // Навч.-метод. посібник. – К., 1997.
3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // Освіта України. – 2000. – 9 серпня. – №32. – С.6-7.
4. Оскарссон Б. Базовые навыки как обязательный компонент высококачественного профессионального образования / Оценка качества профессионального образования / Б. Оскарссон Доклад / под общ. ред. В. И. Байденко, Дж. Ванн Зантворта. – Европейский фонд подготовки кадров (ЕФО). Проект ДЕЛФИ. – М., 2001.
5. Сухомлинська О.В. Ідеї громадянськості й школа в Україні / Сухомлинська О.В. // Шлях освіти. 1999 – №4–С.20–25.
6. Сухомлинський В. О. Народження громадянина / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори. В 5 т. – К., 1977 – Т.3 – С.283-582.
7. Сухомлинський В.О. Методика виховання колективу / В. О. Сухомлинський // Вибр. тв.: в 5 т. – К.: Рад. школа, 1976. – Т.1.– С.430-431.
8. Про затвердження галузевої Концепції розвитку неперервної педагогічної освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/36816/.

Дьомін О.,
*кандидат педагогічних
наук, Національний
університет біоресурсів
і природокористування
України (м. Київ)*

**РЕАЛІЇ СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ
І ЄВРОПЕЙСЬКИМ СОЮЗОМ В СФЕРІ ПІДГОТОВКИ
ІНЖЕНЕРІВ З МЕХАНІЗАЦІЇ СІЛЬСЬКОГО
ГОСПОДАРСТВА**

**THE REALITIES OF COOPERATION BETWEEN
UKRAINE AND THE EUROPEAN UNION IN THE FIELD
OF TRAINING ENGINEERS FOR AGRICULTURAL
MECHANIZATION**

Анотація: в статті поетапно розглядається взаємодія країн Євросоюзу з Україною в освітній сфері підготовки інженерів аграрної галузі за період починаючи з радянських часів до сьогодення. Наводяться як позитивні так і негативні сторони такої взаємодії. Пропонуються шляхи ефективної взаємодії України з Євросоюзом в процесі професійної підготовки інженерних кадрів для вітчизняної аграрної галузі.

Ключові слова: інженер з механізації сільського господарства, професійні компетентності, заклади вищої освіти аграрного профілю, спільні підприємства, сільськогосподарська техніка.

Annotation: there is considering an interaction between countries of European Union and Ukraine in the field of preparation of agricultural engineers during a period from Soviet times to our time in the article. Both the positive and negative sides of this collaboration are shown. The ways of effective interaction of Ukraine with the European Union in the process of professional training of engineering personnel for the domestic agricultural sector are proposed.

Keywords: engineer of mechanization of agriculture, professional competences, higher education institutions of agricultural direction, common manufactures, agricultural equipment.

Актуальність теми. Так повелося ще з часів Радянського Союзу, що, з метою забезпечення його економічного відставання, передові країни світу капіталістичного табору намагалися приховувати від соціалістичного сектору всі ефективні інновації. Не обминула така політика і механізацію сільського господарства. Проте, поки потужно працювали науково-дослідні установи, підкріплюючи своїми здобутками вітчизняне сільське господарство, очікуване відставання було не дуже помітно. Але через деякий час після здобуття Україною незалежності, приблизно з 1993 року почався масовий занепад НДІ аграрного сектору економіки, що з часом суттєво позначилось на відчутному відставанні рівня механізації сільського господарства України від країн Європейського союзу.

Всі ми добре пам'ятаємо ті часи, коли передові західні агрофірми (Lemken, Claas (Німеччина), Kuhn (Франція), Hardi (Данія) та інші) намагалися оволодіти Українським ринком сільськогосподарської техніки. Їх представники пропонували відкривати спільні підприємства на території України і, ділячись власними інноваціями, налагоджувати виробництво високоякісної технік, в тому числі і сільськогосподарської. На ці привабливі пропозиції відгукнулась Білорусь. Але українські чиновники були ще не настільки далекоглядними (1996 рік) і чинили запеклий опір західним кандидатам в партнери, мотивуючи це тим, що в Україні ще зберігся достатній потенціал науковців і виробників, який в змозі самостійно поставити на потік сучасні засоби механізації сільського господарства, які за якістю, на думку вказаних чиновників, не поступатимуться кращим закордонним аналогам.

З тих пір пройшло більш ніж два десятиліття і зараз ми бачимо наскільки відстала Україна від передових закордонних виробників сільськогосподарської техніки. Тому тема співробітництва між Україною і Європейським союзом в сфері механізації сільського господарства є безперечно актуальною.

Виклад основного матеріалу. Найбільш дієвим етапом співробітництва України з Європейським союзом в освітній сфері, на нашу думку, є так званий Третій «болонський» етап, який почався з підготовки України до приєднання до загальноєвропейської болонської системи. Не обминув цей «експеримент» і вітчизняні ЗВО аграрного профілю, зокрема підготовку інженерів з механізації сільського господарства. Слід відмітити, що, до його масового впровадження, мета Болонського процесу заслуговувала схвалення. Вона полягала в реалізації таких прогресивних ідей і перетворень: формування єдиного, відкритого європейського простору вищої освіти; впровадження кредитних технологій на базі європейської системи трансферу кредитів; стимулювання мобільності студентів і викладачів у межах європейського регіону; прийняття системи освітньо-кваліфікаційних рівнів, яка складається з двох циклів; спрощення процедури визнання кваліфікацій, що сприятиме працевлаштуванню випускників на європейському ринку праці; розвитку європейської співпраці в сфері контролю за якістю вищої освіти; підсилення європейського виміру освіти.

Після успішного впровадження Болонської системи очікувались такі результати: 1) підвищення якості вищої освіти, конкурентоспроможності випускників та престижу національної вищої освіти; 2) введення в дію системи стандартів вищої освіти з урахуванням специфіки кредитно-модульної системи; 4) створення системи оцінювання якості освіти студентів, яка найбільш адаптована до вимог Болонської декларації; 5) нормативно-методичне забезпечення академічної мобільності студентів у вітчизняному та європейському освітньому просторі й створення передумов взаємного визнання дипломів державного зразка про вищу освіту на принципах, передбачених ЄКТАС; 6) відпрацювання робочого варіанта КМСОНП освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра та необхідної науково-методичної документації з експериментальних напрямів. [1, с.13]

Виходячи із завдань декларацій та комюніке Болонського процесу, забезпечення якості освіти має ґрунтуватися на формуванні у випускника вищого навчального закла-

ду таких компетенцій та умінь, які б відповідали головній меті самого процесу – спільність фундаментальних принципів функціонування загальноєвропейської системи вищої освіти, названої Європейським простором вищої освіти, що в свою чергу надавало б можливість випускникам – майбутнім фахівцям застосовувати та практично використовувати отримані знання та уміння на користь усієї Європи.

Перехід до нового покоління галузевих стандартів вищої освіти, на основі компетентнісного підходу, є необхідним етапом на шляху реформування системи освіти в Україні.

Складові галузевих стандартів розроблялися на основі компетентнісного підходу до організації навчального процесу з урахуванням положень Національної рамки кваліфікацій, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 23. 11. 11 № 1341.

Проте, як вітчизняні освітяни відчували пізніше, у Болонської системи більшість переваг виявились формальними, які зводились в основному до підрахунку модульних та підсумкових балів по кожному студенту, що в свою чергу суттєво додало роботи викладачам які проводили ці атестації. Крім цього введення різного виду тестів замість повноцінних іспитів значно збіднило потенційні можливості атестаційних процесів. На це досить влучно вказує О. Горбачук-Наровецька. У своїй роботі «Освітні заломлення філософської думки» вона наводить уривок зі статті М. Култаєвої «Філософія: життя після смерті. Німецький погляд на пост болонські реалії», в якому в свою чергу подаються негативні риси болонської системи освіти з точки зору сучасного вивчення філософії. За словами М. Култаєвої формалізація та уніфікація дисциплін зумовлюють відповідні трансформації у їх дидактичному та науковому самовизначенні. Зокрема до деградації філософського знання призводять формально-стигентистські процедури тестування. На думку автора такі процедури спричинюють спрощення компетентностей у навичках філософування, уможливають формальну селекцію творчих особистостей, що зменшує культурний капітал нації. Кредитно-модульна система навчання та оцінювання на бакалавраті

нівелює дослідницьку роботу університетської освіти та уможлиблює інструменталізацію філософського та педагогічного розуму.[2, 3]

Ми повністю згодні з влучно зробленими висновками М. Култаєвої стосовно негативних аспектів Болонської системи. Вважаємо, що приведені нею негативні риси повністю відносяться також і до підготовки інженерів з механізації сільського господарства. Негативний бік змін згідно вимогам болонської системи особливо гостро проявився в процесі підсумкового контролю знань. Зокрема замість традиційних розширених письмових відповідей на запитання, що раніше вимагалися на іспиті, студентам запропонували комплекти тестових питань, де правильні варіанти потрібно вибирати з готових відповідей, сформульованих викладачем. Така формалізація контролю знань та умінь приводить до викривлень в оцінці результатів навчальної роботи студентів, їх реальних знань та умінь. Як показує досвід проведення іспитів та заліків на базі комплектів тестових завдань, відмінні результати може показати студент, у якого відсутні в потрібному обсязі знання та уміння з заданої дисципліни, але добре розвинена логіка мислення. І, навпаки, студент, який сумлінно і наполегливо працював над оволодінням знаннями і уміннями з дисципліни протягом всього семестру, може не вирішити комплект тестових завдань у відповідності до наявних у нього знань та умінь через недостатній розвиток все тієї ж логіки мислення.

Останнім часом (з 2014 року) почався новий етап реальної допомоги Україні з боку провідних підприємств Євросоюзу у підготовці фахівців аграрного сектору, зокрема із Агроінженерії. Цей період відзначається відчутною ефективністю. Допомогу вітчизняним ЗВО почали інтенсивно надавати провідні компанії Євросоюзу. Зокрема з Національним університетом біоресурсів і природокористування України (м. Київ), плідно співпрацюють в плані підготовки агроінженерних кадрів такі європейські гранди сільськогосподарського машинобудування, як Kuhn, Lemken і Hardi. Вони поставляють зразки найновішої сільськогосподарської техніки за своїм профілем, які використовуються для навчального процесу університету.

Специфіка аграрного ЗВО передбачає вивчення сільськогосподарської техніки для студентів переважної більшості факультетів. Крім суто інженерних механіко-технологічного і конструювання та дизайну, сільськогосподарську техніку, в тій чи іншій мірі, вивчають також студенти таких факультетів, як економічний, аграрний менеджмент, агробіологічний, захист рослин та деякі інші. Отже, дякуючи такій співпраці, переважна більшість студентів нашого вишу, вивчаючи зразки нової сільськогосподарської техніки передових світових компаній, отримують відповідні компетентності на сучасному рівні згідно зі своїм майбутнім фахом.

Серед вказаних компаній Євросоюзу, найтісніший зв'язок встановився з французькою компанією Kuhn. Представники компанії за власною ініціативою здійснили обладнання навчальних аудиторій засобами наочності для вивчення нових сільськогосподарських машин власного виробництва. Обладнали майданчик на якому завжди знаходиться від п'яти до десяти сільськогосподарських машин останніх моделей. Одні зразки машин та знарядь періодично замінюється на інші, адже компанія виробляє сільськогосподарські машини майже для всіх процесів рослинницької спеціалізації сільського господарства. Це плуги, культиватори, борони, мульчуватори, сівалки, розкидачі мінеральних та органічних добрив, обприскувачі, машини для заготівлі кормів та інші. Тому перевага такої заміни техніки полягає в тому, що студенти вивчають постійно не одні й ті ж самі її зразки, а мають змогу розширити свої пізнання іншими новими машинами.

Але в цьому можна побачити і такий недолік. Зміна техніки відбувається з середньою періодичністю 3 місяці. На такий період недоцільно розробляти методичні вказівки по детальному вивченню і налагодженню цих машин. Тому студенти отримують стосовно нових машин Kuhn лише поверхневі знання. Якщо для економічних спеціальностей цього достатньо, то для сучасної підготовки агроінженерів і агрономів необхідно шукати можливості для значного поглиблення вивчення цієї нової техніки.

Для цього пропонуємо в перспективі розглянути можливості проходження практики, програма якої б передба-

чала поглиблене вивчення нових сільськогосподарських машин студентами інженерних факультетів у підрозділах компанії.

Висновок.

1. При вирішенні тестових завдань відчутне значення має фактор логіки незалежно від наявності сформованих у студента знань і умінь. Крім цього тестові завдання перешкоджають формуванню у студентів умінь чітко і змістовно формулювати свої думки, надавати розширені відповіді стосовно основних понять дисциплін, що вивчаються. Все це в цілому значно перешкоджає студентам досягнути етапу репродуктивного використання своїх знань та умінь, а етап творчого використання навчальних досягнень при такому підході досягається лише в поодиноких випадках в основному завдяки особистим видатним якостям деяких студентів і викладачів.

2. Доцільно розглянути можливість проходження практики для студентів і стажування для молодих агроінженерів у підрозділах провідних компаній Євросоюзу з метою формування необхідного комплексу їх професійних компетентностей.

Список використаних джерел:

1. Гончаров С.М. Кредитно-модульна система організації навчального процесу у світлі Болонської декларації: документи, матеріали, факти. Рівне: Ред-вид. центр УДУВГП, 2004. – 33 с.

2. Горбачук-Наровецька О. Освітні заломлення «філософської думки» // Філософія освіти. 2012. № 1 – 2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cyberleninka.ru/article/n/osvitni-zalomlennya-filosofskoyi-dymki>.

3. Култаєва М. Філософія: життя після смерті. Німецький погляд на пост болонські реалії / М. Култаєва // Філософська думка: науково-теоретичний часопис. – К., 2011. № 2. С. 70 – 85.

Завгородня В.,
кандидат юридичних наук,
доцент, Сумський державний
університет

СОЛІДАРНІСТЬ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ЦІННІСТЬ І ПРИНЦИП ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

SOLIDARITY AS THE FUNDAMENTAL VALUE AND THE PRINCIPLE OF THE EUROPEAN UNION LAW

Анотація: У статті розглядаються поняття і сутність солідарності як фундаментальної цінності Європейського Союзу та одного з найважливіших принципів комунітарного права. Досліджуються нормативні основи солідарності у первинному та вторинному праві ЄС; економічний, екологічний, зовнішньополітичний та безпековий аспекти солідарності.

Ключові слова: солідарність, право ЄС, цінності ЄС, принципи права ЄС, солідарність між поколіннями.

Annotation: The article deals with the concept and essence of solidarity as the fundamental value of the European Union and one of the most important principles of communitarian law. The normative basis of solidarity in the primary and secondary law of the EU is explored; economic, environmental, foreign policy and security aspects of solidarity are also investigated.

Keywords: solidarity, EU Law, EU values, principles of EU Law, solidarity between generations.

Солідарність є основою взаємодії людей у здоровому демократичному суспільстві, де відносини між індивідами ґрунтуються на взаємній повазі, толерантності та співпраці. Особливо важливою є солідарність між людьми й спільнотами в кризових ситуаціях, коли від здатності до єднання, взаємодії, узгодження різних позицій прямо залежать перспективи подальшого існування та розвитку відповідної спільноти. Саме солідарність стала однією з підвалин,

на яких були збудовані Європейські Співтовариства, а в подальшому – і Європейський Союз.

Термін «солідарність» походить від латинського *solidus* – міцний, надійний, однотайний. Більшість підходів до солідарності поділяють ідею певного соціального консенсусу, що ґрунтується на приналежності осіб, об'єднаних за тими чи іншими ознаками, цінностями у певну групу, та рівності членів цієї групи. В Оксфордському словнику солідарність визначено як «єдність, узгодженість почуттів або дій, особливо серед людей зі спільним інтересом, взаємна підтримка в межах групи» [1].

Згідно з цим визначенням солідарність ґрунтується на подібності ціннісних установок окремих осіб, які мають спільний інтерес. Індивіди ототожнюють себе з іншими і пов'язані відчуттям належності до спільноти. В межах такої спільноти, громади окремі особи є рівними, що дозволяє їм отримувати і надавати за потреби взаємну підтримку одна одній. Відтак, солідарність включає і взаємну відповідальність та зобов'язання, або, у більш загальному розумінні, вона є моральною основою співробітництва у суспільстві. Фактично солідарність створюється через спільні прагнення, націленість на спільну мету, спільні цінності. Завдяки солідарності група людей стає спільнотою, єдністю. Солідарність також виражається в готовності розподіляти ресурси з іншими, готовності до колективних дій.

Після Другої світової війни ідея солідарності стала важливим чинником для мирного співробітництва між країнами Європи. Народи Європи зрозуміли, що солідарний «інтеграційний проект» може знизити ризик нових конфліктів і війн, забезпечити згуртованість. Вже у Декларації Шумана-Моне 1950 року солідарність була названа основним елементом європейської інтеграції, який мав реалізовуватись поступово [2]. На відміну від багатьох інших принципів права ЄС, сформованих переважно практикою Суду ЄС, принцип солідарності з самого початку отримав нормативне закріплення в первинному праві Спільнот. Так, цей принцип був зафіксований у Договорі про заснування Європейського Співтовариства, в преамбулі якого вказувалося на намір «підтвердити солідарність, що єднає Європу та заморські країни» та бажання «забезпечити

їхнє процвітання й розвиток їхнього добробуту згідно з принципами Статуту Організації Об'єднаних Націй» [3]. Це положення зберіглося і в чинній редакції Договору про функціонування ЄС.

Загалом, у Лісабонському договорі принципу солідарності приділена значна увага. Так, у преамбулі Договору про ЄС декларується прагнення поглибити солідарність народів держав-членів, при цьому поважаючи їхню історію, культуру та традиції. Стаття 2 ДЄС вказує, що Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, недискримінація, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків [4]. Преамбула Хартії основних прав ЄС також називає солідарність у переліку основних цінностей, на яких засновано Союз [5].

Відповідно до частини 3 статті 3 ДЄС Союз підтримує економічну, соціальну та територіальну єдність держав-членів та солідарність між ними, а частина 5 цієї ж статті передбачає солідарність з народами інших держав, тих що не є членами ЄС. У своїх відносинах зі світом Союз підтримує та поширює свої цінності та інтереси, сприяє захисту своїх громадян. Союз підтримує мир, безпеку та сталий розвиток планети, солідарність та взаємну повагу народів.

Зміст міжнародного виміру солідарності в політиці і праві ЄС розкривається в розділі V ДЄС «Загальні положення щодо зовнішніх дій Союзу та особливі положення щодо спільної зовнішньої і безпекової політики», в першу чергу, в статтях 21, 24, розділі V Договору про функціонування ЄС «Простір свободи, безпеки та правосуддя». Політична солідарність держав-членів реалізується у рамках принципів та цілей зовнішньої діяльності Союзу. Відповідно до статті 24 ДЄС Союз провадить, визначає та реалізує спільну зовнішню та безпекову політику, засновану на розвитку взаємної політичної солідарності серед держав-членів, на визначенні питань загального інтересу та на досягненні дедалі зростаючого ступеню зближення дій держав-членів. Держави-члени активно та беззастережно

підтримують спільну зовнішню та безпекову політику в дусі лояльності та взаємної солідарності та дотримуються дій Союзу у цій сфері. Держави-члени співпрацюють, щоб посилювати й розвивати взаємну політичну солідарність. Вони утримуються від будь-яких дій, що суперечать інтересам Союзу або можуть зашкодити його ефективності як об'єднаної сили в міжнародних відносинах. Відповідно до ст. 34 ДЄС держави-члени узгоджують свої дії в міжнародних організаціях та на міжнародних конференціях. Вони обстоюють на таких форумах позицію Союзу. Верховний представник Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки організовує таке узгодження. У разі, коли в міжнародних організаціях та міжнародних конференціях беруть участь не всі держави-члени, ті держави-члени, що беруть у них участь, обстоюють позицію Союзу. Вони інформують решту держав-членів та Верховного представника про будь-які питання спільного інтересу.

Крім того, ДФЕС передбачає низку положень, що стосуються економічної політики, енергетики тощо, де принцип солідарності і справедливого розподілу відповідальності, зокрема, фінансових наслідків (як обтяжливих, так і сприятливих) між державами членами, визнається основою діяльності Союзу та його органів.

Солідарність між державами членами має різноманітні форми прояву і реалізується в усіх сферах, що охоплюються комунітарним правом. Проте, мабуть, найважливіше значення мають положення статті 222 ДФЕС. Відповідно до них, якщо держава-член зазнала терористичного нападу або природного чи антропогенного стихійного лиха, Союз та держави-члени діють спільно у дусі солідарності. Союз мобілізує всі засоби, що перебувають в його розпорядженні, включаючи військові ресурси, що надаються державами-членами для того, щоб: а) запобігати терористичній загрозі на території держав-членів; захищати демократичні установи та цивільне населення від будь-яких терористичних атак; допомагати державі-члену на її території на запит її політичних органів влади у разі терористичної атаки; б) допомагати державі-члену на її території на запит її політичних органів влади у разі природного або антропогенного стихійного лиха.

Якщо держава-член зазнала вказаних негараздів, інші держави-члени надають їй допомогу на запит політичних органів влади цієї держави. З цією метою держави-члени узгоджують між собою свої дії в рамках Ради. Положення про виконання Союзом застереження щодо солідарності визначаються рішенням, що ухвалюється Радою, яка діє за спільною пропозицією Комісії та Верховного представника Союзу з питань закордонних справ і політики безпеки. Про це інформується Європейський Парламент. Раді допомагає Комітет з питань політики та безпеки за підтримки структур, створених в контексті спільної безпекової та оборонної політики. Європейська Рада на регулярній основі оцінює загрози, що постають перед Союзом, для того, щоб надати можливість Союзу та державам-членам вживати ефективних заходів. Якщо держава-член перебуває у складному становищі або їй загрожують серйозні ускладнення, спричинені природним стихійним лихом або надзвичайними обставинами поза її контролем, Рада за пропозицією Комісії може за певних умов надати відповідній державі-члену фінансову допомогу Союзу. Голова Ради повідомляє Європейському Парламенту про прийняте рішення.

Поза межами питань надзвичайних ситуацій солідарність між державами-членами вперше з'явилася в гармонізованих сферах права ЄС, наприклад, регулюванні секторів вугілля, заліза та сталі в 1970-х роках, а згодом – сільсько-го господарства, рибальства та транспорту. У цих галузях держави-члени не можуть звільнити себе від загальних правил, інакше це підірве солідарний базис гармонізації і співробітництва. В обмін на довіру, яку держави-члени інвестують в інститути ЄС через передачу своїх суверенних прав і компетенції вони отримують однакову підтримку, однакову повагу до їхніх прав та зобов'язань.

У неповністю гармонізованих галузях права часто між-державна солідарність виражена через транснаціональну співпрацю між державами-членами. Однією зі сфер, які показово демонструють значущість солідарності, є екологічна політика ЄС та управління протидією стихійним лихам. Екологічна солідарність відображається в загальному інтересі до охорони навколишнього середовища та

необхідності транснаціонального співробітництва. Це видно, наприклад з преамбули Директиви 2009/147 ЄС від 30 листопада 2009 року про збереження диких птахів, види яких визначаються як «спільне надбання» держав-членів. У документі, зокрема, відзначається, що види диких птахів, які природно трапляються на європейській території держав-членів, є переважно мігруючими видами. Такі види є спільним надбанням, а дієва охорона птахів є типовою транскордонною екологічною проблемою, що передбачає спільну відповідальність [6].

Директива Ради 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 року про охорону природних середовищ існування та дикої флори і фауни визнає, що прийняття заходів, спрямованих на заохочення збереження пріоритетних природних середовищ існування та пріоритетних видів, що мають значення на рівні Співтовариства, є спільною відповідальністю всіх держав-членів. При цьому констатується, що це може покласти надмірний фінансовий тягар на певні держави-члени, враховуючи, з одного боку, нерівний розподіл таких середовищ існування та видів у Співтоваристві, та, з іншого, той факт, що принцип «забруднювач платить» може мати лише обмежене застосування в особливому випадку щодо збереження природи. Тому, виходячи з принципу солідарності, Директива визначає спільні засади діяльності та справедливий розподіл видатків на досягнення цілей директиви [7].

Директива 2000/60/ЄС Європейського Парламенту і Ради «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики» від 23 жовтня 2000 року виходить з необхідності транскордонної координації заходів щодо охорони вод. Зокрема, вона передбачає спільні принципи, спільні стандарти якості вод і безпеки довкілля, щоб координувати зусилля держав-членів, спрямовані на покращення охорони вод Співтовариства стосовно як їх кількості, так і якості, сприяти стабільному використанню води, надавати допомогу у вирішенні транскордонних водних проблем, охороняти водні екосистеми, а також наземні екосистеми і сильно зволожені землі, що безпосередньо залежать від них, і зберігати та розвивати потенційне використання вод Співтовариства [8].

Екологічна солідарність може також передбачати зобов'язання не завдати шкоди території іншої держави, наприклад, через забруднення за межі державних кордонів. Ця ідея також відображена в принципі близькості утилізації відходів та самодостатності регіонів у поводженні з їхніми відходами. Так, Директива 2006/12/ЄС про відходи передбачає, що для збереження природних ресурсів необхідно заохочувати утилізацію відходів та використання відновлених матеріалів у якості сировини [9].

Явна посилання на солідарність наявні і в законодавстві ЄС щодо забруднення атмосфери і попередження екологічних катастроф. Тут солідарність є основою для перерозподілу фінансових ресурсів, що ґрунтується на визнанні економічних відмінностей та необхідності підтримувати держав-членів з обмеженими ресурсами. З урахуванням справедливого розподілу витрат країни ЄС також погоджуються спільно досягти своїх зобов'язань за глобальними кліматичними угодами (Київський протокол до Рамкової конвенції ООН про зміну клімату, Паризька угода).

Крім того, важливе значення для розуміння сутності принципу солідарності та його безпосередньої реалізації у відносинах між державами-членами має Протокол № 28 «Про економічну, соціальну та територіальну єдність» [4]. Зокрема, протокол вказує на гнучкість в розподілі коштів структурних фондів з урахуванням потреб бідніших країн, підвищення рівня участі Союзу в програмах і проектах в тих країнах, які цього потребують, фінансування і кредитування за рахунок коштів Фонду єдності, Європейського інвестиційного банку, заохочення розвитку добробуту держав-членів, у тому числі, за рахунок використання ресурсів Союзу тощо.

У Протоколі передбачається, що Фонд єдності робитиме фінансові внески Союзу в проекти у сфері довкілля та транс'європейських мереж у державах-членах, де ВВП на душу населення нижчий аніж 90% від середнього показника у Союзі, що мають програми, спрямовані на виконання умов економічної конвергенції. В той же час, проголошується намір звернути більшу увагу на спроможність окремих держав-членів сплачувати внески до системи власних ресурсів і перевірити, як можна виправити регресивні еле-

менти, що існують у системі власних ресурсів, для менш заможних держав-членів.

Економічна солідарність знаходить свій прояв у багатьох положеннях ДФЕС. Зокрема, Рада за пропозицією Комісії може, в дусі солідарності між державами-членами, прийняти рішення щодо заходів, доречних в економічній ситуації, зокрема у випадку серйозних ускладнень у постачанні деяких товарів, особливо у сфері енергетики.

Нарешті, важливо відмітити Розділ IV Хартії основних прав ЄС, який має назву «Солідарність» і вміщує перелік прав, що випливають із трудових, соціальних відносин, охорони здоров'я, довкілля та прав споживачів. Таким чином, можна сказати, що у Хартії втілена концепція соціального виміру внутрішнього ринку, що проявляється, наприклад, у захисті прав працівників.

Варто вказати на ще один, досить цікавий аспект принципу солідарності, відображений у первинному праві ЄС. Лісабонський договір закріпив «солідарність між поколіннями» (частина 3 статі 3 ДЕС) як ще один аспект солідарності в правовому порядку ЄС. Це відображає нове усвідомлення відповідальності перед майбутніми поколіннями через безпрецедентні демографічні зміни, що призводить до зменшення робочої сили, кількості населення та створює виклики стабільності і стійкості систем соціального забезпечення.

Солідарність між поколіннями по суті виражається через концепцію сталого розвитку, який замість того, щоб бути заснованим на однаковості або прийнятті розбіжностей, ґрунтується на справедливості розподілу та рівності між поколіннями. Цей вимір солідарності орієнтується на майбутнє, на такі цілі, як охорона навколишнього середовища, з тим, щоб майбутні покоління могли задовольнити свої власні потреби [9, с. 9].

Отже, принцип солідарності є одним з основних принципів ЄС, на яких засновано політику і правопорядок Союзу. Кожна держава відповідає за себе сама, але, завдяки здійсненню спільної політики, вони спільно турбуються про те, щоб економічно менш розвинені країни отримали допомогу від партнерів по ЄС. Цей принцип знаходить своє втілення в першу чергу в структурній політиці, на яку

ЄС щорічно витрачає 40 відсотків свого бюджету. Вигоду від цього мають не лише нові члени в Центральній і Східній Європі, яким надається значна підтримка, але й більш розвинені країни за рахунок розширення ринків, міграції робочої сили, нових можливостей для інвестування тощо. Свої відносини з Україною ЄС також вибудовує з урахуванням принципу солідарності – цей принцип відображений у преамбулі Угоди про асоціацію Україна-ЄС, у якій Сторони проголошують зобов'язання посилювати діалог, який ґрунтується на основних принципах солідарності, взаємної довіри, спільної відповідальності й партнерства [10]. Крім того, принцип солідарності визначений як основа співробітництва у сфері міграції, притулку та управління кордонами, створення ефективних механізмів вирішення потенційних кризових ситуацій в енергетиці.

Список використаних джерел:

1. Definition of solidarity in English / Oxford Living Dictionary [Electronic source]. – Access mode: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/solidarity>

2. Declaration of 9th May 1950 delivered by Robert Schuman // European Issue. – 2011. – № 204 – 10th May [Electronic source]. – Access mode: <https://www.robert-schuman.eu/en/doc/questions-d-europe/qe-204-en.pdf>

3. The Treaty of Rome 25. March 1957 [Electronic source]. – Access mode: https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf

4. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. Консолідовані версії станом на 30.03.2010 / База «Законодавство України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/card/994_b06

5. Charter of Fundamental Rights of the European Union 2012/C 326/02 // Official Journal of the European Union. 2012. – C 326/391 [Electronic source]. – Access mode: https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/char_2012/oj

6. Директива Європейського Парламенту і Ради 2009/1-47/ЄС від 30 листопада 2009 року про збереження диких птахів / База «Законодавство України». [Електронний ре-

сурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-09

7. Council Directive 92/43/EEC of 21 May 1992 on the conservation of natural habitats and of wild fauna and flora / EUR-Lex. Access to EU Law Electronic source]. – Access mode: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A31992L0043>

8. Directive 2006/12/EC of the European Parliament and of the Council of 5 April 2006 on waste (Text with EEA relevance) Access to EU Law Electronic source]. – Access mode: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32006L0012>

9. Domurath I. The Three Dimensions of Solidarity in the EU Legal Order: Limits of the Judicial and Legal Approach / I. Domurath // Journal of European Integration. – 2012. – № 35(4). – Pp. 1-17.

10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 року / База «Законодавство України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011

Калінічева Г.,
*кандидат історичних наук,
доцент, ПВНЗ «Міжнародний
науково-технічний
університет
імені академіка Юрія Бугая»*

**ДУАЛЬНА ФОРМА НАВЧАННЯ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ
НАПРЯМ ВИЩОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ
В КРАЇНАХ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

**DUAL FORM OF EDUCATION AS A PRIORITY AREA
OF HIGHER PROFESSIONAL EDUCATION
IN THE COUNTRIES OF THE EUROPEAN UNION**

Анотація. У статті висвітлено складові політики ЄС у сфері вищої професійної освіти, проаналізовано зміст та моделі дуальної форми навчання в європейських країнах, визначено переваги дуальної освіти для студента, підприємства та держави, з'ясовано можливості впровадження дуального навчання у закладах вищої освіти України.

Ключові слова: вища професійна освіта, дуальна форма навчання, формування професійних компетентностей, конкурентоспроможність, якість вищої освіти.

Annotation: The article describes the components of the EU policy in the field of higher professional education, analyzes the content and models of dual forms of education in European countries, identifies the advantages of dual education for a student, enterprise and state, as well as the possibility of introducing dual education in higher education institutions of Ukraine

Key words: higher professional education, dual form of training, formation of professional competencies, competitiveness, quality of higher education.

Кінець ХХ – початок ХХІ століття позначився в країнах Європи розробкою спільної освітньої політики щодо підготовки кваліфікованих і конкурентоспроможних фахівців, які поєднують під час навчання у закладах вищої освіти теоретичну складову освітньої програми із практичним навчанням на підприємствах та установах. Провідними лідерами на Європейському континенті у сфері підготовки кваліфікованих кадрів нині виступають країни Європейського Союзу, в яких було запроваджено дуальну систему професійної освіти і навчання. Сьогодні вона використовується у багатьох європейських країнах і є складовою забезпечення якості освіти.

Проблема розвитку дуальної освіти в країнах Європи набула активного обговорення у широких колах освітньої і наукової громадськості, починаючи від середини 1960-х рр. Різні аспекти впровадження дуального навчання в систему професійної освіти європейських країн були і залишаються предметом дослідження багатьох європейських вчених, таких як Р. Арнольд, Дж. Байєр, Д. Бауд, Г.

Бауман, У. Бек, Дж. Бреннан, В. Гарддорп, Дж. Гарнетт, В. Грайнерт, Г. Грунер, Е. Денісон, О. Ейшер, І. Каннінгем, А. Кель, Г. Кершенштайнер, К. Костлі, В. Лемперт, А. Ліпсмаєр, Б. Літл, М. Маурер, Г. Патцольд, Дж. Релін, П. Ромер, Н. Соломон, М. Фрідман, Б. Уокмен, А. Хассель, Х. Шмідт, К. Штраман, В. Штратенверт, Г. Штегман, Т. Шульц, Л. Якобсон та інших. Європейські дослідники наголошують, що дуальна форма професійної освіти виникла як продукт соціального партнерства, що є результатом тісної взаємодії держави, роботодавців, профспілок і різних громадських об'єднань з підготовки висококваліфікованих кадрів відповідно до потреб ринку праці.

В українській історіографії розробка цієї проблеми активізувалася лише останні п'ять-десять років. Вартують уваги, на наш погляд, роботи таких дослідників та експертів як Н. Абашкіна, С. Амеліна, В. Вем'ян, О. Давліканова, М. Дернова, О. Дrajниця, С. Дrajниця, С. Іщеряков, О. Катаєв, І. Лилик, В. Мазур, Б. Мокін, Ю. Олексін, Т. Постоян, В. Тер-Ованес'ян, О. Ткаченко, В. Хоменко, І. Хомишин, В. Шебанін, К. Яковенко, С. Якубовська та інших. Українські вчені, відзначаючи переваги дуальної форми освіти в європейських країнах та доцільність запровадження її елементів в Україні, акцентують увагу на тому, що соціокультурні, соціально-економічні та освітні особливості нашої країни детермінують необхідність відповідної адаптації цієї моделі, спираючись на належне нормативно-правове, організаційне, навчально-методичне, фінансове забезпечення.

Актуальність проблеми дуального навчання детермінує продовження студіювання різних її аспектів та звернення особливої уваги на концептуальні засади, стратегії, існуючі моделі дуальної освіти. Поряд з аналізом переваг і перспектив впровадження дуальної моделі організації освітнього процесу для суспільства в цілому, а також для студента, університету, підприємства зокрема, потребують об'єктивного аналізу й виклики та проблеми у практиці функціонування дуальної форми навчання у системі вищої освіти України.

Метою наукової розвідки є аналіз впровадження дуальної форми навчання в країнах ЄС та перспектив викорис-

тання цієї моделі в системі вищої професійної освіти України в контексті її системної модернізації.

Європейський центр розвитку професійної освіти (CEDFOR) визначає дуальне навчання як набуття знань і навичок через виконання і рефлексію на завдання у професійному контексті, або на робочому місці [1]. Дуальність як методологічна характеристика професійної освіти передбачає узгоджену взаємодію освітньої та виробничої сфери з підготовки кваліфікованих кадрів певного профілю в рамках організаційно-відмінних форм навчання. Нині дуальне навчання в країнах Європи позначається терміном *work-based learning* (WBL) і розглядається як базисна основа вищої професійної освіти, головне завдання якої полягає у сприянні студентам набуті знання, навички і компетентності, які стануть у нагоді в їхньому житті та професійній діяльності [2].

Як зауважує М. Дернова, у європейському просторі вищої освіти вживаються різні словосполучення, які мають відношення до дуального навчання, наприклад: *alternance training*, *work-based learning*, *work-integrated learning*, *work-related learning*, *flexible learning*, *cooperative education and problem solving*. Усі вони засновані на загальному розумінні важливості створення умов для поєднання теоретичних знань, набутих у формальному навчальному середовищі, з практичними навичками, набутими на робочому місці [3, с. 138]. Тобто, дуальність освіти полягає у тому, що поєднуються дві складові освітнього процесу: теоретичне (академічне) навчання здійснюється у закладі освіти (професійно-технічному, вищому), а придбання необхідних знань, вмінь і навичок, необхідних для здійснення професійної діяльності, – на підприємстві, в установі, організації.

Фактично, дуальна модель вищої професійної освіти поєднує в собі класичну вищу освіту з професійною освітою або з практичною професійною діяльністю на підприємстві. По суті, «дуальне навчання – це інтерактивний механізм надання професійної освіти, який базується на одночасному отриманні теоретичних знань у навчальних закладах і практичних навичок та досвіду роботи на підприємстві» [4]. Таким чином, відповідальність за процес

навчання розподіляється між обома освітніми організаціями-партнерами.

Дуальне навчання, як вказує Д. Грей, спирається на три концептуальні ідеї: навчання через роботу, навчання для роботи та навчання на роботі [5]. Згідно з класифікацією Європейської комісії, існує три моделі дуального навчання: учнівство, періодичне навчання в компанії й інтегроване навчання [2]. Можливі різні його варіанти: від двотижневих практик в рамках навчальної програми до підготовки фахівців за програмою дуальною навчання, коли студенти мають свій власний контакт з підприємством (установою, організацією), а 4/5 навчання проходить у компанії.

Виробленню загальноєвропейських моделей, підходів і кваліфікацій до дуального навчання у вищих навчальних закладах Європейського Союзу слугували проекти «Розробка європейських підходів і методів до дуального навчання» (DEWBLAM) [6; 7; 8] та «Кваліфікації дуального навчання» (WBLQUAL) [9].

Як правило, дуальні моделі вищої професійної освіти орієнтовані на залучення різних категорій студентів: 1) студентів денної форми навчання, що мають призначення на роботу, заплановане навчальною програмою; 2) студентів денної форми навчання, які працюють неповний робочий день (за сумісництвом); 3) осіб, що вже мають вищу професійну освіту та повну зайнятість на робочому місці, але прагнуть отримати додаткові знання, які пропонують вищі навчальні заклади в межах освітньої програми, що відповідає специфіці професійної діяльності.

Зразком для країн Європейського Союзу є система дуального навчання ФРН, яка «включає два різні навчально-виробничі середовища – приватне підприємство та державну професійну школу, які діють разом для досягнення спільної мети – професійної підготовки кадрів» [10, с. 378]. Німецька модель вищої дуальної освіти розрахована на те, що навчальний заклад забезпечує 20-25% загального обсягу часу на необхідні теоретичні й основні практичні знання, а 75-80% часу студенти здобувають практичні знання і навички на підприємстві. Згідно німецької класичної програми дуального навчання (Duales Studium) професійна освіта триває 3-4 роки. Передусім дуальному навчанню у

ФРН обов'язкове підписання тристоронньої угоди між навчальним закладом, студентом та фірмою-роботодавцем. Американська та англійська моделі організації дуального навчання обмежуються лише контрактами або угодами між студентом (учнем) та навчальним закладом, або між навчальним закладом та підприємством.

Показовим є факт, що у країнах, де застосовується дуальна система професійного навчання, таких як Німеччина, Австрія, Швейцарія в середньому приблизно 40-50 % молоді одного року народження навчаються за дуальною системою. Як зазначають експерти, сьогодні у Німеччині діють 1563 програми дуального навчання, більшість з яких завершуються здобуттям диплому бакалавра. Найбільше їх в інженерії – 39%, економіці – 32%, сфері ІКТ – 12% та соціального забезпечення, виховання, здоров'я та піклування (11%) [11, с. 55].

Так, німецький дослідник Ульріх Мілл вказує на те, що в залежності від узгодження змісту та розподілу годин у дуальних програмах навчання, в Німеччині існують три моделі дуальної освіти: 1) інтегрована модель: модель поділеного тижня (кілька днів протягом тижня у ВНЗ, інша частина тижня – на підприємстві); 2) блочна модель: години розподіляються між ВНЗ та підприємством по блоках (2 тижні, місяць, семестр); 3) часткова модель: частина годин практики на підприємстві покривається за рахунок годин навчання у ВНЗ [11, с. 58].

Переваги від дуальної форми навчання очевидні і для студентів, і для підприємств, і для держави. Так, студенти навчаються в реальних умовах виробництва і отримують професійні навички й уміння для подальшої професійної кар'єри; отримують оплату за роботу в період професійного навчання; ідентифікують себе з виробництвом; отримують визнаний сертифікат. Після завершення дуального навчання понад 43% випускників працюють за отриманою спеціальністю.

Підприємства (роботодавці) беруть участь у розробленні стандартів; отримують компетентних випускників, що відповідають їх вимогам; підвищують продуктивність праці; заощаджують витрати на підбір персоналу; контролюють виробниче навчання; входять до складу екзамена-

ційних комісій; узгоджують з профспілками оплату роботи студентів; несуть відповідальність за бізнес.

Водночас держава зменшує бюджетні витрати на підготовку фахівця (наприклад, у ФРН доля держави складає 45%, підприємства – 55% [12]); забезпечує якість та розроблення стандартів; фінансує, контролює, перевіряє систему професійно-технічної та вищої освіти; бере участь у профорієнтації; підтримує людей з обмеженими можливостями; прогнозує випуск фахівців в умовах несприятливої демографічної ситуації; здійснює незалежне оцінювання знань (палати, профспілки й асоціації) [13].

Політика ЄС у сфері професійної освіти та професійної підготовки є ключовим елементом безперервного навчання, яке має забезпечити особі не тільки необхідні фахові компетентності та додаткові знання для конкурентоспроможності на ринку праці, але й надати навички особистого розвитку та активної громадянської позиції. Вища професійна освіта за дуальною формою сприяє підвищенню якості навчання, займає центральне місце у сфері зайнятості та соціальної політики, впливає на ефективність діяльності підприємства та його конкурентоспроможність, а також слугує активізації наукових досліджень та впровадженню інновацій [1].

Серед пріоритетів ЄС у сфері професійної освіти та підготовки кадрів на 2015-2020 рр. окреслені наступні: 1) сприяння навчанню на робочому місці у всіх його формах, з особливою увагою до стажування та залучення до навчального процесу соціальних партнерів, компаній, палат та провайдерів професійної освіти, а також стимулюючи інновації та підприємництво; 2) подальший розвиток механізмів забезпечення якості професійної освіти у відповідності з рекомендацією Європейської системи забезпечення якості EQAVET; 3) розширення доступу до професійної вищої освіти та кваліфікації для всіх за допомогою більш гнучких механізмів, зокрема, шляхом надання ефективних та інтегрованих послуг з орієнтування та забезпечення можливості перевірки неформального та інформального навчання; 4) подальше зміцнення ключових компетентностей у навчальних програмах професійної освіти та надання більш ефективних можливостей для набуття або розвитку

цих навичок за допомогою I-VET (початкової професійної освіти та навчання) та C-VET (постійного професійного навчання); 5) запровадження системних підходів та можливостей для початкового та безперервного професійного розвитку вчителів, викладачів та наставників у закладах освіти та на підприємстві [14].

Фінансовими інструментами, що підтримують політику ЄС у сфері професійної підготовки та вищої професійної освіти, є програми Erasmus+ та Європейського соціального фонду (ESF). Так, програма Erasmus+ має (початковий) загальний індикативний фінансовий пакет у розмірі 14,7-74 млрд. євро [14], а Європейський соціальний фонд (ESF) асигнував, серед іншого, майже 15 мільярдів євро для посилення рівного доступу до навчання протягом усього життя, а також для підвищення релевантності систем освіти та підготовки кадрів для ринку праці [15].

Досвід запровадження дуальної форми освіти в таких європейських країнах як Німеччина, Швейцарія, Франція, соціальна затребуваність випускників навчальних закладів, що мають ґрунтовну теоретичну та практичну підготовку, висока якість підготовки та конкурентоспроможність таких фахівців вказує на необхідність інтеграції дуальної освіти і на вітчизняних теренах.

В Україні останнім часом зросла увага до моделі дуального навчання у закладах вищої освіти [16]. Підставою для запровадження дуальної освіти стала розробка низки нормативно-правових документів, які регламентують цю освітню діяльність. Зауважимо, що впровадження в Україні елементів дуальної системи професійного навчання триває вже кілька років. На першому етапі (2012 – 2014 рр.) проводилася активна інформаційно-роз'яснювальна робота щодо впровадження дуальної системи проектом TVINNING. Другий етап (2014-2015 рр.) позначився підготовкою низки нормативних актів та методичних матеріалів Міністерства науки і освіти України (розпорядження МОН України про проведення експерименту, підготовка програми, заявки експерименту, матеріально-технічної бази закладів; конкурс ПТНЗ щодо участі тощо). На третьому етапі (2015-2016 рр.) відбулася реалізація перших етапів експерименту. Четвертий етап (2017-2018 рр.) ха-

рактеризувався визначенням стратегії підготовки фахівців за дуальною формою навчання, при чому йшлося не тільки про заклади професійно-технічної освіти, а й про можливість і доцільність впровадження цієї моделі у закладах вищої освіти.

Основною метою упровадження елементів дуальної форми навчання в Україні є підвищення якості підготовки фахівців в системі професійно-технічної та вищої освіти із урахуванням вимог роботодавців у рамках нових організаційно-відмінних форм навчання. Реалізації цієї мети мають слугувати запровадження інноваційних інтерактивних складових освітнього процесу, зближення теоретичного навчання з реаліями практичної діяльності, поглиблення взаємозв'язку між теорією і практикою, освітою й виробництвом.

На жаль, економічна ситуація в Україні не дозволяє організувати систему дуальної підготовки за класичним німецьким зразком, причиною чого є слабка інноваційна складова та неготовність переважної більшості роботодавців активно брати участь у цьому процесі. Власне, і для самих студентів навчання за дуальною системою — теж своєрідний виклик, бо потребує багато часу, неабияких зусиль та напруження.

Проте, Україна вже має позитивний досвід великих компаній, які інвестують в освітні проекти, але поки що це окремі випадки. Елементи дуальної форми навчання вже запроваджено в окремих закладах вищої освіти: Національному технічному університеті «Київський політехнічний університет імені Ігоря Сікорського», Національному університеті харчових технологій, Національному аерокосмічному університеті ім. М.Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», Національному гірничому університеті, Вінницькому національному технічному університеті, Національному лісотехнічному університеті України, Національному університеті нафти і газу, Сумському державному університеті, Сумському національному аграрному університеті, Київському Вищому професійному училищі, Харківському Національному університеті будівництва і архітектури, Харківському державному університеті харчування та торгівлі, Херсонській морській

академії, Таврійському державному агротехнологічному університеті, Українському католицькому університеті та багатьох інших.

Позитивними показниками запровадження дуальної освіти в Україні можна вважати також: 1) організацію співпраці політиків, бізнесу, соціальних партнерів; 2) розробку законодавчого підґрунтя для визнання національних стандартів якості професійної освіти; 3) навчання студентів під час трудової діяльності; 4) залучення кваліфікованого персоналу з виробництва до педагогічної діяльності (інструктори, викладачі); 5) здійснення інституційних досліджень і консультування (моніторинг якості надання освітніх послуг у сфері професійної освіти, оновлення освітніх стандартів); 6) врахування конкретних запитів підприємств до змісту та якості професійної освіти.

На прикладі МНТУ можемо констатувати те, що запровадження елементів дуальної форми навчання забезпечує усунення розриву між теорією і практикою в процесі підготовки майбутніх кваліфікованих фахівців та відкриває додаткові можливості підвищення ефективності підготовки конкурентоспроможних випускників університету. В цілому, модель дуальної освіти дозволяє враховувати вимоги роботодавців щодо формування професійних компетентностей та показників оцінювання майбутніх спеціалістів та стимулює роботодавців інвестувати в освіту, оскільки в результаті вони отримують якісно підготовленого працівника. Дуальне навчання сприяє більш різнобічному професійному розвитку студентів, формує нову психологію молодого фахівця, підвищує мотивацію для отримання знань і набуття професійних навичок у студентів. До того ж, дуальна освіта забезпечує високу ступінь соціалізації молодого людини, її адаптації у виробничих умовах, наближених до реальності та сприяє розробленню стандартів нових сучасних професій та організації нових робочих місць.

Таким чином, можемо резюмувати, що дуальна форма навчання спирається на принципи соціального партнерства та спрямована на формування нової моделі професійної підготовки фахівців у системі вищої освіти. Досвід країн ЄС засвідчує ефективність дуальної форми навчання,

яка полягає у поєднанні академічної освіти з обов'язковим виробничим навчанням й виробничою практикою. Дуальна модель організації освітнього процесу не тільки сприяє модернізації змісту освіти і підвищенню рівня конкурентноспроможності молоді на ринку праці, але й підвищує якість освітніх послуг, які надаються університетами.

Список використаних джерел:

1. Work-based learning in continuing vocational education and training: policies and practices in Europe. – Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2015. – 78 с. / CE-DEFOR – Режим доступу: http://www.cedefop.europa.eu/files/5549_en.pdf

2. Work-Based Learning in Europe. Practices and Policy Pointers // European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/education/policy/vocational-policy/doc/alliance/work-based-learning-in-europe_en.pdf.

3. Дернова М. Дуальна модель вищої професійної освіти дорослих: європейський досвід / Майя Дернова // Освіта дорослих: теорія, досвід та перспективи. – 2014 – Випуск 2(9) – с. 137- 144.

4. Вем'ян В. Г. Дуальна форма професійної освіти як умова ефективного рішення завдань модернізації освіти / В.Г. Вем'ян, В.Г. Тер-Ованес'ян // Психологія: реальність і перспективи : зб. наук. пр. / Рівнен. держ. гуманітар. ун-т. – Рівне, 2015. – Вип. 5. – С. 29–34. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prp_2015_5_8

5. Gray D. (2001) A briefing on work-based learning – Assessment Series no. 11 / LTSN Generic Assessment Centre // Higher Education Academy – Режим доступу: www.heacademy.ac.uk/assets/York/documents/resources/database/id11_Briefing_on_Work_based_Learning.rtf.

6. DEWBLAM: The Social and Educational Challenge of Work Based Learning in European Higher Education and Training Results of a Pilot Experience / Up2Europe. – Режим доступу: https://www.up2europe.eu/european/projects/dewblam-developing-european-work-based-learning-approaches-and-methods_119720.html

7. Schmidt R., Gibbs P. The Challenges of Work-Based Learning in the Changing Context of the European Higher Ed-

ucation Area / European Journal of Education, Vol. 44, No. 3, Work-Based Learning in Higher Education (Sep., 2009), pp. 399-410

8. DEWBLAM: The Social and Educational Challenge of Work Based Learning in European Higher Education and Training Results of a Pilot Experience – Access mode: https://books.google.com.ua/books/about/DEWBLAM.html?id=BcrPZwEACAAJ&redir_esc=y

9. WBLQUAL (An Approach to Qualifications through Negotiated Work Based Learning for the EU – Access mode: <https://cesie.org/project/wblqual/>

10. Постолян Т. Г. Дуальна система навчання в умовах галузевої кластеризації // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології – 2015 – № 2 (46). – с. 374-382.

11. Мілл У. Дуальне навчання: досвід Німеччини // Маркетинг в Україні. – 2016. – № 6 – с. 53-62.

12. Das Bundesinstitut für Berufsbildung – <https://www.bibb.de/de/25852.php>.

13. Савченко І. Методологічні підходи і організаційні особливості підготовки кваліфікованих робітників в умовах дуальної системи професійної освіти: досвід країн Євросоюзу та перші етапи реалізації в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/dualna/7-savchenko-170217.pdf>

14. EU polici in the field of vocational education and training (VET) // European Comission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/education/policies/eu-policy-in-the-field-of-vocational-education-and-training-vet_en

15. European Social Fond – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ec.europa.eu/esf/home.jsp?langId=en>.

16. Дуальна освіта в діалозі [Електронний ресурс] : звіт про виконання та результати проекту, а також рекомендації // Федерація роботодавців України : [офіц. сайт]. – Текст. дані. – Київ, 2017. – Режим доступу: http://fru.ua/images/Projektbericht_2017-08-14_ukr_V-1.pdf.

Кисильова К.,
*кандидат юридичних наук,
Харківський національний
університет внутрішніх справ*

ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ: ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОГО ЕТАПУ

EUROPEAN INTEGRATION: THE PRESENT STAGE PECULIARITIES

Анотація. У статті розглядаються сучасні аспекти інтеграційних процесів в Європі, аналізується вплив політичних чинників на економіку регіону, оцінюється економічний стан економік країн-членів Європейського Союзу. Зростання геополітичної напруженості в Україні, країнах Близького Сходу і окремих частинах Африки може негативно позначитися на економіці країн Європейського Союзу. Таким чином, в даний період демонструється все зростаюча політична, економічна, соціальна взаємозалежність країн і регіонів.

Ключові слова: інтеграція, Європейський Союз, глобальна криза.

Annotation: the scientific article deals with modern aspects of integration processes in Europe. It analyzes the impact of political factors on the regional economy as well as estimates economic state of the economies of the European Union member-states. The growth of geopolitical tensions in the Ukraine, the Middle East and separate parts of Africa may affect negatively on the economy of the European Union states. Thus, the author reveals ever increasing political, economic, social interdependence of all countries and regions.

Keywords: integration, European Union, the global crisis.

Визначальною рисою сучасної Європи є інтеграційні процеси, які забезпечили розвиток країн Західної Європи, стали взірцем для країн іншої частини континенту. Утво-

рення Європейського Союзу – складний, багатостадійний процес, під час якого країнам-учасникам довелося розв'язати гострі економічні, соціальні, політико-правові проблеми, відшукувати адекватні відповіді на виклики часу.

Серед актуальних тем українських видань питання європейської інтеграції посідає особливе місце. Мабуть, немає в Україні іншого питання, у якому всі структури влади та переважна частина політикуму настільки солідарні, як наш європейський вибір. Про його цінність, важливість, стратегічність заявляють уже багато років політики різних кольорів і орієнтацій, представники і минулого «злочинного», і «революційного», і «антикризового» режимів. В умовах політичного суперництва відбувається підготовка нової угоди співпраці між Україною і ЄС, яка підносить європейську інтеграцію до рангу державної ідеології, покликані так чи інакше об'єднати країну.

Обговорення питання орієнтирів зовнішньополітичного курсу України має значну джерельну базу. Але матеріали, котрі стосуються цього аспекту, переважно спрямовують свою аргументацію на економічно-матеріальний або глобально-безпековий бік переваг європейської стратегії України. Переважна більшість публікацій висвітлює європейський напрям зовнішньої політики України, стан відносин між Україною та ЄС, новий формат відносин – «сусідства» та перспективи нової угоди [1].

Передумови, перебіг і міжнародне значення п'ятого розширення ЄС, політична система Європейського Союзу, конституційна модель Євросоюзу згідно з Договором про запровадження Конституції для Європи, характер і зміст політики «нового сусідства» розглядають українські політики й науковці. Серед українських авторів, що вивчають європейську інтеграцію, В. Посельський у своїх численних публікаціях аналізує теоретичні й доктринальні засади політики ЄС [2].

Аналізу всього комплексу відносин ЄС і США присвячена праця Роберта Кейгана «Про рай і владу. Америка і Європа у новому світовому порядку», у якій він докладно розкриває роль ЄС у сучасному світі, досягнення та слабкості європейської спільноти [3].

Останнім часом увагу фахівців європейської інтеграції

привертають питання про майбутні межі «європейського дому» та доля Європейської конституції.

Європейська інтеграція переживає чергове випробування. Приплив біженців в Європу є новою проблемою як для економік країн, так і для соціальної системи. В кінці серпня 2015 р. було оприлюднено попередні дані про те, що до кінця року тільки до Німеччини прибудуть понад 800 тисяч біженців. До теперішнього часу ми бачимо більш значні обсяги беженців і неготовність європейської міграційної політики впоратися з цією проблемою. На засіданні коаліційного уряду ФРН прийнято рішення виділити з держбюджету ще шість мільярдів євро для їх облаштування. Економічне становище Франції далеко не блискуче, а додаткове навантаження на бюджет як загальнодержавний, так і регіонів його тільки погіршить. За цими даними, 56% французів виступають проти їх прийому. Більш того, приблизно стільки ж, а якщо точніше - 55%, не згодні з пом'якшенням правил для мігрантів, які звертаються з проханням про надання притулку, в тому числі і для сирітців.

Для федеральних земель Німеччини – це теж серйозне випробування. У Німеччині не вщухають протести проти прибуваючих в країну біженців з Африки та Близького Сходу. Число претендентів на притулок в Німеччині зростає. Федеральне відомство у справах міграції та біженців (BAMF) не встигає обробляти отримані прохання - більше 200 тисяч [4] ще в роботі. Збільшується навантаження на місцеву владу.

Європейська економіка тільки почала демонструвати поступове відновлення, чому сприяли низькі ціни на енергоносії, сприятливі фінансові умови, посилення внутрішнього попиту.

Перспективи підвищення процентних ставок в США і зниження економічної активності в Китаї посилюють невизначеність і призводять до посилення мінливості ринків. Політичні події тільки погіршують ситуацію і створюють несприятливий фон для оптимістичних прогнозів для розвитку економіки країн єврозони.

Прогноз розвитку єврозони показує нерівномірність поживавлення європейської економіки і складності еконо-

мічного положення у провідних країн Європейського Союзу.

Слід також зазначити, що труднощі і протиріччя в європейській інтеграції почали проявлятися ще на початку 2000 рр., коли була провалена Євроконституція на референдумах в Нідерландах і Франції. Затвердження бюджету Євросоюзу на 2007-2013 рр. зіткнулося з серйозними труднощами. Приєднання до Євросоюзу в 2004 та 2007 рр. нових учасників, істотно поступаючих за своїм рівнем економічного розвитку іншим країнам спільноти, тільки посилили ці проблеми. Глобальна криза 2008-2009 рр., важко відбилася на економіці ряду країн ЄС (Греція та Ірландія виявилися практично на межі банкрутства), зажадала екстрених заходів з боку ЄС і гостро поставила питання про необхідність зміни структури європейської інтеграції. Іспанія та Португалія зазнали і зазнають суттєвих фінансових труднощів, що пов'язано з величезним державним боргом і дефіцитом бюджетів цих країн. Наприклад, сукупний державний борг країн ЄС на кінець другого кварталу 2013 р. досяг 93,4 % [5]. На кінець першого кварталу 2014 р. боргове навантаження країн Євросоюзу оцінювалося в 92,3 % ВВП. У першому кварталі 2015 року загальна заборгованість держав єврозони поставила новий рекорд – 92,9 % від ВВП [5].

Найвищим держборгом виявилися кредити на 301,53 млрд євро у Греції, хоча відношення держборгу до ВВП країни за рік скоротилося на п'ять пунктів – до 169 % від ВВП.

Найвищий номінальний урядовий борг – у Італії (2,184 трлн євро), за нею йде Німеччина (2,176 трлн. євро).

Позначку в 100 % ВВП також переваляли показники заборгованості Бельгії, Кіпру та Португалії.

Найнижчий держборг, як номінально, так і у відсотках від ВВП, – у Естонії: 2,05 млрд євро і 10,5 %.

За інформацією Єврокомісії за 2015 рік держборг 19 країн зони євро може збільшитися на 1 %, до 92,9 % ВВП. Це на третину перевищує максимально допустимий рівень в 60 %, прописаний в Пакті стабільності і зростання (основний документ єврозони).

Державний борг всіх 28 країн Євросоюзу, включаючи ті,

що не входять до єврозони, зростає ще швидше. Тільки за січень-березень 2015 року він збільшився на 2 %, до 88,2 % сукупного ВВП Європейського Союзу.

Основними причинами боргової кризи ЄС і єврозони, що триває з 2010 року, є наслідки кризи 2008 року (ліквідація яких триває досі), а також «всемісцеве невиконання Пакту стабільності і зростання».

Показник держборгу Іспанії досягнув рекордного максимуму в 942,8 млрд євро (1,3 трлн дол.), що склало близько 92,2 % ВВП країни. Зростання державного боргу відбулося, незважаючи на заходи уряду, щодо скорочення основних державних витрат. Це виявилось більше, ніж планувався урядом Іспанії ліміт державного боргу на рівні 91,4 %.

Державний борг 17 країн ЄС в 2012 р. склав 90,6 % ВВП у порівнянні з 87,3 % в 2011 р. і 85,4 % в 2010 р., а державний борг всіх 27 держав ЄС виріс з 82,3 ВВП до 85,1 %, при цьому бюджетний дефіцит опустився з 4,4 % ВВП до 3,9 % [5].

Наведені показники (не лише у перерахованих вище держав, а й у інших країн ЄС), таким чином, набагато перевищили нормативи, рекомендовані ще в 1997 р. Пактом стабільності і зростання (Stability and Growth Pact). Встановлені ним нормативи, а саме річний дефіцит бюджету не повинен перевищувати 3 % ВВП, а національний борг повинен становити менше 60 % ВВП або наближатися до цієї величини, були покликані забезпечити стійкість євро. Але заборгованість європейських країн і сальдо їх бюджетів як і раніше істотно вище допустимих рівнів. 14 із 28 держав Євросоюзу мали держборг вище 60 % національного ВВП, їх кількість не змінилася в порівнянні з 2010 р. і 2011 р.

Руїнування валютного союзу може призвести в кінцевому підсумку до розвитку незворотного процесу дезінтеграції в Євросоюзі. Боргова криза значно підвищує ризик колапсу євро. Як показує міжнародний досвід, при відмові від загальної єдиної одиниці розрахунків відбуваються дуже швидкі зміни дезінтеграційного характеру.

Посилення антиблокових настроїв всередині багатьох держав Євросоюзу (насамперед у Німеччині та Франції, так як на них лягла основна частина допомоги державам-

банкрутам) є додатковим дезінтеграційним фактором. Слідство широкої публічності наступної стадії європейської інтеграції, яка викликає все більше і більше дискусій серед населення Євросоюзу, а також збільшуються протиріччя в процесі розширення ЄС і поглиблення інтеграції, стала поява певного євроскептицизму. Фактично підтримка європейської інтеграції елітами істотно більша, ніж підтримка народними масами, що проявилось і в ході електоральної кампанії в Європарламент весною 2014 р., коли партії вкрай популістського спрямування, типу партії «П'ять зірок», Джузеппе Грілло в Італії, привернули на свій бік значну частину населення. Євроскептицизм, який сформувався – зачіпає практично всіх, не тільки правих, і лівих, а й держави з ліберальною економікою, і країни зі значною державною участю в економіці.

Вже сьогодні ми можемо констатувати, що склалася певна фрагментація загальноєвропейського простору, наприклад, на підставі критерію присутності в зоні євро. До сих пір відбуваються серйозні дискусії з приводу участі малих членів у вирішенні спільних питань Євросоюзу. З іншого боку, ще не всі країни Євросоюзу підписали Шенгенську угоду. До того ж для нових членів Євросоюзу не було відкрито (до 2011 р.) ринок праці (12 з 15 країн ЄС) [6].

Викликало нову хвилю дискусій і ослаблення позицій євро, коли постало питання про різномірневу та різношвидкісну інтеграцію. Перш за все, це стосується проблеми виділення ядра інтеграції у вигляді країн старої шістки ЄС. Вважається, що вони будуть повними членами Євросоюзу з повними правами, а решта країн ЄС будуть повними членами з обмеженими правами. Крім того, з'являється і такий статус, як асоційовані члени Євросоюзу (наприклад, те що пропонувалося Україні).

Аналізуючи дезінтеграційні процеси, які відбуваються в ЄС, вкрай важливо утримуватися від так званих «алармістських» настроїв, так як прогноз краху Євросоюзу може бути настільки ж недоречний, як і безконтрольний «єврооптимізм». Проте, представники промислового сектору Німеччини при досить поширеному «євроскептицизмі» чітко розуміють, що крах зони євро привів би до серйоз-

ного послаблення їх позицій в форматі глобальної конкуренції. Наприклад, навіть лихо у вигляді хвилі біженців в Європу, за даними німецької преси, сприймається німецькими промисловцями як поява нових робочих рук. За словами голови Співки ремісників ФРН Хольгера Шваннеке [4], готовність німецьких фірм прийняти біженців для навчання неймовірно висока. Раніше промисловці заявляли про колосальні проблеми з припливом нових учнів на малі і середні підприємства.

При всій неоднозначності ситуації і політичної нестабільності є серйозні підстави для занепокоєння з приводу долі європейської інтеграції. Як свідчать цифри та факти, інтеграційні процеси несуть як позитивні, так і негативні ефекти для економік країн Єврозони.

Список використаних джерел:

1. Бобицький Н. Україна – ЄС: на шляху до нової угоди // Дзеркало тижня. 2006. С. 85-86.
2. Посельський В. Конституційний устрій Європейсько-го Союзу. – К.: «Таксон», 2005. 280 с.
3. Каган Роберт. Про рай і владу. Америка і Європа у новому світовому порядку: Пер. з англ. Чайковського Я., Безух Г. Незалежний культурологічний журнал «І». Львів, 2004. С. 133.
4. Новости и аналитика о Германии, России, Европе, мире [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.dw.com>.
5. Неопределенность, сложные силы ограничивают мировой рост // Обзор МВФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imf.org/external/Russian/pubs/ft/survey/so/2015/RES100615AR.htm>.
6. Eurozone borrowing rises to record as recovery remains weak // Financial times. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ft.com/cms/s/1b78c590-3081-11e5-8873-775ba7c2ea3d,authorised=false.html?_i_location.

Клиновий Д.,

*канд. екон. наук, с.н.с., доцент,
Державна установа “Інститут
економіки природокористування
та сталого розвитку Національної
академії наук України”*

Петровська І.,

*канд. екон. наук, с.н.с., доцент,
Навчально-науковий інститут
управління, економіки та
природокористування Таврійського
національного університету
імені В.І.Вернадського*

ЄВРОІНТЕГРАТИВНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ СТАЛИМ ПРОСТОРОВИМ РОЗВИТКОМ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ УТВОРЕНЬ

EURO-INTEGRATED MECHANISM OF MANAGEMENT OF SUSTAINABLE SPATIAL DEVELOPMENT OF TERRITORIAL UNITS

Анотація. У статті запропоновано механізм трансформації системи управління природними ресурсами територіальних громад в Україні на європейських засадах бізнес-екосистемного підходу, який має забезпечити формування на основі місцевих природно-ресурсних комплексів як бізнес-екосистем повноцінних природних активів місцевих громад шляхом структурно-проектного управління ними на базі інструментарію публічно-приватного партнерства.

Ключові слова: механізм, природні ресурси, управління, публічно-приватне партнерство, бізнес-екосистема.

Annotation: The article proposes a mechanism for the transformation of the system of management of natural resources of territorial communities in Ukraine on the basis of a European business-ecosystem approach, which should ensure the formation of valuable natural assets of local communities on the basis of local natural resource complexes as business ecosystems thr-

ough structural and project management of them with tools of public-private partnership.

Key words: mechanism, natural resources, management, public-private partnership, business ecosystem.

Постановка проблеми в загальному виді і її зв'язок з важливими науковими або практичними завданнями. Забезпечення по-перше – самого просторового розвитку України, а по друге – сталості цього процесу як запоруки успіху економічного зростання полягає в тому, щоб усіма наявними можливостями забезпечити інтеграцію природних ресурсів як повноцінних активів до господарського обігу, включаючи механізми публічно-приватного партнерства, із застосуванням найсучасніших засобів і прийомів забезпечення управлінської діяльності. При цьому, ефективність та сталість розвитку просторових утворень забезпечуватиметься саме різноманітністю механізмів публічно-приватного партнерства, адаптованих відповідно до специфіки господарювання у різних сферах природокористування на різних територіях країни та на різних просторових рівнях господарювання. Серед найсучасніших механізмів забезпечення територіального розвитку у 21 столітті все більше поширення отримує підхід до розбудови територіального господарського простору як бізнес-екосистеми, а отже запровадження цього підходу до управління природокористуванням вимагає окремого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У відомій на Заході роботі М.Л. Ротшильда “Біономіка: економіка як екосистема” цей дослідник сформулював погляд на взаємодію бізнесу та оточення як екосистемні відносини (зокрема, на прикладі готельного бізнесу) [1]. Більшість інших дослідників бізнес-екосистем, зокрема, Дж. Мур [2], Е. Галатеану та С. Аवासількаї [3], А. Кораліо [4], О. Гасман, К.Франкенбергер та М. Шик [5], Н.В. Смородинська [6], Ю.М. Андросик [7] наголошують на тому, що цей формат бізнес-діяльності будується на основі платформ взаємодії влади, бізнесу і громад. Зважаючи на це, та виходячи з необхідності формування на місцях ефективної структури управління

природними активами, необхідно суттєво трансформувати існуючу систему управління природними ресурсами та забезпечити цей процес стратегічно через запровадження платформних підходів до розбудови сучасних бізнес-екосистем, які забезпечують високопродуктивну інтеграцію природних ресурсів до господарського обігу.

Формулювання цілей статті (постановка завдання): Метою статті є обґрунтування євроінтегративного механізму управління сталим просторовим розвитком територіальних утворень на сучасних європейських засадах децентралізованого управління природними ресурсами за участі місцевих громад (УПРМГ). Об'єкт дослідження – природні ресурси об'єднаної територіальної громади як системоформуючі активи сталого розвитку господарства територій. Предмет дослідження – структурний алгоритм механізму управління сталим просторовим розвитком територіальних утворень на основі залучення природного капіталу у господарський обіг.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Особливістю бізнес-екосистемного підходу до забезпечення сталого просторового розвитку є те, що він розглядає господарські системи всіх рівнів (національного, субрегіонального, регіонального, муніципального й ін.) як динамічний конгломерат природних ресурсів, споживачів готових продуктів, виробників, публічних структур, тобто усіх задіяних організацій та інститутів разом з мобільною сукупністю їх багатомірних внутрішніх зв'язків між собою, що зв'язують їх у єдину господарську систему, у якій енергією руху виступає капітал, а механізми функціонування бізнес-екосистеми являють собою за господарською сутністю фінансово-економічні механізми капіталізації територіальних активів загального інституціонального формату, що задає рамкову структуру взаємовідносинам економічних акторів у бізнес-екосистемі.

Сучасні європейські принципові підходи до створення механізму забезпечення сталого просторового розвитку через ефективне функціонування територіальної (як муніципальної, так і регіональної, та державної) економіки містяться у тому, що елементи цього механізму класифі-

куються як взаємопов'язані компоненти в рамках таких основних процесів, як розмежування повноважень між державою та територією у використанні активів в процесі децентралізації влади, відповідна інституціоналізація природно-ресурсних відносин через систему структурного управління, створення умов для самозабезпечення регіональної економіки шляхом розвитку механізмів економічної самостійності регіону, зокрема – через механізми бюджетної децентралізації та створення умов для самостійного наповнення бюджетів місцевих громад фінансовими надходженнями від спільної діяльності влади і бізнесу на принципах публічно-приватного партнерства. Так, інституціональне розмежування повноважень між територіальною та центральною владою передбачає не тільки ідентифікацію та делегування прав регіонам у різних сферах економічної діяльності, включаючи природокористування, але й де-юре створення абсолютно нової для України ланки територіального управління – об'єднаної територіальної громади – по суті аналогу європейського муніципалітету, який утворюється в результаті децентралізації влади. Її цільова функція полягає в формуванні на рівні регіональних відтворювальних територіально-господарських систем цілісної економіки й відповідної системи муніципального управління, які забезпечують в економічних, господарських, планових і ринкових взаємовідносинах регіональний інтерес у сталому функціонуванні бізнес-екосистеми території, вирішенні соціальних, структурно-відтворювальних, інвестиційних, економічних і екологічних проблем та забезпеченні сукупного добробуту громад. Рамковий євроінтегративний механізм сталого просторового розвитку вибудовуватиметься при цьому за наступним алгоритмом:

- по-перше: ідентифікація природних об'єктів, що залучаються в процес децентралізації та УПРМГ та створення щодо цього необхідних масивів інформаційного забезпечення;
- по-друге – ідентифікація та інституціоналізація прав територій і держави у володінні, розпорядженні, користуванні, залученні в обіг та використанні результатів господарювання щодо природних ресурсів;

- по-третє – визначення статусу природного об'єкта як елемента господарської системи з відповідними правами щодо нього державних та територіальних (регіональних, муніципальних тощо) органів влади і самоврядування;

- по-четверте – створення за участі влади і бізнес-структур відповідних інститутів господарювання і природокористування – муніципальних корпорацій, рад регіонального розвитку, кластерів-корпорацій, проектних компаній чи інших структур відповідального використання природних активів;

- по-п'яте – передача їм на основі норм права і відповідних юридичних документів через інструменти публічно-приватного партнерства (сервісні контракти, контракти на управління, договори оренди, концесії, угоди про розподіл продукції, статутні документи проектних компаній та ін.) відповідних прав у використанні природних об'єктів, управління ними, сек'юритизації природних активів та інших дій, що передбачають залучення природних ресурсів до господарського обігу.

- по-шосте, застосування, за умов забезпечення сталості та ефективності господарювання, дієвості кватіприватизаційних інструментів ППП (довгострокова оренда з одноразовою виплатою орендної плати за весь період експлуатації об'єкта, довічна оренда, лізингові механізми кватіприватизації тощо) для довгострокової передачі об'єктів ППП бізнесу із залишенням державі моніторингово-контрольних функцій та права вилучення об'єкта ППП у випадку грубого порушення бізнес-структурою умов договору.

При цьому, одним з головних завдань є створення відповідальних муніципальних інститутів господарювання – дієвих суб'єктів управління розвитком муніципального утворення, діяльність котрих нап'яму була б пов'язана з вирішенням найнагальніших проблем регіонального розвитку, подоланням територіальної депресії, випереджаючим розвитком галузей територіальної компетенції одночасно із формуванням високоефективних нап'ямів спеціалізації територіального господарства на перспективу. На практиці такими суб'єктами управління можуть бути структури м'якого типу (Ради та Агенції регіональ-

ного розвитку, проектні офіси публічно-приватного партнерства тощо) або більш жорсткі корпоративні утворення за форматом муніципальних корпорацій англосаксонської моделі муніципального управління з широким використанням публічно-приватних партнерських відносин (корпорації регіонального розвитку, територіальні корпорації сталого розвитку). Окрім вказаних інституціональних закладів, до регіонального розвитку, згідно до досвіду ЄС, можуть залучатися асоціації муніципалітетів (в Україні діяльність подібних структур регламентується Законом України № 1275-17 від 16.04.2009 “Про асоціації органів місцевого самоврядування в Україні”, торговельно-комерційні та промислові палати; технополіси; бізнесові та інноваційні центри; регіональні фінансові компанії; приватні консультанти та експерти; профспілки; організації, які займаються працевлаштуванням населення; організації, які спеціалізуються на поширенні нових технологій; бізнес-інкубатори; венчурні фонди; гарантійні фонди; благодійні фонди; заклади вищої освіти та регіональні наукові центри; технологічні дослідницькі лабораторії тощо.

За умов створення системи структурного управління сталим розвитком територіальних утворень, з урахуванням можливостей платформного типу організації господарської діяльності, роль приватного та приватно-колективного сектору у вирішенні питань територіального розвитку має значним чином посилитися за рахунок розвитку корпоративних відносин у використанні місцевої ресурсної бази розвитку територій з наданням щодо цього корпоративним структурам відповідних повноважень. Корпоративний публічно-приватний сектор повинен зайняти поки що об'єктивно вільне місце в господарському просторі регіону, яке державний та комунальний сектори не в змозі наповнити ефективними економічними відносинами. Тому, за участі місцевих органів державної виконавчої влади має бути завершено реформування управління державним та муніципальним секторами економіки, який включатиме в себе три групи підприємств: підприємства, які фінансуються із державного або місцевого бюджету; підприємства, що отримують його як з бюджетного фінансування, так і за рахунок комерційної діяльності; підпри-

ємства, які працюють повністю на умовах комерційного розрахунку. Заходи щодо реформування державного та муніципального сектору економіки територіального формування повинні передбачати делегування більш широких функцій управління природними ресурсами місцевим органам виконавчої влади, з делегуванням їм функцій участі в управлінні корпоративними структурами, у створенні котрих держава та муніципалітети мають виступати паритетними учасниками та всіляко підтримувати розвиток публічно-приватних партнерських відносин.

Подібна підтримка може зводитися до двох основних груп заходів. У першу чергу, це укладання угод щодо фінансування розвитку таких корпоративних господарських утворень з державного та місцевого бюджету, підтримка підприємництва та спрямування міжнародної технічної та іншої допомоги.

У другу чергу – це створення спеціальних, у т.ч. пільгових просторових умов господарювання через можливе запровадження відповідних селективних господарських режимів, спрямованих на забезпечення розвитку територіальних природно-ресурсних комплексів як бізнес-екосистем із сприятливими умовами для функціонування бізнес-структур.

Такі заходи підтримки мають супроводжуватися відповідними інституціональними перетвореннями у структурно-проектному управлінні природними ресурсами і консолідованому фінансуванні проектів сталого розвитку, а також набором фіскальних, кредитних та інших пільг щодо господарського режиму управління природними активами з метою інтенсифікації ринкових процесів та забезпечення ефективного просторового розвитку територіальних утворень на основі проективного підходу, включаючи програмно-цільовий його формат та інвестиційно-проектні форми організації господарювання (рис. 1). За рахунок цих процесів мають бути сформовані система управління та необхідні фінансові ресурси для забезпечення розвитку територіальних бізнес-екосистем.

Фактично, сталість просторового розвитку за вказаним механізмом забезпечуватиметься функціонуванням цілісного природно-господарського просторового фракта-

лу територіальних утворень, як бізнес-екосистеми, у якій підтримуватиметься, окрім забезпечення інтересів публічного сектору, також і природно-господарський баланс та еквівалентне фінансування і підтримка бізнес-процесів як територіальною громадою, так і самою корпоративною структурою, що створюватиметься і працюватиме на принципах публічно-приватної співпраці й консолідовано залучатиме капітал різнобічних інвесторів.

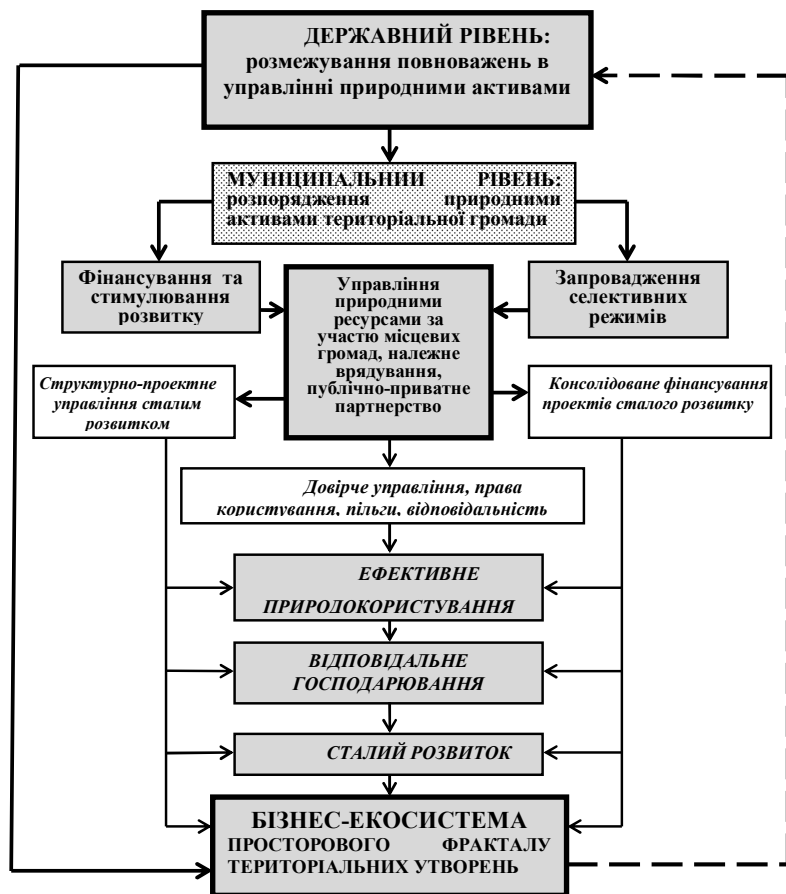

Рис. 1. Концептуальна структурна модель євроінтегративного механізму управління сталим просторовим розвитком територіальних утворень

Висновки: для ефективного управління природокористуванням в децентралізованій системі управління природними ресурсами за участі місцевих громад необхідно на вищих, за окремий локальний населений пункт територіальних рівнях – муніципальному і регіональному тощо створити за схемою структурного управління систему відповідального природокористування та перейти від агрегованого управління природними ресурсами до інтегративного управління цілісними природно-господарськими комплексами муніципального та регіонального рівня як бізнес-екосистемами.

При цьому, основна стратегічна задача в управлінні сталим просторовим розвитком полягає в тому, щоб у децентралізованій системі управління територіями за рахунок організаційно-економічного механізму структурного управління і консолідованого проектного фінансування сформувані дієве корпоративне середовище реалізації проектного підходу до забезпечення сталого розвитку територій. Основу для модернізації системи управління територіальними природно-господарськими комплексами має скласти сучасна проектна форма управління природними ресурсами та гнучка, матрична за своєю сутністю кластерно-корпоративна форма господарювання, на базі якої можна на принципових засадах платформної економіки вибудувати потужний системний ланцюг капіталізації природних активів на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях, забезпечити консолідоване фінансування розвитку громад, підвищити їх роль у формуванні як природного, так і виробничого, фінансового та людського капіталу України.

Список використаних джерел:

1. Rothschild M.L. Bionomics: Economy as Ecosystem. New York: Henry Holt & Company. – 1995. – 423 p.
2. Moore J. F. Business ecosystems and the view from the firm // The Antitrust Bulletin / Fall. 2005. 58 p.
3. Galateanu E. Business ecosystem architecture/ Galateanu E., Avasilcai S. // Fascicle of Management and Technological Engineering, 2013.– 22 (1).– P. 79-84
4. Coralio A. The Digital Business Ecosystem/ Coralio A.,

Passiante G., Prertcipe A./ Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, 2007. – 240 p., p.12-23.

5. Гассман О., Франкенбергер К., Шик М. Бизнес-модели. 55 лучших шаблонов / Гассман О., Франкенбергер К., Шик М. / М.: Альпина Паблишер. – 2016. – 432 с.

6. Смородинская Н.В. Сетевые инновационные экосистемы и их роль в динамизации экономического роста// Инновации №7(189), 2014, с.27-3

7. Андросик Ю. Н. Бизнес-экосистемы как форма развития кластеров/ Андросик Ю. Н. // Труды БГТУ № 7, 2016, с. 38-43.

Козарезенко Л.,
*д. е. н., доцент,
Київський національний
торговельно-економічний
університет*

**ПОДАТОК НА ДОДАНУ ВАРТІСТЬ В СИСТЕМІ
ФІНАНСОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ
ТА КРАЇНАХ ЄС**

**VALUE-ADDED TAX IN THE SYSTEM OF FINANCIAL
REGULATION OF SOCIAL DEVELOPMENT
OF UKRAINE AND EU COUNTRIES**

Анотація. Покращення якості життя є стратегічною метою співробітництва України та Європейського союзу, це підтверджується і текстом Угоди про Асоціацію. Досягнення цієї цілі передбачається через здійснення ряду реформ, зокрема у сфері податкової та бюджетної політики. Особлива увага серед інструментів фіскальної політики надається реформуванню податків на споживання, що становлять значну частину податкових надходжень до

бюджету, а їх потенційна роль у досягненні справедливого перерозподілу доходів і ресурсів є значною.

Ключові слова: фінансове регулювання, податкова політика, бюджетна політика, непрямі податки, податок на додану вартість.

Annotation: Improving the quality of life is a strategic goal of cooperation between Ukraine and the European Union, which is also confirmed by the text of the Association Agreement. Achievement of this goal is foreseen through a number of reforms, in particular in the area of tax and fiscal policy. Special attention is paid to fiscal policy instruments for the reform of consumption taxes, which make up a large part of the tax revenues to the budget. And their potential role in achieving a fair redistribution of income and resources is significant.

Key words: financial regulation, tax policy, fiscal policy, indirect taxes, value-added tax.

Інструменти фіскальної політики можуть впливати на розподіл доходів як прямо, впливаючи на величину чистого доходу, так і опосередковано, через надання соціальних послуг, що впливають на потенційний рівень доходів населення. Зокрема, скорочення нерівності нерідко пропонується зменшувати шляхом зниження цін на споживчі товари, на які малозабезпечені верстви населення витрачають непропорційно високу частку своїх доходів, запровадження прогресивного оподаткування, розширення бази оподаткування та підвищення ефективності державних витратів.

Особлива увага, серед інструментів фіскальної політики, надається реформуванню податків на споживання, які в переважній більшості є непрямими. Фактично непрямі податки є регресивними, оскільки переважно базуються на низькоеластичних товарах масового споживання, які наразі переважають у витратах населення із невисоким та середнім рівнем доходів. На думку відомого дослідника проблем людського розвитку Колесова В. [1, с.503], поліпшити ситуацію можна, в першу чергу, за рахунок виключення з непрямого оподаткування тих товарів і послуг, які

є базовими для життєдіяльності населення (продукти харчування, дитячі товари, медикаменти).

Світова практика оподаткування показує, що податки на споживання сплачуються в 154 [2]. Серед податків на споживання важлива роль належить ПДВ, який є складовою податкових систем більш ніж 150 країн світу, основним джерелом надходжень дохідної частини Державного бюджету України (див. рис. 1) та країн ЄС.

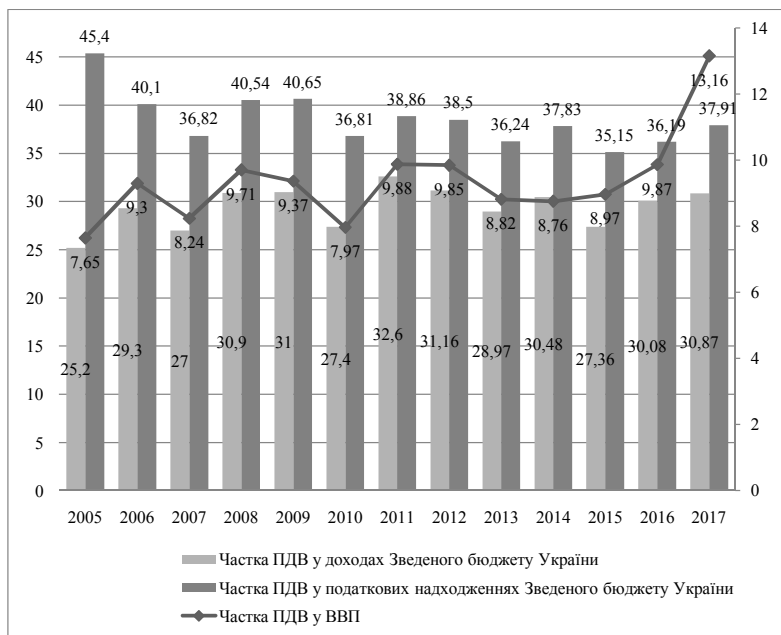

Рис. 1. Динаміка частки ПДВ у ВВП (права шкала), податкових надходженнях та доходах Зведеного бюджету України (ліва шкала) в Україні в 2005-2017 роках, %*

*Джерело: складено і розраховано автором за [3].

Як свідчать дані рисунку 1, частка надходжень від сплати ПДВ у ВВП України за період 2005-2017 рр. становила, в середньому, 9% і коливалася в межах 7,65% у 2005 році та 13,2% у 2017 році. Частка надходжень від сплати ПДВ у

податкових надходженнях Зведеного бюджету України за період 2005-2017 рр. становила, в середньому, 38,5% і коливалася в межах 45,4% у 2005 році та 37,9% в 2017 році, з найменшим значенням цього показника у 2015 році – 35,15%. Частка ПДВ у доходах Зведеного бюджету України за період 2005-2017 рр. становила, в середньому, 29% і коливалася в межах 25,2% в 2005 році та 30,1% в 2017 році з найменшим значенням цього показника в 2005 році. В цілому, це підтверджує те, що в Україні ПДВ є одним з основних джерел надходжень до бюджету, податком, надходження від якого утворюють майже третю частину доходів зведеного бюджету та майже сорок відсотків податкових надходжень бюджету.

Аналізуючи динаміку надходжень від ПДВ у країнах-членах ЄС ми можемо зробити ряд висновків. По-перше, ПДВ у цих країнах також відіграє важливу фінансову роль, формуючи значну частину податкових надходжень бюджетів країн-членів ЄС. Наприклад, у Болгарії частка ПДВ у податкових надходженнях становила більшу половину - 51,9%, Румунії - 44,5%, Литві - 43,4% в то же час частка надходжень від сплати ПДВ у податкових надходженнях Бельгії становили 24,2%, Норвегії - 25,9%, Австрії - 27,9%. В цілому, середній показник частки ПДВ у структурі податкових надходжень до бюджетів країн ЄС-27 становив 29%, а ЄС-17 - 27,4%. По-друге, частка ПДВ у ВВП займала в середньому не менше ніж десятю частину у країнах-членах ЄС в 2017 році. Наприклад, протягом 2005-2017 рр. найвищою серед країн ЄС була ця частка в Данії і становила від 16,3% в 2006 році до 15,1% в 2017 році. В Іспанії частка ПДВ у ВВП країни є найменшою серед країн ЄС і коливалася від 10% в 2005 році до 8,4% в 2017 році. В середньому частка надходжень від ВВП у країнах ЄС-27 становила 11,2%, а в країнах ЄС-17 – 10,8% (за період 2005-2017 рр.).

Отже, серед податків, які сплачуються в країнах-членах ЄС, як і в Україні, ПДВ займає важливе місце. Але на відміну від України, у структурі податкових надходжень високі показники мають також надходження від сплати податку з доходів фізичних осіб, податок на прибуток, надходження від сплати інших податків та зборів, про що свідчить не така висока, як в Україні частка ПДВ у податкових над-

ходженнях до бюджету. Це є свідченням того, що в цих країнах оподаткування зорієнтовано переважно не на споживання, як в Україні, а на решту видів діяльності. В той же час, розміри надходжень від сплати ПДВ є більшими, аніж в Україні, про що свідчить їх висока частка у структурі ВВП. Це є свідченням більш досконалого механізму адміністрування податку та високого рівня платіжної дисципліни.

Як свідчить практика оподаткування, в країнах ЄС застосовується диференціація ставок ПДВ, насамперед стосовно соціальних груп товарів та послуг, про що свідчать дані таблиці 1.

Таблиця 1. Номінальна ставка та ставки ПДВ на соціальні групи товарів в деяких країнах світу в 2018 році, %*

Країна	Номінальна ставка	Продукти харчування	Лікарські препарати	Пасажирські перевезення	Медицині, в тому числі стоматолог і стомат послуги	Книги
Бельгія	21	6/12/21	6/21	0/6	6/21	6/21
Іспанія	21	4/10	4/10/21	10	21	4/21
Греція	24	13/24	6/13/24	0/24	24	6/24
Франція	20	2,1/5,5/10/20	2,1/5,5/10/20	10	-	5,5/20
Італія	22	4/5//10	10/22	-/5/10	-	4/22
Польща	23	5/8/23	8	8	8	5/23
Нідерланди	21	6	6/-/21	6/21	21	6
Австрія	20	10	10	10	-	10
Угорщина	27	5/18/27	5/27	27	-	5

*Джерело: складено автором за [4, с.3-6].

Наприклад, номінальна ставка податку коливається від 17% в Люксембурзі, 18% на Мальті та 19% в Румунії до 25% в Данії, Хорватії та Швеції і 27% в Угорщині. Крім того, в одних країнах використовується одна, номінальна, ставка податку, а в інших застосовується диференційований підхід (виділяється одна номінальна, декілька знижених та підвищених ставок).

Аналізуючи досвід країн-членів ЄС щодо застосування ставок ПДВ до соціальних груп товарів і послуг ми можемо зробити деякі висновки. Отже, майже у всіх країнах-членах

ЄС використовуються знижені ставки ПДВ для продуктів харчування, наприклад, у Бельгії, Франції, Хорватії, Ірландії, Польщі, Португалії застосовується по три ставки ПДВ. В Німеччині, Іспанії, Італії, Кіпрі, Латвії, Угорщині, Румунії, Словаччині Швеції, Великобританії - дві ставки. У Чеській Республіці, Греції, Люксембурзі, Мальті, Нідерландах, Австрії, Словенії, Фінляндії - одна знижена ставка ПДВ для всіх продуктів харчування. Оподаткування ПДВ лікарських засобів також здійснюється за диференційованим підходом. Окрім Болгарії, Данії, Німеччини та Швеції, які застосовують номінальну ставку, в Ірландії, Мальті, Великобританії - ставка 0%, решта країн застосовують знижені ставки ПДВ. Що стосується алкогольних та тютюнових виробів, одягу, взуття та решти товарів довгострокового користування, то тут здійснюється сплата ПДВ за номінальною ставкою.

На відміну від країн ЄС, які широко використовують знижені ставки ПДВ для товарів першої необхідності, в Україні пільгові ставки податку застосовуються для незначної кількості товарів та послуг, а саме:

- 7% для лікарських засобів та медичного обладнання;
- нульова, яка застосовується у винятках, зазначених у Директиві [5].

Крім того, послуги у сфері освіти, охорони здоров'я та інші групи товарів і послуг звільнені від оподаткування ПДВ. З огляду на це існують різні думки науковців з приводу реформування ПДВ в Україні.

Наприклад, Крисоватий А. [9, с.12] вважає, що ставка ПДВ України у розмірі 20% завищена і не стимулює сукупного попиту. На думку автора, ціна товарів і послуг є завищеною через високу ставку ПДВ, через це споживання продукції обмежується, а надходження до бюджету за таких умов не збільшуються. І навпаки, за меншої ставки ПДВ відповідно збільшується споживання продукції, тому надходження до бюджету зростають.

Зниження ставки ПДВ вигідним як для споживачів так і для суб'єктів господарювання вважає Мельник В. [7, с.53]. Переваги зниження ставки ПДВ для споживачів пов'язані зі зменшенням податкового навантаження на споживання та за зростанням рахунок цього сукупного попиту. Для суб'єктів господарювання переваги зниження ставки ПДВ

полягають у зменшенні обсягів податкових платежів, що підлягають поверненню, та задоволенню потреб підприємств у ліквідних оборотних активах.

Колектив авторів Фаріді Н. та Т. Саркер [8] досліджуючи податкові системи країн, що розвиваються, прийшли до висновку, що населення із високим рівнем доходів має, порівняно з населенням з низькими доходами, нижчий рівень податкового навантаження. Тобто ПДВ має в країнах, що розвиваються, ознаки регресивного податку, а не нейтрального, що ставлять як одну з переваг застосування ПДВ як податку на споживання. Серед рекомендацій по усуненню регресивності ПДВ автори пропонують відмовитися від єдиної ставки ПДВ у розмірі 15% та ввести вищу ставку податку на ту частину товарів які переважно мірою споживаються заможними верствами населення. Крім того, автори, не дивлячись на загрозу ухиляння від сплати ПДВ, пропонують запровадити звільнення від сплати податку для базового медичного обслуговування, освіти, громадського транспорту, сільського господарства та агропромислових підприємств.

Парнюк В. [9, с.12] наводить переваги та недоліки застосування знижених ставок ПДВ. Зокрема, серед переваг автор наводить забезпечення стабільності цін на соціально-значущі групи товарів, захист та підтримка вітчизняних товаровиробників і заохочення імпортерів до ввезення в країну товарів в яких є дефіцит, насамперед, для стримування інфляції. Недоліками знижених ставок ПДВ є те, що підприємства суб'єкти господарської діяльності мають нижчі стимули до інвестування у виробництво товарів, що реалізуються з меншими ставками ПДВ через отримання менших сум ПДВ, що може підприємством використовуватися як безвідсотковий кредит.

Зростання надходжень до бюджету через підвищення номінальної ставки ПДВ з 10 до 12% призвело до зростання витрат на соціальну сферу, що відображено у праці Хакіма Р. [10] (в економетричній моделі дослідження зв'язку між надходженнями від сплати ПДВ та державними втратами на соціальну сферу $R^2=0.868$). Тобто зростання ставки ПДВ потенційно призводить переважно до позитивних наслідків.

Доречним, на нашу думку, є пропозиція щодо вдосконалення механізму сплати ПДВ в частині диференціації ставок ПДВ в залежності від рівня рентабельності продукції, яку виробляють суб'єкти господарювання. Зокрема, в одному з підходів [11, с. 9] запропоновано чотири ставки ПДВ - від 5 до 25%, що відповідає рівню рентабельності продукції від 5 до 30%. Автори вважають, що запропонована диференціація ставок ПДВ на товари з різним рівнем рентабельності дозволить стимулювати випуск продукції соціального значення, що як відомо, має переважно низький рівень рентабельності та високий попит.

Луніна І. [12, с.17] ще в 2007 році запропонувала замість заміни ПДВ іншими податками, зниження ставок ПДВ, їх диференціацію та удосконалення механізму його стягнення.

В цілому, науковці виокремлюють як переваги, так і недоліки застосування ПДВ, як податку на споживання. Перевагами є такі:

- висока потенційна роль податку як основного джерела надходжень до державного бюджету;
- відсутність подвійного оподаткування і кумулятивного ефекту;
- стимулювання експорту, оскільки вивезення продукції в переважній більшості розвинутих країн світу не обкладається ПДВ;
- спрощення контролю за рухом товарів, робіт і послуг;
- забезпечення високих регулярних і рівномірних державних доходів.

Недоліками застосування ПДВ є наступні:

- прямий вплив на безпосередній рівень цін, в тому числі на товари першої необхідності;
- регресивний характер, особливо щодо малозабезпечених верств населення;
- стримування зростання сукупного попиту, переважно внаслідок завищеної ставки податку;
- непрямий вплив на сукупний попит;
- за однакових обсягів споживання незаможні верстви населення сплачують більшу частку своїх доходів на покриття податкових платежів.

Аналіз також показав, що думки експертів щодо по-

силення соціальної справедливості ПДВ розійшлися в декількох напрямках, а саме:

1. Запровадження диференціації ставок ПДВ, особливо для продуктів харчування;
2. Звільнення від сплати ПДВ соціальних груп товарів та послуг;
3. Зниження номінальної ставки ПДВ для всіх груп товарів і послуг;
4. Заміна ПДВ іншими непрямими податками (податок з обороту, загальний податок з (роздрібного) продажу);
5. Запровадження підвищених ставок ПДВ для груп товарів преміум-класу;
6. Підвищення номінальної ставки ПДВ.

Вважаємо, що запровадження диференціації ставок ПДВ, навіть для продуктів харчування є суперечливим кроком в умовах фінансово-економічної кризи, в якій знаходиться Україна. Насамперед ці зміни, як показує практика, ускладнюють податкову систему та ускладнюють податкове адміністрування, оскільки зумовлюють зростання обсягу роботи податкової служби, а отже, збільшення кількості службовців і, відповідно, збільшення обсягу фінансування. Останнє означає збільшення витрат з бюджету.

Крім того, хоча в майже всіх країнах-членах ЄС та інших країнах світу ставки ПДВ диференційовані, думки фахівців з цього приводу також не є однозначними. Ті, хто такий підхід підтримують вважають, що диференціація ставок ПДВ з метою дотримання принципу справедливості оподаткування має відбуватися обов'язково з урахування структури попиту населення на товари і послуги. Причиною цього є те, частка населення з високим рівнем доходів мають інший набір товарів і послуг для споживання, відпочинку, аніж ті особи, які мають низький рівень доходів. Дійсно, аналіз доходів і витрат домогосподарств в Україні свідчить про те, що частка витрат домогосподарств на продукти харчування є найвищою серед домогосподарств з найнижчим рівнем доходів. Наприклад, в 2017 році в середньому витрати на продукти харчування домогосподарств України становили 49%, але зі збільшенням доходів частка витрат на продукти харчування знижується, а

витрати на продукти харчування найвищої та найнижчої дохідної групи є нижчими більше ніж в два рази [13].

У країнах ЄС продукти харчування не звільняються від сплати ПДВ, а оподатковуються із застосуванням диференційованого підходу із застосуванням різних ставок, але не менше 5%. Тому вважаємо недоцільним введення 0% ставки ПДВ для продуктів харчування чи їх звільнення від оподаткування.

Зниження номінальної ставки ПДВ для всіх груп товарів і послуг, можливо і спростить адміністрування, але не призведе до зниження рівня податкового навантаження. Причиною цього є те, що цей крок не стимулюватиме пропорційне зниження цін і не слугуватиме дієвим механізмом заохочення інвестицій. Крім того, така податкова ініціатива суперечить реформам у сфері оподаткування, які проходять у країнах ЄС.

Не дивлячись на чисельні пропозиції до заміни ПДВ податком з обороту вважаємо це кроком у минуле. Протягом останніх 30 років на ПДВ переорієнтувалось більше 70 країн. Зокрема, ПДВ був запроваджений у всіх без винятку країнах Європи. Збереження цього податку, з дотриманням його ключового елементу, що дозволяє оподатковувати додану вартість, а не загальний обсяг продажу, є дуже важливим стратегічним завданням для України, оскільки вона споріднена не лише із довготерміновою метою гармонізації української економіки з європейськими стандартами, але із більш негайною потребою встановлення цивілізованих і взаємовигідних торгівельних стосунків з партнерами із країн ЄС [14].

Не вирішить питання щодо усунення нерівності у податковому навантаженні осіб з різним рівнем доходів і запровадження підвищених ставок ПДВ для груп товарів преміум-класу. Насамперед цей крок буде суперечити законодавству ЄС, де товари преміум-класу, довгострокового використання можуть оподатковуватися лише за номінальною ставкою.

Підвищення номінальної ставки хоча і може теоретично призвести до зростання частки ПДВ у податкових надходженнях, але може, через зростання загального рівня цін призвести до інфляції та зниження рівня купівельної

спроможності, а отже і до зниження сукупного попиту, що в сучасних умовах є недоцільним.

Список використаних джерел:

1. Человеческое развитие: новое измерение социально-экономического прогресса. Учебное пособие под общей редакцией проф. В.П. Колесова (экономический факультет МГУ), 2-е издание, дополненное и переработанное. – М.: Права человека, 2008. – 636 с.

2. Paying Taxes 2018: The Global Picture. - https://www.pwc.com/gx/en/paying-taxes/pdf/pwc_paying_taxes_2018_full_report.pdf

3. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. - <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>

4. VAT Rates Applied in the Member States of the European Union. Situation at 1st July 2018. - 120 p. - https://ec.europa.eu/taxation_customs/sites/taxation/files/resources/documents/taxation/vat/how_vat_works/rates/vat_rates_en.pdf

5. Директива Ради 2006/112/ЄС Про спільну систему податку на додану вартість від 28.11.2006 / http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_928

6. Крисоватий А. І. Податок на додану вартість в аспекті реформування податків на споживання / А. І. Крисоватий // Фінанси України. – 2002. – №6. – С.10-17.

7. Мельник В.М. Податкові важелі підтримки вітчизняних товаровиробників у посткризовий період: новації Податкового кодексу / Мельник В.М., Мельничук Г.С. // Фінанси України – 2011. - №8. – С. 51-58.

8. Faridy N., Sarker T. Who really pays Value Added Tax (VAT) in developing countries? Empirical evidence from Bangladesh. International Proceedings of Economics Development and Research / <http://www.ipedr.com/vol11/37-W00015.pdf>

9. Парнюк В. Регулююча функція податку на додану вартість / В.Парнюк. – Економіка України. - №6. – 2007. – С. 4-16.

10. Hakim R .Finding the Right VAT Rate / <http://somo.nl/dossiers-en/economic-reform/tax-justice/tj/documents/finding-the-right-vat-rate16>

11. ПДВ та його вплив на господарську діяльність

суб'єктів підприємництва: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.08 / М.В. Лесько; ДВНЗ «КНЕУ імені Вадима Гетьмана». - К., 2014. - 20 с.

12. Луніна І.О. Ефективність оподаткування споживання в Україні / Луніна І.О., Фролова Н.Б. // Фінанси України – 2007. - № 1. – С. 17-27.

13. Витрати і ресурси домогосподарств у 2017 році: статистичний збірник. – Київ.: Державна служба статистики України, 2018 рік. – 380 с.

14. Джигир Ю. ПДВ чи альтернативні податки на споживання? // Юрій Джигир, Катерина Майнзюк / <http://fisco-id.com/?module=an&action=view&id=22>

15. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI / <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>

16. Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським союзом і його державами-членами, з іншої сторони / <http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/doccatalog/document?id=562>

Кривцов А.,
*студент Коледжу Миколаївського
національного університету
імені В.О. Сухомлинського,
голова правління
ГО «Молодіжний центр
наукової діяльності»*

Царенко О.,
*кандидат політичних наук,
директор Коледжу
Миколаївського національного
університету
імені В.О. Сухомлинського*

**ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ «МОЛОДІЖНИЙ
ЦЕНТР НАУКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ» В КОНТЕКСТІ
РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

**NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATION
«YOUTH CENTER OF SCIENTIFIC ACTIVITY»
IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT
OF EUROPEAN INTEGRATION**

Summary. в даній статті досліджено аспекти розвитку європейської інтеграції в сфері інститутів громадянського суспільства на прикладі громадської організації «Молодіжний центр наукової діяльності». Також у науковій роботі розглянуто діяльність громадської організації в сферах молодіжної політики, правової освіти і наукової діяльності, які спрямовані на розвиток євроінтеграційних процесів в Україні.

Ключові слова: європейська інтеграція, громадська організація, молодіжна політика, правова освіта, наукова діяльність.

Annotation: in this article investigated the aspects of development of European integration in the sphere of institutes of civil society on the example of the non-governmental organization «Youth center of scientific activity». Also, in this scientific work reviewed the activity of the non-governmental organization in spheres of youth policy, legal education and scientific activity, which aimed at development of European integration processes in Ukraine.

Keywords: European integration, non-governmental organization, youth policy, legal education, scientific activity.

Європейська інтеграція є важливою складовою у розвитку державної політики України. Завдяки її процесам відбуваються нові тенденції розвитку державної служби, освіти і науки, молодіжної політики і спортивної діяльності, культури і мистецтва тощо. Саме євроінтеграція надає велику змогу активно розвивати соціально-політичне життя держави.

Тому, для того, щоб розвивати євроінтеграційні процеси в нашому суспільстві, активні громадяни почали створювати громадські об'єднання, адже вони спрямовані на реалізацію різних інтересів в юридичній, гендерній, со-

ціальний та інших сферах. Також, громадські організації (далі – ГО) допомагають соціальному розвитку областей, міст, селищ, сіл та об'єднаних територіальних громад [1].

Гарним прикладом є громадська організація «Молодіжний центр наукової діяльності». Даний інститут громадянського суспільства є неприбутковою та молодіжною громадською організацією наукового спрямування [6].

Громадська організація була створена 3 червня 2018 року в м. Миколаєві. Основними завданнями є розвиток молодіжної політики правової освіти та наукової діяльності [6].

Громадська організація «Молодіжний центр наукової діяльності» співпрацює з управлінням молодіжної політики Миколаївської міської ради, Регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Миколаївській області, Другим миколаївським місцевим центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги та з багатьма громадськими організаціями: «Українська асоціація викладачів і дослідників європейської інтеграції», «Центр політичного навчання», «Правозахисне об'єднання «Ти ж юрист», «Центр молодіжної політики Миколаївщини» та ін. Членами громадської організації є студенти і викладачі закладів вищої освіти міста Миколаєва [6].

Активну роботу громадська організація проводить в сфері молодіжної політики. Так ГО «Молодіжний центр наукової діяльності» спільно з ГО «Центр політичного навчання» взяли участь в конкурсі з визначення програм (проектів, заходів), розроблених інститутами громадянського суспільства на виконання Програми «Молодь» на 2016-2018 роки, яким надається фінансова підтримка за рахунок бюджетних коштів та представили просвітницький проект «Школа молодіжної політики». Конкурс проходив 21-23 серпня 2018 року в Миколаївській міській раді. За результатами конкурсу проект посів 6 місце із 12 та отримало 576 балів. Під час участі у конкурсі даний просвітницький проект підтримали Регіональний центр з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Миколаївській області та громадська організація «Жіночі ініціативи та Демократія» [5].

6 вересня 2018 року ГО «Молодіжний центр наукової діяльності» була відзначена Подячним листом Миколаїв-

ського міського голови – «за вагомих внесок у розвиток молодіжної політики міста та з нагоди відзначення 229-ї річниці заснування міста Миколаєва» [6].

6-7 жовтня 2018 року в Миколаєві проходила III Молодіжна конференція «Active_mk», організаторами якої були: управління молодіжної політики Миколаївської міської ради, ГО «Правозахисне об'єднання «Ти ж юрист» та ГО «Центр розвитку туризму та збереження екології «Збережи світ». На цій конференції «ГО Молодіжний центр наукової діяльності» ознайомила представників молоді зі своєю діяльністю та запросила до участі в просвітницькому проєкті «Школа молодіжної політики» [4].

27 жовтня 2018 року в Українській Академії Лідерства м. Миколаєва відбулось засідання Ради з питань молодіжної політики при Миколаївському міському голові. На даному засіданні члени ради поставили свої підписи на заявці щодо участі м. Миколаєва в національному конкурсі «Молодіжна столиця України» організатором якого є Міністерство молоді та спорту України. Громадська організація «Молодіжний центр наукової діяльності» також підписала заявку на участь у даному проєкті і підтримувала його реалізацію [6].

10-11 листопада 2018 року був реалізований просвітницький проєкт «Школа молодіжної політики», який відбувся за підтримки управління молодіжної політики Миколаївської міської ради, Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Миколаївській області, ГО «Молодіжний центр наукової діяльності» та ГО «Центр політичного навчання». Просвітницький проєкт проходив два дні [4].

В перший день спікерами виступили: Сергій Стужук, регіональний координатор Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у Миколаївській області, який розповів про діяльність Секретаріату Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та розкрив «5 трендів успішного виступу», Олександр Рябенко, начальник управління молодіжної політики Миколаївської міської ради обговорював з учасниками Школи розвиток молодіжної політики в органах місцевого самоврядування, Наталія Гнатуша, директор Регіонального центру з надання безоплат-

ної вторинної правової допомоги у Миколаївській області, спільно з Євгеном Мороховцем, начальником відділу моніторингу діяльності місцевих центрів Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Миколаївській області розповіли про ситему безоплатної правової допомоги та розвиток діяльності параюристів та Меланія Саркісян, голова ГО «Центр політичного навчання» познайомила учасників з аспектами роботи помічника-консультанта депутата місцевої ради [4].

Наступного (останнього) дня до проекту залучилися такі спікери: Дмитро Січко, депутат Миколаївської міської ради, який розповів про роль депутата у сфері освіти та молодіжної політики, Олег Соколик, голова ГО «Миколаївщина – надійний партнер» розкрив секрети про досягнення успіху у громадському житті, Каріна Білоград, голова Миколаївського осередку Ліги студентів Асоціації правників України розповіла про діяльність правничої громадської організації та про цікаві проекти для молодих правників, Дар'я Чернявська, Студентський мер Миколаєва 2018-2019 провела практичний майстер-клас на тему політичної обізнаності молоді [4].

За два дні роботи просвітницького проекту «Школа молодіжної політики», учасники отримали відповіді на всі свої запитання, взяли участь у практичних заняттях, та мали змогу особисто поспілкуватися зі спікерами. По закінченню дводенної роботи, гарним підсумком стали сертифікати просвітницького проекту [4].

Одним із напрямів роботи ГО «Молодіжний центр наукової діяльності» є розвиток правової освіти України. Задля відкритого доступу до правового навчання та проведення юридичних програм для молоді, 17 жовтня 2018 року Організація підписала Меморандум про взаємне співробітництво у сфері надання безоплатної первинної правової допомоги з Регіональним центром з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Миколаївській області [6].

Сторони уклали даний Меморандум керуючись Загальною декларацією прав людини, Конвенцією про права людини і основоположних свобод, міжнародними договорами, які ратифіковані Верховною Радою України, Кон-

ституцією України, нормативно-правовими актами, спрямованими на реалізацію та захист конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Згідно Меморандуму, сторони здійснюють співробітництво у розвитку функціонування системи безоплатної вторинної правової допомоги, організації заходів, спрямованих на підвищення рівня правової освіти населення, шляхом семінарів та зустрічей, проведенні спільних інформаційних кампаній правового напрямку тощо.

8 листопада 2018 року представники ГО «Молодіжний центр наукової діяльності» взяли участь в зустрічі зі студентами-практиками Миколаєва з директором Координаційного центру з надання правової допомоги Олексієм Бонюком, а також розповіли про співпрацю з системою безоплатної правової допомоги та про діяльність параюристів (громадських радників) на території Миколаївської області [6].

8-9 грудня 2018 року відбувся захід «Школа молодого правозахисника» від ГО «Правозахисне об'єднання «Ти ж юрист», за участі Громадської приймальні Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у Миколаївській області та при підтримці управління молодіжної політики Миколаївської міської ради. До участі долучилися студенти-юристи закладів вищої освіти Миколаївщини. ГО «Молодіжний центр наукової діяльності» виступила партнером заходу [4].

Наукова діяльність також є пріоритетним напрямком громадської організації.

18 грудня 2018 року представники ГО «Молодіжний центр наукової діяльності» взяли участь в обласному науково-практичному семінарі «Формування культури прав людини в умовах сучасного освітнього простору» (до 70-ї річниці з дня прийняття Загальної декларації прав людини). Організував науковий захід Миколаївський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти [6].

26 грудня 2018 року представники ГО «Молодіжний центр наукової діяльності» взяли участь у роботі Наукової студентської конференції у форматі Pecha Kucha на тематику: «Механізм захисту прав людини закріплених Загальною декларацією прав людини (до 70-річчя Деклара-

ції)». Організатори заходу: Миколаївський інститут права Національного університету «Одеська юридична академія», громадська приймальня Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини у Миколаївській області та Координаційна рада молодих юристів при Головному територіальному управлінні юстиції у Миколаївській області [2].

24 січня 2019 року взяли участь в Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання в контексті розвитку сучасних наук», яка була проведена 23 січня 2019 року у м. Дрезден, Німеччина. Організатор конференції: Всеукраїнська громадська організація «Європейська наукова платформа» [3].

Тому, завдяки громадським організаціям, євроінтеграційні процеси в Україні будуть розвиватися в багатьох соціально-економічних сферах держави, а також поширюватися серед усіх мешканців країни. Європейська інтеграція України відкриває нову міжнародну співпрацю між інститутами громадянського суспільства, а також покращує і зміцнює молодіжну політику, правову освіту та наукову діяльність.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про громадські об'єднання» №4572-VI від 22.03.2012 [Електронний ресурс]. - <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>

2. Механізм захисту прав, закріплених Загальною декларацією прав людини (до 70-річчя Декларації) : збірка матеріалів наукової студентської конференції у форматі Реча Kucha / укл. і заг. ред. Сторчак Н. А. – Миколаїв, 2018. – 100 с.

3. Aktuelle Themen im Kontext der Entwicklung der modernen Wissenschaften: der Sammlung wissenschaftlicher Arbeiten «ΛΟΓΟΣ» zu den Materialien der internationalen wissenschaftlich-praktischen Konferenz, Dresden, 23 Januar, 2019. Dresden : NGO «Europäische Wissenschaftsplattform», 2019. B. 1. 112 s.

4. Сімейна та молодіжна політика. Заходи [Електронний ресурс]. - https://mkrada.gov.ua/content/zahodi_mp.html

5. Сімейна та молодіжна політика. Конкурс проектів

програм [Електронний ресурс]. - <https://mkrada.gov.ua/content/konkurs-proektiv-program.html>

6. Офіційна сторінка ГО «Молодіжний центр наукової діяльності» [Електронний ресурс]. - <https://www.facebook.com/YCSA.Mykolaiv/>

Кузишин А.,
*кандидат географічних наук,
доцент, декан географічного
факультету Тернопільського
національного педагогічного
університету
імені Володимира Гнатюка*

**ВПЛИВ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ТРАДИЦІЙ
НА ФОРМУВАННЯ ПАРТІЙНОЇ ТА
ЕЛЕКТОРАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ НАСЕЛЕННЯ
ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ
(ДРУГ. ПОЛ. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)**

Анотація. Стаття присвячена аналізу історичних передумов та особливості формування електоральної культури населення Західної України в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., коли ця територія входила до складу різних європейських державних утворень, що сприяли проникненню на дану територію європейського світобачення та ментальних рис. Розкрито особливості формування виборчої культури того часу.

Ключові слова: електоральна культура, Західна Україна, виборче право, електоральна прихильність, результати голосування.

Annotation. The article is devoted to the analysis of historical transformations and peculiarities of the electoral culture formation of Western Ukraine in the late nineteenth and early twentieth centuries, when this territory was part of various European state formations that contributed to the penetration of

this territory of the European outlook and mental traits. The peculiarities of the electoral culture formation of that time are revealed.

Key words: electoral culture, Western Ukraine, electoral law, electoral affection, voting results.

Вступ. Політизація українського суспільства, що часто представляється через електоральну та політичну культуру, має певні регіональні риси та відмінності. Для окремих територій України (в нашому випадку – Західноукраїнський регіон) історично сформувалися власні умови та чинник, що вплинули на цей процес. Проводячи паралель із сучасністю, слід відзначити, що багато нинішніх трендів електоральної поведінки, особливості ідеологічних та партійних уподобань населення були закладені на зламі ХІХ – ХХ століття, з цих позицій проведення дослідження варто вважати актуальним та своєчасним.

Виклад основного матеріалу. Електоральна культура і суспільно-географічна оцінка особливого соціально-політичного статусу, і, як наслідок, обґрунтовано претендують на ґрунтовну оцінку в соціально-політичній системі України [1]. Тому для розуміння сутності українського виборчого процесу необхідно вивчати його історію. На кожному етапі розвитку суспільства електоральний процес і географія проведення виборів мають свої характерні риси, які згодом позначаються на розвитку виборчого процесу та державного права в цілому.

Виклад основного матеріалу. Початки формування електоральної культури на теренах сучасних земель Західної України слід відрховувати від княжих часів, коли на віче (народні збори) розглядалися питання місцевого або загальнодержавного значення. В таких зборах брали участь дорослі вільні мешканці населеного пункту.

Ідея виборності знайшла свій подальший розвиток у засидах магдебурзького права, яке стало одним із важливих чинників культурного і правового зближення України із Західною Європою, створило основу становлення і розвитку місцевого самоврядування [2, с. 84].

Демократизація громадсько-політичної сфери, яка влас-

тива для країн з виборчими можливостями, відзначається новим явищем для XIX ст. – поступове наділення кожної людини повнотою громадянських прав і обов'язків, зокрема правом голосу на виборах влади. Відповідальність виборця за відданий голос, зв'язок цієї відповідальності з умінням мислити ширшими суспільними категоріями, врешті, людською гідністю усвідомлювалися не відразу. Важливо, що парламентська діяльність лежить в основі фундаментальних перетворень в організації суспільства й державної влади.

Від однієї виборчої кампанії до іншої відбувалася структуризація політичних сил, визначення програм, народжувалися нові надії та можливості, а претенденти на роль політичної еліти мусили розуміти і враховувати потреби свого виборця, комунікувати з ним, вивчати його внутрішній світ і спосіб мислення. Політична агітація, а з нею – обговорення широкого комплексу суспільних питань входили в кожну оселю, привчаючи людину жити в конституційній державі та мислити категоріями, звичними для західноєвропейських країн.

Навіть обмежена демократія, яка була властива для західноукраїнських земель, що входили до складу Австро-Угорської імперії («демократія в нерівних умовах») була серйозною підготовкою для поширення демократичних цінностей та умовою формування початків електоральної культури. На її основі в українців був сформований власний досвід парламентської діяльності. Був пройдений певний шлях спроб і невдач та знайдено перші алгоритми успіхів. Цей шлях став важливою складовою частиною новочасної електоральної політичної культури Галичини.

Слід зауважити, що політика Габсбургів від 1860-х рр. відбувалася шляхом компромісу між владою монарха й модерними засобами побудови держави. В основу перетворень було покладено обмеження влади монарха – парламентом на рівні держави (Reichsrat) і сеймами у провінціях (Landtag).

Представництво від Галичини в парламенті становило від 16 % (1873 р.) до 20,5 % (1907 р.). Виборче право тричі змінювалося, розширюючи кількість виборців. У 1861-1873 рр. депутатів парламенту обирали сейми, а з 1873 р.

запроваджено прямі вибори по округах. В основу виборчого законодавства покладено середньовічний принцип «представництва інтересів», який розмежовував «привілейовані верстви» і «маси громадян». Виборче право належало від майнового цензу. У 1896 р. було створено п'ять курію загального голосування. Голосування проводилося відкрито, а в сільській курії – у два етапи. У 1907 р. куріальну систему було скасовано [3].

Крайові сейми мали обмежену компетенцію (формували провінційні бюджети і займалися організацією місцевого життя – економікою, освітою, культурою, міжнаціональними відносинами), однак їх політична роль була значною і з часом посилювалася. Це пояснювалося тенденціями до перенесення національних проблем з Відня у провінції. За висловом польського дослідника Станіслава Гродзиського, Галицький сейм був «вісью історії Галичини та ключем до розуміння її становища в межах Габсбурзької монархії». Складався сейм зі 150 депутатів (з початку ХХ ст. – зі 161): 9 отримували мандати на підставі своїх становищ (єпископи, ректори), а інших обирали по чотирьох куріях: великих землевласників (44), міст (20), торгово-промислових палат (3) і «решти громад», тобто сіл і малих містечок (74). Право голосу поширювалося приблизно на 10 % населення. Українські представники могли претендувати в сеймі приблизно на третину місць.

Принцип «представництва інтересів», на перший погляд, не враховував національного чинника. Національне питання регулював параграф 19 Основного закону про права громадян 1867 р., в якому всі народи монархії були проголошені рівними та отримували конституційно гарантоване право розвивати освіту й культуру рідною мовою. Однак творці виборчого законодавства, звісно ж, передбачали його наслідки для міжнаціональних відносин. У позиції Відня простежується прагнення балансувати на суперечностях і створити таку систему протизваг, у якій би залишалося місце для втручання уряду. Забезпечення в законі преференцій для вищих верств означало переваги для політично сильніших («історичних») народів та слабші стартові позиції для тих, хто починав розбудовувати національну інфраструктуру. Соціальний склад українського

суспільства з вузьким вищим прошарком обмежував депутатські перспективи курією «сільських громад».

Для формування електоральної культури мешканцям Західної України був необхідний час. У 1861 р. роль виборчого комітету виконувала редакція газети «Слово»; у 1867 р. вибори координував канонік Михайло Куземський. У 1870-х рр. виборчими кампаніями опікувалося русофільське політичне товариство «Руська рада». Лише в 1876 р. були створені перші місцеві виборчі комітети. У 1885 р. у боротьбу втрутилася вища ієрархія Греко-католицької церкви, висунувши «митрополичих» кандидатів як альтернативу «радикалам». Щоправда, на той час церковні лідери переважно закликали до «моральної боротьби», що невигідно відрізняло їх на тлі польських депутатів, які організовували Центральний передвиборчий комітет (його формувало об'єднання польських депутатів Галицького сейму). Якщо в Західній Галичині між польськими силами розгорталася боротьба, то в східній частині провінції вони дотримувалися національної солідарності.

Нові мотиви в організації виборів з'явилися в 1880-х рр., після виходу на політичну арену народовців. Кілька виборчих кампаній організував народовсько-русофільський Головний руський виборчий комітет, якому вдалося переламати тенденцію до витіснення українських представників. Однак у 1890-х рр. в українському русі вибухнула міжпартійна (сучасною мовою кажучи – міжідеологічна) конфронтація. Уже на виборах 1895 р. в українському таборі боролися між собою одразу чотири передвиборчі комітети, що було досить багато та було на руку політичним силам інших народів, що презентували Галичину (ця розосередженість політичних сил передалась сучасним учасникам виборчих кампаній і в новітній історії України була приводом поразок на президентських та парламентських виборах, в яких могли перемогти кандидати від демократичних, націонал-патріотичних сил). Так, польські політики того часу підтримували або лояльнішу, або просто слабшу силу. Таким чином на зламі XIX-XX ст., попри зміцнення українського руху, кількість українських депутатів зростала повільно (у парламенті – близько 10, в сеймі – близько 15), що спричиняло в українських політичних осередках чима-

ле роздратування й заклики до радикальної зміни тактики політичної боротьби. Стримувати зростання українських парламентських представництв польським політикам вдавалося за рахунок системних правопорушень на виборах, які нерідко були ефективними через низьку правову й політичну свідомість українських виборців [3].

Куріальна система виборів у Західній Україні значно обмежувала українську репрезентацію в австрійському парламенті. Отже, українські послы не могли розраховувати на якийсь вплив на політичну ситуацію в імперії загалом і місцеве законодавство та організаційну діяльність зокрема, тим більше, що постійно відчували спротив численнішої репрезентації польських послів. Наслідком цього було зростання настроїв українських політиків до боротьби за зміну виборчого законодавства в Австро-Угорщині, яке б надало населенню Західної України право на вільні та загальні вибори. Отже, делегати з Галичини прагнули отримати деяку перевагу представництва в парламенті і свої зусилля спрямовували на досягнення цієї мети [4, с. 156].

Тому особливої інтенсивності у Галичині початку ХХ ст. набуло питання проведення виборчої реформи, згідно з якою люди мали змогу отримати право на рівне, загальне, безпосереднє та таємне голосування. Ці настрої були притаманні не лише українцям, але й іншим народам, що входили до складу імперії. З метою досягти бажаних змін у законі про вибори, 22 січня 1906 р. до цісаря Франца Йосифа прибула українська делегація, від імені якої говорив митрополит Андрей Шептицький. У підтримку домагань цієї делегації Народна Рада скликала 2 лютого народне віче у Львові, у якому взяло участь близько 50 тисяч учасників, більшістю з яких були селяни. Це свідчить про високу політичну свідомість населення [5, с. 53, 59].

Національне питання стало принциповим в ході виборчих реформ, які відбувалися в Галичині на зламі ХІХ-ХХ ст. польсько-українські протистояння все ж знайшли умовний компроміс.

Ці зміни ще не забезпечували засаду національної рівноправності, не задовольняли зростаючих амбіцій українського національного руху, не відповідали вкладеним зусиллям. Однак після їх введення в дію, українське пред-

ставництво отримувало шанс перетворитися з безпорадної нечисленної опозиції у помітну парламентську силу, подальше зміцнення якої значною мірою залежало б від зусиль самого українського руху.

Після парламентської виборчої реформи 1907 р. українці отримали доступ до 25,5 % мандатів від Галичини (за приблизно рівної з поляками чисельності населення); для забезпечення національного представництва були створені двомандатні польсько-українські округи. У результаті виборів 1907 р. до парламенту увійшли 32 українці (на наступних виборах 1911 р. – 31) з Галичини та Буковини (загальна кількість депутатів зросла до 516). Кількість і якісний склад українського представництва стали достатніми для ведення самостійної парламентської політики, прямих контактів з урядом, для чого раніше бракувало сил. У 1910 р. старійшина української політики Юліан Романчук був обраний віце-президентом Палати Депутатів. Ще в 1890-х рр. українські депутати увійшли до Спільних Делегацій, а в 1905 р. у Палаті Панів, члени якого обиралися пожиттєво (згідно з австрійським законодавством, кожен митрополит був членом Палати Панів у Відні, а також, як і інші єпископи, був членом Галицького сейму у Львові), з'явився перший пожиттєво призначений українець – перемишльський єпископ Костянтин Чехович.

Слід відзначити, що на початку XX ст. серед українців Західної України утверджувалась звичка прихильності до харизматичного лідера, що завоював свій авторитет власною діяльністю (такі традиції прийшли з Європи, де революційні зміни середини та другої половини XIX ст. вивели на лідируючі позиції людей авторитетного характеру, а не просто родових вельмож та представників правлячих еліт). Яскравим прикладом були Іван Франко [6], Степан Рудницький [7] і насамперед Андрей Шептицький. Від 1901 р. він брав участь у крайовому сеймі у Львові, а від 1903 по 1913 рр. був віцемаршалом вищої палати центрального сейму у Відні, щоправда остання посада була лише почесною. Митрополит не міг стояти осторонь соціальних та громадсько-політичних подій у країні, тому у своїх пастирських посланнях до народу та духовенства митрополит торкався суспільно-політичних питань [8, с. 199].

У 1913 р. митрополит відіграв визначальну роль у консолідації галицьких українських партій для вироблення позиції порозуміння з польськими партіями щодо отримання підтримки від місцевого електорату та відповідного «завоювання» місць у Сеймі.

Після кількарічного польсько-українського протистояння навколо виборчої реформи до Галицького сейму, яке власне було спровоковане українськими депутатами, 8 липня 1914 р. цісар санкціонував новий виборчий закон. Куріальна система була збережена, що відповідало не лише бажанню польських землевласників, а й волі австрійського уряду, який побоювався зміцнення провінційних парламентів. Українцям був гарантований 61 мандат (з 225 депутатів), що становило 27,2 % від складу сейму і дещо перевищувало частку українців у галицькій парламентській репрезентації. Наріжним каменем сеймової виборчої реформи стало запровадження національного кадастру, який розмежовував українців і поляків та усував на виборах мотив міжнаціональної боротьби, яка виснажувала Галичину від початку конституційного періоду. Однак нові можливості, що відкрилися перед українцями в Габсбурзькій монархії після виборчих реформ початку XX ст., не встигли розвинутися через початок світової війни.

В результаті боротьби українців Галичини за рівне виборче право стало не лише прийняття австрійського виборчого законодавства, а й виборчого закону 1919 р. часів Західноукраїнської Народної Республіки. Він проголошував рівне виборче право та забезпечував права національних меншин – вибори до однопалатного сейму мали проходити за національно-пропорційною системою – за кожною національністю в залежності від кількості населення було визначено певне число депутатів, що гарантувало усім національним меншинам можливість мати своїх депутатів у представницькому органі.

Висновки. Однозначно, найбільшим досягненням населення Західної України на зламі XIX–XX ст. є отримання права голосу для її мешканців. Слід відзначити, що це право високо цінилося в той час і до сьогодення дня населення саме цих областей є найбільш активними учасни-

ками виборчого процесу (за даними Центральної виборчої комісії).

Відмінною рисою українського населення Галичини та Буковини початку ХХ ст. є його висока національна і політична свідомість, яка знаходила свій прояв у виборчих процесах, що відбувалися на цих землях. Виборча активність українців засвідчила їх прагнення до побудови власної незалежної держави, за яку боролися українські парламентарі. Наприкінці ХХ ст. населення Західної України не зрадило традиціям, закладеним на початку того століття та стало найактивнішою частиною вітчизняного електорату щодо формування сучасної національної держави, побудованої на принципах європейської демократії та європейського парламентаризму.

Список використаних джерел:

1. Еллинек Г. Общее учение о государстве / Еллинек Г. - СПб. : Юрид. центр Пресс, 2004. – 377 с.
2. Кіселичник В. Про надання українським містам у XIV-XVII ст. Магдебурзького права / Кіселичник В. // Права України. – 1996. – № 3. – С. 82-84.
3. https://zaxid.net/viborcha_sistema_v_galichini_u_drugiy_pоловинi_hih_na_pochatku_hh_stolittya_n1264478
4. Грушевський М. Українці в Австро-Угорщині // Хроніки 2000. Український парламентаризм: історія і сучасність. - № 23-24. - 1998. - С.147-164.
5. Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії. - К.: Либідь, 1993. - 288 с.
6. Бандрук О. Як Іван Франко вибори програв // Режим електронного доступу: <http://photo-lviv.in.ua/yak-ivan-franko-vybory-prohrav/>
7. Кузишин А. Екстраполяція поглядів Степана Рудницького на сучасний світоустрій Східної Європи: погляд крізь століття // Європейські інтеграційні процеси у ХХІ столітті: ключові тенденції, основні виклики та нові можливості. Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій. – Луцьк: Терен, 2018. – С. 164-174
8. Яцишин У. Роль митрополита Андрія Шептицького у розвитку парламентаризму в Західній Україні / У. Яцишин

// Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр. – Львів, 2007. – Вип. 19 – С. 198-204.

Лиман І.,
*доктор історичних наук,
професор, координатор
міжнародної діяльності
Бердянського державного
педагогічного університету;*
Константінова В.,
*доктор історичних наук,
професор, директор НДІ
Історичної урбаністики
Бердянського державного
педагогічного університету*

**СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ З ЄС В РАМКАХ ПРОЕКТУ
ПРОГРАМИ ЕРАЗМУС+ «СИСТЕМА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЯКОСТІ ОСВІТИ В УКРАЇНІ: РОЗВИТОК
НА ОСНОВІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ
ТА РЕКОМЕНДАЦІЙ»**

**COOPERATION OF UKRAINE WITH THE EU
WITHIN THE FRAMEWORK OF THE ERASMUS +
PROJECT “QUALITY ASSURANCE SYSTEM
IN UKRAINE: DEVELOPMENT ON THE BASE
OF ENQA STANDARDS AND GUIDELINES”**

Анотація. В статті висвітлюється досвід проекту Еразмус+, що реалізовувався впродовж 2015-2018 рр. консорціумом університетів України та ЄС, загальним координатором якого виступав Вроцлавський університет науки і технології, а національним координатором – Львівський національний університет імені Івана Франка.

Ключові слова: Еразмус+, якість освіти, QUAERE, вища освіта

Annotation: The article describes the experience of the Erasmus+ project, which was implemented during 2015-2018 by a consortium of universities of Ukraine and the EU, the coordinator of which was Wroclaw University of Science and Technology, the national coordinator – Ivan Franko Lviv National University.

Keywords: Erasmus+, quality assurance, QUAERE, higher education

Модернізація системи вищої освіти в Україні, що відбувається в тісному взаємозв'язку із поглибленням інтеграції нашої держави в європейський освітній простір, однією з важливих умов і складових має розбудову вітчизняної системи забезпечення якості відповідної сфери. Саме на це був спрямований грантовий проєкт з національним рівнем впровадження результатів програми Еразмус+ «Система забезпечення якості освіти в Україні: розвиток на основі європейських стандартів та рекомендацій» (QUAERE), який був завершений у жовтні 2018 р.

«Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти» були ухвалені міністрами у справах вищої освіти у 2005 р. за поданням Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти, Європейської спілки студентів, Європейської асоціації вищих навчальних закладів і Європейської асоціації університетів. 14-15 травня 2015 р. на Міністерській конференції у Єревані була ухвалена нова редакція «Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти».

Команда QUAERE поставила перед собою завдання, базуючись на положеннях цього документу ЄС, розробити інструменти для сталого функціонування систем внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості, розвиток потенціалу ЗВО та установ національного рівня через підвищення кваліфікації співробітників щодо впровадження інструментів забезпечення якості, розбудову організаційної інфраструктури на різних рівнях, стимулювання більш широкого залучення студентів до процесів самоаналізу у ЗВО, впровадження механізму самоаналізу

як невід’ємного компоненту функціонування університетів.

Координатором проекту став Вроцлавський університет науки і технології (доктор Маріуш Мазуркевич). Національним координатором QUAERE виступив Львівський національний університет імені Івана Франка (Віталій Кухарський). Крім цих двох ЗВО, до консорціуму проекту увійшли Сумський державний університет, Хмельницький національний університет, Бердянський державний педагогічний університет, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Чернівецький національний університет, Одеський національний університет, університет Патрас (Греція), університет Александрас Стульгінскіс (Литва), університет Кобленц-Ландау (Німеччина), Мережевий університет (Нідерланди), а також Німецьке незалежне агентство зовнішньої оцінки та акредитації (ASIIN), Центральна- та Східноєвропейська мережа агентств забезпечення якості (CEENQA), Державна освітня установа «Навчально-методичний центр з питань якості освіти», Українська асоціація студентського самоврядування та Міністерство освіти і науки України.

Впродовж 2016-2018 рр. відбулись наступні робочі зустрічі його консорціуму, під час яких представники України та ЄС спільно працювали над реалізацією завдань QUAERE:

- квітень 2016 р. – Львівський національний університет імені Івана Франка;
- липень 2016 р. – Вроцлавський університет науки і технології;
- липень 2016 р. – університет Кобленц-Ландау;
- жовтень 2016 р. – Чернівецький національний університет;
- грудень 2016 р. – Вроцлавський університет науки і технології;
- квітень 2017 р. – Хмельницький національний університет;
- лютий-березень 2017 р. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка;
- травень 2017 р. – університет Патрас;
- лютий 2018 р. – Вроцлавський університет науки і технології;

- березень 2018 р. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка;
- квітень 2018 р. – Львівський національний університет імені Івана Франка;
- червень 2018 р. – Сумський державний університет;
- вересень 2018 р. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

2 березня 2017 р. на базі Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України в рамках проекту QUAERE відбулось обговорення перспектив і проблемних питань акредитації ЗВО України. Крім представників консорціуму QUAERE, у обговоренні взяли участь директор Департаменту вищої освіти МОН Олег Шаров, директор Департаменту атестації кадрів вищої кваліфікації та ліцензування Андрій Шевцов, Голова Державної інспекції навчальних закладів України Руслан Гурак, в.о. голови Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти Сергій Курбатов, радник цього Нацагентства Олена Панич, представниці Національного Еразмус+ офісу в Україні Світлана Шитікова та Жанна Таланова, директор Інституту вищої освіти Світлана Калашнікова.

Кілька разів проміжні результати проекту презентувались у стінах Міністерства освіти і науки України. Зокрема, 17 листопада 2016 р. про проект QUAERE Костянтин Кириченко (Сумський державний університет) доповідав на організованому у МОН семінарі-презентації «Розбудова потенціалу вищої освіти в Структурних проектах Темпус та Еразмус+: актуальні результати».

5 вересня 2017 р. Міністерство освіти і науки України організувало і провело нараду з моніторингу результатів виконання проекту QUAERE. Моніторинг проведено з метою оцінювання проміжних результатів проекту та перспектив їх запровадження на національному рівні. У нараді взяли участь представники МОН України, національні експерти з реформування вищої освіти програми Еразмус+, представниці Національного Еразмус+ офісу в Україні, а також представники консорціуму QUAERE. За результатами наради МОН підготувало обґрунтоване звернення до Європейської Комісії щодо продовження терміну реалізації проекту QUAERE.

Нарешті, 27 вересня 2018 р. в Міністерстві освіти і науки України консорціум QUAERE провів відкритий семінар з питань розбудови системи забезпечення якості вищої освіти України. Із доповідями на семінарі виступили Заступник Міністра освіти і науки України Юрій Рашкевич, Перший віце-президент Національної академії педагогічних наук України, національний експерт з реформування вищої освіти Володимир Луговий, члени консорціуму проекту QUAERE. На цю зустріч зібрались представники більш ніж 70 закладів вищої освіти України.

Хроніками діяльності консорціуму проекту стали бюлєтені «Quality Assurance System in Ukraine: Development on the Base of ENQA Standards and Guidelines» [1; 2; 3].

І платформою для комунікування, і в той же час інструментом популяризації проекту стали його офіційний сайт (<http://quaere.pwr.edu.pl/>) а також ресурси, створені членами консорціуму QUAERE. Скажімо, на сайті НДІ Історичної урбаністики (БДПУ) стала діяти рубрика QUAERE, що має рівноцінні україномовну (<http://ri-urbanhistory.org.ua/erazmus-home>), англomовну (<http://ri-urbanhistory.org.ua/en/erazmus-home>) та російськомовну (<http://ri-urbanhistory.org.ua/ru/erazmus-home>) версії. Діють підрубрики «Про проект», «Партнери по проекту», «Робоча група проекту від БДПУ», «Документація», «Зустрічі», «ЗМІ про участь БДПУ у проекті», «Офіційний сайт проекту», «QUAERE у facebook», «Контакти».

В ході реалізації проекту Сумським державним університетом було проведено дослідження стану розвитку, структури та функціонування внутрішніх систем забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти у вищих навчальних закладах України. Для цього за підтримки МОН було проведено опитування більш ніж 200 ЗВО України.

Київським національним університетом імені Тараса Шевченка були проаналізовані нормативно-правові основи та стан системи забезпечення якості в українських навчальних закладах.

Львівським національним університетом імені Івана Франка була розроблена «Дорожня карта забезпечення якості вищої освіти в Україні», у якій аналізуються ситу-

ація у вітчизняній освіті, її правова база, міжнародний досвід, вміщено рекомендації щодо подальшої діяльності та аналіз ризиків, які можуть виникнути при формуванні системи на основі ESG2015.

Були докладно проаналізовані кращі практики забезпечення якості освітнього процесу, які були представлені європейськими партнерами.

Консорціумом розроблені «Модель системи забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти у ЗВО» та «Методичні рекомендації щодо побудови інституційної структури внутрішньої системи забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти у закладах вищої освіти».

На кожному з українських університетів проекту була апробована розроблена консорціумом QUAERE процедура зовнішньої акредитації освітніх програм. Кожним з цих ЗВО було проведено самооцінювання системи внутрішнього забезпечення якості освіти. Наступним кроком стало проведення консультативних візитів. Для прикладу, 9-11 листопада 2017 р. відбувся консультативний візит до Бердянського державного педагогічного університету міжнародних експертів Вика Клабберса (Нідерланди) і Аудріуса Гаргасаса (Литва). Візит включав такі заходи: презентація БДПУ; огляд університетських бібліотек, навчальних аудиторій, комп'ютерного забезпечення тощо; зустрічі із зацікавленими сторонами, які беруть участь у процесі контролю якості в рамках спеціальності «Історія та археологія» – ректоратом, службами, деканатом гуманітарно-економічного факультету, кафедрою історії та філософії, викладачами, студентами, зовнішніми стейкхолдерами; фінальне обговорення і поради по звіту самооцінки БДПУ. Наступним етапом стала організація вже site visit. Тож 27-30 травня 2018 р. у БДПУ працювала міжнародна експертна комісія з оцінки якості освіти за спеціальністю 032 «Історія та археологія» для бакалаврів і магістрів. До складу комісії увійшли представники Центрально- та Східноєвропейської мережі агентств забезпечення якості (CEENQA, Дюссельдорф, Німеччина) доктор Анн-Крістін Борзік, професор Франц Босбах, доктор Ян Бюхел, експерти проектної команди QUAERE Віталій Кухарський

(Львівський національний університет імені Івана Франка) і Сергій Глебов (Одеський національний університет), а також представники Української асоціації студентів Іван Калугін і Марина Тищук. Разом із експертами до БДПУ завітав координатор проекту QUAERE Маріуш Мазуркевич (Вроцлавський університет науки і технології). Згодом експертами був складений і надісланий до БДПУ докладний звіт про результати цього візиту. У звіті оцінено якість освіти за спеціальністю 032 «Історія та археологія» в БДПУ, а також сформульовані рекомендації щодо подальшого вдосконалення цієї спеціальності.

Консорціумом проекту опубліковані монографія «Досвід участі Київського національного університету імені Тараса Шевченка в розвитку системи забезпечення якості вищої освіти в Україні (за матеріалами проекту QUAERE)» [4] і методичний посібник «Акредитація освітніх програм (за матеріалами проекту QUAERE)» [5].

Має місце синергія QUAERE з іншими проектами Еразмус+, у тому числі – і за напрямом Жана Моне. Між іншим, 11 травня 2018 р. в рамках реалізації програми Еразмус+ за напрямом Жана Моне «Європейська проектна культура» (EUOPROC) у Запорізькому національному університеті відбувся круглий стіл «Європейська проектна культура в Україні: стан та перспективи», в якому взяли участь представники всіх закладів вищої освіти Запорізької області і на якому автором цієї статті була представлена доповідь “«Система забезпечення якості освіти в Україні: розвиток на основі європейських стандартів та рекомендацій»: проект програми ЄС Еразмус+”.

Однією зі складових стійкості проекту і продовження його напрацювань стало те, що члени консорціуму QUAERE склали майже чверть учасників «Тренінгів для тренерів з підготовки експертів із забезпечення якості вищої освіти», які пройшли у жовтні і листопаді 2018 р. в Інституті вищої освіти НАПН України в рамках проектів «Формування мережі експертів із забезпечення якості вищої освіти» і «Нова система акредитації як засіб забезпечення якості та подолання корупції у вищій освіті». Лекції і воркшопи для учасників провели Заступник Міністра освіти і науки України Юрій Рашкевич, Генеральний директор директо-

рату вищої освіти і освіти дорослих МОН Олег Шаров, Президент Міжнародного благодійного фонду «Міжнародний фонд досліджень освітньої політики» Тарас Фініков, директор Інституту вищої освіти НАПН України Світлана Калашнікова, координатор сектору вищої освіти Науково-методичної Ради МОН України, член команди QUAERE Андрій Гожик, Менеджер з аналітичної роботи проекту ЄС «Національний Еразмус+ офіс в Україні» Жанна Таланова, помічник ректора Сумського державного університету з питань забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти, член команди QUAERE Ольга Люта, експерт Міжнародного благодійного фонду «Міжнародний фонд досліджень освітньої політики» Віталій Терещук, а також чеські фахівці Jan Beseda, Michaela Šmidova та Jiří Hejkrlik. Наступними кроками проекту стали он-лайн тестування тренерів і організація ними тренінгів на місцях.

Є сподівання і на те, що напрацювання проекту QUAERE матимуть продовження в діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО), адже до його складу увійшли двоє представників команди QUAERE.

Список використаних джерел:

1. Quality Assurance System in Ukraine: Development on the Base of ENQA Standards and Guidelines. Bulletin 1 (Berd-yansk, 2016), 66 p.
2. Quality Assurance System in Ukraine: Development on the Base of ENQA Standards and Guidelines. Bulletin 2 (Berd-yansk, 2017), 30 p.
3. Quality Assurance System in Ukraine: Development on the Base of ENQA Standards and Guidelines. Bulletin 3 (Berd-yansk, 2018), 24 p.
4. Досвід участі Київського національного університету імені Тараса Шевченка в розвитку системи забезпечення якості вищої освіти в Україні (за матеріалами проекту QU-AERE): монографія / В. Бугров, А. Гожик, М. Мазуркевич та ін.; за заг. ред. Л. Губерського. – К.: ВПЦ «Київський Уні-верситет», 2018. – 343 с.
5. Акредитація освітніх програм (за матеріалами про-екту QUAERE) : методичний посібник / В.А. Бугров, А.П.

Гожик, Д.В. Щеглюк та ін.; за заг. ред. Л.В. Губерського. – К. : ВПЦ “Київський університет”, 2018. – 74 с.

Липов В.,
*д. е. н., професор,
Харківський національний
економічний університет
імені С. Кузнеця*

ГНУЧКА ІНТЕГРАЦІЯ: ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ЄВРОПИ ТА ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Анотація. Розглянуто історичні типи інтеграції на європейському континенті. Акцентовано увагу на впливі ціннісних характеристик національних культур. Розкрито відмінності змісту інтеграційних процесів, ініційованих «зверху» та «знизу» Представлено класифікацію її типів залежно від переговорної сили суб'єктів, що інтегруються та особливостей лідера інтеграційних процесів.

Ключові слова: Гнучка інтеграція, Європейський Союз, інтеграція зверху, інтеграція знизу, історичні типи інтеграції, міжнародна економічна інтеграція.

Annotation: Historical types of integration on the European continent are considered. The emphasis is on the influence of the value characteristics of national cultures. The differences of the content of the integration processes, initiated from above and below, are revealed. Classification of its types, depending on the negotiating power of the integrating subjects and the features of the leader is presented.

Keywords: European Union, flexible integration, integration from above, international economic integration, historical types of integration.

Середина другого десятиліття двохтисячних років ознаменована кардинальною переорієнтацією тренду інтегра-

ційних процесів на європейському континенті. На зміну оптимістичним настроям стосовно подальшого поглибленню взаємодії між країнами-учасниками ЄС прийшла хвиля дезінтеграційних устремлінь. Голосування за Brexit громадян Великої Британії виглядає лише вершиною айсбергу. Песимістичні настрої стосовно перспектив розвитку ЄС ширяться у Франції, Нідерландах, Італії, цілій низці країн Східної та Центральної Європи. Надмірна бюрократизація керівництва інтеграційного об'єднання, втрата національними державами цілої низки інструментів захисту національних інтересів в умовах розгортання кризових явищ світової економіки, певні суперечності між інтересами окремих країн стимулювали зростання критичного ставлення перспектив подальшого поглиблення інтеграційної взаємодії. Однак чи можна вважати цю тенденцію специфічною саме для сучасного періоду розвитку ЄС? Чи можна вважати, що ЄС вже пройшов пік свого розвитку і в подальшому можна передбачати згортання інтеграційних процесів на континенті? В кінцевому підсумку як ці процеси мають позначитись на перспективах розвитку євроінтеграційних устремлінь України?

Метою роботи є дослідження історичного досвіду шляхів розвитку інтеграційних процесів на європейському континенті в контексті визначення можливостей підвищення гнучкості інтеграції, спрямованої на мінімізацію негативних наслідків посилення впливу диференціації середовища господарювання в умовах розширення ЄС в цілому та поглиблення інтеграційної співпраці України з ЄС зокрема.

Методологія дослідження. Результати отримано за рахунок застосування методів діалектичного, історико-логічного, структурно-функціонального компаративного, етнометричного аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Виділяють кілька хвиль євроінтеграційних процесів і кожна з них зумовлювала активізацію інтересу до проблем, що виникають в результаті ускладнення взаємовідносин між країнами-учасниками. Вже у 60-х рр. XX ст. С. Хоффман звертає увагу на зіткнення інтересів між окремими учасниками інтеграції зокрема та між ними й інтеграційним об'єднанням як

єдиним цілим [1]. Вже в роботі 80-х років вчений зазначає, що зіткнення двох логік - логіки різноманіття (logic of diversity) та логіки інтеграції (logic of integration), породжуваних відмінностями економічного середовища, призводить до виникнення суперечностей [2]. Перша, друга та третя хвилі розширення ЄС стимулювали періодичний сплеск інтересу до вивчення проблем диференціації учасників інтеграційного процесу [3]. Вже в доповіді Центру економічних та політичних На основі аналізу історії європейської інтеграції вчені наголошують на необхідності врахування особливостей внутрішнього економічного середовища країн, що інтегруються, а отже виділення варіативної та універсальної складових інтеграційних процесів [4]. Значний інтерес в контексті теми роботи викликає робота А. Стабба, який, ще у 1999 році закликав до зміни самої парадигми європейської інтеграції. Дослідник стверджував, що поглиблення інтеграційного співробітництва призведе до необхідності зміни жорсткої її моделі, заснованої на ідеях федералізму, функціоналізму та міжурядового підходу на більш гнучку [5]. Ідеї вченого найшли подальше підтвердження в ході розширення ЄС на Схід. Зростає інтерес до цієї проблеми. Так, А. Келікер акцентує увагу на потребі у визначенні опосередкованих, обхідних шляхів поглиблення інтеграції, в тому числі й через виділення груп просунутих країн [6]. Дослідженню різноманітних складових забезпечення більшої гнучкості процесів європейської інтеграції, присвячено роботи таких вчених, як С. Адерсен та Н. Сіттер [7], К. Дайсон [8], К. Хольцгер та Ф. Шиммельфеннінга [9], Р. Адлер-Ніссен [10], Ф. Шиммельфеннінга, Д. Леффен та Б. Ритбергера [11], Дж. Фоссам [12].

Отже, колізії, що породжуються бурхливим та в значній мірі суперечливим і непередбачуваним розгортанням в сучасному світі процесів інтеграції та дезінтеграції зумовлюють постійний інтерес дослідників до цього явища. В центрі уваги виявляється широке коло економічних, політичних, соціальних, культурологічних, екологічних його аспектів. Об'єднує їх прискіплива увага до відстеження процесів, що відбуваються на рівні безпосередньої взаємодії суб'єктів господарювання, намагання визначити інтереси, що рухають їхніми діями, передбачити наслідки та за-

пропонувати шляхи їх мінімізації, оптимізації результатів спільної діяльності. Витоки такого підходу закладаються на рівні позитивістської парадигми досліджень, що домінує в сучасній науці[13].

Історія розгортання міжнародної економічної взаємодії вказує на необхідність більш прискіпливого та уважного дослідження інтеграції. Серед основних чинників, що зумовлюють ускладнення механізмів взаємодії суб'єктів інтеграції та необхідність забезпечення більшої гнучкості можна виділити:

- природно-ресурсні, що спричиняються різноманіттям матеріально-технологічного середовища господарювання європейського континенту. Зокрема відмінностями географічного розташування, кліматичних умов, ландшафту, забезпеченості земельними, мінеральними, відтворювальними ресурсами, їх комунальних властивостей. Їх стабільність та визначальний вплив на специфіку господарчої діяльності зумовлюють значні відмінності національних культур і формованих на їх основі моделей соціально-економічного устрою країн Європи;

- соціокультурні й інституційні, пов'язані з відмінностями культур господарювання та похідне від них різноманіття моделей інституційного устрою. Зокрема, ми маємо справу з англо-саксонською моделлю ліберальної ринкової економіки (Велика Британія), Північно-Європейською моделлю держави загального добробуту (Швеція, Фінляндія, Данія), Центральнo-Європейською моделлю соціально-орієнтованої ринкової економіки (Німеччина), Південно-Європейський моделлю публічного капіталізму (Франція). Особливий інтерес в контексті формування інтеграційної єдності на європейському континенті привертає різноманіття шляхів розбудови моделей постперехідного капіталізму в пострадянських країнах Центральної та Східної Європи;

- функціональні, що відбивають відмінності структури виробничих фондів, індустріального, фінансового, соціального секторів економік країн-членів ЄС. В свою чергу вони закладають різноманіття систем освіти, інституціональних механізмів забезпечення інноваційного розвитку, соціальної підтримки населення, відношенні до екологіч-

ної, безпекової політики, пріоритетів зовнішніх відносин;

- територіальні, пов'язані з просторовими масштабами ЄС та різноманіттям умов господарювання (альпійський, англо-саксонський (острівний атлантичний), балканський, балтійський, франко-німецький, центрально- та східно-європейський, середньоземноморський, північний регіони). Це також створює потенціал виникнення суперечностей, пов'язаних зі специфікою інтересів географічного близьких або віддалених груп країн-учасниць, прикордонних територій. У свою чергу це зумовлює посилення ролі та значення регіональної політики ЄС, зростання уваги до транскордонної диференціації, забезпечення розвитку прикордонних, депресивних, старопромислових територій, стимулювання співробітництва на рівні євро регіонів, врахування специфіки окремих регіонів Європи в процесі визначення спільної зовнішньої політики;

- мчасові, пов'язані з відмінностями рівнів економічного розвитку країн ЄС. Відповідно постає потреба формування диференційованого підходу до визначення шляхів подальшого розвитку інтеграції.

Різнманіття історичних типів інтеграції, що брала свій початок на європейському континенті або формувалася під впливом європейської політики та культури може слугувати досить вдалим прикладом, що ілюструє вплив цих чинників. Серед них ми знаходимо поглиблення господарських відносин між центром та регіонами у рамках імперських утворень (Римська імперія, імперія Каролінгів, Російська, Австро-Угорська імперії); створення торговельних союзів міст, ключову роль в яких грало купецтво (купецька Ганза, що охоплювала узбережжя Північного та Балтійського морів); досягнення політичного компромісу між феодальною верхівкою та купецтвом, що забезпечувало інтеграцію міста та села (Республіка об'єднаних провінцій); варіант інтеграції, коли ініціативу повністю брала на себе феодальна держава, спроможна подавити опір окремих феодалів (середньовічні Англія та Франція); зародження економічної інтеграції у результаті домовленості між роздробленими феодальними князівствами (Німеччина й Італія); добровільне об'єднання колишніх колоній (США). Варто зазначити, що підсумковим результатом

зазначених історичних типів інтеграції на європейському континенті або в країнах, ментально пов'язаних з ним, у більшості випадків ставало формування федеративного, або навіть унітарного (Франція) державного утворення.

Варто зазначити, що традиційний погляд на економічну інтеграцію взагалі лишає за межами уваги більшість із вказаних її історичних типів. Причина – ігнорування сутнісної подоби процесів, що відбуваються й які власне й відрізняють інтеграцію від інших форм економічної взаємодії. Адже у всіх випадках утворення на основі об'єднання кількох учасників нової, інтегрованої системи не заперечувало збереження власної ідентичності її учасників. Навіть якщо таке збереження, як у випадку з імперськими утвореннями, виглядає парадоксальним. Варто лише нагадати про модель імперії як «колеса без ободу». Вже сама диференціація на імперський центр і периферію, відділення колоній одна від одної, можливість їх зв'язків лише через метрополію, заважали повній уніфікації імперського середовища, сприяло збереженню колоніями своїх специфічних рис.

Значну базу інформації про відмінності культур країн, що інтегруються здатні надати результати цілого ряду глобальних порівняльних досліджень цінностей, що проводилися в останні роки під керівництвом таких вчених, як Р. Інглхарт, Г. Хофстед, Ф. Тромпенаарс, Ш. Шварц. В нашому розпорядженні є результати дослідження національних господарчих цінностей Г. Хофстеда [14].

Профілі національних культур господарювання європейських країн, що відносяться до відмінних інституціональних моделей, ілюструють їх подобу для країн, об'єднаних в певні соціально-економічні моделі та суттєву диференціацію між відповідними моделями. Для центральноєвропейських країн характерні поєднання орієнтації на помірну дистанцію влади з високими рівнями індивідуалізму, маскулинності та несприйняття невизначеності. Профіль ціннісних характеристик господарювання країн Північної Європи відрізняється від англосаксонських країн та країн Центральної Європи високим рівнем жіночності, переважним сприйняттям невизначеності, незначною дистанцією влади, помірним індивідуалізмом. Профіль культурних характеристик країн Південної Єв-

ропи нагадує неправильний ромб з акцентом на незначну перевагу феминності (жіночності) (за винятком Італії) та запобіганням невизначеності. Дещо вища за середню дистанція влади поєднується з незначним переважанням індивідуалізму. Часткову відповідь на питання про можливість корекції господарських цінностей національної культури в процеси інтеграції дають результати анкетування студентської молоді ряду пострадянських країн, Туреччини й Пакистану, у якому брали участь і студенти українських ЗВО. Профіль ціннісних орієнтацій українських студентів набуває форми, близької профілю Італії. Вестернізація менталітету українського студентства за такими групами цінностей, як дистанція влади, індивідуалізм/колективізм, суттєве зростання маскулінності (мужності) супроводжується зростанням і до того значного рівня запобігання невизначеності (з 80 до 83). Відмінності ціннісних орієнтацій національних культур країн Європи є об'єктивним результатом різноманіття умов господарювання та шляхів історичного розвитку. В свою чергу вони закладають відмінності *Path dependens* (залежності шляху розвитку) країн, що створюють єдиний інтеграційний простір. На інституційному рівні ця різниця найбільш яскраво виявляється у наявності суттєво відмінних правових систем - прецедентного англо-американського права (Велика Британія) та континентального кодифікованого (країни Центральної та Південної Європи). Проміжні позиції займає права традиція країн Північно-Західної Європи, що увібрала елементи обох систем. Саме на таких традиціях відбувається розбудова права ЄС.

Як свідчать представлені історичні та етнометричні приклади, інтеграційні процеси стають результатом взаємодії суб'єктів господарювання різного рівня. Поштовхом до інтеграції стає їх власний інтерес. Ключову роль можуть брати на себе як держава так і мезо та мікроекономічні суб'єкти. Роль останніх в сучасних умовах суттєво зростає. Отже, мова йде про інтеграцію, ініційовану зверху, або «інтеграцію знизу», ініційовану суб'єктами господарювання мезо- та мікроекономічного рівня (Табл. 1).

Таблиця 1

Інтеграція зверху та інтеграція знизу

Критерії	Інтеграція зверху	Інтеграція знизу	
		Територіальна	Процесуальна
Основний суб'єкт	Держави, міждержавні та наддержавні органи	Регіональні центри влади	Приватні організації
Джерело впливу	Правові повноваження	Правові повноваження, економічні потенціал учасників	Економічний потенціал учасників
Характер формалізації	Формалізація зверху	Поєднання формалізації зверху та міжфірмового контракту	Формалізація за рахунок міжфірмового контракту
Рух благ	Редистрибуція, обмін	Обмін, редистрибуція	Обмін

Врахування сутнісної специфіки інтеграції як форми міжнародної економічної взаємодії якісно неоднорідних суб'єктів господарювання, за якої зберігається їх суб'єктність, зовсім не означає ігнорування відмінності їх переговорної сили. Адже співвідношення переговорного потенціалу в таких інтеграційних об'єднаннях може варіюватися від рівності до асиметрії якісно однорідних або різнорідних суб'єктів інтеграційного процесу. Відповідно, за цим критерієм можна виділити одразу кілька моделей інтеграції (Табл. 2).

Таблиця 2

Співвідношення потенціалів, провідні суб'єкти та моделі економічної інтеграції

Співвідношення потенціалів	Провідний суб'єкт інтеграції		
	Держави	Регіони	Приватні структури
1	2	3	4
Рівність	Модель міждержавних договорів, принцип консенсусу (Об'єднання вугілля та сталі, МЕРКОСУР, АСЕАН)	Модель федералізації, делегування повноважень створюваному Центру (США, ФРН)	Модель неформальної торгівлі, неформальні мережеві структури (Бізнесові мережі Африка, ПСА)
Асиметрія якісно однорідних суб'єктів	Модель домінуючого учасника, імперії (Британська імперія)	Модель поглинання домінуючим регіоном (Пруссія, від Московії до Росії)	Модель корпоративної взаємодії (ТНК, СП, ГВС, ГЛДВ)
Асиметрія якісно неоднорідних суб'єктів	Модель спільного Центру, унітарні держави (ЄС)	Модель трансграничної конвергенції регіонів (Євро регіони)	Модель недержавного права (Канонічне право, ІНКОТЕРМС)

Висновки. Дослідження історичного досвіду розгортання інтеграційних процесів на європейському континенті свідчить про значне розмаїття шляхів посилення міжнародної економічної взаємодії, зумовлене суттєвими відмінностями середовища господарювання країн, що інтегруються. Його врахування в умовах інтеграції України до ЄС буде сприяти забезпеченню зростання ефективності інтеграційних процесів, створює умови для врахування і запобігання ризиків, що породжуються кризовим станом постперехідної економіки, більш ефективного використання можливостей, що створюються виходом національних виробників на ринки Європи.

Список використаних джерел:

1. Hoffman S. Obstinate or Obsolute: the Fate of the National-State and the Case of Western Europe / S. Hoffman // *Daedalus*. – Boston – 1966. – Vol. 95, № 3, Tradition and Change (Summer, 1966). – pp. 862–915.

2. Hoffman S. Reflaction on the Nation–State in Western Europe Today / S. Hoffman // *Journal of Common Market Studies*. – Oxford. – 1982. – Vol. 20; № 1. – P. 21 – 37.

3. Див. напр.: Tindemans, L. (1975) 'European Union: Report by Mr Leo Tindemans, Prime Minister of Belgium, to the European Council', *Bulletin of the European Communities*, supplement 1/76; Dahrendorf, R. A Third Europe? Third Jean Monnet Lecture, 26 November 1979 / R. Dahrendorf. – Florence : European University Institute, 1979.

4. Flexible Integration: Towards a More Effective and Democratic Europe. – London : Centre for Economic and Policy Research, 1995.

5. Stubb A. Flexible Integration and the Amsterdam Treaty: Negotiating Differentiation in the 1996 – 1997 IGC. : PhD thesis / A. Stubb. – London : The London School of Economics and Political Science, 1999.

6. Kölliker A. Flexibility and European Unification: The Logic of Differentiated Integration / Alkuin Kölliker. – Lanham : Rowman & Littlefield Publishers, 2006. xxii + 323 pp.

7. Andersen, S. Differentiated integration: what is it, and how much can the EU accommodate? / S. Andersen, N. Sitter // *Journal of European Integration*. – 2006. – Vol. 28, № 4. – pp. 313–330.

8. Dyson, K. Transverse Integration in European Economic Governance: Between Unitary and Differentiated Integration / , K. Dyson, M. Marcussen // Journal of European Integration. – 2010. – Vol. 32, № 1, pp. 17–39.

9. Holzinger, K. Differentiated Integration in the European Union: Many Concepts, Sparse Theory, Few Data / K. Holzinger, F. Schimmelfennig // Journal of European Public Policy . – 2012. – Vol. 19, № 2. – pp. 292–305.

10. Adler-Nissen, R. Opting Out of the European Union: Diplomacy, Sovereignty and European Integration, Cambridge: Cambridge University Press, 2014.

11. Schimmelfennig, F. The European Union as a system of differentiated integration: interdependence, politicization and differentiation / F. Schimmelfennig, D. Leuffen and B. Rittberger // Journal of European Public Policy. – 2015. – Vol. 22, № 6. – pp. 764–782

12. Fossum, J.E. (2015) Democracy and differentiation in Europe / J.E. Fossum // Journal of European Public Policy. – 2015. – Vol. 22, № 6. – pp. 799–815.

13. Липов В. Чинники гнучкої інтеграції як засобу посилення інституційної комплементарності інтеграційних об'єднань / В. Липов // Проблеми економіки та політичної економії. – 2017. – № 2. – С. 122 – 141. : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://politeco.nmetau.edu.ua/journals/2/6_a_ua.p

14. Hofstede G. (2010) Cultures and Organizations: Software of the Mind. Revised and expanded 3rd Edition / G. Hofstede. – N.-Y. : McGraw-Hill. - 550 p.

Майдибура К.,
*аспірант, Донецький
національний університет
імені Василя Стуса*

**ПИТАННЯ НЕЙТРАЛІТЕТУ У ЗОВНІШНІЙ
ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВ ЄС
НАПРИКІНЦІ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ**

THE NEUTRALITY ISSUE IN THE FOREIGN POLICY OF THE EU STATES AT THE END OF 20TH AND BEGINNING OF 21ST CENTURIES

Анотація. У статті розглядається питання відповідності політики нейтралітету, якої дотримується ряд держав-членів Європейського Союзу сучасним викликам та загрозам системі європейської безпеки, а також завданням інтеграційних процесів в регіоні. Автор акцентує увагу на двох ключових аспектах: з одного боку - відповідності формальним процедурам та вимогам, а з іншого на проблемі ідентифікації окремим державами свого місця в спільноті.

Ключові слова: політика нейтралітету, система європейської безпеки, інтеграційні процеси в Європі, спільна політика безпеки та оборони.

Abstract. The present article examines the issue of compliance of the neutrality policy of some EU member states to the modern challenge and threats of European security, as well as tasks of integration processes in the region. The author focuses on the two key aspects: on the one hand - compliance with formal procedures and requirements; on the other hand - the identity problem of numerous states in the framework of the community.

Key words: neutrality policy, European security system, integration processes in Europe, Common Security and Defense Policy.

Питання впровадження концепції нейтралітету у зовнішньополітичний курс держав існує з самого початку формування систем міжнародних відносин і актуалізується після кожної зміни існуючого статусу кво і розпаду або трансформації міжнародної системи. При цьому, не існує єдиної відповіді на питання щодо «доцільності» впровадження такої політики. За часів Другої світової війни нейтралістська модель розглядалася як, з одного боку, шлях до збереження цілісності та суверенітету власної території, а з іншого – у якості інструменту, який дозволяв не брати участь у військових діях та визволенні світу від

нацистської агресії. За часів холодної війни дана концепція розглядалась у якості застарілої, оскільки основною умовою функціонування системи міжнародних відносин була необхідність об'єднання в альянси за для збереження існуючого балансу сил.

Із розпадом біполярної системи відносин та підсиленням інтеграційних процесів на міжнародному та регіональному рівнях підсилюються дискусії щодо певної застарілості нейтралітету аргументуючи це тим, що нейтралітет зашкоджує формуванню, в першу чергу, регіональних систем колективної безпеки. При цьому, важливо зазначити, що участь у міжнародних «платформах» безпеки, з одного боку, обмежують застосування права нейтралітету Європейськими державами, але з іншого – впливають на формування європейської системи безпеки. В даному контексті, важливим залишається питання мотивації держав-членів ЄС щодо застосування нейтралістської моделі в процесі реалізації власної зовнішньої політики.

Метою чинного дослідження є необхідність виявити те, на скільки політика нейтралітету деяких держав ЄС відповідає сучасним викликам безпековому середовищу в регіоні.

Окреслюючи концептуальне бачення дослідження, варто зазначити, що автором «політика нейтралітету» ідентифікується як модель зовнішньої політики держави на міжнародній арені, базовими принципами якої виступають наступні:

- неприєднання до об'єднань, коаліцій, організацій тощо, які носять військовий характер як у мирний час так і під час військових конфліктів та війн за виключенням участі в «оборонній війні»;
- недоторканість територій нейтральних держав;
- неможливість надання власних територій для перевезення військ, техніки тощо воюючих держав;
- ненадання власних територій для проведення мобілізації державами, що знаходяться в стадії військового конфлікту або війни;
- недискримінація в постачанні зброї та товарів військового призначення.

Починаючи з розпаду біполярної системи міжнародних відносин актуалізувалося питання змістовного наповне-

ння процесу функціонування двох стовпів «західного світу» – ЄС та НАТО. Ролі даних об'єднань було переосмислено в категоріях загальної політики та політики безпеки в результаті чого в системі відповідальності НАТО з'явилися питання пов'язані із реалізацією стратегічних завдань зовнішньої політики держав-членів, а ЄС – отримав ряд функцій по підтримці існуючої системи безпеки в регіоні. Дана теза ілюструється активним розвитком таких проєктів, як «Партнерство заради миру» (ПЗМ), комплексним пакетом угод «Берлін плюс» та ідеєю Спільної політики безпеки та оборони ЄС (СПБО).

Для групи держав-членів ЄС, а саме Ірландії, Австрії, Швеції, Фінляндії та Мальти, статус нейтралітету є важливою частиною їхньої національної зовнішньої політики, якої вони дотримувалися протягом тривало історичного періоду розвитку. СПБО передбачає для даних держав певну «дилему інтеграції» оскільки, з одного боку, розвиток зазначених вище проєктів надає політичним елітам нейтральних держав нові можливості для проведення своєї зовнішньої політики та політики безпеки з потенційною можливістю брати участь у військових операціях, але з іншого – розвиток кооперації, в цій сфері, може призвести до розбалансування їх зовнішньополітичного курсу та дестабілізації ситуації всередині держав.

Згідно документам ЄС цілями Спільної зовнішньої політики і політики оборони є: «захист спільних цінностей, основних інтересів, незалежності та цілісності Союзу відповідно до принципів Статуту Об'єднаних Націй; зміцнення безпеки Союзу всіма засобами; збереження миру та зміцнення міжнародної безпеки відповідно до принципів Статуту Організації Об'єднаних націй, рівно як принципів Гельсінського Заключного Акту та цілей Паризької Хартії, включаючи ті, що стосуються зовнішніх кордонів» [10]. Подібне трактування окреслює класичні межі співробітництва, які є загальноприйнятими більшістю міжнародних безпекових організацій в основі діяльності яких лежать принципи суверенітету та непорушності кордонів. Ці аспекти хоча й залишають можливість для спільної оборони території ЄС, але не містять конкретних процедур і механізмів які б містили примусові засоби їх реалізації.

Очевидно також, що застосування сил кризового реагування ЄС має бути сумісним зі всіма зазначеними принципами, тобто відбуватись за класичними нормами колективних дій, які дають необхідний простір для дотримання політики нейтралітету.

Нормативними документами ЄС обумовлена можливість участі у чотирьох видах військових операцій (так звані, «Петерзберзькі завдання»): рятувальні, гуманітарні, з підтримки миру та примушення до миру, які було визначено в першу чергу, завдяки шведсько-фінській ініціативі метою якої було окреслення даних видів військових операцій з метою опосередкованої заборони ЄС використовувати військові потужності в інших цілях [9].

Згідно процедур в межах ЄС рішення на застосування сил приймається Радою ЄС за рекомендацією Комітету з питань політики та безпеки. При цьому, утримуючись від голосування, будь-який член Ради може викласти підстави своєї особистої позиції шляхом офіційної заяви. У такому випадку він знімає з себе зобов'язання виконувати дане рішення, але визнає, що таке рішення є обов'язковим для Союзу [10]. Таким чином, операції ЄС не вимагають обов'язкової участі збройних сил всіх держав, які зробили внесок до Європейського корпусу швидкого реагування.

Також необхідно зазначити, що нейтралітет не розглядається лише як певна «пасивна позиція», оскільки він має доволі сильний моральний обов'язок, який розкривається в сприянні міжнародному правосуддю, закону та миру, часто пов'язаний із зобов'язанням обмежувати і регулювати застосування сили в міжнародних відносинах [5, с. 34].

Нейтральні держави сформували власну ідентичність зовнішньої та безпекової політики не тільки по відношенню до третіх держав, але й стосовно власних громадян. З часом нейтралітет набув позитивного і сильно емоційного відтінку для ірландського і австрійського народу. У випадку з Ірландією, вже до кінця Другої світової війни, нейтралітет став потужним елементом патріотичної честі, нерозривно пов'язаного з народним сприйняттям ірландської національної ідентичності [4]. У випадку Австрії, також на тлі «економічного дива» 1950-х років, нейтралітет став синонімом періоду миру та економічного добробуту [2].

Однак, ще до вступу до ЄС, спостерігається можливість зниження ролі норми нейтралітету в зовнішній та безпечній політиці нейтральних держав. Проілюструємо даний сюжет прикладами Австрії та Швеції. Під час війни у Перській затоці, Австрія повністю підтримала резолюцію ООН щодо Іраку, яка передбачала дозвіл літакам НАТО використовувати австрійський повітряний простір, а також транспортування військової техніки через її територію.

Серед партій, представлених в парламенті, серед австрійської політичної еліти існував певний консенсус в питанні участі держави в спільній політиці безпеки ЄС. Всі основні партії приймали європейську систему колективної безпеки. З набуттям членства поступові зміни до федерального Конституційного закону дозволили участь в СПБО так, що нейтралітет не був перешкодою. Хоча австрійські військові завжди виявляли активність під час холодної війни, вона обмежувалася медичним забезпеченням операцій під егідою ООН (з 1960-х років). У 1997 році було прийнято Федеральний Конституційний закон, який замінив документ 1965 р., створюючи нову правову основу для участі австрійців в операціях з врегулювання кризових ситуацій [6].

Внутрішні дискусії також свідчили про адаптацію до дій ЄС в сфері безпеки: в 2004 році партія зелених, яка традиційно переймалася питаннями мілітаризації ЄС, заявила, що нейтралітет та політика ЄС в сфері безпеки є сумісними, після чого канцлер Вольфганг Шюссель оголосив принцип «солідарність в Європі, нейтралітет у війнах за межами Європи». Австрія брала участь у врегулюванні більш ніж 15 кризових ситуацій, в тому числі сумісно із державами ЄС. В 2007 році австрійський уряд оголосив про свою участь у військових з'єднаннях ЄС на 2011–2012 роки. Останнє є ще одним свідченням прихильності австрійців до надання СПБО Європейського Союзу глобального виміру [7].

Однак, політична еліта залишається розділеною щодо питання НАТО і збереження нейтрального статусу. Рішення вступити до НАТО може бути прийняте тільки двома третинами голосів у парламенті, а тому до цього часу блокується соціал-демократами. Консервативна Народна

партія і Партія свободи вважають настав час приєднатися до Північноатлантичного альянсу, питання тільки в тому, коли виникне можливість набрати необхідну кількість голосів для зміни конституції. Незважаючи на опір вступу до НАТО, Австрія як учасник ПЗМ, взяла участь у багатонаціональних операціях з підтримки миру під проводом НАТО в Боснії та Герцеговині (Сили по виконанню мирної угоди / Сили по стабілізації – ІФОР/СФОР), в Косово (Сили для Косово – КФОР) восени 1999 року. З огляду на важливість Західних Балкан для австрійської безпеки та зростання ролі ЄС в цьому регіоні, Відень збільшує свій контингент СФОР (до 150 військових) та КФОР (до 600 військових).

Шведське ставлення до переосмислення норми визначалося, по-перше, сприйняттям історичного успіху нейтралітету, по-друге, тим, що в 1990-ті роки загрози, які свого часу обумовили прийняття нейтралітету, значно зменшилися. В 1990 році шведська політична еліта почала активно обговорювати зміст нейтралітету в новому світі після холодної війни. Провідні представники еліти, такі як прем'єр-міністр від соціал-демократів Інґвар Карлссон, в ході дискусії стверджували, що Швеція має залишатися відданою принципу нейтралітету. Разом з тим, інші представники еліти (до речі, із тієї самої соціал-демократичної партії), наприклад, колишній міністр Сверкер Естрьом, вважав, що нейтралітет не повинен служити бар'єром інтеграції країни до Європи [7, с. 116]. Таким чином, лінія розподілу думок еліти проходила не між партіями, а через партії. Наприклад, лідер консервативної партії Карл Більдт стверджував, якщо Швеція бере участь в діяльності ООН, то може брати участь в ЄС. В 1990 році, після палких дискусій, Карлссон погодився, що оскільки ситуація в Європі більше не характеризується протистоянням військових блоків, Шведський нейтралітет не є перешкодою для членства в ЄС. Рішення вступити до ЄС було в тому числі обґрунтовано тим, що брати участь у становленні нової Європи, самостійного суб'єкта міжнародних відносин неможливо без членства в організації.

Швеція стала членом ПЗМ з 1994 року, в 1996 році почала брати участь у спільних з НАТО діях в колишній Югос-

лавії. Швеція також розмістила на своїй території центри підготовки в рамках ПЗМ. В якості головуєчого в Північній військовій групі ЄС, Швеція відрядила до цієї групи найбільший із країн регіону контингент. Хоча Швеція завжди була активною в міжнародних операціях із підтримки миру, поглиблення відносин з військовими блоками свідчить про перегляд норми нейтралітету.

Шведська громадськість, для якої нейтралітет став невід'ємною частиною національної ідентичності, завжди була менш схильною до відмови від нейтралітету ніж шведська еліта [3, с. 297]. Навіть оприлюднення фактів, які засвідчували, що тривалий час нейтралітет був «димовою завісою» для реальної політики (планове співробітництво з НАТО, наприклад) не мало серйозних наслідків для громадської думки. При розгляді питання про членство в ЄС, нейтралітет доповнив довгий перелік дискусійних питань, включаючи економічні. Євроскептицизм характеризує шведську громадську думку в першу декаду членства в ЄС, що виявилось у відмові від входження до зони євро в 2003 році. Опитування Євробарометру засвідчило тоді розповсюдженість критичного ставлення до ЄС, перевагу національної ідентичності над європейською, більш високий рівень довіри до національних державних інститутів. Після провалу Конституції та підписання компромісного Лісабонського договору характер тенденцій дещо змінився, але фінансова криза знову суттєво ускладнила ситуацію [8].

В цілому варто говорити про те, що політика нейтралітету є доволі складним питанням в межах європейської системи безпеки. Інституційні та правові норми не обмежують можливості держав-членів ЄС брати участь у «миротворчому компоненті» інститутів безпеки які підтримують сучасний ліберальний міжнародний порядок. Відкритим залишається питання ідентичності нейтральних держав та їх осмислення власного місця в системі міжнародних відносин.

Список використаних джерел:

1. A Secure Europe in a better world. European Security Strategy. Brussels, 12 December 2003 [Електронний ресурс].

– Режим доступа: <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cmsUpload/78367.pdf>

2. Ankenman K.S. Austrian Neutrality: Setting the Agenda. Wismar Discussion Papers. Heft 13 / 2006 / K.S. Ankerman. – Hochschule Wismar, Fachbereich Wirtschaft, 2006. – 100 p.

3. Beyer J.L., Hofmann S. C. Varieties of neutrality: Norm revision and decline / J.L. Beyer, S.C. Hofmann // *Cooperation and Conflict*. – 2011. – N 46. – P. 285-311.

4. Devine K. Irish political parties' attitudes and policies towards Irish neutrality and the evolution of the European Union's foreign, security and defence policies / K. Devine. - Dublin: Dublin City University, 2008. – 23p.

5. Devine K. Neutrality and the development of the European Union's common security and defence policy: Compatible or competing? / K. Devine // *Cooperation and Conflict*. – 2011. – N 46. – P. 334-369.

6. Federal Constitutional Law [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.ris.bka.gv.at/Dokumente/ErV/ERV_1930_1/ERV_1930_1.pdf

7. Ferreira-Pereira L.C. Inside the Fence but Outside the Walls. Austria, Finland and Sweden in the Post-Cold War Security Architecture / L.C. Ferreira-Pereira // *Cooperation and Conflict*. – 2006. – Vol. 41. – P. 99-122.

8. Flers de N.A. The EU as a global actor and neutral member states: dilemma or opportunity / N.A. de Flers [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://euce.dal.ca/Files/Al-ecu_de_Flers.pdf

9. The Lisbon Treaty. Commentary and Comparative Text. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://www.senato.it/application/xmanager/projects/leg17/file/Quaderni_n_16.pdf.

10. Treaty on European Union. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://eur-lex.europa.eu/en/treaties/dat/11-992M/htm/11992M.html>

11. Waever O. Towards a Political Sociology of Security Studies / O. Waever // *Security Dialogue*. – 2010. – Vol. 41. – P. 649-658.

Манаєнко І.,
*к.е.н., доцент кафедри
менеджменту
КПІ ім. Ігоря Сікорського*
Чорній В.,
*к.е.н., старший викладач
кафедри менеджменту
КПІ ім. Ігоря Сікорського*

РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

DEVELOPMENT OF THE ECONOMY OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF EUROPEAN VALUES

Анотація. Проаналізовано базові європейські цінності та їх правове забезпечення. Проводиться оцінка розвитку економіки України в умовах європейських цінностей. Визначено позиції України та країн ЄС у міжнародних рейтингах. Визначаються основні моменти стратегії України -2020 та її зв'язок із інтеграцією до Європейського союзу.

Ключові слова: економіка України, Європейський союз, європейські цінності.

Annotation: Basic European values and their legal support are analyzed. An assessment of Ukraine's economic development in the context of European values is underway. The positions of Ukraine and the EU countries in international ratings are determined. The main points of the Ukrainian strategy -2020 and its connection with integration into the European Union are determined.

Key words: economy of Ukraine, European Union, European values.

Результатом еволюційного розвитку Європейського Союзу є надбання вироблених правил і норм діяльності країн-членів ЄС та країн-претендентів на вступ. Відповідні напрацювання носять як конкретний характер (наприклад, Маастрихтські критерії), так і соціально-філософські

(наприклад, перелік європейських цінностей). Водночас, економіка кожної країни ЄС демонструє втілення поставлених пріоритетів розвитку ЄС на всіх рівнях з урахуванням особливостей розвитку продуктивних сил. Сфера дослідження європейських цінностей вже тривалий період розвивається на теренах Європи, а для країн-сусідів має додаткову актуальність. Тому доречно дослідити, яким чином сформовані та апробовані історично європейські цінності будуть сприйматись країнами, що не відповідають статусу повноправного члена ЄС.

Європейські цінності є не лише загальним абстрактним поняттям, але й мають конкретне практичне вираження у вигляді правових норм, закріплених у низці базових документів Ради Європи та Європейського Союзу. Фундаментальною основою європейських цінностей виступають права і свободи кожного індивіда та рівність усіх перед законом [1].

Основні європейські цінності представлені у документі «Хартія основних прав Європейського Союзу» [2], який отримав юридичну силу 1 грудня 2009 р. разом із набранням чинності Лісабонського договору. Призначення цього документу було викликано доцільністю визначити спільні цінності інтеграційного утворення (Європейського Союзу) й гарантувати основні права громадян ЄС. В таблиці 1 наведено основні європейські цінності та їх правове забезпечення в країнах ЄС.

Тож, ядром європейських цінностей є права і свободи кожної людини та рівність всіх перед законом. А спільність цих цінностей для різних країн сприяли інтеграції країн Європейського Союзу та просуванню цих цінностей за географічні межі Західної Європи.

Результати опитування європейців «Євробарометр», що проведене на замовлення Єврокомісії, свідчать про високу гуманізацію суспільства. На першому місці серед ідеалів європейських цінностей для опитуваних у 27 країнах ЄС виявилися права людини (37%), потім у списку – мир (35%), демократія (34%), верховенство закону (22%), повага до інших культур (17%), солідарність (15%), повага до життя людини (14%), рівність (13%), особиста свобода (11%), толерантність (10%), самовираження (4%), і на останньому

**Таблиця 1. Базові європейські цінності
та їх правове забезпечення**

Цінність	Права, що забезпечують реалізацію цінностей	Основні документи Ради Європи та ЄС
Свобода	Фундаментальні права і свободи: право на життя, приватну власність, свобода совісті.	ЕКПЛ ХЕС
	Політичні права і свободи: право на свободу об'єднання з іншими громадянами для захисту своїх інтересів і прав.	ЕКПЛ ХЕС
	Соціальні права і свободи: право на вільне обрання професії та місця проживання.	ЄСХ ХЕС
	Культурні права і свободи: Право на вибір освіти рідною мовою.	ЄКРМ КЗНМ
Гідність	Фундаментальні права і свободи: заборона катування і такого поводження з людьми, що принижує їхню гідність, право на цілісність особистості.	ЕКПЛ ХЕС
Правова держава	Політичні права і свободи: право на справедливий суд, заборона покарання без судочинства.	ЕКПЛ ХЕС
Демократія	Політичні права і свободи: право на свободу об'єднання з іншими громадянами для захисту своїх інтересів і прав, свобода думки і висловлювань, право обирати і бути обраними в органи влади.	ЕКПЛ ХЕС
Толерантність	Фундаментальні права і свободи: заборона дискримінації у користуванні правами і свободами за такими ознаками: стать, раса, колір шкіри, національне та соціальне походження, мова, релігія, політичні та інші переконання.	ЕКПЛ ХЕС
	Культурні права і свободи людини: право навчання рідною мовою, права національних меншин на збереження самобутності.	ЄКРМ КЗНМ
Справедливість	Фундаментальні права і свободи: заборона дискримінації у користуванні правами і свободами за такими ознаками: стать, раса, колір шкіри, мова, національне та соціальне походження, релігія, політичні та інші переконання.	ЕКПЛ ХЕС
	Соціальні права і свободи: право на працю та належні їй умови, право на вільне обрання професії та місця проживання, право на житло, охорону здоров'я, освіту.	ЄСХ ХЕС
ЕКПЛ – «Європейська конвенція з прав людини і основоположних свобод», ЄСХ – «Європейська соціальна хартія»; ЄСРМ – «Європейська Хартія регіональних мов або мов меншин»; КЗНМ – «Рамкова конвенція про захист національних меншин»; ХЕС – «Хартія фундаментальних прав Європейського союзу».		

Джерело : складено авторами на основі [3,4]

місці у переліку цінностей – релігія, яка виявилася важливою для 3% опитаних. Щоправда, 5% респондентів не знали, що відповісти на запитання, чи можливо вважали, що європейських цінностей не існує [5].

Результати іншого опитування, проведеного Інститутом Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім.

Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі, продемонстрували, що найбільшою цінністю із запропонованого переліку для респондентів є «мир» (56,6 %), «цінність людського життя» (42,7 %) та «права людини» (33,3 %). Найменш цінними для них є «повага до інших культур» (5,4 %) та «толерантність» (9 %) [6]. Такі дані свідчать про те, що під час надзвичайних подій ментальність наших громадян підлягає певній цілісній метаморфозі, яка пов'язується насамперед з помітним зростанням важливості патріотизму, демократизму, креативного індивідуалізму. Проте існує і ряд складнощів у наближенні ментальності української нації до ментальності європейських народів, з такими її характеристиками, як налаштування на досягнення особистого успіху, високого соціального становища чесними способами за допомогою власних здібностей, наполегливої праці та цілеспрямованості, свободолубство, раціональний тип мислення, виваженість, заощадливість та бережливість тощо [7].

Слід проаналізувати розвиток України в порівнянні з країнами ЄС за такими критеріями: індекс глобальної конкурентоспроможності, індекс соціального розвитку, індекс людського розвитку, індекс якості життя та індекс гендерної рівності. Для аналізу візьмемо 2018 рік.

Топ-3 країни ЄС за індексом конкурентоспроможності – Німеччина, Нідерланди та Велика Британія. Україна у даному рейтингу займає 83 місце із 140 досліджуваних країн, що значно нижче, ніж усі країни ЄС [8].

Таблиця 2. Індекс глобальної конкурентоспроможності 2018

Місце у світі	Країна	Рейтинговий бал
3	Німеччина	82,8
6	Нідерланди	82,4
8	Велика Британія	82,0
9	Швеція	81,7
10	Данія	80,6
11	Фінляндія	80,3
17	Франція	78,0
19	Люксембург	76,6
21	Бельгія	76,6
22	Австрія	76,3
57	Греція	62,1
68	Хорватія	60,1
83	Україна	57,0

Джерело : складено авторами на основі [8,9]

Індекс конкурентоспроможності визначають за 113 змінними. Всі змінні об'єднані в 12 контрольних показників, що визначають національну конкурентоспроможність: якість інститутів; інфраструктура; макроекономічна стабільність; здоров'я і початкова освіта; вища освіта і професійна підготовка; ефективність ринку товарів і послуг; ефективність ринку праці; розвиненість фінансового ринку; рівень технологічного розвитку; розмір внутрішнього ринку; конкурентоспроможність компаній; інноваційний потенціал. Тобто даний індекс дозволяє комплексно оцінити конкурентоспроможність національної економіки.

Згідно з дослідженнями Україна погіршила 4 із 12 показників, а саме ефективність ринку праці; інноваційний потенціал; інфраструктура, а також вища освіта і професійна підготовка. Негативними факторами для ведення бізнесу у нашій країні визначено (в порядку зменшення): інфляцію, корупцію, політичну нестабільність, високі податкові ставки, складність податкового законодавства, нестабільність урядів, ускладнений доступ до фінансів, неефективну державну бюрократію, регулювання валютного ринку, недостатню освіченість працівників, погану етику робочої сили, недостатню здатність до інновацій, обмежувальне регулювання ринку праці, невідповідну якість інфраструктури, злочинність та крадіжки, низьку якість охорони здоров'я [9].

Щодо індексу соціального розвитку, то Україна у даному рейтингу займає 64 місце серед 146 досліджуваних країн, що значно нижче, ніж усі країни ЄС. Топ-3 країни ЄС за індексом соціального розвитку – Данія, Фінляндія та Нідерланди [10].

Індекс соціального розвитку – це перша цілісна оцінка рівня соціального розвитку країни незалежно від економічних чинників. Індекс складається з низки показників соціального розвитку та довкілля, що відображають три напрями соціального розвитку: базові людські потреби, добробут і можливості.

За рівнем Індeksu соціального розвитку Україна у 2018 році посіла місце між Кубою (63) і Македонією (65) та залишається у групі країн із розвитком вище середнього. Незначне покращення показників України відбулося у ка-

Таблиця 3. Індекс соціального розвитку 2018

Місце у світі	Країна	Рейтинговий бал
4	Данія	89,96
5	Фінляндія	89,77
7	Нідерланди	89,34
8	Люксембург	89,27
9	Німеччина	89,21
11	Швеція	88,99
12	Ірландія	88,82
13	Велика Британія	88,74
16	Франція	87,88
32	Польща	81,21
35	Словаччина	80,34
36	Угорщина	80,11
37	Хорватія	79,60
39	Латвія	79,25
40	Болгарія	76,37
44	Румунія	74,51
64	Україна	69,30

Джерело : складено авторами на основі [3,4]

тегоріях «Основні потреби людини», «Основи благополуччя» та «Можливості» [10].

Важливим показником, слід відзначити, індекс людського розвитку, що оцінює довгостроковий прогрес людського розвитку у трьох основних площинах: 1) довготривале та здорове життя, 2) доступ до знань, 3) гідний рівень життя. Україна у даному рейтингу займає 88 місце серед 189 досліджуваних країн, що значно нижче, ніж усі країни ЄС. В першу трійку лідерів за індексом людського розвитку входить Ірландія, Німеччина та Швеція.

За 2018 рік Україна отримала значення ІЛР 0,751, що є нижчим за середнє значення для країн у групі з високим Індексом людського розвитку, який становить 0,757, та нижчим за середнє значення для країн Європи та Центральної Азії, що складає 0,771 [11].

Між Україною та іншими країнами залишаються значні відмінності, коли йдеться про благополуччя населення. Проте загалом в Україні спостерігається тенденція до поступового покращення в сфері людського розвитку, країна зараз перебуває у групі країн з високим рівнем даного індексу.

Щодо індексу гендерної рівності, то Україна порівняно з попереднім дослідженням покращила свої позиції на 8 пунктів і посіла 61 місце рейтингу серед 144 досліджува-

них країн, що перевищує значення Румунії як країни ЄС на 7 пунктів. Лідерами даного рейтингу є Данія, Швеція та Нідерланди [12].

У дослідженні вимірюється гендерна нерівність за різними показниками у чотирьох основних сферах: економічна участь та кар'єрні можливості; рівень освіти; здоров'я і тривалість життя; політичні права та можливості. Індекс вимірюється за шкалою від 0 до 1, де нуль – повна нерівність статей, а одиниця – відповідно рівність.

Україна, незважаючи на незначний прогрес, все ще займає найгірші позиції у гендерному співвідношенні у сфері політичних прав та можливостей. Значення Індексу тут склало 0,107. У цілому можна відмітити значний прогрес за показником рівня оплати праці жінок і чоловіків за аналогічну роботу, за яким у поточному році Україна посіла 37 місце рейтингу, проти 59 у минулорічному [12].

Останнім обраним показником для аналізу є індекс якості життя, що враховує індекс купівельної спроможності, індекс забруднення, співвідношення цін на житло та доходів, індекс вартості життя, індекс безпеки, індекс охорони здоров'я, індекс часу дорожнього руху і індекс клімату.

Україна у даному рейтингу займає 62 місце серед 71 досліджуваної країни у 2018 році. Топ-3 країни ЄС за індексом якості життя – Данія, Фінляндія та Австрія [13].

Даний індекс дозволяє порівняти країни не лише за економічними показниками, але і за показниками благополуччя життя. Можна зробити висновок, що зараз складові індексу в Україні мають значно нижчі значення, ніж у країнах ЄС.

Стратегія сталого розвитку «Україна-2020» – документ, який визначає напрямки та пріоритети розвитку України на період до 2020 року. Він складається з чотирьох векторів руху: сталий розвиток країни; безпека держави, бізнесу та громадян; відповідальність і соціальна справедливість; гордість за Україну в Європі та світі.

Метою реформ визначено досягнення європейських стандартів життя та гідного місця Україні в світі. «Стратегія-2020» включає в себе 62 реформи. З них пріоритетними визначені 8 реформ та 2 програми. Визначено 25 ключових показників успішності розвитку країни [12].

Серед пріоритетів стратегії також реалізація двох програм – енергонезалежності та популяризації України у світі, а також просування інтересів держави у світовому інформаційному просторі.

Передбачається виконання реформ для можливості подання заявки на членство в ЄС. Стратегія є напрямом, який би дозволив Україні наблизитись до відповідності Копенгагенським критеріям для вступу в ЄС, а саме: політичний: стабільність установ, які гарантують демократію, верховенство права, дотримання прав людини та захист прав меншин; економічний: дійова ринкова економіка; «членський»: зобов'язання, що випливають із факту вступу до ЄС, зокрема визнання його політичних, економічних та монетарних цілей [12].

За умов тривалого процесу переходу України на засади сталого розвитку та через брак достатніх фінансових та людських ресурсів для його належного впровадження, участь нашої держави у міжнародному співробітництві щодо забезпечення сталого розвитку перетворюється на джерело здійснення національних реформ та інституційних перетворень всередині держави.

Висновки. Проаналізувавши розвиток економіки України в порівнянні з країнами ЄС в умовах європейських цінностей, можна зазначити, що Україна в 2018 році в порівнянні з 2017 роком зміцнила свої позиції в індексі глобальної конкурентоспроможності на шість позицій, індекс соціального розвитку лишився на 64 – му місці як і у 2017 році, щодо індексу гендерної рівності у поточному році Україна посіла 37 місце рейтингу, проти 59 у минулорічному.

Активна участь України у процесі формування глобальної та європейської політики сталого розвитку дає можливість не лише інтегруватися у світову систему в якості повноправного учасника, але й впливати на її розвиток, використовувати у повному обсязі увесь наявний потенціал для відстоювання своїх національних інтересів.

Список використаних джерел:

1. Сакало О.Є. Європейські цінності: сутнісні основи та практичне втілення [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/4335/1/Sakalo.pdf>

2. Хартія основних прав Європейського Союзу [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_524.?lang=uk

3. Цінності об'єднаної Європи // ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив». – 2013. – С. 34–38.

4. Манаєнко І.М., Марченко Р. Тенденції міжнародної трудової міграції країн ЄС в умовах європейських цінностей / Приазовський економічний вісник, № 2 (07), 2018 р.- С. 7-14. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://rev.kpu.zp.ua/journals/2018/2_07_uk/4.pdf

5. Європейські цінності: реальність чи міф? [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/25131805.html>

6. Українське суспільство та європейські цінності. Київ: Ін-т імені Горшеніна, 2017. 44 с.

7. Сахань О.М., Шевчук Н.В. Європейські цінності як запорука процвітання суспільства: український вибір / Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» № 2 (37) 2018 – С. 177-196.

8. За даними офіційного сайту міністерства фінансів [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://minfin.com.ua/2018/10/17/35293639/>

9. The Global Competitiveness Report 2018 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2018.pdf>

10. 2018 Social Progress Index [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/press-release/2018/social-progress-index-results.html#>

11. Індекс людського розвитку 2018 [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/pressreleases/2018/human-development-indices--where-does-ukraine-rank--.html>

12. Індекс глобального гендерного розриву: підсумки 2018 року і провал України [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/polityka/index-globalnogo-gendernogo-rozrivu-pidsumki-2018-roku-i-proval-ukraini-134904.html>

13. Україна – на 88-му місці в глобальному рейтингу якості життя [Електронний ресурс]. - Режим доступу: ht-

[tps://www.dw.com/uk/україна-на-88-му-місці-в-глобальному-рейтингу-якості-життя/a-45497261](https://www.dw.com/uk/україна-на-88-му-місці-в-глобальному-рейтингу-якості-життя/a-45497261)

14. Стратегія сталого розвитку «Україна-2020»: цілі, напрями, пріоритети [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=782:strategiya-ukrajina-2020&catid=8&Itemid=350

Дослідження виконано в рамках реалізації модуля “European business models: transformation, harmonization and implementation in Ukraine” (№ 587138-EPP-1-2017-1-UA-EPP-JMO-MODULE) відповідно до умов отриманого гранту Jean Monnet Fund між НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» та Виконавчою агенцією з освіти, аудіовізуальної політики та культури (Європейська комісія). Викладені положення авторів можуть не співпадати з офіційною позицією ЄС, ЄК, КПІ імені Ігоря Сікорського.

Маначинська Ю.,

к.е.н., доцент,

Чернівецький торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

Євдошак В.,

к.е.н., доцент,

Чернівецький торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

ОЦІНКА ВАРТОСТІ АГРОБІЗНЕСУ В УМОВАХ ПАРТНЕРСТВА УКРАЇНА – ЄС

ESTIMATING THE COST OF AGRICULTURAL BUSINESS UNDER THE EU-UKRAINE PARTNERSHIP

Анотація. Розглянуто актуальні підходи до оцінки вартості вітчизняних аграрних підприємств з метою залучення іноземних інвестицій в рамках партнерства Україна - ЄС. Надана характеристика існуючих методів оцінки вартості підприємства, зокрема: дохідного, витратного та порівняльного. Особлива увага приділена витратному методу оцінки вартості агробізнесу в Україні. Зосереджено увагу на структурній переорієнтації звітності в рамках актуарної складової для здійснення на її основі оцінки економічного потенціалу.

Ключові слова: оцінка, вартість, актуарний облік, 5D-актуарна звітність

Anotation: In theses are disclosed actual approaches to the estimation of the value domestic agricultural enterprises with the purpose of attracting foreign investments within the framework of Ukraine – EU partnership. The author analyzed the characteristics of existing methods of valuation business: income, expense and comparative. The author focused on the cost method of valuing agricultural business in Ukraine. The emphasis has been placed on the structural reorientation of reporting within the framework of the actuarial component for the implementation of its evaluation of economic potential.

Keywords: estimation, cost, actuarial accounting, 5D-actuarial reporting

Україна є пріоритетним партнером Європейського Союзу. Відносини між ЄС та нашою державою розвиваються також у контексті Східного партнерства. Угода про асоціацію є головним інструментом для зближення ЄС та України: вона сприяє розвитку міцніших економічних зв'язків та повазі до спільних цінностей. ЄС підтримує інтеграцію України до Європейського дослідницького простору. Для цього було ухвалено рішення про асоціацію України із програмою Горизонт 2020 та додатковими дослідницькими програми [1].

Стабільний розвиток економіки України та вітчизняних підприємств потребує постійних капіталовкладень. Партнерство Україна – ЄС сприятиме такому розвитку в

майбутньому. Проте для того, щоб зацікавити іноземного інвестора необхідно, щоб система бухгалтерського обліку узагальнена у звітності надавала комплексну та об'єктивну інформацію про економічний потенціал підприємства. Саме така інформація цікавить іноземного інвестора, адже він може побачити перспективу зміни майна та джерел його формування у прогностичному періоді. Але традиційна система бухгалтерського обліку не здатна надати таку облікову інформацію, оскільки базується на фіксації облікової інформації про факти господарського життя минулих подій. Тобто національна система обліку не надає інформацію про перспективу зміни вартості бізнесу у майбутньому.

Активна співпраця України з Європейським Союзом продовжується в рамках конкурсів програми Erasmus на 2019 рік. За результатами звернення України до ЄС отримано окреме вікно фінансування для України на два останні конкурси програми Erasmus+ 2019 – 2020 рр. на напрямки КА1: Міжнародна кредитна мобільність (2,5 млн. євро), КА2: Розвиток потенціалу вищої освіти (2 млн. євро) і Жан Моне (0,5 млн. євро) [3].

У січні 2020 року в Україну має приїхати офіційна місія Європейської комісії для оцінки правової, інституційної та технічної інфраструктури, необхідної для приєднання нашої країни до цифрового співтовариства ЄС. Про це на прес-конференції в Укрінформі на тему «Підсумки Ради асоціації Україна-ЄС: євроінтеграційний порядок денний на 2019 рік» заявила генеральний директор Урядового офісу координації європейської та євроатлантичної інтеграції [2].

Така країна Європейської співдружності, як Франція активно впроваджує у практику застосування підприємствами сучасний вид бухгалтерського обліку – актуарний. Саме актуарний облік, на думку французького вченого Ж.Рішара це система, яка використовує метод подвійного запису та надає інформацію про зміни ринкової вартості підприємства. На думку зарубіжного вченого, теоретична ринкова оцінка суттєво відрізняється від динамічної оцінки, яка представлена у Звіті про фінансовий стан (Балансі) підприємства. Також Ж.Рішар заперечує два наступних твердження:

- хоча бухгалтерський облік не може слугувати для оцінки ринкової вартості майна, проте він не втрачає своєї

корисності для оцінки періодичної ефективності та своєї наукової значимості;

- бухгалтерський облік здатен відобразити ринкову вартість підприємств (як комплекс активів), якщо він спеціально призначений для цієї цілі [4, с.90].

Найбільш інвестиційно-привабливим в Україні виступає аграрний сектор економіки. Вітчизняні сільськогосподарські підприємства володіють надзвичайно потужним, прихованим майновим потенціалом. Саме сільське господарство потребує постійного залучення необхідного обсягу капіталовкладень. В рамках активної співпраці та партнерства Україна-ЄС зростає необхідність підвищення інформативності облікової інформації, що узагальнена в системі звітності. Традиційна облікова система потребує зміни підходів та кардинального переосмислення існуючих облікових концепцій. За таких обставин пріоритетною стає інноваційна 5D-парадигма актуарного обліку та звітності, та побудована на її основі система методичного інструментарію оцінки вартості бізнесу.

На нашу думку, саме перспективна ринкова вартість бізнесу із системи актуарного обліку слугує ефективною основою для проведення об'єктивної оцінки за допомогою традиційного методичного інструментарію. В якості такого інструментарію слугують основні підходи та методи оцінки вартості бізнесу, а саме: дохідний, витратний та порівняльний підходи.

Кожен метод оцінки передбачає попередній аналіз відповідної інформаційної бази та відповідний алгоритм розрахунків. Всі методи оцінки дають можливість визначити вартість бізнесу на конкретну дату та всі методи є ринковими, оскільки враховують ринкову кон'юнктуру, ринкові сподівання інвесторів, ринкові ризики пов'язані з оцінюваним бізнесом, та перспективну «реакцію» ринку при угодах купівлі-продажу з об'єктом оцінки [5, с.108].

Для того, щоб обрати найбільш ефективний метод оцінки на основі інформаційної бази актуарного обліку охарактеризуємо більш детально кожен із традиційних методів оцінки. Зарубіжні вчені [4; 6] досить часто пропонують застосовувати дохідний підхід для оцінки вартості бізнесу.

Дохідний підхід – це визначення поточної вартості майбутніх доходів, які, як очікується, принесе наступний продаж власності. В цьому випадку використовується оціночний принцип очікування [5, с.108].

А.І. Шигаєв зазначає, що нова система актуарного обліку та звітності створює інформаційну базу для реалізації в рамках дохідного підходу особливої концепції оцінки вартості, у відповідності до якої вартість комерційної організації є функцією майбутніх результатів її господарської діяльності та визначається виходячи із балансової вартості її власного капіталу і сукупного фінансового результату її діяльності. При оцінці вартості підприємства виходячи із відображеної в Актуарному балансі (Актуарному звіті про фінансовий стан) вартості її власного капіталу вчений пропонує використовувати наступні моделі:

- модель аномального зростання прибутку;
- модель аномального зростання операційного прибутку [6, с.131].

Дохідний підхід включає наступні методи оцінки:

- метод капіталізації доходу;
- метод дисконтування грошових потоків.

У відповідності до методу капіталізації доходу ринкова вартість бізнесу обчислюється на базі співвідношення між чистою вартістю бізнесу та коефіцієнтом капіталізації. У свою чергу метод дисконтування грошових потоків базується на прогнозуванні потоків від даного бізнесу, які потім дисконтуються за ставкою дисконту, яка відповідає ставці дисконту, що потрібна інвестору [5, с.112].

Ж. Рішар досліджуючи зміст актуарного обліку (або бухгалтерського обліку в цілях оцінки майна, що продається в комплексі) зазначає, що для визначення і порівняння дисконтованої вартості будь-якого підприємства у будь-які моменти часу об'єктивним інформаційним підґрунтям слугує Актуарний баланс. При цьому дисконтована вартість у певний момент часу рівна сумі дисконтованих чистих грошових потоків, які можуть бути отримані у майбутньому од вкладень капіталу. А чисті грошові потоки обчислюються як різниця між грошовими надходженнями (чистим доходом від продажу) та грошовими виплатами, які пов'язані з цими продажами (закупівля сировини,

оплата послуг, робоча сила тощо). Ставкою дисконтування виступає процент нормальної ментальності для даного періоду та даного підприємства [4, с.90 – 91].

Але, як альтернативу на противагу дохідному підходу можуть використовуватися витратний та порівняльний підходи.

Порівняльний підхід до оцінки вартості бізнесу включає такі методи: метод ринку капіталу; метод угод; метод галузевих коефіцієнтів. Метод ринку капіталу базується на ринкових цінах акцій аналогічних компаній. Інвестор діючи за принципом заміщення (або альтернативної інвестиції), може інвестувати або в ці компанії, або в компанію, яка оцінюється. Метод угод базується на аналізі цін придбання контрольних пакетів акцій подібних підприємств. Метод галузевих коефіцієнтів дозволяє розрахувати орієнтовну вартість бізнесу на основі методичного інструментарію галузевої статистики [5, с.113].

Ми ж схилиємо свою увагу на витратний або майновий підхід, який дає змогу найбільш оперативно оцінити вартість агробізнесу за даними Актуарного (оціночного) звіту про фінансовий стан сільськогосподарського підприємства.

Витратний (майновий) підхід до оцінки бізнесу розглядає вартість підприємства з точки зору понесених витрат. Балансова вартість активів і зобов'язань підприємства в наслідок інфляції, зміни кон'юнктури ринку, на основі використання методів обліку не відповідає ринковій вартості. В результаті чого, перед оцінщиком стоїть завдання проведення коригування Балансу (Звіту про фінансовий стан) підприємства. Для цього попередньо здійснюється оцінка обґрунтованої ринкової вартості кожного активу балансу окремо, потім визначається поточна вартість зобов'язань і, нарешті, із обґрунтованої ринкової вартості активів вираховується поточна вартість всіх його зобов'язань [5, с.111].

Тоді, як система актуарного обліку нівелює зазначену проблему. Оскільки актуарна фінансова звітність відображає узагальнену інформацію саме про ринкову вартість підприємства.

Витратний підхід включає такі методи, як: метод скорегованих чистих активів; метод ліквідаційної вартості [5, с.112].

На нашу думку, для оцінки вартості агробізнесу на основі актуарної фінансової звітності варто використовувати витратний підхід, а саме метод скорегованих чистих активів. Перш за все це обумовлено тим, що у складі вартості вітчизняних сільськогосподарських підприємств вагома частка належить матеріальним активам. Останні, у структурі Актуарного (оціночного) балансу представлені біологічними активами, Ostenne викликане специфікою галузі.

Окрім того, алгоритм оцінки вартості бізнесу за даними актуарної фінансової звітності та на основі використання витратного підходу зводиться до обчислення різниці між чистими операційними активами та чистими фінансовими зобов'язаннями Актуарного (оціночного) балансу. В той час, як традиційний алгоритм оцінки вартості бізнесу на основі витратного підходу та публічної фінансової звітності налічує дев'ять етапів.

Актуарна фінансова звітність в умовах сьогодення набуває багатовимірної просторової інтерпретації в 5D-форматі. Вона будується на основі традиційної фінансової звітності, проте узагальненої у 3D-форматі згідно зарубіжного нетривіального підходу. Зміст 5D-формату актуарної звітності пояснюється тим, що перспектива зміни економічного потенціалу бізнесу у прогностичному періоді може бути, як позитивною, так негативною. В силу цього, просторова інтерпретація облікової інформації із системи актуарного обліку з 3D + t1 (4D), де t1 – це перспективний часовий лаг набуває 5D-формату.

Оцінка вартості агробізнесу України крізь призму інформаційного підґрунтя актуарного обліку та актуарної звітності в 5D-форматі сприятиме об'єктивному відображенню перспектив зміни економічного потенціалу вітчизняних сільськогосподарських підприємств. Все це в комплексі забезпечить залучення необхідного обсягу іноземних інвестицій в його подальший розвиток в рамках плідної співпраці та партнерства Україна-ЄС. Адже зарубіжні інвестори одразу будуть бачити сукупну суму чистих операційних активів та чистих фінансових зобов'язань зі структури Актуарного (оціночного) балансу (Актуарного звіту про фінансовий стан). Відповідно використання методу скорегованих чистих активів за даними актуарної звітності

ті суттєво скоротить алгоритм даного методу в рамках витратного підходу, тобто підвищить його оперативність.

Список використаних джерел:

1. Відносини між ЄС та Україною: інформаційна довідка / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/29685/node/29685_uk

2. Підсумки Ради асоціації Україна-ЄС: євроінтеграційний порядок денний на 2019 рік / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-preshall/2603150-pidsumki-radi-asociacii-ukrainaes-evrointegracijnij-poradok-dennij-na-2019-rik.html>

3. Конкурси програми ЄС Еразмус+2019 року тривають / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://erasmusplus.org.ua/novyny/1945-novi-konkursi-erazmus-2019-r.html>

4. Жак Ришар Бухгалтерский учет: теория и практика / Жак Ришар; [пер. с фр. под ред. проф. Я.В. Соколова]. – М. : Финансы и статистика. – 2000. – 160 с.

6. Оценка стоимости предприятия (бизнеса)/А.Г. Грязнова, М.А. Федотова, М.А. Эскиндаров, Т.В. Тазихина, Е.Н. Иванова, О.Н. Щербакова. – М. : ИНТЕРРЕКЛАМА, 2003. – 544 с.

5. Шигаев, А.И. Актуарный учет и использование его данных для управления / А.И. Шигаев; под ред. проф. В.Б. Ивашкевича. – М. : Магистр : ИНФРА-М, 2011. – 224 с.

Матвієнків С.,

*к. політ. н., доцент кафедри
політичних інститутів та
процесів,
ДВНЗ «Прикарпатський
національний університет
імені Василя Стефаника»*

**ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА
НА ШЛЯХУ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНОГО ТРАНЗИТУ**

TRANSFORMATION OF UKRAINIAN SOCIETY ON THE WAY TO EUROPEAN INTEGRATION TRANSIT

Анотація. У статті проаналізовано специфіку трансформаційних процесів у сучасній Україні; виокремлено особливості сучасної політичної свідомості українців; розкрито суть демократичного транзиту суспільства.

Ключові слова: трансформація, демократія, транзит, політична свідомість, євроінтеграція.

Annotation: The article analyzes the specifics of transformational processes in modern Ukraine; features of modern political consciousness of Ukrainians are singled out; the essence of the democratic transit of society is revealed.

Keywords: transformation, democracy, transit, political consciousness, eurointegration.

Характер і специфіка трансформаційних процесів у сучасній Україні обумовлені насамперед їх стихійним перебігом, далеким від декларованого демократичного транзиту. Транзит є лише одним з типів трансформації, який має свій «пункт призначення». Будь-яка соціальна трансформація – це процес суттєвих, глибинних соціальних змін, який, на відміну від транзиту, не має наперед заданої цілі. Трансформаційний підхід набув особливого значення для постсоціалістичних держав, оскільки глибинні соціальні зміни в них почалися раптово, без попереднього розрахунку можливих втрат, без підготовленої економічної та політичної еліти, без історичного досвіду подолання комуністичної суспільної спадщини. Але виняткову роль трансформаційний підхід має для пострадянських держав, які практично не мали досвіду демократичного транзиту і легального підприємництва і в яких покоління змінювали один одне в умовах відсутності приватної власності.

Відомий соціолог Є. Головаха виділив такі етапи трансформації українського суспільства:

- стримування інституціональних змін (1992-1994 рр.);
- становлення подвійної інституціональної системи (1995-1999 рр.);

-інституціональна криза і «Помаранчева революція»(2000-2004 рр.);

- нереалізовані «постреволюційні» очікування: від ейфорії до розчарування (2005-2010 рр.);

- стратегічна невизначеність і нові політичні ризики (2011-2013 рр.);

- від «драми невизначеності» до трагедії визначення вектору трансформації (2014-2016 рр.);

- початок декларованого транзиту (2017р. - ?).

Наслідком вимушеної пострадянської трансформації в перші два десятиліття незалежності України була наявність суцільної «драми невизначеності», кульмінацією якої стала відмова В. Януковича від угод з Євросоюзом і спроба силою припинити акції протесту. З цього моменту суспільство почало змінюватися, і перш за все воно визначилося зі стратегічним напрямком розвитку: а саме від амбівалентності минулого (одночасної підтримки взаємовиключних геополітичних напрямків руху) воно зрушилося до вибору більшістю населення європейського шляху [1, с.26-27].

Геополітичні орієнтації громадян після Революції гідності та збройної агресії Росії на Донбасі змінилися дуже суттєво. Так, в 2013 році абсолютна більшість громадян негативно ставилася до вступу до НАТО (54%), майже половина громадян (49%) позитивно ставилася до приєднання України до союзу Росії і Білорусі і тільки відносна більшість позитивно ставилася до вступу до ЄС (42%). Тоді як нині частка прихильників ЄС зросла до 48% (а в 2014–2015 роках була ще більшою – 50%), відносна більшість позитивно ставиться до вступу до НАТО, а більше половини населення тепер проти приєднання до союзу Росії і Білорусі [4].

Сьогодні ж «драма невизначеності» змінилася «трагедією визначеності» і з'явилися нові соціальні виклики, які важко було уявити раніше: суспільство має бути принципово реформоване в умовах постійної загрози зовнішньої агресії, війни на Сході України і економічної кризи. Але саме суспільна визначеність - це перший (з багатьох необхідних) крок до виходу України з глухого кута пострадянського стану». Наступними кроками мають стати зміни системи влади на всіх рівнях, подолання тотальної коруп-

ції, реформування економіки, соціальної інфраструктури, освіти, науки, культури [2, с.6-13].

Успішною будь-яку трансформацію можна вважати за різними критеріями, серед яких насамперед розглядаються макроекономічні показники та рівень життя населення. Але успіх економічної трансформації, якщо він не підкріплений певними позаекономічними чинниками соціальних змін, залишається тимчасовим і не призводить до ефективної економічної системи, яка може протистояти викликам часу. Саме таким був період покращення економічних показників України на початку XXI століття. Внаслідок вимушеної трансформації, яка випала на долю нашої країни, цей економічний успіх був тимчасовим і кон'юктурно зумовленим, а наступні економічні негаразди – закономірними і постійно відтворюваними.

Одним з таких чинників є стан суспільної свідомості. З точки зору подальшого успішного просування України на шляху демократичного транзиту, суспільна свідомість має трансформуватися у наступних напрямках:

- формування національно-громадянської ідентичності (на відміну від етнічної та регіональної) як домінантної;
- створення атмосфери соціальної довіри, відновлення масової довіри до держави, політичних інститутів та бізнесу;
- відмова політичного класу від пострадянського свавілля та конструювання феномену «елітарної аскези»;
- подолання масової соціальної відчуженості та соціального цинізму;
- зміна системи цінностей.

У контексті багаторічної нереалізованості цих вимог до трансформації масової та елітарної свідомості натомість сформувалось «суспільство стихійної пострадянської трансформації і відкладеного декларованого транзиту», для якого є характерними: подвійна інституціональна система; масова аномічна деморалізація і масова соціальна ексклюзивність; цінності «спотвореного модерну»; неостанові утворення як основа соціальної структури; відсутність інституціональної довіри; негативні ідентичності.

Після «Євромайдану» Україна намагається обрати інший вихід з пастки інституціональної подвійності, що

багато в чому зумовило російську агресивну реакцію. В Україні є перспектива успішної трансформації, і вона на-самперед пов'язана з подоланням інституціональної подвійності на шляху до відтворення основних засад європейської інституціональної системи. Соціально-політичні процеси останнього часу дають підстави для таких інституціональних змін, бо переважна більшість населення віддає перевагу європейському вектору розвитку держави, а до влади прийшли політичні сили і лідери, які орієнтовані на прискорену євроінтеграцію. Але все ще залишаються суттєві перепони на цьому шляху. І це не тільки зовнішній тиск, але й внутрішні проблеми, які мають бути вирішені відповідно до елітаристського, соціально-класового та ресурсного аспектів розвитку соціального потенціалу суспільства в умовах вимушеної трансформації, а саме:

1. Створення принципово нових соціальних ліфтів, які б висували на відповідальні державні посади ефективних менеджерів і нових політиків.

2. Сприяння розвитку середнього класу як соціальної бази ефективної трансформації, що потребує максимального спрощення регулятивних засад діяльності малого та середнього бізнесу.

3. Відновлення масової довіри до держави, політичних інститутів та бізнесу [1, с.29-30].

Формування політичної свідомості залежить не тільки від тієї об'єктивної ситуації, в якій розвивається цей процес. Велике значення мають і фактори суб'єктивного характеру, зокрема: 1) зовнішні, до яких належать інститути політичної системи, національні та соціальні групи, різні неформальні об'єднання, під впливом яких відбувається соціалізація особистості; 2) внутрішні, що характеризують механізми світосприймання, аналізу та прийняття рішень тощо. Останні охоплюють потреби, інтереси, духовні цінності, індивідуальні психологічні якості людини. Ще одним важливим фактором формування політичної свідомості є необхідність врахування бажання самої людини відповідати запитам політичної системи. У даному випадку йдеться, насамперед, про вирішення проблеми мотивації, заохочення людини до участі у політичному житті, тобто про запровадження системи ціннісних, а не приму-

сових мотивів політичної соціалізації. Вони передбачають бажання людини відповідати вимогам політичної системи згідно з внутрішніми переконаннями [5, с.94-123].

Характерною особливістю сучасної політичної свідомості громадян України, є поліцентризм їх політичних орієнтацій. Науковці виокремлюють чотири основних типи політичної свідомості: традиціоналістичну, соціал-демократичну, національно-демократичну і національно-радикальну. Найпоширенішим серед громадян є націонал-демократичний тип політичної свідомості. Її прихильниками є 11,5% населення держави, тоді як націоналістичну ідеологію сповідують 3,1%, а соціал-демократичну – 9,7%. При цьому слід зазначити, що новизна, суперечливий характер розвитку процесів, які відбуваються зараз в Україні, непослідовність і нерішучість у реформуванні суспільства тих, хто стоїть при владі, зумовили появу не тільки позитивних явищ – розкріпачення масової свідомості, розкитування традиційних тоталітарних структур, політичних установ, а й негативних [7, с.153-161].

Загальною позитивною тенденцією масової політичної свідомості є те, що, незважаючи на політико-ідеологічну різноманітність регіонів України і зростання протестного потенціалу населення України, майже в усіх регіонах переважає позитивне ставлення до демократичних цінностей: свободи слова, віросповідань, волевиявлення, повага до людської особистості тощо. Формування демократичної політичної свідомості громадян, набуття ними досвіду та навичок активної політичної поведінки, подолання існуючої фрагментарності історичної пам'яті й становлення на цій основі громадянської політичної культури набуває першочергового значення на шляху політичного розвитку України [3, с.143].

Суть демократизації якраз і полягає в тому, щоб розширити засоби вираження інтересів народу, щоб критично оцінити кожен з каналів цього вираження. Гласність, плюралізм думок та інтересів, суспільні рухи, дискусії, клуби і різні партійні структури, різноорієнтовані ЗМІ, народні представники – все це і виступає засобами вираження голосу народу, засобами перетворення масової свідомості в думку політичних сил, що змагаються при розробці дер-

жавних концепцій розвитку. У цьому процесі демократизації найбільш перспективною тенденцією є визволення громадянського суспільства від патерналістських тенденцій і висновків, намагання самостійно усвідомити свої інтереси.

Саме політичне життя, діяльність держави обумовлюють політичну свідомість учасників політичного процесу, всіх сил, які борються за владу і здійснюють її. Однак на неї впливають й інші чинники, а також глобальні процеси. Відповідно до цього риси політичної свідомості громадян України, її основні тенденції зумовлені широким комплексом процесів, їх суперечністю в економічній сфері, у галузі міжнародних відносин, у проведенні політичної реформи.

Політична свідомість виступає активним чинником політики передусім через те, що вона здатна випереджати практику, а також прогнозувати політичні процеси. Крім того, політична свідомість істотно впливає на політичне життя, значною мірою визначаючи спрямування діяльності різних спільностей, партій і суспільно-політичних рухів та окремих індивідів [6, с.112].

Тому держава має врахувати політичну свідомість як громадянського суспільства в цілому, так і окремих верств, груп населення, прагнути досягнення консенсусу в їх політичних позиціях, сприяти формуванню такої політичної свідомості, яка б відображала найбільш суттєві, життєво важливі для всього населення інтереси. Треба розвивати політичну свідомість нової якості: сприйнятливую до змін, пластичну, активну, глибоко обізнану в політичних законах – демократичну.

Отже, формування політичної свідомості, набуття громадянами політичних знань і навичок політичної поведінки є важливою умовою функціонування політики, насамперед держави, в інтересах суспільства.

Список використаних джерел:

1. Головаха Є. Українське суспільство: шляхи трансформації. Український соціологічний журнал.- 2016. - № 1-2. - С. 26-30.

URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrsocj_2016_1-2_5.

2. Економічні пріоритети модернізації в Україні з ураху-

ванням інтеграційного досвіду країн Центрально- Східної Європи / за ред. О. М. Балакіревої. ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України».- К., 2015. - С. 6-13.

3. Заславська О. О. Особливості масової політичної свідомості громадян України: минуле й сучасність. Політологічний вісник. К.: "ІНТАС", 2007. Вип. 27. -С. 143-154.

4. Моніторинг'2018: основні тенденції змін громадської думки. Фонд Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва.

URL:<https://dif.org.ua/article/monitoring2018-osnovni-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki>.

5. Поліщук В. В. Концепція політичної культури: структурний аспект. Персонал.- 2005.- № 6. -С. 94-123.

6. Щедрова Г.П. Громадянське суспільство, правова держава і політична свідомість громадян. -К.: ІСДО, 1994. – С. 112.

7. Щербак М. Т. Соціально-класові характеристики політичної культури в Україні: досвід застосування соціального тесту. Типи політичної культури. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. Київ, 2006. -№ 3. -С. 153-161.

Meniailo V.,
PhD, Physics and Mathematics,
associate professor, Postdoctoral
student, Zaporizhzhia National
University

**TRANSFORMATION OF PROFESSIONAL
REQUIREMENTS TO ACADEMIC AND RESEARCH
STAFF IN THE CONTEXT
OF EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE**

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ПРОФЕСІЙНИХ ВИМОГ
ДО НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
В УМОВАХ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ**

Анотація. as it follows from legal documents, HEIs concepts of research and innovative development and world ranking methodology, significant changes acquired by HEIs research and innovative activity indicators under the influence of European integration have caused strengthening of professional requirements to academic and research staff and thus have turned this kind of their professional activity into a key component defining their professionalism.

Keywords: academic and research staff, European integration

Анотація: на підставі аналізу вітчизняних і зарубіжних нормативних документів, концепцій розвитку наукової та інноваційної діяльності університетів, методології формування світових рейтингів закладів вищої освіти визначено основні результативні показники дослідницько-інноваційної діяльності вишів, які зазнали суттєвих змін впродовж останнього десятиліття внаслідок євроінтеграційних процесів у системі вищої освіти і спричинили підвищення професійних вимог до науково-педагогічних працівників

Ключові слова: науково-педагогічний працівник, європейська інтеграція

As defined by Article 55 of the Ukraine's Higher Education Act, main positions of HEIs academic and research staff providing academic, methodological, scientific, research and organizational activities comprise those of a professor, associate professor, senior lecturer, lecturer and assistant [1].

However, actual content of any professional activity, specifically, scientific and research activity of academic staff, is defined by HEIs themselves, thus causing certain incoherence of professional requirements to that kind of staff on a national level. An interesting study upon the matter conducted by Yu. Skyba [2] compares qualification and positional requirements, skills and competencies of various categories of academic and research staff as defined by HEIs internal positional profiles to those established by the Order of the Ministry of Education and Science of June 01, 2013 № 665 «On Approval of Qualification Profiles of HEI Academic and Research Staff Professions (Posi-

tions)» [3]. The results of the study have proved that, despite the insignificant difference in positional requirements between the HEIs, all of them refer to the above-mentioned Ministry's order thus inheriting its mostly formal and outdated description of professional profiles that doesn't correspond to modern tendencies in HE development in the context of European integration. Even though the order had been cancelled back in 2014, no other documents (including Issue 73 "Science and Higher Education" of the Guide to Professional Qualification Profiles) have been issued by the Ministry of Education and Science of Ukraine so far.

Up to date, the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 07.08.02 №450 «On Time Allowances for Academic Work Planning and Auditing and Basic Kinds of Methodological, Scientific and Organizational Activity of HEI Academic and Research Staff» [4] is still in action, defining the following kinds of scientific and research activity: conducting research with results to be published in a form of a report, dissertation, monograph, course guide, course manual, dictionary, research paper, patent application, conference or seminar theses; research paper, project or plan review or editing; student research work supervision, with results to be published, submitted for a contest, patented or presented at the conference.

However, since the above-mentioned document was enacted back in 2002 and has never been subject to any changes despite the crucial transformations of legislation in the field of Science and Education following innovative and integrational processes in the society, it fails to comprise the whole spectra of research and innovative activities conducted by a modern HEI.

The analysis of research papers upon the topic and of scientific and innovative activities development concepts designed by native and foreign HEIs has allowed to generalize and classify the kinds and directions of science and research activities performed by a member of academic staff in a modern HEI into the following categories: innovative research, management, expertise and academic supervision (Table 1).

The above stated list based primarily on such European documents as «Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth» [5], «Supporting growth and jobs – an agenda for the modernization of Europe's higher education

Table 1

Basic directions and types of scientific and research activities of HEI academic staff

Scientific and research work direction	Scientific and research activity type
Innovative research	Development and implementation of innovative research projects funded by the state, national or international grants or business structures
	Research results implementation into manufacturing or academic process
	Patenting
	Monographs, course guides, course manuals, course books and research papers publishing
	Writing dissertations and reports on research activities
	Research results dissemination through conferences, primarily international
Management	Research results and innovative products advertisement through websites, networks, platforms, databases; creating personal profiles on specific scientific and research services
	Research planning
	Research and innovative projects implementation
	Scientific events (primarily international) management
	Student scientific contests management
Expertise	Editing and peer-reviewing activities for academic periodicals
	Board of Studies membership
	Scientific Coordination Boards and various expert committees membership
	Research papers and projects expertise
	Peer-reviewing dissertation theses
Supervision	Providing consulting serviced for business structures
	Student research supervision
	Master thesis supervision
	Doctoral and Postdoctoral students supervision

systems» [6], as well as on HEI world ranking methodologies (ARWU, QS, THE, Webometrics, 4ICU, PRSPWU, CWTS, URAP, CWUR, RUR, GWC, U-Multirank, SCImago Institutions) analysis [7] and on legislative acts regulating contemporary requirements and HEI self-assessment criteria for licensing, accreditation, certification and research effectiveness reporting procedures [8 –15] was used as a reference point for academic staff professional profile definition.

Based on the above stated legislative acts analysis, key indicators of research and innovative activities effectiveness have been identified, as listed in Chart 2.

As it follows from Table 2, the key indicators for measuring innovative research activities effectiveness comprise the number of research papers published in certified periodicals in Ukraine and abroad, primarily those indexed by Scopus and Web of Science Core Collection; H-index under those databases; num-

HEI research and innovative activities effectiveness indicators

№	Indicator	Source
1.	Number of research papers published in periodicals included into scient metric databased recommended by the Ministry of Education and Science, specifically Scopus or Web of Science Core Collection	[7–10, 12, 14, 15]
2.	H-index in Scopus, Web of Science and other scient metric databases recognized by the Ministry of Education and Science	[7, 9, 15]
3.	Number of research papers published in international periodicals	[12, 15]
4.	Number of research papers published in periodicals included to the list of certified academic periodicals of Ukraine	[8, 10, 12, 15]
5.	Number of monographs, course books or course guides	[8, 15]
6.	Number of dissertation theses defended	[9, 10, 15]
7.	Number of international research projects (grant) and their financing amount	[8, 13, 15]
8.	Number of national research projects funded by state budget and their financing amount	[7, 8, 11–15]
9.	Number of contract-based research projects, research services contracts with legal entities and individuals funded from special funds budget revenue (external sources), their financing amount	[7, 8, 11–15]
10.	Number of registered intellectual property objects acquired, including those registered abroad	[7–10, 12, 13, 15]
11.	Number of registered intellectual property objects commercialized (number of licenses)	[9, 12, 13, 15]
12.	Number of individuals that participated in international training or study abroad programs at foreign HEIs	[9, 15]
13.	Number of international conferences participants	[8, 15]

ber and funding amounts of research projects implemented by HEIs; number of international grants; number of dissertations defended; number of registered intellectual property objects acquired and/or commercialized; number of international scholarships.

This list of indicators reflects current social, political and economical processes running in Ukraine and aimed at raising HE system quality and efficiency, specifically, the effectiveness of its research and innovative component; the process of strengthening the social role of science, its gradual transformation into a real productive force that fosters knowledge economics development; Ukraine's integration into European educational and research area, as well as economics integration.

Rapid intensification of these processes within the last decade has cause radical changes in understanding the scientific component's role and place within academic staff professional activity dimension from merely formal addition to regular aca-

demic work to a kind of work aimed not only on acquiring new knowledge but primarily on gaining certain implementable results in a form of innovative products of European quality (publication in top impact factor periodicals, international grants, projects implemented) that serve as an important marker of the researcher's professional profile. Thus, the innovative research component has become a key proficiency indicator described by O.Vlasenko as "a core of all other components" of the researcher's professional activities [16, c.74].

The system of HEI innovative research activities indicators demonstrated in Table 2 was used for identification of typical tasks to be performed by academic and research staff: publishing the results of research in certified Ukrainian and foreign periodicals, specifically in those indexed by Scopus and Web of Science; applying for intellectual property rights; taking part in local and international conferences; taking part in innovative and research projects; taking part in national and international calls for research proposals and/or conducting contract-based research or relevant services; taking part in international academic mobility programs; following academic honesty principles; raising professional qualification level.

Thus, as it comes out from the above stated, the reform of Ukrainian HE system and Ukraine's integration into European education and research area has, from the one point, caused strengthening of professional requirements to academic staff, and from the other point, as O.Yaroshenko puts it, has provided academic staff with plenty of opportunities for innovative research competencies development, including joint research projects with foreign HEIs funded both locally and internationally, publishing abroad, academic mobility programs and Ukrainian periodicals indexation in international scient metric databases [17, c. 90–91].

The results of local HEIs educational and research area have proved the rapid growth of the number of publications submitted by Ukrainian researchers to international peer-reviewed journals, as well as the number of academic mobility participants acquiring international grants.

Based on data collected by the Ministry of Education and Science of Ukraine, the number of projects designed in cooperation with Ukrainian researchers and funded under Horizo-

n2020 program has increased for over 25%, and the number of projects coordinated by Ukrainian organization has demonstrated two-times growth. The number of projects implemented by Ukrainian researchers within bilateral agreements with HEIs from 10 partner countries (Poland, Lithuania, Germany, Austria, France, Moldova, China, Belarus, Latvia, USA) has grown for 9% in comparison to 2017, reaching 98 by 2018 [19].

The research conducted leads to a conclusion that Ukraine's European integration vector has been creating new opportunities for Ukrainian scientists in terms of international cooperation, international projects and academic mobility, thus helping them develop their professional competencies, master European standards of research management, contribute significantly to Ukrainian science development, new technologies development, life quality growth and improving the image of our country in Europe and worldwide.

Publication prepared and funded under Erasmus+: Jean Monnet actions-587321-EPP-1-2017-1-UA-EPPJMO-MODULE «European Project Culture».

Sources:

1. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.14 № 1556-VII. [E-source] – Accessible at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.

2. Скиба Ю. А. До питання створення професійних профілів науково-педагогічних працівників закладів освіти. Хімічна та екологічна освіта: стан і перспективи розвитку: збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції / За заг. ред. О. А. Блажка. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2017. С. 78–94.

3. Про затвердження кваліфікаційних характеристик професій (посад) педагогічних та науково-педагогічних працівників навчальних закладів: наказ МОН України від 01.06.2013 № 655. [E-source] – Accessible at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0665729-13>.

4. Про затвердження норм часу для планування і обліку навчальної роботи та переліків основних видів методичної, наукової й організаційної роботи педагогічних і науково-педагогічних працівників вищих навчальних закладів: наказ Міністерства освіти України від 07 серпня 2002

p. № 450. [E-source] – Accessible at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0700-02>.

5. Europe 2020. A strategy for smart, sustainable and inclusive growth: Communication from the European Commission, Brussels, 3.3.2010. COM (2010) 2020 final. 34 p. [E-source] – Accessible at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2010:2020:FIN:E:PDF>.

6. Supporting growth and jobs – an agenda for the modernization of Europe's higher education systems. Communication from the European Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions, Brussels, XXX. COM(2011) 567/2. {SEC(2011) 063}. 16 p. [E-source] – Accessible at: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2011:0567:FIN:EN:PDF>.

7. Кайдалова А. В. Теоретико-методологічні підходи до оцінювання якості вищої освіти в контексті світових рейтингів вищих навчальних закладів / А.В. Кайдалова, О. В. Посилкіна. Pharmaceutical review. – 2015. – № 4. – С. 75–81.

8. Про затвердження ліцензійних вимог провадження освітньої діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 30 грудня 2015 р. № 1187. [E-source] – Accessible at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1187-2015-%D0%BF#n2-12>.

9. Про затвердження Порядку та критеріїв надання закладу вищої освіти статусу національного, підтвердження чи позбавлення цього статусу: постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2017 р. № 920. [E-source] – Accessible at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-2017-%D0%BF>.

10. Про затвердження примірного Положення про порядок проведення конкурсу на заміщення вакантних наукових посад державної наукової установи: постанова Кабінету Міністрів України від 23 травня 2018 р. № 404. Дата оновлення: 23.05.2018 р. [E-source] – Accessible at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/404-2018-%D0%BF>.

11. Деякі питання проведення державної атестації закладів вищої освіти в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності: постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 652. [E-source]

– Accessible at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/652-2018-%D0%BF>.

12. Проект Методики проведення державної атестації закладів вищої освіти в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності. [E-source] – Accessible at: <https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-proekt-metodiki-provedennya-derzhavnoyi-atestaciyi-v-chastini-naukovoyi-ta-naukovo-tehnichnoyi-diyalnosti-zvo>.

13. Порядок розміщення державного замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних кадрів, підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів: постанов Кабінету Міністрів України від 20 травня 2013 р. № 363. [E-source] – Accessible at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/363-2013-%D0%BF>. Дата звернення: 22.12.2018 р.

14. Про затвердження критеріїв конкурсного відбору виконавців державного замовлення на підготовку магістрів у закладах вищої освіти, які знаходяться у сфері управління МОН: Наказ МОН України від 03.05.18 № 445. Дата оновлення: 03.11.2018 р. [E-source] – Accessible at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0625-18>.

15. Про підсумки наукової та науково-технічної діяльності за 2017 рік: наказ МОН України від 13.12.2017 р. № 609. [E-source] – Accessible at: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-pidsumki-naukovoyi-ta-naukovo-tehnichnoyi-diyalnosti-za-2017-rik>.

16. Власенко О. О. Педагогічна діяльність викладача вищої школи: теоретичний аспект / О. О. Власенко. Таврійський вісник освіти. – 2014. – № 3 (47). – С. 73–78.

17. Теоретичні основи і технологія професійного розвитку науково-педагогічних працівників університетів в умовах інтеграції вищої освіти і науки: препринт (аналітичні матеріали); у 2-х частинах / за ред. О. Г. Ярошенко. К.: Інститут вищої освіти НАПН України, 2017. – Ч. 1. – С. 72–92.

18. Концепція та методологія реалізації науково-дослідницької діяльності суб'єктів навчально-виховного процесу університетів: монографія / за ред. О. Г. Ярошенко. К.: Інститут вищої освіти НАПН України, 2016. – С. 6–26.

19. 2018-го українські вчені розширили виконання двосторонніх наукових проектів за рахунок відновлення

співпраці з Польщею. [E-source] – Accessible at: <https://mon.gov.ua/ua/news/2018-go-ukrayinski-vcheni-rozshirili-vikonannya-dvostoronnih-naukovih-proektiv-za-rahunok-vidnovlennya-spivpraci-z-polsheyu>

Міщенко А.,
*аспірантка кафедри
конституційного права і прав
людини Національної академії
внутрішніх справ України*

**ЗАПОЗИЧЕННЯ ДОСВІДУ ДЕРЖАВ-ЧЛЕНІВ ЄС
У ПРОЦЕСІ ПРИВЕДЕННЯ У ВІДПОВІДНІСТЬ
РЕГУЛЮВАННЯ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИХ
ОБМЕЖЕНЬ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ
ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ**

**BORROWING THE EXPERIENCE OF THE MEMEBR
STATES OF THE EU IN THE PROCESS OF BRINGING
THE REGULATION OF THE CONSTITUTIONAL AND
LEGAL RESTRICTIONS OF SOCIO-ECONOMIC RIGHTS
IN UKRAINE INTO CONFORMITY**

Анотація. у статті висвітлюються загальноприйняті європейські стандарти регулювання конституційно-правових обмежень соціально-економічних прав людини. Наводиться порівняльно-правовий аналіз досвіду держав-членів Європейського Союзу в здійсненні конституційних обмежень соціально-економічних прав людини з метою надання пропозицій щодо подальшого впровадження найбільш позитивних аспектів в Україні.

Ключові слова: конституційне обмеження, соціально-економічні права, Європейський Союз.

Annotation: The article covers the common European standards of the regulation constitutional limiting of socio-economic

human rights. Reduce legal analysis of the experience of EU Member States in the implementation of constitutional limiting of socio-economic human rights in order to provide suggestions for the further adaption of the most positive aspects in Ukraine.

Keywords: constitutional limiting, socio-economic human rights, European Union.

Визначною подією в новітній історії України, безумовно, стала ратифікація Угоди про асоціацію між Україною, з одного боку, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії та їхніми державами-членами, з іншого боку (далі Угода). Адже, завдяки Угоді створюється зона вільної торгівлі, де Україна інтегруватиме власну економіку до внутрішнього ринку Європейського Союзу, що сприятиме економічному розвитку та піднесенню України. Очікується підвищення рівня життя населення України та здійснення позитивного впливу на реалізацію прав людини, зокрема соціально-економічних.

Угода не тільки створює нові умови для розвитку економіки нашої країни, а ще й інтегрує досвід держав-членів Європейського Союзу в питаннях регулювання конституційно-правових обмежень, зокрема соціально-економічних прав. Запозичення досвіду має відбуватись незалежно від специфіки характеру культури держав-членів Європейського Союзу, а лише з урахуванням власних фінансових можливостей та етнічно-культурних цінностей. Цей досвід є досить важливим для України і його варто запозичити нашому законодавцю у процесі приведення у відповідність норм національного права до європейських стандартів з урахуванням практики їх застосування. Такі стандарти встановлюють мінімальні межі обмеження та надають достатню свободу національного розсуду в їх застосуванні. З'ясувати зміст цих стандартів можливо, звернувшись до рішень Європейського суду з прав людини.

Не слід забувати, що основними детермінантами обмеження соціально-економічних прав є необхідність захисту конституційно визнаних цінностей для забезпечення рівноваги інтересу. В справах «Handyside v. the United Kingdom

(1976)», та «Silver and Others v. the United Kingdom (1983)» було дано визначення «необхідності» воно не синонімічне прикметнику «необхідний» і не має тієї гнучкості, яку мають такі терміни, як «допустимий, звичайний, корисний, розумний, бажаний»[1].

Такі загальноприйняті цінності, як людська гідність та свобода, закріплюються в Хартії основоположних прав Європейського Союзу (далі Хартія), які є основною підставою для класифікації прав людини та визначають вектор напрямку діяльності усіх інституцій Європейського Союзу. Зокрема, діяльність Європейського соціально-економічного комітету (далі комітет) полягає у здійсненні юридичної оцінки щодо відповідності національного законодавства та практики країн-членів Європейського союзу вимогам, що встановлені в Хартії. Комітет є провідником між інститутами Європейського Союзу та представниками різних соціально-економічних категорій населення Європейського Союзу.

Отже, можна дійти висновку, що соціальні права постають у вигляді стандартів, до яких має прагнути держава у своїй політиці. Їх реалізація здійснюється поступово та залежить від потенційних можливостей національної економіки країни.

Європейські вчені визначають соціально-економічні права як соціальні послуги, які держава надає індивідам на підставі їх конституційного статусу. Це свідчить про те, що держава спрямовує свою діяльність на усунення нерівності та збалансування інтересів у суспільстві. Так, в окремих країнах Європейського Союзу на конституційному рівні закріплюється ряд статей, присвячених соціально-економічним правам, наприклад в Конституції Польщі ст.21 «Польська Республіка охороняє власність і право наслідування. Експропріація припускається лише якщо здійснюється з публічною метою і за справедливе відшкодування»[2]. Тобто, це означає, що у Республіці Польща право власності може бути обмежене виключно з публічною метою та за умови справедливого відшкодування. А в Конституції України зазначається, що обмеження права власності можливе з мотивів суспільної необхідності, на підставі та в порядку, встановлених законом. Причому на-

шим законодавцем визначаються інші умови конституційно-правового обмеження цього права:

1) за умови попереднього і повного відшкодування вартості об'єктів права власності, яке примусово відчужується;

2) лише за виключних умов, якими є або воєнний стан, або надзвичайний стан[3].

Характерною рисою обмеження права власності в Республіці Польщі та в Україні є примусовість. Але на відміну від положень, закріплених Конституцією Республіки Польщі, в Україні можлива конфіскація майна – це експропріація, що здійснюється без відшкодування і може бути застосована виключно за рішенням суду у випадках, обсязі та порядку, встановлених законом [3].

При оцінці того, чи позбавлення права власності відбулося в інтересах суспільства, Європейський суд з прав людини наділяє держави широкими межами розсуду. Так, у справі «Прессос Компанія Нав'єра С.А.» та інші проти Бельгії»[4]. Суд зазначив, що національні органи мають широкі межі розсуду при визначенні того, що є «в інтересах суспільства», оскільки в системі Конвенції саме вони мають здійснити першу оцінку як наявності проблеми публічного значення, яка робить необхідними заходи з позбавлення права власності, так і відповідних заходів з виправлення ситуації[5].

В Конституції Словенії, як і в Україні передбачено право на соціальний захист і розкривається зміст цього права. Зазначена категорія прав людини стосується соціального статусу та страхового становища особистості. Можливо, саме тому в Конституції Боснії та Герцеговини не передбачено право на соціальний захист[6].

Невиконання державою своїх соціальних зобов'язань щодо окремих осіб ставить громадян у нерівні умови, підтримує принцип довіри особи до держави, що закономірно призводить до порушення принципів соціальної, правової держави[7].

В рішенні Конституційного Суду України у справі № 5-р/2018 за конституційним поданням 49 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 12 розділу I Закону України “Про вне-

сення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України” від 28 грудня 2014 року № 76-VIII від 22 травня 2018 року, встановлюється, що держава має право вирішувати соціальні питання на власний розсуд. Тобто, у разі значного погіршення фінансово-економічної ситуації, виникнення умов воєнного або надзвичайного стану, необхідності забезпечення національної безпеки України, модернізації системи соціального захисту тощо держава може здійснити відповідний перерозподіл своїх видатків з метою збереження справедливого балансу між інтересами особи та суспільства. Проте, є обмеження розсуду держави, так держава не може вдаватися до обмежень, що порушують сутність конституційних соціальних прав осіб, яка безпосередньо пов’язана з обов’язком держави за будь-яких обставин забезпечувати достатні умови життя, сумісні з людською гідністю [8].

Варто згадати міжнародний регіональний договір, що закріплює європейські стандарти соціально-економічних прав людини – це Європейська соціальна хартія 1961 року (далі ЄСХ). ЄСХ визначає за працівниками широке коло соціальних прав та підстави їх обмеження. Так, наприклад, в частині першій ЄСХ, а саме в ст.18 зазначається: «Громадяни будь-якої із Договірних Сторін мають право займатися будь-якою прибутковою діяльністю на території будь-якої іншої Договірної Сторони на засадах рівності з громадянами останньої з урахуванням обмежень, які запроваджуються на підставі безперечних економічних або соціальних причин»[9].

Так, наприклад, в Конституції Чеської Республіки в ст.26 визначено, що законом можуть встановлюватись умови та обмеження в здійсненні певних професій та видів діяльності [10]. Як бачимо, в Чеській Республіці на конституційному рівні здійснюється посилення на інші закони, які детально визначають та конкретизують можливі обмеження. В той час, як в Конституції України чітко прописуються обмеження щодо суб’єктів при здійсненні підприємницької діяльності, яка не заборонена законом. А саме такі обмеження стосуються депутатів, посадових та службових осіб органів державної влади та органів місцевого самоврядування[3].

При цьому в Конституції Чеської Республіки, на думку автора, є досить важливе положення ст. 27 стосовно обмеження діяльності профспілкових організацій, їх утворення та діяльності інших об'єднань для захисту економічних і соціальних інтересів, які зумовлені мірами необхідності в демократичному суспільстві для охорони безпеки держави, суспільного порядку або права чи свобод інших. А також, положення ч.4 цієї ж статті, де зазначено, що право на страйк обмежується щодо суддів, прокурорів, службовців збройних сил та збройних формувань безпеки[10].

Обмеження права на зайняття підприємницькою діяльністю можливе через накладення на підприємства певних обмежень нефіскального характеру відповідно до ст. 36 Договору про діяльність Європейського Союзу(далі Договору), а також держави-члени, незважаючи на заборону, можуть встановлювати обмеження на імпорту і експорт, якщо це виправдано міркуваннями:

- захисту суспільної моральності, публічного порядку та державної безпеки;
- захисту здоров'я та життя людей;
- захисту національних багатств, які мають художню, історичну чи археологічну цінність;
- захисту промислової або комерційної власності.

Важливо зазначити, що держави-члени не можуть розширювати перелік винятків для обмежень, що наведений даній статті Договору. Європейський Суд зазначив можливість кількісного обмеження даного права через встановлення квот як заходів, що дорівнюють повному чи частковому, залежно від обставин, обмеженню імпорту, експорту чи транзиту товарів (справа 2\73, *Geddo v. Ente Nazionale Risi* (1973) ECR837). В інтересах національної економіки законами держав-членів можуть встановлюватись заборони на виробництво зброї, виготовлення ордерів тощо або можливість здійснення даної діяльності лише за умови отримання спеціального дозволу чи ліцензії, а також інтересах національної безпеки на основі закону державні органи можуть вимагати фінансову звітність від підприємств[11].

Отже, як бачимо, асоціація України з Європейським Союзом сприяє зміцненню економіки нашої країни, що

безпосередньо впливає на фінансування соціальної сфери життя громадян України. Це в свою чергу значить, що відбудеться зменшення випадків обмеження соціально-економічних прав людини в Україні, зумовлених фінансовими труднощами країни.

Список використаних джерел:

1. Справа «Handyside v. the United Kingdom (1976)», та «Silver and Others v. the United Kingdom (1983)»//[Електронний ресурс]//Режим доступу /<http://zakon.rada.gov.ua>.

2. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://pol-translit.com>

3. Конституція України від 28 червня 1996 р. //Відомості Верховної Ради України № 30 – Ст. 141.

4. Рішення ЄСПЛ у справі Прессос Компанія Навьера та інші проти Бельгії, серія А, № 332.

5. Д.В. Новіков Обмеження права власності в практиці Європейського суду з прав людини та у законодавстві України[Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua>.

6. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://press-reader.com>.

7. Рішення Конституційного Суду України від 9 липня 2007 року № 6/ 2007Електронний ресурс]//Режим доступу /zakon.rada.gov.ua.

8. Рішення Конституційного Суду України від 22.05.2018 року №5-р/2018, справа № 1-4/2018(2792/15) щодо конституційності пункту 12 розділу I Закону України «Про внесення змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України» від 28 грудня 2014 року №76-VIII//[Електронний ресурс]//Режим доступу /zakon.rada.gov.ua.

9. [Електронний ресурс]//Режим доступу /zakon.rada.gov.ua.

10. [Електронний ресурс]//Режим доступу:legalans.com

11. Справа 2\73, Geddo v. Ente Nazionale Risi (1973) EC-R837)///[Електронний ресурс]//Режим доступу/<https://eur-lex.europa.eu>.

Nesterova M.,
*Doctor of Science in Philosophy,
Academic Coordinator
of Jean Monnet Module SCEGES
National Pedagogical Dragomanov
University*

EU INTERCULTURAL DIALOS STUDIES AND SOCIAL COHESION DEVELOPMENT

Annotation: The article considers the European studies of intercultural dialog and its impact on to the social cohesion development. The aim is to research principles of intercultural dialog, practices of social cohesion and perspectives of their implementation in the educational dimension of Ukraine. The article shows causal connections between intercultural dialog and social cohesion as social innovations in education. The article outlines the main practical tasks in the implementation of European practices of effective intercultural communications for social cohesion development in the Ukrainian educational dimension.

Keywords: education, intercultural dialog, social cohesion, social innovations.

Nowadays we are experiencing the crucial challenges of loss of European values, migration crisis and an infringement of human rights and fundamental freedoms it is necessary both to the European Union and Ukraine to revise their priorities in educational policies and to implement initiatives with a great emphasis on social skills and inclusiveness. We see constantly face-to-face struggling cultures from everyday communications up to civilization's choice wars. To prepare future social actors to the new societal challenges seems to be not technical but social problem because of separation of modern society, global network constructions of social links and communications. Obviously, the effective intercultural communications are key factors of civil society's sustainable development. Therefore, the implementation of the European Intercultural Dialog Studies is very important for the civil society needs in Ukraine confirmed

by the fast changing challenges of complex nonstable social reality. Accordingly, we are noticing the growth of requirements for skills and competencies of employees, diversity and result orientation of students requiring fundamental changes in the high education system. This fact has been reflected at the some modern analytical reports: "Skills for a Modern Ukraine" (WB, 2015); "Reforming High Education" (Ukrainian Sociology Service, 2015); "Reform of High Education: opinions of students and rectors" (Fund "Democratic Initiatives", 2015). The necessity of the innovative structural changes in the Ukrainian education system is confirmed by the obvious fact, that economic, social, environmental and technological changes should be conducted by the consolidated societies or/and communities. What are the main reasons and foundations of the consolidation? We believe that they could be only the values, marred by the total uncontrolled progress of consuming, market relations, globalization etc. So, social cohesion processes based on common values should be the key social innovations at the modern society. All these growing processes, "which on the one hand, established in the social space and time as the society of a high standard of living, material well-being and comfort, and on the other hand, there are serious distortions in the development of spirituality, morality, humanity, and humanity. European unification process requiring prompt treatment, the revival of humanistic essence, return them in social space. The last task should execute teacher, formed on a single scale of values" [5]. It means the important demand to the society – common values platform for dialog. In the education and other sphere of social innovations the significant space should be occupied by values as a driver of human behavior, impacting opinions, deeds and performance of an individual. The keynotes of the university activity are teachers and academic stuff's training and teachers' skills upgrade (for those who work at institutes and universities). But this up qualification should be aimed not only to the university teachers. Actual reforms of the higher education system should be based on the social innovations (not only technical innovations) for their sustainability and effectiveness. The one of the social innovations in education is implementation of European values in to the Ukrainian educational dimension. In particular, these values are tolerance and cohesion. Therefore, the ap-

plying of the best knowledge and practices of social cohesion will allow changing the existing approach to the teaching and learning in secondary schools and high institutions, in particular, in pedagogical universities. Perspective direction is deliver tailor-made courses on European practices of social cohesion, intercultural dialog. It will help to provide more widely all these social innovations in the Ukrainian higher education system and, accordingly, it will help to develop the sustainable civil society in Ukraine.

Stages of the problem development. In the most common sense, the intercultural dialogue is the exchange of views and opinions between different cultures. We can add that the main principle of dialog – nonviolence communication, empathy and tolerance. “Unlike multiculturalism, where the focus is on the preservation of separate cultures, intercultural dialogue seeks to establish linkages and common ground between different cultures, communities, and people, promoting understanding and interaction” [4]. Why we are considering the EU Studies of the intercultural dialog? The answer is quite simple. The European Union with its 28 countries and many more cultural groupings and identities within, applies the intercultural dialogue as essential tool for avoiding conflict and the marginalisation of citizens on the basis of their cultural identity. The European Commission has undertaken and supported a variety of initiatives to support intercultural dialogue, including through Creative Europe and its predecessor, the Culture programme. These initiatives build on the success of the 2008 European year for intercultural dialogue, and the 2008- 2013 years of Platform for Intercultural Europe. After that, during 2011-2014 years, a group of experts appointed by national governments met for voluntary policy coordination and produced a report on the role of public arts and cultural institutions in the promotion of cultural diversity and intercultural dialogue.

Answering on the complex social and cultural problems with the unprecedented numbers of refugees and asylum seekers arriving in the EU, national culture ministers agreed to create a new policy coordination group on intercultural dialogue, focussing on the integration of migrants and refugees in societies through the arts and culture (2015). This group’s report (executive summary published in 2017), includes recommendations

focused on empowerment through intercultural dialogue and the arts, intersectoral and partnership working and evaluation of intercultural dialogue objectives and projects [4]. This report confirms the effectiveness of intercultural dialog principles implementation for social cohesion problem solving. Also the above report includes 46 case studies many of which also feature on the European Website for Integration, among over 400 good practices relating to intercultural dialogue, cultural activities and diversity.

Intercultural dialogue is connected with another aspect of EU Cohesion Policy issues – community development on the agenda of the EU's structured dialogue with civil society. Under the Voices of Culture programme, discussions took place with interested stakeholders in 2016, on two relevant themes:

- 1) Promoting intercultural dialogue and bringing communities together through culture in shared public spaces

- 2) The role of culture in promoting the inclusion of refugees and migrants. Despite of the general coordination at the higher administrative level of EU governance, policy collaboration continues among national governments, with a focus on social inclusion. "Building on the work of the 2014 and 2016 groups mentioned above, and as set out in the 2015-18 Work Plan for Culture, a new voluntary working group of experts is meeting from 2017-18 on the theme "Fostering the contribution of culture for social inclusion" [4]. There are some networks in Europe which are dealing with the intercultural problems. One of them is European Federation for Intercultural Learning (EFIL). This organization contributes to the realization of effective intercultural dialog, achieves "peace and justice in a diverse world threatened by inequity and intolerance by promoting intercultural understanding and sensitivity among European and other countries, organisations and citizens, hereby endorsing the ends of AFS Intercultural Programs" [2].

There are many competent partners in Europe in the educational field, with substantial expertise and experience in Intercultural Learning, providing appropriate links with the wider field of Global Education. This movement of intercultural specialists networking is quite new but more than substantial.

The problem of social cohesion and its implementation in the educational dimension is quite actual for Europe. Thus,

the Yerevan Communiqué in 2015 is a good illustration of this trend, such as making European Education systems more inclusive. This is an essential aim for the European Higher Education Area as European population become more and more diversified, also due to immigration and demographic changes. The actuality of the above educational policy trend of Social Innovation in Education and Lifelong Learning is confirmed by the results of the first empirical phase of the EU funded project “Social Innovation: Driving Force of Social Change” (SI-DRIVE). It takes stock of challenges and practice fields of social innovations gathered in the SI-DRIVE policy field report on education and lifelong learning. Policy foresight and recommendations were elaborated in the first Policy and Foresight Workshop on Education and Lifelong Learning which took place in autumn 2015. This policy brief will be updated after the final empirical phase at the end of the project in 2017 [1]. The European Cohesion Policy is one of the answers to the challenges of the very fast changing modern society. Early in the human mankind's history there were some difficult periods when it was necessary to join each other for the surviving. Nowadays humans again need to change its adaptation strategies because of complex changes and differences in their cognitive and evolutionary niche: Internet of Things, Augmented and Virtual Reality, 3D manufacturing and Artificial Intelligence. Socio-economical global crisis challenges for the new innovation approach in education and upper-education of the specialists in the future creative economics. The main task of modern education (in particular, higher education) is to prepare new learners for the current global realities. Thus, it leads to the necessity of proper changes and innovations in the educational system. In separate because of various reasons society, education can act as a powerful resource to achieve the European goal of social cohesion. However, at present, educational dimensions are failing as they demonstrate by the fact that many individuals, communities, are being excluded, both educationally and socially, from benefits that should be available to all. But there is the key support of the initiatives on the above problems solving from European Commission. Many projects on this direction are financed by its various programs (Horizon 2020, Erasmus+). Thus, there is a well-known Includ-ED project, an Integrated Project of

the European Commission's 6th Framework Programme under priority 7, "Citizens and governance in a knowledge-based society". The Includ-ED consortium brings together an interdisciplinary team covering anthropology, economics, history, political science, linguistics, sociology and education. The Includ-ED project seeks to identify education strategies that help overcome inequalities and promote social cohesion, and thus contribute to meeting the EU's Lisbon goals. The research also distinguishes practices that engender social exclusion, particularly of vulnerable and marginalised groups. The project focuses on the impact of education systems up to the compulsory level (including vocational and special education programmes), with a view to highlighting inclusive approaches for education and social policy [3]. This is the process of launching substantial social innovations not only educational. The core direction of this project is social cohesion in education based on the implementation of the principles of intercultural dialog.

Probably because of economic problems, poverty, crisis reduction, the main problem of societal challenges nowadays is the fast growth of aggression in societies around the world. In some places violence destabilize state power and social order. In others, mass dissatisfaction and frustration lead to unprecedented social movements. To develop the local communities is one of the most predictable and effective tools on this matter according to the program of decentralization (the core direction of reforms in Ukraine). To support this direction of reform to be deeply connected with the social and economy development, the educational dimension should be changed that to enhance the social cohesion processes for better communities strengthening. Practices of intercultural dialog will help to reduce this inequality even between of members of one culture. These techniques will help to avoid the social exclusion of vulnerable groups (internally displaced persons, migrants, poorest social clusters representatives etc.). This is the main task for modern education which is key factor of social cohesion development. Both for educators and communities are actual offering specific, effective training and implementation strategies to assist schools and communities in organizing and supporting dialog practices. For instance, the facilitation techniques of Active Citizens program (British Council) are

based on intercultural dialog principles but could be applied in cultural monogenic communities. The matter is strength and power of intercultural communications. Obviously, they could be quite effective in education.

So, it is necessary to find methodological foundations for the implementation of new approach in the educational system. It should be taken into the consideration that practical educational tools also need to be upgrade according to the recent innovations. This process should be based on the relevant aspects of European educational policy (including social cohesion and transversal competences studies). One of the effective way of the implementation of EU Studies in the education - to develop new courses on European Intercultural Dialog and European Cohesion Policy Studies. The above courses will deepen the interest in the European Policies Studies, in particular, the course about European Intercultural Dialog Studies in Ukraine. The above course will enhance the understanding of social innovations in education, management and shows its reflection on the societal problems. It constitutes the basis for future poles of European knowledge in Eastern Partnerships Countries, particularly in Ukraine. It will foster the introduction of a European Union angle into mainly non EU related studies (for instance, studies on specialisation of social-culture management). The course will impact on to the student's social skills development and will deliver the important information of this tailor-made course on specific EU issues relevant for graduates in their professional life. Accordingly, this kind of courses will help them to reach the labour market demands more effectively.

The substantial course of the EU Intercultural Dialog Studies embedded into the Ukrainian education system will help to:

- enhance knowledge of EU practice of social innovations in education based on intercultural competence;
- improve practical tools of implementing this issue into the educational management practice for the students for their better competitiveness in the labour market;
- improve knowledge and develop transversal competences of the students;
- promote the implementation of European Policies Studies of social innovations in Ukraine.

Students will explore their knowledge of main basic princi-

ples of the European Intercultural Policies Studies, first of all, in the educational sphere. They will analyse the EU measures and decisions concerning support and assistance to Ukraine in the reformation of its educational system according to the demands and principles of the European Higher Education Area (EHEA). The aim of this kind of educational program: to deep the knowledge of best European practices solving painful societal problems faced to EU and Ukraine: destruction of system of values, separation and aggression in society, poverty dissemination, vulnerable group explosion, youth unemployment etc. The above knowledge to be implemented and disseminated through future educators will sufficiently enhance not only the Ukrainian higher education system but will improve the dissemination of the EU issues in secondary schools accordingly.

Conclusions and perspectives of further researches. One of the most painful social problem is the social cohesion development problem which is deeply connected with other problems: separation of society, resistance to innovations and reforms, slow integration processes etc. Education and training are key factors in maintaining social cohesion and competitiveness in the European Union and, let's presume, in Ukraine. According to Lisbon strategy the education is one of the key elements of the European social model. But the modern problem of the separation of society due to the waves of migrants (Europe) or displaced persons (Ukraine), requires go to another level of consideration of educational strategies focus on enhancing social cohesion.

The key success factor is getting of EU experience and EU studies researches in the field of social cohesion and intercultural dialog. The next steps for the EU Intercultural Dialog Studies is the Creative Europe funding, which provides scope for activities, within the EU and beyond, that promote intercultural dialogue, openness towards other cultures and the integration of refugees and migrants [4]. But ones of the most important questions are as follows: how to describe the best practices of European studies in these fields and how to accept and implement the above social innovations in educational dimension and society? Finding the proper answers, we are expected to form and deep our knowledge and understanding of the European intercultural dialog studies, inclusive educational

environment, social innovations and social cohesion development.

Literature list:

1. Carrera S., Geyer F. EU Policy on Education: The Impact on the Social Inclusion of Vulnerable Groups. CEPS Special Report/September 2009. – Available for free downloading from the CEPS website (<http://www.ceps.eu>)
2. European Federation for Intercultural Learning. – Available at: <https://efil.afs.org>
3. Include-Ed. Available at: <http://creaub.info/included/>
4. Intercultural Dialog. – Available at: https://ec.europa.eu/culture/policy/strategic-framework/intercultural-dialogue_en
5. International Association of Rectors of Pedagogical Universities in Europe – Available at: <http://www.arpue.org/en/>

Отамась І.,
*к.і.н., завідувач відділу
науково-організаційної
роботи,
ДВНЗ «Університет
менеджменту освіти»
НАПН України*

**ОРГАНІЗАЦІЯ ЕЛЕКТРОННОГО ДОКУМЕНТООБІГУ
В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ УКРАЇНИ:
ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД**

**ORGANIZATION OF ELECTRONIC DOCUMENTARY
COOPERATION IN UKRAINE EDUCATION BODIES:
EUROPEAN EXPERIENCE**

Анотація. Одним з головних пріоритетів Національної стратегії розвитку на 2012-2021 роки в Україні та Угоди про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони, є впровадження сучасних

інформаційно-комунікаційних технологій в освітній процес, що забезпечують доступність та ефективність освіти, підготовку молодого покоління до життя в інформаційному суспільстві. Сьогодні більша частина інформації обробляється неефективним ручним процесом через те, що автоматизована система обробки є дорогою та її складно використовувати. Впровадження електронного документообігу у закладах освіти – це економічно ефективне рішення з управління документами, яке забезпечує негайну віддачу від інвестицій, зберігає час та гроші для закладів та їхнього персоналу.

Ключові слова: електронний документ, заклади освіти, архів, нормативно-правові документи.

Annotation: One of the main priorities of the National Development Strategy 2012-2021 in Ukraine and the Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, on the other hand, is the introduction of modern information and communication technologies in the educational process, which ensure the availability and efficiency of education, preparation of the younger generation for life in the information society.

Today, most of the information is handled by an inefficient manual process because the automated processing system is expensive and difficult to use. The introduction of electronic document management in educational institutions is an economically efficient document management solution that provides immediate return on investment, saves time and money for institutions and their staff.

Keywords: electronic document, educational institutions, archives, legal documents.

Основні напрями щодо підготовки педагогів для «нової освіти Європи» підкреслюються у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на 2012– 2021 рр., де важливим питанням педагогічної освіти вважається модернізація діяльності закладів освіти шляхом забезпечення інноваційного розвитку та приведення у відповідність до європейських та світових стандартів.

Проблема якості освітніх послуг та роль інноваційних технологій в освітньому процесі завжди є однією з ключових у системі закладів освіти. Значна увага висвітленню цих питань приділялась у публікаціях В. Кременя, В. Андрущенко, І. Зязюна та в інших дослідженнях вітчизняних та зарубіжних вчених. У вітчизняних працях науковців проблемі документації в інформаційному суспільстві присвячено роботи О. Гараніна, Ю. Ковтанюка, І. Отамась та інші.

Необхідність реформування системи освіти в Україні, її удосконалення і підвищення рівня якості є важливою проблемою, яка значною мірою обумовлюється процесами глобальної інформатизації, розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Як зазначає Президент Національної академії педагогічних наук України В. Кремень, «... глобалізація – це ще й загострена конкуренція між державами і націями... Гідне місце в цьому світі посідає тільки та держава, яка найефективніше працюватиме в сучасних умовах суспільного життя, опанує новітні технології» [5].

Країни, які досліджувалися, досить різні – за розмірами, місцем розташування, кількістю населення, але їх об'єднує одне – бажання розвиватися надзвичайно потужними темпами, використовуючи при цьому переваги електронного документообігу. Вони не лише ефективно вирішують проблеми за допомогою електронного документообігу, але й пропонують своїм громадянам більш якісні послуги, які можна отримати будь-де і будь-коли.

Так, однією з провідних держав у цьому питанні є Литовська Республіка. Політика цієї держави у галузі електронного урядування і надання електронних послуг скоригована відповідно до визначених ЄС стратегічних цілей і спрямована на пошук відповідей на питання управління електронними документами та їх запровадження у практику суспільної життєдіяльності. Пріоритетними напрямками міждисциплінарної комунікації і зростання співробітництва в архівній галузі в Європі визначено збереження автентичності, довготривале зберігання та доступність електронних документів і архівів. Для забезпечення таких цілей у Литві в 2006 р. було створено «Правила управління цифровими документами», а у 2007 р. розроблено техніч-

ну документацію для проекту «Створення інфраструктури збереження цифрових документів у державних архівах». У 2008 р. тодішнім Департаментом архівів уряду Литовської Республіки завершено проект «Створення прототипу (пілотного проекту) інформаційної системи збереження цифрових документів» і створено засоби для перевірки основних процедур прийняття та довготривалого зберігання цифрових документів. У той же час було ухвалено «Опис вимог для специфікації електронного документу, завіреного електронним підписом». У 2009 р. Департаментом архівів у рамках програми ЄС «Інформаційне суспільство для всіх» було отримано фінансування на реалізацію проекту «Створення інфраструктури електронного архіву» [9].

Упродовж останніх років було проведено чимало досліджень, але досі немає оптимальної системи забезпечення електронного документообігу у закладах освіти.

Зазвичай заклади освіти (далі – Установи), є урядовими установами, які залежать від державного фінансування. Адже установи повинні враховувати свої фінансові можливості при виборі засобів впровадження електронного документообігу та технологій, які могли б працювати над існуючими технічними рішеннями з використанням ліцензій. Крім того, ця система повинна бути досить простою, адже її реалізація залежить не тільки від фахівців, які розроблятимуть систему та її підтримку, але й від виконавців – робочих кадрів. Як і будь-яка система електронного документообігу, якою б вона не була досконалою, система залежить від людського фактору. Персонал не завжди позитивно сприймає нововведення. Причини цього різні – від небажання опановувати нові технології до невпевненості у прозорості такої діяльності. На сучасному ринку існує безліч комерційних електронних систем, але лише деякі з них є зручними для користувачів. Отже, перша можлива причина невикористання електронного документообігу – небажання працівників інституту забезпечити прозорість своєї діяльності. Важливо також враховувати можливості сучасних інформаційних технологій, як зазначає Ю. Ковтанюк у своїй статті: «Електронне документування стало можливим завдяки досягненням інформаційних технологій. Доцільно автоматизувати документи, використовуючи

документи останніх досягнень інформаційних технологій, що відкриває можливість успішного вирішення завдань документознавства, більшість з яких притаманні електронній документації» [7].

Як показало дослідження, для суттєвих змін необхідні правові документи щодо організації електронного документообігу. Тільки тоді, коли буде створена єдина нормативно-правова база для організації електронного документообігу в Україні та регулювання роботи з електронними документами та їх підготовка до передачі на зберігання в державні архіви разом із спільними зусиллями працівників, архівістів та ІТ-спеціалістів буде забезпечено ефективне зберігання електронних документів.

Україна, прагнучи інтегруватися до європейської та світової економічної спільноти, повинна мати сучасний високий рівень національної системи освіти, що поєднує світові тенденції та національний досвід. Це дозволить прискорити економічне зростання. Впровадження інформаційних технологій в освіту дозволяє підвищити якість підготовки та перепідготовки фахівців, ефективність усіх форм навчального процесу, а також покращити та оновити організаційну структуру системи вищої освіти, довести її до рівня міжнародних стандартів та інтегрувати його у світову систему [6]. Очевидно, що інформаційні технології є важливим інструментом поліпшення якості освіти, оскільки дають необмежений доступ до інформації, диверсифікацію технологій тощо. Адже саме система освіти є прискорювачем процесу інформатизації суспільства, інструментом формування інформаційної культури людини, підготовки фахівців нового покоління.

Так, у Комюніке Конференції європейських міністрів, відповідальних за вищу освіту, що проходила в Бельгії 28-29 квітня 2009 року, було відзначено, що пріоритетом вищої освіти в наступному десятилітті є постійне зосередження на якості. Лише за цих умов випускники вищих навчальних закладів будуть достатньо підготовлені до професійної діяльності у швидко мінливому і розвинутому суспільстві [10].

Електронний документообіг – справа серйозна й невідворотна. Міжнародний науково-практичний семінар «Ор-

ганізація електронного документообігу в закладах освіти та органах державної влади», що відбувся 15 травня 2018 року, був організований Державним вищим навчальним закладом «Університет менеджменту освіти» НАПН України. Серед країн ЄС саме Литовська Республіка є однією з провідних держав з організації електронного документообігу, тому співорганізаторами заходу виступили Литовський державний новий архів, центральний державний електронний архів України та Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства. У своїй доповіді проректор з науково-методичної роботи та міжнародних зв'язків університету Олена Отич наголосила: «Нам потрібно нині навчитися разом, науковою спільнотою, долати проблеми, які, приміром, виникли у процесі впровадження електронного документообігу. Завтра, так само разом, ми зможемо розв'язати інші завдання – і це є важливим у спільному європейському освітньому просторі»[8].

В Україні потрібно сьогодні навчитися подолати проблеми, які виникають у процесі упровадження електронного документообігу, обмінюватися досвідом між фахівцями з країн ЄС та українськими науковцями. Від фахівців із Литовського державного нового архіву запропоновано українським вченим у процесі створення системи електронного документообігу звернути увагу на головні завдання, а саме:

- зробити аналіз процесів документообігу і оцінити, які з них будуть перенесені в систему електронного документообігу;

- чітко виділити які функції виконуватиме система: підготовка проектів документів, узгодження проектів в системі, підписання, реєстрація, (реєстрація вхідних паперових документів і їх сканування), функція передачі документів для виконання завдань та інші потрібні функції;

- провести аналіз правових актів, що регламентують електронний документообіг та електронні документи;

- оцінити наслідки зміни правового регламентування на створену систему електронного документообігу та необхідні витрати на її перебудову за новими вимогами.

Українськими вченими під час обговорення було вислов-

лено ініціативу щодо створення НАПН України спільно з МОН України робочої групи для підготовки «Концепції диджиталізації документообігу закладів освіти», що дозволить всебічно опрацювати проблему, долучивши заклади освіти з високим рівнем готовності до впровадження пілотного проекту [8].

Список використаних джерел:

1. Mkrtchyan I.V. New technologies as a means of improving the quality of education [electronic resource] / I.V. Mkrtchyan // Department of Education of the Mykolayiv City Council. – 2012. – Mode of access: <http://osvita-mk.org.ua/>
2. Osipchuk O. V. Introduction of innovative pedagogical technologies in the educational process [electronic resource] / O.V. Osipchuk // Infom. – 2010 – Access mode: http://infourok.ru/vprovadzhennya_innovatsyinykh_pedagogicheskikh_tekhnologiy
3. Tcherzhovsky D. O. Methodology of labor and professional education / D.O. Tcherzhovsky. – K.: DINIT. – 2000. – 242 p.
4. Ivannikov A. V. Perspective Information Technologies in the Concept of Informatization of Higher Education / A.V. Ivannikov, Yu. L. Izvanov, A.O. Krivosheev // Computer Technologies in Higher Education. – Moscow: Izv. Mosk. Un-ta, 1994. – Issue 1 – P. 23.
5. The Concept of the National Program of Informatization // Voice of Ukraine. – April 7 – P. 10.
6. Quality management systems. Requirements: DSTU ISO 9001: 2009 – [Effective from 2009-09-01]. – K.: Derzhstandart of Ukraine, 2009. – 26 p.
7. Ковтанюк Ю. С. Теоретичні засади електронного документознавства як спеціального наукового напрямку в документознавстві / Ю. Ковтанюк // Студії з архівної справи та документознавства. – 2011. – Т. 19, кн. 1. – С. 78–79.
8. Otamas I. G. Electronic document circulation: assistance to friends // Education and society. 2018. № 2. – 5 p.
9. Отамась І. Г. Організація електронного документообігу в закладах освіти: європейський досвід // Інноваційні комп'ютерні технології у вищій школі: матеріали 10 наук.-практ. конф. (м. Львів, 21–23 листоп. 2018 р.); Відп. за вип. Л. Д. Озірковський. Львів: Видав. Львівської політехніки, 2018. С. 110–116.

10. Отамась І. Г. Інноваційні технології у сучасному освітньому просторі // Імплементация європейських стандартів в українські освітні дослідження: зб. матеріалів II Міжнар. наук. конф. Укр. асоціації дослідників освіти (15 трав. 2018 р.). Київ, 2018. 170 с. С. 108–109.

Pichugina M.,

PhD in economy, Associate professor at the Department of Management

Artemenko L.,

PhD in economy, Associate professor at the Department of Management,

*National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"
(Kyiv, Ukraine)*

NONFORMAL EDUCATION IN UKRAINE: JEAN MONNET MODULES CONTRIBUTION

НЕФОРМАЛЬНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: ВНЕСОК ЖАН МОННЕ МОДУЛІВ

Annotation. The market of education services in the country is constantly growing, increasing in amount, but not in quality. It does not contribute to improving competitiveness, especially in the global market. The implementation of the Jean Monnet Module provides the opportunity to go beyond the usual framework of the educational process implementing the creative methods of teaching.

Keywords: nonformal education, Jean Monnet Module, competitiveness of educational services

Анотація: Ринок освітніх послуг в країні постійно зростає, збільшуючись не за якістю. Це не сприяє підвищенню конкурентоспроможності, особливо на світовому ринку. Реалізація модуля Жана Моне дає можливість вийти за звичайні рамки навчального процесу для впровадження креативних методів навчання.

Ключові слова: неформальна освіта, Жан Монне Модуль, конкурентоспроможність освітніх послуг

In the information society the importance of knowledge and skills is constantly increasing. Education is one of the most important factors in determining the progress and development. The demand for highly skilled personnel is growing rapidly, as well as the demand for various educational programs and services. The rapid pace, changing trends and the new technologies cause the need for timely development and up-to-date information. In this regard, the nonformal education gets unprecedented urgency.

The category “nonformal education” (or informal education) is from English-language, so there are differences in its definition, translation, correlation with other terms and concepts. In addition, in the Ukrainian legal framework the category is not regulated. The national experience of organizing non-formal education is not systematic [4]. Therefore, the task of systematizing the existing Ukrainian practice of non-formal learning; comparative analysis of the theoretical framework in Ukraine and other countries, etc. are definitely relevant. However, in this article, the authors sought to emphasize not on theoretical discussions, but on the Jean Monnet Modules contribution in the non-formal education in Ukraine, since the authors themselves are participants in the joint project of Igor Sikorsky KPI, Erasmus+ Jean Monnet Fund and EACEA, supported by the EU «European business models: transformation, harmonization and implementation in Ukraine» № 587138-EPP-1-2017-1-UA-EPPJMO-MODULE.

Currently, both national and global markets require highly skilled specialists in different areas. The demand for educational services is growing rapidly, provoking an increase in the number of entities providing such services and increasing co-

mpetition in relevant markets. The transition from the seller's market to the consumer market is accompanied by the need to improve the quality of service provision. Ukraine, according to the World Economic Forum (WEF) competitiveness rating, is among the first 20 countries to promote higher and secondary education - it is 8th out of 142. At the same time, the quality of education remains low. In the international ranking of national higher education systems, "Universitas 21: Ranking of National Higher Education Systems 2017" Ukraine ranks 36th out of 50 [5].

Only 6 Ukrainian universities are in the ranking of the best universities in the world according to QS World University Rankings for 2016/2017 years, and recognized the best university of higher education in Ukraine, having grown to 401 in 2017, having lost 19 positions in comparison with the previous year. Reforms in the education system do not contribute to improving the situation: in 2017, 8% of applicants did not have an EXEC in Ukrainian language and literature, 16% in mathematics, 18% in English, and 13% in the history of Ukraine. In general, the results of the knowledge assessment in recent years tend to decrease.

Educational institutions of Ukraine, in order to receive sufficient funding from the state, are trying to increase the number of students and save the set of teachers, which leads to the release of specialists with outdated and irrelevant knowledge and skills.

Instead, non-formal education and training systems are, to a large extent, private enterprises and do not rely on the state financing.

Estimate the volume of the Ukrainian educational market is very difficult, as there is no relevant statistics. For example, among the large number of business schools that offer their services in the national market - only 6 are accredited and recognized international institutions. Iryna Tikhomirova, president of the International Management Institute in Ukraine (IMI), draws attention to the fact that such number of accredited schools is extremely low for Ukraine. For comparison, in Poland there are 11 such schools, and in Lithuania, where the population is less than 3 million people, are 5.

Learning abroad is one of the most desirable ways to get an

education. According to the results of the research of the sociological group “Rating”, 72,000 Ukrainian students came to study in Poland in 2017. The number of Ukrainians who come to Poland in order to receive education in the last 10 years has grown 11 times. According to the trends, their number may increase to 100,000 by 2020.

The ability to receive high-quality education and training within own country can have a significant impact on the number of traffickers and contribute to the stabilization of financial turnover in the national educational market. Thus, the problem of obtaining quality education in Ukraine is extremely relevant today.

The strategic objectives of modern education, formal, non-formal and informal (in accordance with the Memorandum of the European Union [3]) determine the emergence of such trends: state support and civic initiative in the development of educational forms. At the European level, the definition of non-formal education was developed by Council of Europe experts in conjunction with the European Commission. As part of the “European Knowledge Center for Youth” project, nonformal education is understood as “any educational activity organized outside of formal education, completing formal education, ensuring those skills and abilities that are necessary for a socially and economically active citizen of the country. This educational activity is structured, it has educational objectives, time frames, infrastructure support and is carried out consciously. These knowledge is usually not certified, although it is possible “ [2].

Within the Erasmus+ Programme, the Jean Monnet Activities aim at:

- promoting excellence in teaching and research in the field of European Union studies worldwide;
- fostering the dialogue between the academic world and policy-makers;
- enhancing governance of EU policies.

A Jean Monnet Module is a short teaching programme (or course) in the field of European Union studies at a higher education institution. The aim of the modules is to promote research and teaching experience among young researchers, scholars and practitioners in EU issues, foster the publication and disse-

mination of academic research, create interest in the EU, foster the introduction of an EU angle mainly into non EU related studies and deliver tailor-made courses on specific EU issues relevant for graduates in their professional life [6]. At the same time, the implementation of the Jean Monnet Module provides the opportunity to go beyond the usual framework of the educational process (including representatives of formal educational institutions) using the creative methods of teaching.

According to the National Erasmus + Office in Ukraine, for the 2014-2018 years 41 Jean Monnet modules have been implemented in Ukraine. Topics: from best EU practices for sustainable economy forming in Ukraine to Medical education in the European Union: challenges for Ukraine.

For example, during only one year (2018) of module implementation, the project team of KPI teachers conducted 2 cycles of 6 trainings for more than 200 students from Ukrainian universities (the Igor Sikorsky KPI, the Kharkiv Regional Institute of Public Administration, the National Transport University, the Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, the State University of Infrastructure and Technologies, the National Aviation University, the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine) and even involved Polish students (Wrocław University of Science and Technology, Czestochowa technological university) [7]. The format of the training and truly multidisciplinary teams of participants contributed to the development of skills of orientation in a changing information space and team skills. Also this format allowed to invite as experts: Manager of the National Erasmus + Office in Ukraine; Communications Manager of the National Bureau of the EU program “Creative Europe” in Ukraine; CEO & Founder of the FoodBot Start-up; junior marketing compliance officer in Zeo Alliance; professor from Istanbul Sehir University (Turkey); a winner of the Sikorsky Challenge 2016 startup contest, team leader of the project “Intelligent wireless charger WiCharge”; a co-author of the project-winner of the city contests Gromadsky Budget (Budget of participation) 2018 “Youth Robotics Laboratory RTF lab”; participants Erasmus + program; Executive Vice-President in JCI Youth and others. And this is only in the direction of training.

In accordance with European educational standards, the un-

iversity must provide training of the specialist who is competent not only in professional but also in communication. The format of the training and truly multidisciplinary teams of participants contribute to the development of skills of orientation in a changing information space and team skills [1]. Thus, through the implementation of the Jean Monnet Module, a platform for non-formal education was created at Igor Sikorsky KPI, which is a classical university with traditions, a wide audience of technical and economic scientists and students.

References:

1. Artemenko L., Pichugina M. New teacher activities: project developer, project manager, trainer // Competitiveness of higher education of Ukraine in the conditions of information society [Electronic resource]: the collection of abstracts of the First International Research and Practice Conference (Chernihiv, November 9, 2018) / Chernihiv National University of Technology – Text and graphic data. – Chernihiv, 2018. – 173-176 p.
2. Богдзевич А. Иванова О. Назина А. Тренер – группа – семинар: другой путь образования молодежи. – Берлин: Robert Bosch Stiftung, 2009. – 139 с.
3. Меморандум Європейської Комісії 2000. Рекомендація 1437 (2000) Про неформальну освіту. Електронний ресурс: <http://www.europeans.org.ua/memoran.html>
4. Павлик Н. П. Зарубіжний досвід організації неформальної освіти // Психолого-педагогічні науки. – 2016. – № 1. – С.264-273.
5. Rating of national higher education systems. Humanitarian Encyclopedia [Electronic resource] // Center for Humanitarian Technologies, 2006–2018 (remaining editorial: 25.08.2018). Access Mode: <https://gtmarket.ru/ratings/u21-ranking-of-national-higher-education-systems/info>
6. <http://erasmusplus.org.ua/erasmus/zhan-mone.html>
7. <http://jeanmonnet.kpi.ua/en/project-description/>

Acknowledgments

The paper is in framework of Jean Monnet Module «European business models: transformation, harmonization and implementation in Ukraine» № 587138-EPP-1-2017-1-UA-EPPJMO-MODULE (the joint project of National Technical University of

Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Erasmus+ Jean Monnet Fund and Education, Audiovisual and Culture Executive Agency, supported by the EC). The article reflects the authors’ opinion and may not reflect the official position of the National Technical University of Ukraine “Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute”, Erasmus+ Jean Monnet Fund and Education, Audiovisual and Culture Executive Agency and the EC.

Прихненко М.,

*к. політ. н., старший
викладач кафедри
міжнародних відносин і
зовнішньої політики
Донецький національний
університет ім. В. Стуса*

Бабій Д.,

*студентка кафедри
міжнародних відносин і
зовнішньої політики,
Донецький національний
університет ім. В. Стуса*

**КРИЗА «ПОЛІТИЧНОГО КОМПОНЕНТУ»
ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ
СОЮЗІ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ**

**“POLITICAL COMPONENT” CRISIS
OF INTEGRATION PROCESS IN EUROPEAN UNION
ON THE CURRENT DEVELOPMENT STAGE**

Анотація: У статті досліджується проблематика сучасного стану «політичного компонента» інтеграційних процесів в Європейському Союзі. Автори акцентують увагу на формуванні трьох взаємопов’язаних між собою тенденцій: «кризи європейської ідентичності», «маргіналізації участі окремих держав членів», «стагнації розвитку об’єднання».

Ключові слова: інтеграційні процеси в Європі, «політичний компонент», ЄС, криза ідентичності.

Annotation: The present article is deal with the problem of contemporary state of the “political component” in the EU integration process. The authors focus on the formation of three interrelated trends: “crisis of European identity”, “the marginalization of the individual member states participation”, “development process stagnation in the framework of the community”.

Key words: integration process in Europe, “political component”, EU, the identity crisis.

Сучасний стан розвитку євроінтеграційних процесів можна охарактеризувати як такий, що знаходиться в стані кризи, яка, на думку дослідників та експертів, була викликана низкою політичних, соціальних, економічних та культурних факторів. На даний момент, ця група факторів проявляється в міграційній кризі, кризах ідентичності окремих учасників об'єднання, проблемах політичного співробітництва тощо. Найбільш «критичним», на нашу думку, сьогодні виступає підсилення фактору націоналізму та послаблення інтеграційних процесів в середині організації, що має безпосередній вплив як на внутрішню ситуацію в ЄС, так і на місце об'єднання в сучасній системі відносин.

Помітна наявність стагнації розвитку ЄС (в контексті цілісної моделі), що обумовлена відсутністю чіткого ідейного підґрунтя та бачення подальшого шляху діяльності організації. Ця проблема, в тому числі, є наслідком дефіциту лідерства в Європі, який виражається у відсутності особи, групи осіб, держави або групи держав, які б змогли переглянути «застарілі імперативи мислення» ЄС.

Дану проблематику в наукових колах було актуалізовано у 2012–2013 рр., коли почали з'являтися перші дослідження об'єктом яких виступили кризи ідейного забезпечення інтеграційних процесів в ЄС, а також необхідність переосмислення тих складових діяльності Союзу, які не пов'язані з економічним розвитком [5].

У зв'язку із цим, важливою вбачається необхідність

осмислення сучасного стану розвитку ЄС та його співставлення із базовими ціннісними орієнтирами, які було закладено в основу «проекту об'єднаної Європи». Варто зазначити те, що економічна складова розвитку Союзу є важливою. Проте, в рамках чинного дослідження, авторами розглядається політичний та похідні від нього компоненти інтеграційних процесів об'єднання.

В основі політичного компоненту європейської ідеї інтеграції знаходиться концепція пан'європеїзму, яка наголошує на створенні загальноєвропейської структури з ліберально-демократичними цінностями.

Виникнення ідеї пан'європеїзму пов'язане з Ріхардом Куденхове-Калергі, який після Першої світової війни обґрунтував цю теорію у своїй праці «Пан-Європа», де закликав до об'єднання європейського континенту задля запобігання майбутнім загрозам: новій світовій війні, економічній гегемонії США, російській експансії. Дана концепція передбачала створення європейської континентальної унії (конфедерації) від Португалії до Польщі в якості регіонального військово-політичного та економічного альянсу, який структурно був би оформлений у вигляді конфедерації всіх європейських держав (окрім Великобританії та Росії) з спільними інститутами в галузі торгівлі, фінансів і зовнішньої безпеки [4].

Одним з основних недоліків даної пропозиції – це не приділення достатньо уваги питанням національності та наднаціональності в процесі розбудови європейських інститутів і питанню «делегування суверенітету».

В цілому ж можна говорити про те, що «базово» «Ідея об'єднаної Європи» це модель формування цілісної політичної системи, яка б включала європейські держави та базувалася на ліберально-демократичних цінностях. Важливе місце в зазначеній моделі займав прагматичний підхід «realpolitic» в процесі ведення політики.

Акценти в цьому питанні після другої світової війни зробили батьки-засновники Європи. Їм вдалося реалізувати зазначену вище ідею і спроектувати інститути інтеграційного об'єднання, з одного боку, максимально враховуючи усі реалії та проблеми розвитку, а з іншого, зберігаючи первісні орієнтири та підходи [10].

На сучасному етапі внутрішні кризи являються чи не найбільшим фактором ризику існування ЄС і демонструють не лише очевидність прорахунків, які були допущені в європейському будівництві за останні десятиліття, а й ряд тенденцій, які можуть поставити під сумнів подальший розвиток «Європейського проекту».

Кардинальна зміна системи міжнародних відносин, яка відбулася після закінчення холодної війни призвела до необхідності переосмислення вже існуючого курсу розвитку. Варто зазначити, що відсутність або неясність бачення розвитку будь-якої структури і, відповідно, неясність цілей, завдань діяльності призводить, в контексті політичного розвитку, до декількох важливих наслідків: по-перше, це стагнація загального розвитку; по-друге, поява тригерних зон в діяльності структури; по-третє, це дестабілізація підсистеми, системи або регіону в якому функціонує структура [2].

Спробою недопущення такого розвитку подій стало впровадження проекту конституції ЄС, який видався невдалим в першу чергу через відсутність спільної візії та розуміння кінцевої мети всіма учасниками ЄС. З цього моменту в рамках ЄС можна прослідковувати три взаємопов'язані між собою тенденції: «криза європейської ідентичності», «маргіналізація участі окремих держав членів», «стагнація розвитку об'єднання».

Закінчення холодної війни та формування якісно нових умов взаємодії між державами продемонструвало необхідність де-юре зафіксувати перехід на новий політичний рівень інтеграції держав-членів ЄС. Першим кроком на шляху до формування наднаціонального елементу політичного співробітництва в Європі повинен був стати Проект Конституції Європейського Союзу (ухвалений у 2004 році) із запровадження наступного: посади президента Європейської Ради та міністра закордонних справ ЄС, включення до самого договору Хартії основних прав, які стають обов'язковими до виконання; вдосконалення інституційної структури; подальше обмеження застосування права вето для ухвалювання рішень; залучення до ухвалювання рішень в ЄС національних парламентів тощо. Тим не менш, процес ратифікації даного документу став першим

індикатором не готовності деяких держав, зокрема Франції, одного з лідерів об'єднання, делегувати суверенні повноваження щодо прийняття рішень на наднаціональний рівень [6].

Альтернативою даному проекту стала Лісабонська Угода, яка ідейно зберегла положення конституційного проекту, але при цьому принципово не обмежувала «самостійність» держав в процесі прийняття політичних рішень [10; 12; 13].

Головною причиною політичної кризи в рамках Європейського Союзу слугує різне бачення його майбутнього. Інституційна криза спричинена тим, як держави-члени співвідносяться один з одним; економічна криза – через нездатність забезпечити процвітання і можливість для подальшого економічного зростання; криза довіри – створена величезною «прірвою» між лідерами Європи та її громадянами. Все більша кількість громадян Європейського Союзу віддають перевагу демократичному прийняття стратегічно важливих рішень на національному рівні [9].

Історично на розвиток Союзу суттєво вплинуло декілька ключових держав, що виступили у ролі «двигунів інтеграції». Позиції Франції та Німеччини були вагомими в контексті створення єдиної валюти; Франція, Німеччина, Велика Британія є «опорами» безпекової складової діяльності Союзу; і, напевно найголовніше, що ці держави виступають у якості «носіїв європейських цінностей та ідентичності».

Німеччина відігравала ключову політичну, економічну та дипломатичну роль в процесі європейської інтеграції, а також саме завдяки ЄС вона знайшла національну єдність, отримала самостійність та політичну вагу. Користуючись статусом повноправного лідера, Німеччина стала все більш рішуче заявляти про свої політичні та економічні інтереси і все частіше брати на себе ініціативу та відповідальність при вирішенні найважливіших загальноєвропейських проблем. Німеччина зацікавлена в динамічному розвитку ЄС у зв'язку із двома ключовими факторами: необхідність економічного розвитку та політичне лідерство в регіоні.

Франція виступає у якості держави, яка історично займає місце Європейського лідера, оскільки Європа традиційно входить в зону її зовнішньополітичних інтересів.

Однак після возз'єднання Німеччини почали відбуватися суттєві зміни в співвідношенні сил у німецько-французькому тандемі. При виробленні і прийнятті конкретних заходів щодо врегулювання боргової і фінансової кризи в єврозоні підхід Німеччини підтримували більш жваво, аніж пропозиції Франції. Серйозні протиріччя в «тандемі» позначилися в процесі прийняття в ЄС німецьких пропозицій про ESM (European Stability Mechanism) і «бюджетний пакт».

Не дивлячись на те, що політичні діячі Франції та Німеччини свого часу відіграли одну з ключових ролей в процесі проектування, побудови та розбудови Європейського Економічного Співтовариства, переговорний процес щодо конституційної угоди став одним із перших принципових подій, які демонструють розрізненість цілей та інтересів обох держав.

Особливу позицію займає Британія, яка традиційно підсилює або послаблює рівень співробітництва з ЄС відповідно до поглядів «євроскептиків» або «єврооптимістів», які знаходяться при владі. «Незручна» позиція Лондону зробила проблематичним процес узгодження бюджету ЄС на 2014-2020 рр. [7], а референдум 2016 р. взагалі продемонстрував бажання громадян держави залишити Союз [14]. Криза Британської ідентичності в контексті даної проблематики є свідченням того, наскільки об'єднання готове до політичної інтеграції. Авжеж, не є коректним отождолення думки громадян однієї держави із думкою всього Союзу, проте волевиявлення британців може стати підставою до процесу розмивання фундаменту ЄС, а саме ліберально-демократичних цінностей, що ставить під загрозу саму ідею об'єднаної Європи.

Позиція Британії стала певним «радикальним проявом» підсилення євроскептицизму в межах ЄС, який проявлявся в: критикуванні спроб до розширення повноважень брюссельської бюрократії; процесу розподілу фінансової допомоги (причому, у державах-донорах критикується надмірність такого фінансування, тоді як у проблемних державах незадоволення викликає його недостатність); наголошенні на катастрофічних наслідках міграційної та етноінтеграційної політики мультикультуралізму; позбавлення на-

ціональних держав суверенних прав і повноважень в ім'я загальноєвропейської єдності тощо [1]. Євроскептики виступають проти створення єдиної «супер-держави», насамперед через те, що основні договори ЄС мають на меті створення Сполучених Штатів Європи, які унеможливають існування європейських держав, а також проти ЄС в тій формі, яка нав'язується сучасними теоретиками союзу.

Євроскептицизм за рахунок поширення кризових процесів, утвердився політико-ідеологічним «мейнстрімом» в досить великій і неоднорідній групі держав-членів ЄС – як охоплених кризою (Греція, Іспанія, Португалія, Кіпр, Угорщина, Італія), так і тих, хто прагне відділитися (Великобританія, Швеція, Данія, Фінляндія, Нідерланди). В умовах фінансово-економічної кризи в ЄС відбувається перетворення опозиції по лінії «євроскептицизм–єврофедералізм» на користь домінуючого політико-ідеологічного протистояння, при тому що загальна радикалізація політичних сил євроскептичного і єврофедералістського напрямків посилює конфронтаційний характер політичного процесу і створює можливість для виникнення структурних розколів в ЄС [3].

В цілому, можна відзначити існування кризи «політичного компоненту» інтеграційних процесів в Європейському Союзі на сучасному етапі, яка виражається в стагнації розвитку об'єднання через підсилення кризових тенденцій, таких як: криза європейської ідентичності держав учасниць, зменшення рівня відповідальності за внутрішньополітичні процеси ЄС; підсилення євроскептичних поглядів щодо розвитку об'єднання. Вирішенням такої проблеми вбачається поява нового лідера або групи лідерів серед політичних діячів Європи, які, так само як і батьки-засновники Європи, зможуть адаптувати «канонічну» «ідею об'єднаної Європи» до нових умов системи міжнародних відносин та надати новий поштовх в процес розвитку європейської спільноти.

Список використаної літератури та джерел

1. Артёмова А. Політико-ідеологічні засади британського євроскептицизму. Дніпро. Вісник Львівського університету. 2013. Випуск 33. с. 39-46.

2. Бабій Д., Дефіцит лідерства в Європі / Бабій Д. Збірник матеріалів наукової конференції молодих вчених з міжнародною участю «Феномен Європи: проблеми державотворення». – Львів: ЛНУ ім. Франка, 2018. ст. 32-34

3. Вітман К. Тенденції геополітичної дезінтеграції в Європейському просторі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=2ahUKewjPhKSAGYXfAhVrkosKHSe8DVMQFjABegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Fwww.irbisnbuv.gov.ua%2Fcgibin%2Firis_nbuv%2Fcgiiiris_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DUJRN%26P21DBN%3DUJRN%26IMAGE_FILE_DOWNLOAD%3D1%26Image_file_name%3DPDF%2Fappol_2015_54_5.pdf&usg=AOvVaw2hd-2Z7m0KIjzXuZF4KvQu

4. Catriona S. Rotraud von K. The Idea of Europe: Enlightenment Perspectives. Cambridge. Open Book Publishers. 2017. p. 180.

5. Coggan, P. The Last Vote: The Threats to Western Democracy. London: Penguin Books, 2013.

6. French say firm 'No' to EU treaty. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/45922-43.stm>

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2007:306:FULL&from=EN>

7. Multiannual financial framework 2014-2020 and EU budget 2014-2020. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/d2cf202e-f36a-45b2-84e7-1ac6ad996e90/language-en>

8. Official Journal of the European Union, C 310, 16 December 2004. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://publications.europa.eu/resource/cellar/7ae3fd7e-8820-413e-8350-b85f9daaab0c.0005.02/DOC_1

9. Schmitter P.C. The Future of Democracy in Europe: Trends, Analyses and Reforms / P.C. Schmitter. – Strasbourg: Council of Europe, 2004. – 125 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nonformality.org/wp-content/uploads/2006/07/2-Greenpaper.pdf>

10. The European Constitution in the making/ Kimmo Kiljunen. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://aei.pitt.edu/32581/1/20._EU_Constitution.pdf

11. The European Union explained: The founding fathers of the EU. Luxembourg. Publications Office of the European Union. 2013. p. 28.

12. Treaty establishing a constitution for Europe. [Електронний ресурс]. –Режим доступу: https://europa.eu/european-union/sites/europa.eu/files/docs/body/treaty_establishing_a_constitution_for_europe_en.pdf

13. Treaty of Lisbon. 13 December 2007. [Електронний ресурс]. –Режим доступу:

14. UK votes to leave the EU. [Електронний ресурс]. –Режим доступу: https://www.bbc.com/news/politics/eu_referendum/results

Пухонська О.,
*кандидат філологічних
наук, старший викладач
кафедри української мови і
літератури,
Національний університет
«Острозька академія»*

СУЧАСНА РЕЦЕПЦІЯ ПОСТТОТАЛІТАРНОЇ ПАМ'ЯТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

CONTEMPORARY RECEPTION OF POST-TOTALITARIAN MEMORY: UKRAINIAN DEMENTION

Анотація: Переосмислення минулого як живого людського досвіду, який мав вирішальний вплив на поведінку сучасників актуальне багатьом культурним суспільствам сучасної Європи. Особливого інтересу такий процес набуває у контексті посттоталітарних студій пам'яті. Українська культура активно ангажується у нього впродовж першого десятиліття XXI століття і, найбільшою мірою після

Револуції гідності. Про це йдеться у запропонованому дослідженні.

Ключові слова: тоталітаризм, пам'ять, травма, культура, література.

Annotation: Rethinking of the past as an alive human's experience, which had a decisive influence on the behavior of contemporaries, is actual for many cultural societies of modern Europe. This process is especially important in the context of post-totalitarian studies. In Ukrainian culture such rethinking became very actually just only at the first decade of XXI century and after the Revolution of Dignity. Suggested study is about current dimension of post-totalitarian consciousness of Ukrainian society.

Keywords: totalitarianism, memory, trauma, culture, literature.

Пережиті українським суспільством травми, особливо в сьогочасних умовах великих викликів та небезпек, час від часу потребують свого неупередженого дослідження не лише як факти минулого, котрі варто підтверджувати чи спростовувати, а, передовсім як живий досвід історії, який досі визначає поведінку нації та впливає на усталення її ідентичності. Українська посттоталітарна пам'ять заснована здебільшого на травматичному досвіді, котрий, на відміну від тоталітарного досвіду європейських культур, досі залишається мало вивченим, незручним, а то й невідгідним. Такий стан речі не міг не позначитися на сучасних культурних і суспільно-політичних процесах. Без переосмислення цього досвіду неможлива розбудова якісно нового суспільства на засадах гуманізму і демократичних свобод, які принципово суперечать тоталітарним колонізаційним практикам.

Щонайглибше занурюючись у процеси витіснення травматичної пам'яті, українська культура тяжіє до формування нових канонів і принципів, які б не асоціювалися з жодною залежністю. Проблема історичної травми постзалежних суспільств та повернення в інтелектуальний обіг пам'яті про неї з кожним роком завойовує все міцніші по-

зиції як у культурних репрезентаціях (найбільшою мірою – література, кіно, театр), так і в наукових дослідженнях. Психоеаналітичні, соціологічні, історичні, культурні аспекти *memory studies* найактивніше розкриваються на початку нового тисячоліття. Саме тоді українське суспільство переживає як природну кризу цінностей, що трапляється на зламі віків, так і чергові геополітичні напруження, які особливо гостро увиразнюють брак реальних знань і неупереджених оцінок власного тоталітарного минулого, котре остаточно зірвало перспективу розвитку національної історії. Найбільше це помітно у ментальному розколі українського суспільства, частина якого упродовж багатьох років тяжіє до утвердження гуманістичних демократичних цінностей, частина – живе ефемерною перспективою повернення нездійсненого «соціалістичного раю», ностальгію до якого перманентно підживлюють проросійські медіа. Таке непорозуміння щодо інтерпретації культурної пам'яті минулого, зрештою, зіграло вирішальну роль у розв'язанні воєнного конфлікту на Донбасі у 2014-му році.

Вже наприкінці 1990-х українські інтелектуали вдаються до нових методів інтерпретації минулого, які би максимально наблизили його до розуміння сучасників і показали спільний корінь національної пам'яті, навколо якого варто будувати національну ідентичність. Тоталітарне минуле і його травматичний досвід виявилась якраз тими чинниками, котрі зближували різні покоління, соціальні групи та культурні осередки. На відміну від історії, котрою можна маніпулювати, зокрема у досягненні політичних цілей, пам'ять працює із живим досвідом свідків ще зовсім недавніх подій радянського часу. У праці «Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми» (2013) [1], Тамара Гундорова акцентує увагу на пробудженні постколоніальної свідомості у контексті самих пострадянських студій.

Інтерес до власного радянського досвіду в українському суспільстві виникає, по-перше, через остаточне культурне пробудження від ейфорії незалежності і зіткнення із реальністю, в якій явно бракувало правдивого знання про минуле, яким травматичним воно б не було. Історія, звернена в бік героїчного дискурсу, що ним часто маніпулювали «новонавернені» політики у своїх патетичних

закликах і промовах, не виправдовувала себе. Вона була радше гіперболізованою, оскільки до уваги бралися історичні перемоги, вуалюючи крізь них стратегічні поразки. У випадку недавнього минулого історія перманентно продукувала і підживлювала серед пострадянського українського суспільства комплекс жертви без широкого опертя на конкретні факти, свідчення, досвід. Саме історія найчастіше ставала об'єктом політичних маніпуляцій. Унаслідок затяжної пострадянської кризи економіки, політики і культури суспільство прагнуло розв'язання «гордієвого вузла» минулого, на зразок того, як це відбулося у сусідніх посткомуністичних країнах (у Польщі, Східній Німеччині, Латвії, Литві, Естонії).

По-друге, маємо справу із радикальною переоцінкою радянського досвіду, заснованою на культурних і наукових тенденціях перепрочитання тоталітаризму на Заході. Минуле, особливо в культурних текстах українських митців розглядалося безпрецедентно у стосунку до його наявності в сучасності. Як стверджує Ю. Табашевська, «“нове” почали розрізняти не тільки у контексті того наскільки воно є власне “новим”, але також з огляду на те, як воно дефініює “старе”» [2, с. 530].

Художня література у світлі досліджуваної проблематики чи не найбільше постає виразником трансформації суспільної свідомості. У країнах Заходу така література була актуальною відразу по закінченні Другої світової війни, виявляючи і переосмислюючи глобальні травми людства після тоталітаризму такі як Голокост, власне війна, вимушена еміграція тощо. В українську культуру ця тенденція приходить доволі пізно – лише на початку ХХІ століття, коли повернення травматичної пам'яті минулого виявилось незамінною необхідністю перед черговими загрозами культурної, політичної та економічної колонізації Росією. Окрім оприявлення історичних фактів, літературний текст бере на себе важливий обов'язок терапії над травмованою свідомістю нації, що зазнала на собі репресивного впливу тоталітаризму і врешті дійшла до розуміння непосильності ноші такого досвіду й відсутності перспективи майбутнього в умовах залежності від перманентного страху.

Цікаво, що в умовах глобалізації світу, коли швидкість,

багатоманітність і змінність інформаційних потоків спонукає до відмежування від ґрунтовних рефлексій над минулим та спричинює суттєву кризу культурної пам'яті, інтерес до цього минулого, спроба відшукати в ньому причини людської поведінки сьогодні стає доволі інтенсивним. Саме в умовах високорозвиненої сучасності А. Гідденс вбачає найбільш сприятливі умови для виявлення і дослідження впливу віддалених у часі подій на поведінку постзалежних суспільств в часі актуальному [3, с. 8].

Остаточне і якісно інше переосмислення наслідків тоталітарного терору в українській культурі відбувається паралельно із суспільно-політичними зрушеннями, що проявлялися у протестних акціях *Україна без Кучми* (2000-2001) та *Помаранчева революція* 2004 року. Як слушно зауважує Ярослав Поліщук, на цьому етапі трансформується саме суспільство, «відбуваються драматичні зміни у світогляді та ментальності сучасних українців, у їхніх морально-етичних настановах» [4, с. 165]. Ситуацію ускладнювало перманентне і цілеспрямоване засилля російського культурного продукту (художньої літератури, телевізійного контенту, фільмів), який витісняв не лише будь-який інший (європейський, американський), а також – власне український продукт.

Так, події останніх двох десятиліть, а найбільшою мірою *Революція гідності* (2013-2014) та війна на Донбасі, стали не лише викликами нового часу, а й заявили різкий протест національної свідомості українців проти реваншу імперських амбіцій Росії щодо України (про це пишуть А. Вілсон, А. Киридон, М. Рябчук). Саме в таких умовах спостерігаємо зростання уваги до витіснених на маргінеси травм радянського досвіду та їх наслідків у культурній свідомості сучасних українців. Тут ідеться і про переоцінку такого досвіду загалом, і про відкриття та повернення пам'яті Голодомору, і про наслідки довоєнних та повоєнних репресій української інтелігенції, і про діяльність ОУН/УПА як повноправного суб'єкта на фронтах Другої світової війни у контексті розвінчування радянських міфів, поширених як в середовищі українського суспільства, так і поза межами України, і про український вимір ГУЛАГу, досі маловідомий сучасникам. Це важливо, оскільки

ки творення культурного продукту національної пам'яті відкриває перспективу повноправного вписання його у контекст європейської посттоталітарної пам'яті, без якого вона не може бути цілісною, будучи перед постійною загрозою реконструкції «залізної завіси».

На початок ХХІ століття, як і сьогодні, саме в літературі спостерігається позитивна тенденція до переосмислення радянського досвіду і його впливів на ситуацію актуальну. Публікується ряд художніх творів, котрі відображають цілком сміливу, ґрунтовну і трагічну візію тоталітарного минулого минулого. У цьому випадку вже йдеться не про літературний екскурс в історію, а саме про спробу ґрунтовного самоаналізу, світоглядну ревізію національної пам'яті. Тут варто звернути увагу передусім на такі твори, як *«Депешмод»* (2004) Сергія Жадана, *«Рівне/Ровно»* (2004) Олександра Ірванця, *«Тема для медитації»* (2006) Леоніда Кононовича, *«Музей покинутих секретів»* (2009) Оксани Забужко, *«Століття Якова»* (2010) Володимира Лиса, *«Ворошиловград»* (2010) Сергія Жадана, *«Записки українського самашедшого»* (2010) Ліни Костенко. Автори цих творів намагаються показати своє, знане, досвідчене бачення травматичного минулого у поколіннєвому розрізі.

Дещо інша, значно гостріша ситуація тоталітарного минулого назріває в період Євромайдану і особливо після нього. В цей час практично в усіх сферах суспільного життя спостерігаємо безапеляційне і критичне переосмислення радянського минулого і спроби уявити в ньому найбільш травматичні, а разом з тим з різних причин замовчувані події і факти. Помітно зростає увага також до «націоналістичних» міфів, пов'язаних із етнічними та ментальними особливостями радянської історії України. Значний внесок у їх розвінчування роблять державні та приватні науково-дослідні інституції, такі як Український інститут національної пам'яті, чи Український інститут вивчення Голокосту «Ткума», в тому числі і через активне втілення закону *«Про декомунізацію...»*. Автори ж художніх творів активно ангажуються в процес розвінчування міфічних образів «бандерівців-зарізяк», «фашистських колаборантів» тощо (тексти А. Кокотюхи, В. Шкляра, Ю. Винничука та ін.). Разом з тим, анексія Росією Криму та спровокована

нею ж війна на Донбасі у 2014-му привносять у інтелектуальний дискурс проблему радикальної переоцінки історії Другої світової війни, яка упродовж двох десятиліть незалежності подавалася у світлі домінуючої радянської історіографії, маючи статус так званої Великої Вітчизняної. Така позиція а priori нав'язувала до сприйняття Радянського Союзу як втраченої вітчизни, за якою варто ностальгувати вже хоча б через те, що вона стала переможницею нацистської Німеччини. До уваги не бралися ані національні, ні індивідуальні пам'яті цієї війни, які виказали б значно трагічніший її вимір.

Революція гідності, що, здавалось би, створила два темпоральні виміри української дійсності, поділивши її на «до» і «після», стала безповоротним чинником на шляху до деконструкції колоніальної свідомості нації. Український Майдан із топонімічної одиниці міста трансформувався у сакральний символ, ставши своєрідною «аурою нації», яка унаочнила вже цілком реальні перспективи розвитку постколоніального суспільства, котре зробило значний поступ в утвердженні власної ідентичності, зокрема й через виявлення національної травми минулого. Ця історична подія спричинила появу феноменального культурного дискурсу, що, з одного боку, продовжував уже сформовану за останні роки тенденцію до реконструкції посттоталітарної пам'яті, з іншого ж, увиразнила актуальні проблеми української дійсності, які виходять далеко поза межі геополітичних конфліктів. Знакову і фактично провідну роль у революційній культурі Євромайдану мало стихійне мистецтво. Левова частка у цьому належить поезії. Причому йдеться не про академічні професійні її зразки (це з'явиться значно пізніше), а про поезію функціональну, особливість якої не так у версифікаційній і художній майстерності, як у здатності засвідчувати, «фотографувати» процес революції, ставати його рупором, тим, що опікується проблемами пам'яті перед загрозою її втрати. Утім саме прозовим текстам вдалося сформувати повноцінний майданний дискурс вже після Революції гідності, залучивши до нього інтерпретацію пережитих українським суспільством травм радянського минулого..

Варто зауважити, що щонайменше три масштабні сус-

пільні протести загальнонаціонального характеру (Революція на граніті, Помаранчева революція та Революція гідності) упродовж 25-літнього періоду мали важливу спільну мету – звільнитися з-під тоталітарного впливу СРСР, а згодом і Росії. З точки зору багатьох дослідників, кожна наступна революція є продовженням революції попередньої. Українські суспільні зрушення також цілком логічно вписуються у контекст європейських революцій та протестних акцій (у Польщі, Литві, Угорщині, Росії), що виникали як у зв'язку із розпадом Радянського Союзу, так і через будь-які інші посягання на демократичні свободи. А тому визначення хронологічних меж та етапів як і конкретна дефініція цих подій є завданнями не простими.

Артемій Магун, революцією називає «події руйнації “соціалістичного ладу” та советської держави, що почались у 1985 році і тривають до сих пір» [5, с. 27]. Ендрю Вілсон свого часу зауважив, що українська Революція 2004, услід за революціями у Югославії (2000) та Грузії (2003), продовжила традицію протестів проти квазі-демократичного й авторитарного режиму влади [6, с. 198], який теж, зрештою, сягає радянської традиції. Алла Киридон пише про «пролонгованість революції» власне української, що мала кілька етапів: «перший етап – 1991 рік (у цьому випадку дослідниці йдеться радше про наслідки студентських протестів у 1990-му, референдум та проголошення Незалежності – О. П.), II етап – 2004 та III етап – 2013-2014 роки» [7, с. 20]. Щодо культурної рефлексії з приводу цієї проблеми, то у текстах 1990-х, як і 2000-х, майже не знаходимо повноцінних творів, заангажованих у тему сучасних українських революцій. Натомість Революція гідності акумулювала в собі практично весь культурний потенціал усіх років незалежності, ставши точкою біфуркації у процесі культурного пропрацювання саме посттоталітарного минулого.

Дослідження українських суспільних протестів свідчать про неоднозначне їх трактування, особливо у стосунку до дефініції явища *революції*. Ендрю Вілсон, наприклад, українську ситуацію початку 1990-х називає «незалежністю, але не революцією» [6, с. 36]; «ніби-то-переможною ніби-то-революцією» [8, с. 4] означає її також Микола Рябчук, акцентуючи на важливому явищі – відсутності усвідом-

лення злочину та публічного каяття з боку представників тоталітарного комуністичного режиму, що призвело до «забуття скоєного» і, водночас до «індульгенції на нові злочини» [8, с. 4]. М. Рябчук звертає увагу на відсутність градації суспільної свідомості, що мала би стати результатом революції. Адже, авторитетні думки теоретиків трактують революцію і як зміну політичного режиму, і як зміну світоглядних основ суспільства. Так, Брюс Акерман під цим явищем розуміє «увінчані успіхом зусилля, оперті на колективній і свідомій мобілізації, метою яких є зміна існуючих принципів і практик, що стосуються основної сфери життя» [9, с. 49]. Двотижнева студентська акція голодування на Майдані у жовтні 1990-го із вимогами не так повалення, як радше лібералізації комуністичного режиму була революцією радше метафорично. Нова історіографія розглядає це явище насамперед як реалізацію історичного права на самостійність Української держави, яка саме тоді стала найбільш можливою.

На прикладі консолідації українського народу навколо проблеми втрати державності, під час Євромайдану ревізії були піддані цінності нового часу та світової, зокрема європейської, спільноти. У цьому випадку говоримо насамперед про право нації на самостійність, реальну свободу думок, поглядів, висловлювань, моральні, політичні і суспільні орієнтири. Революція гідності стала черговою спробою пострадянського суспільства уникнути насадженого йому зовнішнього (російського) контролю, власного ураженням тоталітаризмом соціумам. Жіль Дельоз, покликаючись на теорію Фуко, у такому випадку зауважує, що саме «суспільство контролю», що прийшло на зміну дисциплінарному вже після Другої світової війни, відкриває перспективи чергової масовізації, тобто «збирання підвладної субстанції в єдине тіло», яким легко керувати [10, с. 62]. Супроти чергового накидання колоніального статусу, що був неодмінною перспективою у разі приєднання до Митного союзу, і збурилася українська громадськість наприкінці 2013 року. Особливістю Євромайдану стало те, що у нього не було авторитетів, в той же час була мета – відстояти ті демократичні цінності, якими, здавалось, живе європейська культурна спільнота уже не одне

століття, розвиваючи і примножуючи їх, в той час, як колоніальні амбіції Росії надалі пропагують квазі-цінності радянського минулого.

Отже, пропонована студія відкриває нові аспекти рецепції тоталітарного минулого, вкрай важливі для розуміння сучасних реалій не лише в Україні, а й у всій Європі, яка упродовж кількох повоєнних десятиліть активно розвивала дискурс травматичної пам'яті тоталітаризму. Важливо, що, хай і на третьому десятку незалежності, однак Україна зрозуміла, що тоталітаризм радянський був лише одним із варіантів цього явища, яке паралізувало всю Європу після Першої світової війни. Українська культура через повернення власної національної пам'яті чи не вперше набуває суб'єктності на геокультурній мапі Європи, із якої свого часу була штучно вирваною.

Список використаних джерел:

1. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї / Тамара Гундорова. – Київ: Грані-Т, 2013. – 548 с.

2. Tabaszewska J. Gdy nie sposób wyzwolić literatury z «obowiązków». Początek lat dziewięćdziesiątych XX w. a rodząca się świadomość postzależności / Julia Tabaszewska // (P)o zabiorach, (p)o wojnie, (p)o PRL. Polski dyskurs postzależnościowy dawniej i dziś; [pod redakcją Hanny Gosk i Ewy Kraskowskiej]. – Kraków, 2013. – S. 525-543.

3. Giddens A. Nowoczesność i tożsamość. „Ja” i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności / A. Giddens; [przełóż. Alina Szulżycka]. – Warszawa, 2002. – 324 s.

4. Поліщук Я. О. Із дискурсів і дискусій / Ярослав Поліщук. – Харків: Акта, 2008. – 288 с.

5. Марун А. Подія революції / Артемій Марун // Літературно-мистецький часопис «І». – Львів, 2004. № 40. – С. 26-46.

6. Wilson A. Ukraine's Orange Revolution. New Haven and London / Andrew Wilson. – Yale University Press. – 232 p.

7. Киридон А. Євромайдан / Революція Гідності: причини, характер, основні етапи / Алла киридон // Історична пам'ять. – Вип. 33. – Полтава, 2015. – С. 17-32.

8. Рябчук М. Українська правда / Микола Рябчук // Критика. – № 1-2 (87-88). – 2005. – С. 4-6

9. Акерман Б. Ревізія ідеї революції / Б. Акерман // Літературно-мистецький часопис «І». – Львів, 2004. – № 34. – С. 48-55.

10. Дельоз Ж. Суспільства контролю. Post Scriptum / Жіль Дельоз // Літературно-мистецький часопис «І». – Львів, 2004. – № 34. – С. 62-66.

Сбруєва А.,
*доктор педагогічних наук,
професор, завідувач кафедри
педагогіки Сумського
державного педагогічного
університету
імені А.С.Макаренка*

ЄВРОПОЗНАВЧИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПАРАТИВІСТИКИ: ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ ЖАН МОНЕ МОДУЛЬ

EUROSTUDY POTENTIAL OF COMPARATIVE EDUCATION: EXPERIENCE OF JEAN MONET MODULE PROJECT IMPLEMENTATION

Анотація: У статті схарактеризовано європознавчий потенціал навчального курсу докторської програми з освітніх наук – «Порівняльна педагогіка вищої школи: національний, європейський та глобальний контексти», що складає змістову основу реалізації проекту Жан Моне Модуль, спрямованого на європеїзацію докторської підготовки науковців на засадах інтердисциплінарного та інклюзивного підходів.

Ключові слова: європеїзація, європознавчий потенціал, докторська підготовка, педагогічна компаративістика, інтердисциплінарний підхід.

Annotation: The article describes the Eurostudy potential of the course in the field of theory of education – “Comparative

Higher Education: National, European and Global Contexts”, which constitutes the the basis of the content of Jean Monnet Module project, aimed at Europeanizing the doctoral training of researchers in the field of the theory of education on the basis of interdisciplinary and inclusive approaches.

Key words: europeanization, Eurostudy potential, doctor training, Comparative Higher Education, interdisciplinary approach.

Звернення до проблеми розвитку європознавчого потенціалу докторських студій зумовлено, перш за все, євроінтеграційними тенденціями розвитку нашої держави, зокрема перебудовою системи вищої освіти України відповідно до болонських принципів та стандартів; інтернаціоналізацією вітчизняної системи вищої освіти в цілому та кожного університету зокрема. Наведені міркування дають підставу для висновку про необхідність набуття кожним українським педагогом-науковцем широкої сукупності інтегральних, спеціальних та загальних компетентностей, які дозволяють кваліфіковано аналізувати освітні феномени та процеси, що відбуваються як в Україні, так і в інших країнах світу. Тобто, все більшої актуальності набуває формування порівняльно-педагогічної компетентності, яку ми трактуємо як динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначають здатність фахівця кваліфіковано аналізувати, зіставляти, порівнювати, узагальнювати, систематизувати, формулювати закономірності розвитку явищ та процесів у сфері освіти, котрі мають локальний, національний, пан-регіональний або глобальний характер.

З огляду на поставлені перед вітчизняною педагогічною освітою завдання, зміст підготовки майбутніх науковців, зокрема здобувачів PhD-ступеня з освітніх наук збагачується навчальними курсами компаративної спрямованості, що містять потужний європознавчий компонент, який дозволяє аспірантам набути досвіду застосування прийнятих у європейському просторі вищої освіти методологічних підходів та методів, ознайомитися з вимогами до

пошуку та застосування джерел, структурування й логіки викладу матеріалу дослідження, дотримання принципів наукової доброчесності. Змістове наповнення навчальних курсів компаративної спрямованості передбачає формування системи знань, що стосується найбільш актуальних проблем теорії і практики освіти в країні, європейському регіоні та у світі в цілому. Досвід та навчально-методичне забезпечення викладання таких курсів, що є результатом тривалих інтелектуальних й організаційних зусиль наукової школи педагогічної компаративістики кафедри педагогіки Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка, здобули у 2018 р. визнання фахівців програми Еразмус+, які підтримали ініціативи українських науковців щодо розвитку європознавчої спрямованості підготовки аспірантів спеціальності «Освітні науки». Результатом такої підтримки стало відкриття проекту програми Жан Моне Модуль *«Європеїзація докторських програм у галузі освіти на засадах інтердисциплінарного та інклюзивного підходів»* [1].

Метою статті є характеристика європознавчого потенціалу порівняльно-педагогічної освіти молодих науковців, що здійснюється у межах докторської програми з освітніх наук.

Зауважимо перш за все, що порівняльно-педагогічна освіта майбутніх педагогів має в університеті наскрізний характер, тобто починається вже у контексті бакалаврської підготовки з усіх педагогічних спеціальностей у межах викладання курсу «Порівняльна педагогіка», продовжується на етапі магістерської та PhD-підготовки за спеціальністю «Освітні науки», на що спрямовано викладання навчальних курсів «Актуальні питання порівняльної педагогіки», «Порівняльна педагогіка вищої школи: національний, європейський та глобальний контексти» (ППВШ), «Порівняльна професійна педагогіка». Кожен з названих курсів має свою специфіку в аспекті методологічних підходів та методів викладання, змісту, очікуваних та отриманих результатів, що відповідає рівню вищої освіти та кваліфікаційному рівню, який здобуває студент/аспірант.

Високий європознавчий потенціал порівняльно-педагогічних студій докторського рівня визначається, передую-

сім, системним характером звернення до проблематики відповідної тематичної спрямованості, що включає цілу низку складових, до характеристики яких ми звернемося далі. Вартими розгляду у контексті даної наукової розвідки вважаємо, перш за все, такі складові докторського курсу ППВШ:

1. *Суспільно-політичні, соціально-економічні, культурно-демографічні чинники розвитку вищої освіти в Україні, Європі та світі в цілому.* Передусім зазначимо, що контекстуальний підхід є невід'ємною складовою методології порівняльної педагогіки як галузі наукових знань, що передбачає розгляд широкого кола зовнішніх (контекстуальних) чинників глобального та пан-регіонального рівня, які здійснюють вплив на розвиток освітніх явищ та процесів. Найбільш значимими чинниками, актуальність яких постійно зростає, ми вважаємо глобалізацію, регіоналізацію, інтернаціоналізацію, дигіталізацію, масовізацію вищої освіти (ВО).

Обсяг статті не дозволяє схарактеризувати всі названі вище чинники, тому звернемося, як приклад, лише до одного з них, сутність якого найбільш очевидно має європознавчий характер, хоча насправді всі вони тісно пов'язані із європейською проблематикою. Отже, йдеться про регіоналізацію ВО, розгляд якої передбачає висвітлення інтеграційних процесів у сфері ВО кожного з геополітичних регіонів а також виокремлення на основі порівняльного аналізу змісту означених процесів елементів загального, особливого і специфічного. Оскільки європейський регіон є безумовним лідером регіоналізації ВО, (процес має назву *європеїзація вищої освіти*), свідченням чому є вже фактично двадцятирічна історія виникнення та розвитку Європейського простору вищої освіти, предметом діахронного й синхронного аналізу є освітня політика ЄС та організацій, що передували її створенню у др. пол. XX ст., у сфері вищої освіти. Предметом ретельного аналізу стають основоположні документи означених організацій, у яких визначено стратегічні пріоритети освітньо-політичної, академічної та бізнесової спільнот, усього європейського суспільства щодо розвитку ВО як чинника інноваційного розвитку регіону в умовах суспільства знань. Зауважимо, що протягом останніх двох десятиліть когорта експертів ЄС

у галузі ВО, до якої долучаються кращі представники академічного співтовариства регіону, показали чимало високих прикладів аналітичної роботи, кожен з яких слугує для молодих науковців зразком глибокого критичного аналізу національного, європейського та світового досвіду, розробки стратегічних орієнтирів та практичних рекомендацій щодо подальшого поступу ВО у регіоні. До числа таких зразків ми відносимо, передусім названі далі документи, як от «Роль університетів у Європі знань» (2003 р.); «Мобілізація інтелекту Європи: забезпечення повноцінного внеску європейських університетів в реалізацію Лісабонської стратегії» (2005 р.); «Порядок денний для університетів: модернізація освіти, наукової та інноваційної діяльності» (2006 р.); «Модернізація університетів для забезпечення конкурентоспроможності Європи в умовах глобальної економіки» (2007 р.); «Інтернаціоналізація вищої освіти» (2010 р.); «Переосмислення освіти: інвестування у навички з метою забезпечення кращих соціально-економічних результатів» (2012 р.); «Удосконалення якості викладання та навчання в європейських закладах вищої освіти» (2013 р.); «Дослідження інновацій у вищій освіті» (2014 р.), «Нові пріоритети європейського співробітництва у сфері освіти та професійної підготовки» (2015); «Удосконалення та модернізація освіти» (2016); «Оновлений порядок денний ЄС щодо вищої освіти» (2017 р.) та ін. Отже, документи ЄС являють собою своєрідну хрестоматію з теорії та практики інноваційного розвитку вищої освіти, що може слугувати джерелом для творчого запозичення методологічних підходів, аналітичної обробки статистичних даних, аналізу кращого досвіду закладів вищої освіти та національних систем ВО європейського регіону.

Предметом розгляду у межах аналізу питань європеїзації ВО стають програми розвитку академічної мобільності, передусім історія, сучасний стан та тенденції розвитку програм Еразмус, Темпус, Еразмус+ та багатьох інших, завдяки яким починаючи з 1987 р. сотні тисяч студентів, викладачів, науковців, адміністраторів вишів отримали досвід міжнародного академічного, професійного та культурного співробітництва, що безумовно сприяло розвитку Європи знань.

2. *Освітня, наукова та інноваційна діяльність закладів вищої освіти в ЄС та в Україні: тенденції модернізації.* Зазначимо, що освіта, наукові дослідження та інноваційна діяльність являють собою триєдину місію сучасного університету, аналіз якої становить змістову основу розглядуваного нами навчального курсу ППВШ. У контексті порівняння тенденцій розвитку концептуальних підходів до формулювання місії університету аспірантами здійснюється зіставний аналіз документів кращих вишів світу, Європи та України, що дозволяє молодим дослідникам виявити такі глобальні тенденції:

- виникнення нового глобального бренду – міжнародний дослідницький Університет, у діяльності якого тісно взаємопов'язаними є всі три складові його місії: наукова, освітня, інноваційна;

- поглиблення інтеграції освітньої та наукової складових місії Університету шляхом надання навчальному процесу дослідно-орієнтованого характеру з перших днів навчання студентів у виші та залучення до навчального процесу провідних науковців – експертів з різних галузей знань;

- виникнення в рамках реалізації наукової місії Університету тісного взаємозв'язку та взаємозумовленості наукової і підприємницької діяльності (research/entrepreneurship nexus), що передбачає трансфер результатів наукової діяльності у виробничу сферу, доведення результатів наукової та інноваційної діяльності вишу до стану готового ринкового продукту, розвиток наукоємного виробництва тощо;

- поглиблення значимості міжнародної діяльності Університету, що сприяє реалізації всіх складових його місії;

- диверсифікація «третьої місії» Університету, що передбачає не тільки здійснення інноваційної діяльності та трансфер її продуктів у виробничу сферу, а й такі пріоритети, як формування громадянина держави та світу; соціальні послуги місцевій громаді; формування системи цінностей та культури середнього класу; підтримка сталого розвитку суспільства у регіоні та світі в цілому [2].

У контексті аналізу тенденцій модернізації освітньої діяльності сучасного університету предметом обговорення є, передусім, професійні компетентності, яких потребує

європейський ринок праці, та на формування яких націлена діяльність європейської вищої школи. Джерельною базою такого обговорення виступають як документи ЄС (наприклад: «Переосмислення освіти: інвестування у навички з метою забезпечення кращих соціально-економічних результатів», 2012 р.), Європейська та Національна рамки кваліфікацій, аналітичні документи ОЕСР (наприклад: «Кращі навички, краща робота, краще життя: стратегічний підхід до політики формування навичок», 2012), наукові розвідки європейських та вітчизняних науковців. Важливим аспектом вивчення проблеми актуальних компетентностей фахівця в умовах суспільства знань є визначення сукупності навичок, необхідних молодим науковцям як менеджерам інновацій та агентам змін. До таких компетентностей відносимо когнітивні, цифрові, технічні, соціальні, підприємницькі, творчі, конструктивні, розвитку організації, управління масовими інноваціями, неперервного професійного розвитку та саморозвитку [3].

Актуальним аспектом аналізу освітньої діяльності європейського вишу є студенто-центрований підхід, на необхідності запровадження, поглиблення й удосконалення якого наголошують як експерти ЄС, так і європейських професійних та громадських організацій, зокрема Європейської асоціації університетів, Європейської спілки студентів тощо. Зауважимо, що студентоцентризм є одним з провідних методологічних підходів, що використовується у розробці освітньо-наукової програми докторської підготовки не тільки в країнах ЄС, а й в Україні. Зокрема, для нас це означає не тільки запровадження низки предметів за вибором аспіранта, але й персоналізацію завдань практичних занять, самостійної роботи, ІНДЗ здобувача PhD в рамках обов'язкових навчальних курсів програми. Порівняльно-педагогічні студії, учасником яких стає здобувач, спрямовані на формування або поглиблення компаративної складової його власного наукового дослідження, на реалізацію якої значною мірою спрямована порівняльно-педагогічна компетентність, що її набувають аспіранти в рамках курсу.

Предметом обговорення у контексті аналізу тенденцій модернізації освітньої діяльності сучасного університету

закономірно стають теоретичні та методичні засади дигіталізації освітнього процесу. Беремо на себе сміливість стверджувати, що в українських вишах, зокрема в СумДПУ імені А.С. Макаренка, здійснюються системні та достатньо ефективні зусилля щодо дигіталізації всіх аспектів діяльності закладу, передусім освітньої, результатом чого є активне використання змішаних технологій навчання, розвиток відкритих освітніх ресурсів, ефективне використання LMS в управлінні навчальним процесом тощо.

Нарешті, в межах обговорення тенденцій модернізації діяльності сучасного європейського університету йдеться про особливості реалізації наукової та інноваційної складових його місії. У даному контексті здійснюється структурно-генетичний аналіз етапів розвитку наукової діяльності європейського університету; моделей підтримки державою наукової діяльності вишу (лінійна модель, модель 2, потрійна спіраль); моделей взаємодії освітньої та наукової діяльності університету (інтегрована, інституційного відокремлення наукових досліджень, інституційно диференційована, внутрішньо-інституційного розподілу); місця та ролі університету в національній (пан-регіональній, глобальній) інноваційних системах [4], особливостей управління науковою роботою університетів різних типів (навчальних, дослідницьких) [5]. Підкреслимо, що ознайомлення аспірантів з різними аспектами наукової діяльності університету (українського, європейського, американського) є складовою широкого різноманіття форм діяльності, що утворюють неперервний процес інтеграції молодого науковця у наукову громаду університету. Принцип інклюзивного характеру докторської підготовки ми трактуємо, перш за все, як перетворення здобувача PhD-ступеня на повноцінного суб'єкта наукової діяльності вишу, активного учасника наукової школи свого керівника, наукової лабораторії кафедри чи іншого структурного підрозділу, члена так званого «докторського дому» (*doctoral house*), що включає представників академічної громади, які беруть безпосередню та опосередковану участь у реалізації докторської освітньо-наукової програми.

3. *Забезпечення якості вищої освіти (ЗЯВО): європейський, національний та інституційний виміри.* Очевидно,

що забезпечення якості вищої освіти (ЗЯВО) є мейнстрімом європейської освітньої політики у контексті розвитку ЄПВО та Європи знань у цілому, тому означеним питанням приділяється суттєва увага. Предметом розгляду є історична ретроспектива становлення та розвитку європейського виміру ЗЯВО, нормативна база забезпечення якості у ЄПВО (Європейські стандарти та рекомендації забезпечення якості – ESG-2005 та ESG-2015); діяльність європейських структур забезпечення якості (ENQA, EQAR, EQAF та ін.), проблеми запровадження прогресивного європейського досвіду ЗЯВО в Україні. Суттєва увага приділяється аналізу аналітичних матеріалів, розроблених групами українських науковців у рамках виконання програми TEMPUS з проблем ЗЯВО (TRUST) [6; 7], які є свідченням глибокої стурбованості як вітчизняної, так і європейської академічної спільноти станом справ в Україні щодо побудови ефективної системи ЗЯВО та спільної зацікавленості у розв'язанні даної проблеми з використанням кращого досвіду країн-членів Болонського клубу.

4. *Болонський процес як стратегія модернізації національних систем вищої освіти та формування ЄПВО.* Теорія і практика Болонських реформ є однією з найбільш обговорюваних тем курсу ППВШ, що викликає активну дискусію та достатньо суперечливі точки зору молодих науковців, оскільки вони є безпосередніми учасниками процесів змін у вітчизняній системі вищої освіти. Крім розгляду історичної ретроспективи та контекстуального аналізу реформ актуальним вважаємо порівняльно-зіставний аналіз Болонської та Лісабонської стратегій реформ; ставлення до стратегій реалізації та результатів реформ різних стейкхолдерів сфери вищої освіти, представників різних національних академічних культур; з'ясування успішності різних вимірів (політичного, соціального, академічного, культурного) та аспектів (структурного, культурного, системного) реформ тощо. Розгляд названих вище та деяких інших аспектів Болонських реформ дозволяє молодим науковцям відчувати себе, свій університет невід'ємною складовою велетенської інноваційної екосистеми – Європейського простору вищої освіти, що функціонує й розвивається в умовах швидко змінюваного

академічного, соціального, політичного, економічного середовища Єдиної Європи.

На завершення розгляду європознавчого потенціалу навчального курсу ППВШ підкреслимо, що даний курс є складовою ретельно розробленою освітньо-науковою програмою докторської підготовки у галузі теорії освіти, що побудована на засадах інтердисциплінарності та інклюзивності та передбачає європеїзацію докторської освіти на методологічному, змістовому та методичному рівнях. Розвинена порівняльно-педагогічна компетентність здобувача PhD-ступеня з освітніх наук є невід'ємною умовою виконання докторського дослідження відповідно до європейських стандартів якості.

Список джерел:

1. Європеїзація докторських програм у галузі освіти на засадах інтердисциплінарного та інклюзивного підходів. № 600071-EPP-1-2018-1-UA-EPPJMO-MODULE. Опис проєкту [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://jmm.spu.edu.ua/index.php/homepage>

2. Сбруєва А.А. Тенденції трансформації місії університету: порівняльно-педагогічний аналіз / А.А. Сбруєва // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. – 2015. – № 6(50). – С. 448-461.

3. Сбруєва А. А. Компетентності менеджера інноваційної діяльності у соціально-педагогічній сфері / А. А. Сбруєва // Змістові інновації у магістерській підготовці соціальних педагогів : монографія / [за заг. ред.: А. А. Сбруєвої та О. М. Полякової]. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2013. – С. 261–281.

4. Сбруєва А. А. Інтеграція університету в національну інноваційну систему: світовий досвід та українські проблеми. / А. А. Сбруєва // Порівняльно-педагогічні студії. № 3 (13) 2012. – 169 с. С. 133 – 141.

5. Сбруєва А.А. Управління науковою роботою в державних університетах США: структурно-функціональні аспекти / А.Сбруєва // Порівняльно-педагогічні студії. – 2012. – № 1-2. – С. 68-76.

6. Імператив якості: вчимося цінувати і оцінювати вищу освіту: навч. посіб. / За ред. Т. Добка, М. Головянко, О. Кай-

кової, В. Терзіяна, Т. Тіхонена. – Львів: Видавництво «Компанія “Манускрипт”», 2014. – 572 с.

7. Від контролю до культури якості: перезавантаження процесів забезпечення якості в українській вищій школі: практ. посіб. / За ред. С. Гришко, Т. Добка, О. Кайкової, В. Терзіяна, Т. Тіхонена. – Львів: Видавництво «Компанія “Манускрипт”», 2014. – 168 с.

Семеног О.,
*доктор педагогічних
наук, професор, завідувач
кафедри української мови
і літератури Сумського
державного педагогічного
університету
імені А.С. Макаренка*

ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА НАЦІОНАЛЬНИЙ КОНТЕКСТИ АКАДЕМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДОСЛІДНИКА: ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЕКТУ ЕРАЗМУС+ЖАН МОНЕ МОДУЛЬ

Анотація: У статті представлено деякі аспекти навчального курсу докторської програми «Академічна культура дослідника: європейський та національний досвід», розробленого за проектом Erasmus + Jean Monnet Module для аспірантів галузі знань 01 Освіта/Педагогіка, що виконується в Сумському державному педагогічному університеті імені А.С. Макаренка, окреслено лінгвокультурологічний, когнітивний, креативно-технологічний аспекти формування академічної культури дослідника.

Ключові слова: європейський контекст, докторська програма, академічна культура дослідника, лінгвокультурологічний, когнітивний, креативно-технологічний аспекти .

Annotation: The article describes some aspects of the PhD program “Academic Culture of a Researcher: European and Na-

tional Experience” curriculum, developed under the Erasmus + Jean Monnet Module for PhD students in the field of knowledge “01 Education / Pedagogy”. The program is implemented at the A. S. Makarenko Sumy State Pedagogical University. Also linguocultural, cognitive, creative and technological aspects of the researchers’ academic culture formation are outlined.

Key words: European context, PhD program, academic culture of the researcher, linguocultural, cognitive, creative and technological aspects.

Від часу реалізації Закону України «Про вищу освіту» (2014) [2] вектор освітньої політики в докторській підготовці спрямовується в європейському напрямі. Відповідно до законодавства, доктор філософії (PhD) завершує трициклову систему підготовки фахівців з вищою освітою з терміном навчання чотири роки. Серед компетентностей здобувачів докторського ступеня, важливих для написання та захисту дисертаційних робіт, у Національній рамці кваліфікацій [5] акцентовано увагу на професійній етиці, універсальних навичках дослідника, зокрема усної та письмової презентації результатів власного наукового дослідження українською мовою, мовних компетентностях, застосуванні сучасних інформаційних технологій у науковій діяльності.

Успішне формування компетентностей докторів філософії (PhD) значною мірою залежить від освітньої політики університетів, місія яких – освіта, наукові дослідження та інноваційна діяльність – має бути спрямована на забезпечення конкурентоспроможності випускників в українському, європейському та міжнародному освітньому просторі, на поглиблення міжнародної діяльності; формування громадянина держави та світу з високим рівнем академічної культури й академічної доброчесності.

На інноваційний розвиток та європеїзацію вищої освіти працюють програми Еразмус, Темпус, Еразмус+. З 2018 року проект Еразмус+ Жан Моне за модулем «Європеїзація докторських програм у галузі освіти на засадах інтердисциплінарного та інклюзивного підходів» виконується і в Сумському державного педагогічного університету імені

А.С. Макаренка (керівник проекту – докт. пед. н., професор Сбруєва А.А.). У межах курикулуму докторських програм у галузі теорії освіти здійснюється викладання міждисциплінарних навчальних курсів «Порівняльна педагогіка вищої школи: глобальний, європейський та національний контексти» (проф. Сбруєва А.А.), «Академічна культура дослідника: європейський та національний досвід» (проф. Семенов О.М.), «Academic writing» (доц. Чернякова Ж.) [детальніше на сторінці проекту <http://jmm.sspu.edu.ua/index.php/homepage>].

Навчальні курси спрямовані допомогти аспірантам компетентно аналізувати освітні феномени та процеси, що відбуваються в Україні, в європейському регіоні, у світі загалом, набути досвіду застосування прийнятих у європейському просторі вищої освіти методологічних підходів та методів, усвідомити потребу дотримання принципів академічної доброчесності [3].

Мета статті. У межах статті охарактеризуємо досвід читання курсу «Академічна культура дослідника: європейський та національний досвід» за модулем Еразмус+ Жан Моне у Сумському державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка, окреслимо концептуальні основи формування академічної культури дослідників, які відображають лінгвокультурологічний, когнітивний, креативно-технологічний аспекти.

Поняття «академічний» (Academic) подаємо за Національним глосарієм: стосується освіти, навчання, викладання, досліджень [4, с.10-11]. Узагальнення наукових джерел [1; 8-9; 12] дозволяє визначити такі риси академічної культури: культура навчання в університеті, етичні цінності, традиції, норми, правила проведення наукового дослідження; наукова мовна культура, професійна субкультура наукового співтовариства; соціальна, моральна відповідальність за процес і результати дослідження, що формується в культурно-освітньому просторі вищого навчального закладу. Цінності академічної культури (чесність, довіра, повага до гідності людини, відповідальність перед суспільством), сформульовані в Бухарестській декларації етичних цінностей і принципів вищої освіти в Європі [10], увиразнені на Глобальному форумі з етики та відповідаль-

ного керівництва в сфері вищої освіти в Женеві (2016) відповідно до нової стратегії Globethics.net на 2016 – 2020 рр. (<http://www.globethics.net/web/gef/conference-2016>).

Основні ідеї міжнародного документу враховуємо при читанні української мови за професійним спрямуванням у контексті бакалаврської підготовки на всіх педагогічних спеціальностях, культури наукової мови читається - на етапі магістерської підготовки, «Академічна культура дослідника» - у межах PhD-підготовки.

Мета навчального курсу «Академічна культура дослідника: європейський та національний досвід» - формування цінностей академічної культури, зокрема норм академічної доброчесності, мовнокомунікативної компетентності особистості академічного лідера, системи знань з питань національних та європейських практик академічної етики, академічного наставництва, культури академічної комунікації; когнітивно-дискурсивних умінь операційної обробки і моделювання академічних текстів різних жанрів, у тому числі засобами цифрових технологій; готовності здійснювати ефективне діалогове спілкування у процесі презентації матеріалів та результатів дослідження, зокрема, в межах з науковою спільнотою, зокрема у межах міждисциплінарного та/або міжнародного експертного середовища на основі суб'єкт-суб'єктних відносин.

В основу змістового наповнення покладено положення щодо пріоритету гуманістичної парадигми, ідеї випереджувального підходу, положення інтердисциплінарного, компаративного, інклюзивного підходів. Зокрема, положення інклюзивного підходу реалізуємо шляхом застосування інтерактивних методів навчальної та екстракурукулярної діяльності, залучення молодих дослідників до діяльності наукових лабораторій, студентських наукових гуртків та проблемних груп.

Важливий для нашого курсу і безпековий підхід. Експертна група Американської Ради з міжнародних відносин (Council on Foreign Relations) дослідила питання освіти як проблеми національної безпеки і прийшла до висновку, що «військова сила вже не є достатньою умовою для гарантування безпеки держави. Національна безпека тісно

пов'язана з людським капіталом, а його сила чи слабкість країни визначається станом системи освіти» [11, Р. 3].

Прокоментуємо окремі складові докторського курсу.

1. Предметом аналізу на заняттях вважаємо діяльність і документи міжнародних організацій, у яких визначено пріоритети академічної порядності й етичної поведінки в дослідженнях, вимоги академічних цінностей (академічну свободу, відкритість, толерантність, солідарність та діалог). Серед таких організацій – Міжнародний Центр академічної доброчесності (<http://www.academicintegrity.org/icai/home.php>), Центр Академічної Чесності США, Міжнародна Асоціація Університетів при UNESCO (http://www.iau-aiu.net/sites/all/files/Ethics_Guidelines_FinalDef_08.02.13.pdf), Європейська університетська асоціація (<http://www.eua.be/>), Рада міжнародних шкіл (<http://www.cois.org/>), Національний центр університетів та бізнесу Великої Британії (http://www.ibe.org.uk/userassets/publicationdownloads/ibe_cihe_report_ethics_matters.pdf). В університетах функціонують центри, відділи академічної безпеки, видаються «Кодекс честі», «Кодекс студентської поведінки» (University Regulations), працюють спеціальні сторінки рекомендацій про плагіат на офіційних веб-сайтах (Університет західних губернаторів, Університет Масачусетса, Масачусетський технологічний інститут, Curtin University (Австралія).

Досвід формування академічної культури молодих дослідників в університетах Європи за дослідницько зорієнтованою моделлю узагальнено у звіті Ліги Європейських дослідницьких університетів (LERU). Зокрема, увагу акцентовано на технології дослідницького веб-журналу (Університетський коледж Лондона, University College London, The Graduate School; <http://www.grad.ucl.ac.uk/>); формуванні компетентностей ефективного академічного письма; інноваційного менеджменту та лідерства (K.U. Leuven University, Нідерланди; <https://www.kuleuven.be/personeel/competentieprofiel/index.htm>). Аналізуємо український досвід: соціологічне дослідження “Академічна культура українського студентства: основні чинники формування та розвитку” (2015), проведене Східноукраїнським Фондом соціальних досліджень спільно з Інститутом соціаль-

но-гуманітарних досліджень Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (<http://www.univer.kharkov.ua/images/redactor/news/2015-07-17/2015.pdf>); Проект Сприяння академічній доброчесності; школи академічного письма, центри англомовної академічної комунікації Львівського національного університету імені Івана Франка; кодекс академічної доброчесності, положення про академічну доброчесність та етику академічних взаємовідносин Сумського державного університету, Кодекс честі працівників та студентів Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»; Центр розвитку особистості Українського католицького університету у Львові.

Підсумовуючи, погоджуємося із фахівцями Т. Добко та В. Турчиновським [1, с.51]: академічна культура не може бути перенесена чи запозичена. Як правило, вона вистраждана ціною спроб і помилок, ціною постійної комунікації та саморефлексії університетської спільноти над собою і своїм проектом. Вона не є раз і назавжди сформованою і сталою, а потребує постійного оновлення і підживлення. Упізнавана академічна культура є не лише візитною картою, а й відчутною конкурентною перевагою університету.

2. Узагальнення досвіду міжнародних, європейських організацій, національного досвіду дає підстави характеризувати академічну культуру дослідника як інтегративне утворення особистості, яке складається з аксіологічного, мотиваційно-етичного, наративно-цифрового, мовно-комунікативного, праксеологічного, поведінково-інтерактивного компонентів, кожний з яких характеризується певним змістовим наповненням і проявляється в культурі розумової праці, етичній культурі, культурі академічного читання і письма, академічної комунікації, академічній інформатиці, академічному менеджменті та ін. Аксіологічний, мотиваційно-етичний компоненти академічної культури охоплюють морально-етичні цінності професії (професійний обов'язок, соціальна відповідальність, академічна честь, повага до іншої людини), етичні принципи дослідника у здійсненні академічної комунікації на суб'єкт-суб'єктній, гуманістичній основі. Наративно-цифровий компонент знаходить вираження в уміннях відповідально,

з урахуванням етичних, суспільних, культурних та правових норм оперувати інформаційними й комунікаційними технологіями; логічно вибудовувати та представляти дані з використанням віртуальних платформ для створення графічних образів, аудіо, відео. Праксеологічний та поведінково-інтерактивний компоненти характеризують ступінь реалізації засвоєних цінностей, норм, знань у ситуаціях професійного спілкування, охоплюють уміння і навички, що ґрунтуються на критичному мисленні, володінні комунікативною технікою, вербальною та невербальною (манера говорити, жести, міміка, пантоміміка) взаємодією і знаходять прояв, зокрема, в академічній грамотності (дет. [6]).

Академічна культура не може бути перенесена чи запозичена. Як правило, вона вистраждана ціною спроб і помилок, ціною постійної комунікації та саморефлексії університетської спільноти над собою і своїм проектом. Вона не є раз і назавжди сформованою і сталою, а потребує постійного оновлення і підживлення. Але наполеглива праця над нею, як показує досвід УКУ, себе виправдовує стократ. Упізнавана академічна культура є не лише візитною картою, а й відчутною конкурентною перевагою університету.

3. Формування академічної культури дослідника в умовах культурно-освітнього простору університету окреслюємо як складний, багатовимірний, поетапний процес якісних змін психологічної сфери особистості, що відбувається з урахуванням основних положень теорії діяльності, міжкультурної комунікації; ідеї гуманістичної, акмеологічної парадигми; концепції неперервної педагогічної освіти, кар'єрної концепції освіти, загальнодидактичних і специфічних принципів, і розглядаємо у лінгвокультурологічному, когнітивному, креативно-технологічному аспектах.

Лінгвокультурологічний аспект відповідає меті діяльності науково-дослідної лабораторії з академічної культури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка (кер. – проф. Семеног О. М.) і характеризує стан формування структурно-функціональних складників і проявів академічної культури майбутнього педагога-дослідника в контексті лінгвістичної генеології

наукової комунікації і теорії мовної особистості. Розглядаємо через такі питання: наукова мовна культура – складова академічної культури; текстово-жанровий підхід до формування академічної культури; архітектоніка різних жанрів наукового дискурсу; академічна комунікація: комунікативні стратегії й тактики: засоби когезії і когерентності; аргументація та персуазивність (переконливість); візуальна риторика в усній та писемній комунікації; неориторика та науковий діалог; неориторика та медіація знання; фахова варіативність засобів аргументації (дет. [7]).

Когнітивний аспект розглядаємо з позицій когнітивістики, теорій творчості, передбачаємо обґрунтування потреби у створенні такого творчого середовища для формування креативно-творчого мислення майбутнього педагога-дослідника, невід’ємним складником якого є культура розумової праці. Креативно-технологічний аспект полягає у створенні середовища, наповненого мультимедійним контентом, де провідну роль відіграють засоби когнітивної візуалізації знань.

Для реалізації міждисциплінарних аспектів у формуванні академічної культури дослідників вважаємо за доцільне використовувати положення інноваційних підходів. Зокрема, системно-суб’єктний підхід дає змогу розглядати цей процес як системно цілісний і процесуально неперервний, в органічній єдності загального, особливого, індивідуального. Рівень загального враховує сучасні тенденції, вітчизняний і зарубіжний досвід; рівень особливого відображає специфіку докторської підготовки дослідників, зумовлену характером навчально-пізнавальної, науково-дослідницької, соціально-управлінської діяльності з метою професійної та академічної мобільності. Рівень індивідуального передбачає створення дієвих акмеологічних стимулів професійного й особистісного розвитку, активізації механізмів самоздійснення, самореалізації дослідника через запровадження сучасних педагогічних технологій. Урахування праксеологічного підходу передбачає залучення учасників до ефективного діалогового спілкування українською та іноземними мовами у процесі презентації матеріалів та результатів дослідження, зокрема, в межах міжнародного академічного співтовариства.

В основу занять покладено також положення тексто-во-жанрового, когнітивно-візуального підходів, сутність яких полягає в оволодінні майбутніми дослідниками когнітивно-дискурсивними вміннями, уміннями операційної обробки і моделювання академічних текстів різних жанрів; розробки освітніх проектів засобами цифрових технологій, і наративно-цифрового підходу, що дозволяє застосувати метод нетнографії для виявлення й опису наявності Інтернет-сервісів і ресурсів, які пропонують цифрові наративи та програмне забезпечення щодо їх створення.

Наразі апробуємо навчально-методичні комплекси, мультимедійні освітні ресурси з лінгвоперсонології, електронної лінгводидактики, цифрової наративістики. Зокрема, з урахуванням дослідницьких напрацювань для навчальних цілей нами підготовлено електронний навчальний посібник «Академічне письмо: лінгвокультурологічний підхід (<http://academ-write.tilda.ws/>), представлений у вигляді так званої Лендінг-пейдж-сторінки, наповнений візуальним контентом і спрямований на розширення уявлення користувачів про мовні засоби наукового тексту, опанування технології роботи із сучасним українським та англійським науковим текстом.

Досвід читання навчального курсу «Академічна культура дослідника: європейський та національний досвід» за модулем Еразмус+ Жан Моне, опитування аспірантів, їх участь у виконанні проектів науково-дослідної лабораторії засвічує: заняття, побудовані з урахуванням інтердисциплінарного, компаративного, інклюзивного, безпекового підходів, увиразнюють розгляд компонентів академічної культури дослідника, лінгвокультурологічного, когнітивного, креативно-технологічного аспектів формування академічної культури молодих дослідників, сприяють компетентному аналізу освітніх феноменів, які відбуваються в Україні, в європейському регіоні, у світі загалом, усвідомити потребу дотримання принципів академічної доброчесності.

Список джерел

1. Академічна чесність як основа сталого розвитку університету / Міжнарод. благод. Фонд “Міжнарод. фонд. дослідж. освіт. політики”; за заг. ред. Т.В. Фінікова, А. Є. Артюхова – К.; Таксон, 2016. – 234 с.

2. Закон України «Про вищу освіту». – К., 01. 07. 2014. – № 1335-VII. – Режим доступу: <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu/>.

3. Навчальна програма модуля Європеїзація докторських програм у галузі освіти на засадах інтердисциплінарного та інклюзивного підходів Галузь знань 01 Освіта/Педагогіка //Розробники: А.А. Сбруєва О.М. Семеног Ж.Ю. Чернякова. – Суми : СумДПУ імені А. С.Макаренка, 2016. – 84 с.

4. Національний освітній глосарій: вища освіта / 2-е вид., перероб. і доп. / авт.-уклад.: В. М. Захарченко, С. А. Калашнікова, В. І. Луговий, А.В.Ставицький, Ю. М. Рашкевич, Ж. В. Таланова / За ред. В.Г.Кременя. – К. : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2014. – 100 с. – Режим доступу: http://ihed.org.ua/images/biblioteka/glossariy_Visha_osvita_2014_tempus-office.pdf

5. Про затвердження Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах). – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/?cardnpd?-docid=248945529>

6. Семеног О. Академічна культура дослідника в освітньо-культурному просторі університету : [монографія] / Олена Семеног, Мирослава Вовк. – Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С.Макаренка, 2016. – 284 с.

7. Семеног О.М. Формування академічної культури майбутніх педагогів-дослідників в умовах цифрового творчого середовища як наукова проблема / О.М. Семеног, О.В. Семеніхіна, Д.С.Безуглий // Інформаційні технології і засоби навчання. – 2017. – Том 62. – №6. - С.240-252. (Web Of Science) Режим доступу: <https://journal.iitta.gov.ua/index.php/itlt/article/viewFile/1917/1286>

8. Хоружий Г. Академічна культура: цінності та принципи вищої освіти. /Г.Хоружий.- Тернопіль: Навчальна книга, 2012.- 320 с.

9. Academic Cultures and Developing Management in Higher Education | Loima Jyrki”, Vink.helsinki.fi, 2017. Режим доступу: http://www.vink.helsinki.fi/files/Theoria_academic.html

10. Bucharest Declaration on Ethical Values and Principles of Higher Education in the Europe Region. Режим доступу : http://www.iau-aiu.net/sites/all/files/Bucharest_Dec_0.pdf.

11. Joel I. Klein, Condoleezza Rice, Julia C. Levy. U.S. Education Reform and National Security (Independent Task Force Report No. 68). – New York: Council on Foreign Relations Press. – March 2012. – 120 p. P. 3

12. Pan-European Platform on Ethics, Transparency and Integrity in Education (ETINED). Режим доступу: «https://www.coe.int/t/DG4/EDUCATION/etined/Etined_EthicalPrinciples_en.pdf

Сеньків М.,
*кандидат географічних
наук, асистент
Національний університет
«Львівська політехніка»*

ЗАКОНОДАВСТВО ЯК ВАЖЛИВА ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ДОСТУПНОГО ТУРИЗМУ ДЛЯ ВСІХ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ ТА УКРАЇНІ

LEGISLATION AS AN IMPORTANT PRECONDITION FOR DEVELOPMENT OF ACCESSIBLE TOURISM FOR ALL IN THE EUROPEAN UNION AND UKRAINE

Анотація: Проаналізовано сучасні підходи до розуміння поняття доступного туризму для всіх. Охарактеризовано роль і сутність принципів універсального дизайну для доступного туризму для всіх. Обґрунтовано значення законодавства для розвитку доступного туризму для всіх

у Європейському Союзі та Україні і проаналізовано його сучасний стан.

Ключові слова: закон, доступність, туризм, Європейський Союз, Україна

Annotation: Modern approaches to understanding the concepts of accessible tourism for all are analyzed. The role and essence of the principles of universal design for accessible tourism for all is characterized. The importance of the legislation for the development of accessible tourism for all in the European Union and Ukraine is justified and its current state is analyzed.

Key words: law, accessibility, tourism, European Union, Ukraine

Глобальний етичний кодекс туризму пропагує право усіх людей на рівність в одержанні доступу для споглядання ресурсів планети [4], що, у свою чергу, є головним постулатом доступного туризму для всіх. У сучасній літературі знаходимо поняття «інклюзивний туризм», «доступний туризм», «доступний туризм для всіх». Часто ці поняття ототожнюються, що є неправильним. Відповідно до визначення Всесвітньої туристичної організації (ЮНВТО), доступний туризм для всіх – це форма туризму, яка передбачає процес співпраці учасників туристичного процесу, що дозволяє людям, які мають потреби в доступі, в тому числі пов'язаному з мобільністю, зором, слухом і когнітивними функціями, функціонувати незалежно, справедливо і з гідністю шляхом надання їм розроблених на основі принципів універсального дизайну продуктів туризму, послуг і середовищ [10]. Зауважимо, що доступний туризм для всіх – це не тільки забезпечення доступу для людей з інвалідністю, він також розглядає питання створення на основі принципів універсального дизайну умов, які можуть підтримувати людей з тимчасовою інвалідністю, сім'ї з малими дітьми, людей похилого віку та ін.

Універсальний дизайн («Дизайн для всіх») означає дизайн предметів, програм та послуг, покликаний зробити їх максимально можливою мірою придатними для використання для всіх людей без необхідності адаптації чи спеці-

ального дизайну. Згідно Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю, універсальний дизайн визначається як «робота продуктів, середовищ, програм і послуг, які можуть бути використані усіма людьми максимально можливо мірою без необхідності адаптації чи спеціалізованого проектування» [9]. Метою універсального дизайну є спрощення життя всіх людей, створення продуктів, комунікацій і навколишнього середовища, які можуть використовуватися найбільшою кількістю людей. Виділяють сім принципів універсального дизайну [2]: рівноправне використання (дизайн є корисним і підходить людям з різними можливостями); гнучкість у користуванні (дизайн враховує широкий спектр індивідуальних уподобань і можливостей); просте та інтуїтивне використання (дизайн легко зрозуміти, незалежно від досвіду користувача, знань, мовних навичок або рівня концентрації); сприйняття інформації незалежно від сенсорних можливостей користувачів (дизайн ефективно передає необхідну інформацію користувачеві, незалежно від умов навколишнього середовища або сенсорних можливостей користувача); толерантність до помилок (дизайн мінімізує небезпеки та несприятливі наслідки випадкових або ненавмисних дій); малі фізичні зусилля (дизайн може використовуватися ефективно і зручно з мінімальними зусиллями); розмір і простір для підходу та використання (наявність необхідного розміру і простору під час підходу, під'їзду та різноманітних маніпуляцій, незалежно від антропометричних характеристик, стану та мобільності користувача).

Універсальний дизайн є важливою умовою доступності, але між цими поняттями існує також суттєва відмінність, зокрема, універсальний дизайн, окрім забезпечення прав маломобільних категорій населення, створює умови для забезпечення гендерної рівності. Натомість, поняття доступності стосується лише маломобільних категорій населення та концентрується переважно на питаннях фізичного доступу і доступу до інформації.

Загалом, політика і практика доступності в Європі стосуються двох основних аспектів: для кого призначений доступ, і що може робити користувач у доступному середовищі. Перший аспект (Хто?) означає незалежний доступ

на рівних засадах для усіх (людей з інвалідністю та без). Другий аспект (Що?) стосується того, наскільки легко підходити (потрапити туди) і входити в будівлі, відкриті майданчики та інші об'єкти, а також використовувати будівлі, споруди, продукти і т.д. Доступність має розглядатися як соціальне право, яке стосується всіх громадян: не лише людей з інвалідністю, а й людей з менш помітними короточасними або хронічними захворюваннями. Крім того, відсутність або недостатність доступності погано впливає на людей похилого віку, сім'ї з малими дітьми, людей з багажем, великих і малих людей тощо. Доступність стосується не тільки штучно створеного середовища і фізичних бар'єрів, а й надання послуг (веб-сайти, вивіски, зв'язок, транспорт, обізнаність персоналу в секторі туризму щодо інвалідності тощо) [6]. Отже, існують такі види доступності: фізична доступність; комунікаційна доступність; веб-доступність [8]. Доступні послуги є ключовою концепцією у досягненні зручного для всіх туризму.

Туризм, як і доступність, можна розглядати як ланцюгове явище (рис. 1). Він складається зі складної системи діяльності та послуг, які мають численні взаємозв'язки. Доступність повинна бути інтегрована в усі ланки туристичного ланцюга: бронювання, надання інформації, транспорт, розміщення, харчування, визначні пам'ятки, ставлення персоналу, екскурсії і т.д. Відсутність належних заходів доступності в одній ланці ланцюга може сильно впливати на весь ланцюг: наприклад, користувач інвалідного візка, який забронював повністю доступний номер в готелі, але не може потрапити в свою кімнату через сходи біля входу в готель [6].

Фізичний доступ включає в себе, наприклад, створення рівних маршрутів (можливо, за допомогою пандусів), додавання вивісок, опускання частини стійки реєстрації для сприяння спілкуванню з користувачами інвалідних колясок, додавання контрастного маркування до великих скляних дверей і вікон тощо. Багато типів об'єктів можуть стати більш доступними завдяки покращенню якості послуг, що надаються: інформація (надання точної і докладної інформації про подорожі та туризм, включаючи інформацію про доступність, а також надання цієї інформації у

Рис. 1. Структура туристичного ланцюга

доступних форматах, таких як цифрові або великі друковані версії, брошури); допомога персоналу або волонтера в певних місцях або для певних видів діяльності (наприклад, покупки, вихід на пляж, послуги порт'є багажу); спеціальні дієти (наприклад, забезпечення людей, які страждають алергією); прокат або оренда обладнання (туристичні послуги, такі як прокат автомобілів, можуть включати в себе адаптовані транспортні засоби або додаткові послуги; пляжні інвалідні коляски, засоби для ходьби тощо також можуть надаватися клієнтам); пакети заходів (туристичні пакети, доступні для всіх клієнтів) [6].

Найбільшу користь від доступного туризму для всіх можуть отримати люди похилого віку та люди з інвалідністю, оскільки саме вони стикаються з найбільшими перешкодами відносно доступності. Однак, люди різного віку і з різними можливостями можуть отримати вигоду з доступного туризму для всіх: наприклад, і діти, і туристи, які не розмовляють місцевою мовою, отримують вигоду від використання піктограм і знаків. Важливо відзначити, що ці-

льова група доступного туризму для всіх не обмежується туристами з інвалідністю і без неї, але також включає людей, що працюють у сфері туризму, політиків тощо. Очевидно, що зусилля щодо покращення доступності готелів, транспорту, туристичних агентств тощо будуть корисними не тільки для туристів. Іншим важливим економічним аспектом є створення нових можливостей працевлаштування людей з інвалідністю [5].

Європейський Союз (ЄС) є головною туристичною дестинацією у світі. П'ять країн-членів ЄС (Франція, Іспанія, Італія, Великобританія, Німеччина) є у топ-10 країн світу за прибуттями туристів. Ринок доступного туризму в ЄС оцінюється приблизно 27% від загальної чисельності населення і 12% від туристичного ринку [10]. Стан законодавчої бази щодо доступності поряд зі старінням населення, збільшенням кількості людей з інвалідністю та ін. є важливою передумовою розвитку доступного туризму для всіх. Розглянемо існуючу законодавчу базу з питань доступності у ЄС за трьома рівнями: світовим, європейським і національним.

Головними документами, які регулюють питання доступності на світовому та європейському рівнях, є [7]: Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю; Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю; Глобальний етичний кодекс туризму; Рекомендація Ради Європи щодо старіння та інвалідності у XXI столітті: стійкі рамки, що сприяють підвищенню якості життя в інклюзивну суспільстві; Резолюція Ради Європи про забезпечення повної участі через універсальний дизайн; Рекомендація Комітету міністрів про план дій Ради Європи щодо сприяння правам і повній участі осіб з інвалідністю в суспільстві: покращення якості життя осіб з інвалідністю в Європі в 2006-2015 роках; Керівництво для розробників стандартів щодо задоволення потреб осіб похилого віку та осіб з інвалідністю; Постанова про доступ до повітряного транспорту для осіб з інвалідністю.

Закони і нормативні акти, які застосовуються на європейському рівні з конкретними вимогами до доступності послуг для осіб з інвалідністю [7]: Європейська Постанова про права та обов'язки пасажирів залізничного транспор-

ту; Європейська постанова про права осіб з інвалідністю та осіб з обмеженими можливостями пересування, які подорожують повітряним транспортом; Директива ЄС про безпеку на морі; Європейська Директива про ліфти та ін. Забезпечення доступності Європи для людей з інвалідністю є ключовою частиною загальної Стратегії ЄС щодо інвалідності у 2010-2020 рр. Ця Стратегія забезпечує загальні рамки на рівні ЄС для дій в області інвалідності та доступності, щоб доповнювати і підтримувати дії держав-членів. 8 листопада 2018 р. Європейський парламент і Рада попередньо погодилися з пропозицією Європейської комісії (ЕК) щодо Європейського закону про доступність. Цей закон охоплюватиме наступні продукти і послуги [3]: комп'ютери і операційні системи; банкомати; телефони і смартфони; телебачення; аудіовізуальні медіа-послуги; послуги, пов'язані з повітряним, автобусним, залізничним і водним пасажирським транспортом; банківські послуги; електронні книги; електронна комерція. Отже, Закон встановить загальноєвропейські функціональні вимоги щодо доступності перелічених продуктів і послуг, проте, зауважимо, що туристичні об'єкти тут не представлені взагалі, а туристичні послуги – лише опосередковано. Теперішню відсутність загальних стандартів доступності, зокрема, і туризму, у ЄС можна вважати наслідком його історичного розвитку, коли країни і регіони продовжують здійснювати свій суверенітет у цій сфері, базуючись на правовому принципі субсидіарності.

Поштовхом до доступного туризму для всіх зі сторони ЄС стала підготовка ЕК Керівництва для індустрії туризму під назвою «Для доступної Європи, для туристів з інвалідністю» (1996 р.) та ухвалення Постанови Європейського соціально-економічного комітету під назвою «Для доступного та соціально сталого туризму для всіх» (2003 р.) [5].

На національному рівні у ЄС присутні наступні інструменти забезпечення доступності для туристів [7]: національний закон про недопущення дискримінації осіб з інвалідністю; національний стандарт доступності збудованого середовища; національний стандарт доступності туристичних об'єктів; регіональне законодавство і / або

стандарти доступності туристичних об'єктів; національна або регіональна система доступності інформації (і маркування) для туристичних об'єктів, які управляються державним органом; схема маркування, яка управляється на регіональному чи національному рівні приватними туристичними організаціями; участь національних представників (органів влади, виробників або споживачів) у роботі щодо міжнародних стандартів доступності. Наведемо два приклади, відповідно до яких стандарти, що стосуються прав людей з інвалідністю, доступності та дизайну для всіх, можуть безпосередньо впливати на індустрію туризму. Одним з видів регулювання є централізоване, як у випадку Сполученого Королівства, де існує тільки один закон – Закон про недопущення дискримінації осіб з інвалідністю, який однаково регулює дії туристичних провайдерів щодо доступності і дизайну для всіх на всій території країни. Іншим типом є децентралізоване регулювання, як у випадку Іспанії, де кожен автономний регіон диктує і регулює свої власні закони, що стосуються туризму і доступності. Так, в Іспанії рівень попиту різний для кожного з регіонів, що означає на практиці різні рівні доступності в туристичній індустрії кожного з них [5].

На шляху інтеграції до європейського та світового співтовариства Україна ратифікувала низку міжнародних правових актів, які здійснили певний вплив на формування національної державної політики і практики щодо забезпечення рівних можливостей для всіх громадян, впровадження принципів доступності в різні сфери життєдіяльності осіб з інвалідністю. Більшість положень цих актів трансформовані в національне законодавство. Широкий спектр дій щодо осіб з інвалідністю визначає Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю». Крім того, з метою врегулювання правового положення окремих груп осіб з інвалідністю та забезпечення принципів доступності прийняті [1]: Закони України: «Про соціальні послуги», «Про регулювання містобудівної діяльності», «Про доступ до публічної інформації», «Про захист прав споживачів», «Про транспорт», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення відповідальності та вдосконалення державного регулю-

вання у сфері містобудівної діяльності»; Укази Президента України; Постанови Кабінету Міністрів України. Важливо, що прийнято також низку документів, спрямованих на залучення представників громадських організацій осіб з інвалідністю до підготовки та прийняття рішень, котрі впливають на їх життя.

У 2009 р. була затверджена Державна програма «Безбар'єрна Україна», на підставі якої прийняті обласні програми щодо створення доступного середовища та забезпечення транспортної доступності. На жаль, виконання даної програми не відбувається в тих обсягах, які заплановані. Громадські організації вважають, що однією з причин цього є відсутність ефективного механізму контролю за її виконанням, а також відсутність розуміння у посадових осіб соціальної та економічної переваги дотримання принципів доступності та універсального дизайну [1].

З метою приведення законодавства України у відповідність до положень Конвенції ООН про права людей з інвалідністю та на виконання Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права людей з інвалідністю» на період до 2020 року зараз вносяться зміни в існуючі нормативні документи та розробляються нові відповідно до міжнародних стандартів щодо питань універсального дизайну та доступності (архітектурної, транспортної, інформаційної). Наприклад, у квітні 2018 р. уряд затвердив три нові Державні будівельні норми (ДБН) – «Планування і забудова територій», «Вулиці та дороги», «Будинки і споруди. Заклади освіти». За новими нормами всі будинки та споруди в Україні, а також необхідна інфраструктура повинні обов'язково проектуватися з елементами доступності. Впровадження цих ДБН є вагомим кроком до створення реального безбар'єрного середовища в Україні й однією з першочергових вимог у зв'язку з ратифікацією Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю та Угоди про асоціацію з ЄС. Проте проблема відсутності стандартів доступності туристичних об'єктів і послуг в Україні залишається актуальною. У цьому контексті важливо вивчати і переймати досвід окремих країн ЄС, де такі стандарти існують.

Список використаних джерел:

1. Азін В. О., Байда Л. Ю., Грибальський Я. В., Красюкова-Еннс О. В. Доступність та універсальний дизайн : навч.-метод. посіб./ за заг. ред. Байди Л. Ю., Красюкової-Еннс О. В. – К., 2013. – 128с.
2. Принципи універсального дизайну / Універсальний дизайн [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ud.org.ua/publikatsiji/11-printsipi-universalnogo-dizajnu>
3. European accessibility act / European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ec.europa.eu/so-cial/main.jsp?catId=1202>
4. Global Code of Ethics for Tourism / UNWTO; United Nations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cf.cdn.unwto.org/sites/all/files/docpdf/gcetbrochureglobalcodeen.pdf>.
5. Rights of Tourists with Disabilities in the European Union Framework / ENAT [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.accessibletourism.org/?i=enat.en.reports>
6. Services and Facilities for Accessible Tourism in Europe / ENAT [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.accessibletourism.org/?i=enat.en.reports>
7. Study of Access Requirements Related to Quality Norms in European Tourism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.keroul.qc.ca/DATA/PRATIQUEDOCUMENT/50_fr.pdf
8. Tourism for all / European Commission [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/growth/sectors/tourism/business-portal/accessibility_en#legislation
9. United Nations Convention on Rights of Persons with Disabilities / United Nations [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html>.
10. World Tourism Day 2016 “Tourism for All – promoting universal accessibility” Good Practices in the Accessible Tourism Supply Chain (2016), UNWTO, Madrid.

Славко А.,
*асистент кафедри
міжнародного, європейського
права та цивільно-правових
дисциплін, Сумський
державний університет*

ПРИНЦИП ГЕНДЕРНОЇ РІВНОСТІ: ДОСВІД ЄС ТА ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

PRINCIPLE OF GENDER EQUALITY: EU EXPERIENCE AND IMPLEMENTATION IN UKRAINE

Анотація: Стаття присвячена принципу гендерної рівності. Визначено основні етапи впровадження принципу гендерної рівності: декларативний, імплементаційний та етап позитивних дій. Описано етапи впровадження принципу гендерної рівності в Європейському Союзі. Зроблено аналіз національного законодавства, що закріплює принцип гендерної рівності.

Ключові слова: гендерна рівність, дискримінація за ознакою статі, Європейський Союз, рівність чоловіків і жінок, рівна оплата праці

Annotation: The article is focused on the principle of gender equality. The main stages of realisation of the gender equality principle are defined: declarative, implementative and stage of positive actions. The stages of implementation of the gender equality principle in the European Union are described. The analysis of the national legislation relating principle of gender equality is made.

Key words: gender equality, gender discrimination, European Union, equality between men and women, equal pay.

Принцип гендерної рівності закріплений у первинному праві ЄС як одна з основних цінностей, на яких ґрунтується діяльність Союзу (стаття 2 Договору про Європейський

Союз, далі – ДЄС). Статтею 8 Договору про функціонування Європейського Союзу (далі – ДФЄС) встановлюється, що у своїй діяльності Союз спрямовується на усунення нерівностей та сприяння рівності жінок та чоловіків. Стаття 23 Хартії основних прав ЄС підтверджує рівність між чоловіками і жінками та не виключає можливості позитивних дій на користь менш представленої статі. Українське законодавство також проголошує принцип гендерної рівності, проте, вбачається, що до його успішної реалізації в нашій державі ще далеко. Пам'ятаючи про євроінтеграційні прагнення України та маючи на увазі, що претендувати на членство в ЄС може лише держава, яка поважає цінності Союзу (стаття 49 ДЄС), вважаємо, що дослідження процесу імплементації принципу гендерної рівності до національного законодавства та правозастосовчої практики становить певний інтерес.

Правовим аспектам втілення принципу гендерної рівності присвятили свої праці такі вітчизняні дослідники як О. М. Руднева, К. Б. Левченко, Т. С. Ганзицька, Ю. С. Савченко, Т. В. Омельченко та інші. Не применшуючи їх внеску, зауважимо, що, на наш погляд, в українській правничій літературі залишаються мало висвітленими питання, які стосуються закріплення принципу гендерної рівності в ЄС та відповідності національного законодавства у сфері гендерної рівності стандартам ЄС.

Відтак, у рамках цього дослідження ставимо собі за мету у загальних рисах розкрити етапи впровадження принципу гендерної рівності в законодавстві та правозастосовній практиці ЄС та визначити, наскільки відповідний принцип закріплено в правовій системі України.

Системний аналіз положень ЗУ «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» дає можливість говорити, що гендерна рівність – це відсутність обмежень чи привілеїв за ознакою статі та рівні умови для реалізації рівних прав жінок і чоловіків. Зауважимо, що в рамках цієї роботи ми досліджуватимемо лише питання рівності жінок і чоловіків, не торкаючись становища осіб з іншим гендером.

На нашу думку, закріплення принципу гендерної рівності в окремій правовій системі проходить кілька етапів.

Умовно назвемо їх декларативним, імплементаційним та етапом позитивних дій.

Декларативний етап, на нашу думку, включає в себе визнання принципу гендерної рівності і його закріплення (без деталізації) у конституційному законодавстві держави. Для європейської спільноти такий період припав на 1957 – середину 70-тих років XX століття і стосувався, у першу чергу, рівної оплати праці. Як зауважують дослідники, на первинному етапі розвитку права Європейського співтовариства, закріплення принципу гендерної рівності мало виключно прагматичні підстави – на ньому наполіг французький уряд, побоюючись конкуренції зарубіжних товарів, виготовлених із використанням переважно дешевої жіночої праці [1]. Саме так в тексті Договору про заснування Європейського економічного товариства (Римського договору, ДЄЕС) з'явилась стаття 119, яка передбачала: «кожна держава-член повинна ... забезпечити і згодом підтримувати застосування принципу, відповідно до якого чоловіки і жінки повинні отримувати рівну оплату за рівну роботу [11]». Проте, тривалий час принцип гендерної рівності був не більше ніж декларацією. Зокрема, стаття 119 ДЄЕС передбачала впровадження своїх положень протягом так званого «першого етапу», тобто до 01 січня 1962 року, але до середини 1970-тих років не було прийнято ніяких законодавчих приписів на імплементацію цього принципу.

У цей же період Суд ЄЕС кілька разів зіткнувся з необхідністю інтерпретувати положення статті 119 ДЄЕС при винесенні попереднього рішення. Прикладом цього може слугувати рішення у справі *Gabrielle Defrenne v. Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena* від 08 квітня 1976 року. Зокрема, Суд підкреслив, що принцип рівної оплати праці за однакову роботу для чоловіків і жінок, закріплений статтею 119 ДЄЕС, є однією з засад співтовариства. Національні суди також зв'язані цим положенням і зобов'язані забезпечити захист прав у цій сфері, особливо щодо дискримінаційних норм, які містяться у безпосередньо у національному законодавстві чи колективних трудових угодах [3]. У наступному рішенні у справі *Defrenne* Суд, однак, наголосив, що основні особисті права людини

є частиною загальних принципів права Співтовариства, дотримання яких Суд зобов'язаний забезпечити. Усунення дискримінації за ознакою статі є частиною цих основних прав. Тим не менш, Суд не зобов'язаний забезпечувати дотримання правила про недискримінацію у сфері відносин між роботодавцем і працівником, які є предметом виключно національного права [2]. Відтак, можна констатувати, що на першому етапі впровадження принципу гендерної рівності останній залишався не більше, ніж необов'язковою вказівкою, яка мала мало реального змісту з огляду на відсутність актів вторинного права чи національного законодавства, які б забезпечили її втілення у життя.

Наступний – *імплементаційний* – етап впровадження принципу гендерної рівності, який розпочався з середини 70-тих років XX сторіччя і тривав близько двадцяти років, ознаменувався ухваленням цілої низки актів вторинного права, які стосувались практичних аспектів реалізації згаданого принципу. У першу чергу вони закріплювали рівну оплату праці та встановлення рівних умов праці для чоловіків та жінок. Зокрема, серед таких актів можна назвати Директиву Ради 75/117/ЄЕС від 10 лютого 1975 року про наближення законів держав-членів, що стосуються застосування принципу рівної оплати праці для чоловіків і жінок, Директиву Ради 76/207/ЄЕС від 9 лютого 1976 року про імплементацію принципу рівного поводження з чоловіками і жінками стосовно доступу до працевлаштування, професійної підготовки та просування по службі та умов праці, Директиву Ради 79/7/ЄЕС від 19 грудня 1978 року поступове впровадження принципу рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях соціального забезпечення.

З середини 80-тих років і до початку 90-тих років інституції ЄЕС (а потім і ЄС) починають звертати більше уваги на соціальні аспекти забезпечення гендерної рівності, зокрема – на захист прав жінок, які суміщають роботу з материнством. Цей період ознаменувався прийняттям таких актів вторинного права як Директива Ради 86/613/ЄЕС від 11 грудня 1986 року про застосування принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок, які беруть участь в економічній діяльності, включаючи сільське господарство, або є самозайнятими, та про захист самозайнятих жінок під

час вагітності та материнства, Директива Ради 92/85/ЄЕС від 19 жовтня 1992 року про запровадження заходів щодо сприяння поліпшенню безпеки та гігієни праці вагітних працівників та працівників, які нещодавно народили або годують грудьми, Директива Ради 96/34/ЄС від 3 червня 1996 року про рамкову угоду про батьківську відпустку.

Суд ЄЕС у зазначений період часу також не стояв осторонь питань гендерної рівності. Зокрема, рішенням у справі *Susan Jane Worringham and Margaret Humphreys v. Lloyds Bank Limited* Суд ще раз підтвердив попередньо дане тлумачення статті 119 ДЄЕС та вказав, що зазначена стаття застосовується безпосередньо до всіх форм дискримінації, які лежать у сфері рівної оплати праці ... До форм дискримінації, які можуть бути заборонені в судовому порядку, належать випадки, коли чоловіки і жінки отримують нерівну оплату за рівну роботу, що виконується в тій самій установі, як у державному, так і приватному секторі економіки [4]. До подібних висновків Суд дійшов також у справі *J.P. Jenkins v Kingsgate (Clothing Productions) Ltd*, зазначивши, що стаття 119 Договору застосовується безпосередньо до всіх форм дискримінації за ознакою статі при оплаті праці. Крім того, Суд підкреслив, що стаття 1 вже загаданої вище Директиви Ради 75/117/ЄЕС, яка, головним чином, спрямована на полегшення практичної реалізації принципу рівної оплати праці, викладеного у статті 119 Договору, жодним чином не змінює зміст або обсяг цього принципу, визначеного в Договорі [5].

Як бачимо, у рамках наступного етапу впровадження принципу гендерної рівності в ЄЕС не тільки було ухвалено низку актів, які наповнили раніше продекларований принцип реальним змістом, а було розширено розуміння принципу гендерної рівності – не тільки як такого, що лежить виключно у площині оплати праці, а як такого, який зачіпає також і соціальні питання.

Проте, декларування принципу гендерної рівності у джерелах первинного права і навіть створення механізмів реалізації цього принципу в актах вторинного права не завжди допомагають усунути фактичну нерівність. Саме тому виникає необхідність у вжитті *позитивних* дій. В ЄС така необхідність назріла в середині 90-тих років ХХ

століття. Як зауважують дослідники, ЄС ініціював дебати щодо легітимності заходів позитивних дій як засобу для вирішення проблем, з якими стикаються жінки у доступі до рівних можливостей, які офіційно пропонуються їм, за допомогою кількох судових проваджень [9]. Зокрема, у справі *Eckhard Kalanke v. Freie Hansestadt Bremen* Суд підкреслив, що стаття 2(1) і (4) Директиви Ради 76/207/ЄЕС про імплементацію принципу рівного поводження з чоловіками і жінками стосовно доступу до працевлаштування, професійної підготовки та просування по службі та умов праці виключає національні правила, які, коли кандидати різної статі мають однакову кваліфікацію, автоматично надають пріоритет жінкам у секторах, де вони недостатньо представлені. Стаття 2(4) цієї Директиви, яка повинна тлумачитися вузько і яка передбачає, що ця Директива не повинна порушувати заходи щодо забезпечення рівних можливостей для чоловіків і жінок, зокрема шляхом усунення існуючих нерівностей, які впливають на можливості жінок, існує конкретно і виключно для того, щоб дозволити заходи, які, хоча очевидно призводять до дискримінації за ознакою статі, фактично спрямовані на усунення або зменшення фактичних випадків нерівності між чоловіками і жінками, які можуть існувати в реальності суспільного життя. Таким чином, це дозволяє встановлення національних заходів, що стосуються доступу до праці, включаючи просування, які надають певну перевагу жінкам з метою поліпшення їхньої здатності конкурувати на ринку праці та продовжити кар'єру на рівних умовах з чоловіками [7]. Продовжуючи міркування про можливість закріплення у законодавстві заходів щодо позитивних дій, у справі *Helmut Marschall v. Land Nordrhein-Westfalen* Суд вказав, що національне правило, яке у випадку, коли жінки щодо певної вакантної посади є менш представленою статтю, надає перевагу серед однаково кваліфікованих кандидатів різної статі перевагу жінкам (за умови відсутності специфічних характеристик кандидата-чоловіка, які роблять його більш прийнятним кандидатом), не виключається статтею 2(1) і (4) Директиви 76/207/ЄЕС про імплементацію принципу рівного поводження з чоловіками і жінками стосовно доступу до працевлаштування, професійної підготовки та

просування по службі та умов праці. Але Суд встановив дві умови, які роблять позитивні дії допустимими:

- по-перше, якщо у кожному окремому випадку національне законодавство передбачає, що кандидати-чоловіки, які настільки ж кваліфіковані, як і кандидати-жінки, гарантовано будуть предметом об'єктивної кадрової оцінки, яка враховуватиме всі критерії, специфічні для кожного з кандидатів. При цьому, якщо чоловік-кандидат має дві і більш специфічних характеристик, які свідчать на його користь, перевага має надаватись саме йому;

- по-друге, застосовувані при оцінці кандидатів критерії не є такими, що дискримінують жінок [6].

Згодом питання позитивних дій перейшло з площини правозастосування до площини правотворчості. У результаті було ухвалено, наприклад, Директиву 2002/73/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 23 вересня 2002 року про внесення змін до Директиви Ради 76/207/ЄЕС про імплементацію принципу рівного поводження з чоловіками і жінками стосовно доступу до працевлаштування, професійної підготовки та просування по службі та умов праці, Директиву Ради 2004/113/ЄС від 13 грудня 2004 року щодо впровадження принципу рівного ставлення чоловіків і жінок до доступу та постачання товарів і послуг, Директиву 2006/54/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 5 липня 2006 року щодо впровадження принципу рівних можливостей та рівного ставлення до чоловіків і жінок у питаннях працевлаштування та професійної діяльності, Директиву Ради 2010/18/ЄС від 8 березня 2010 року щодо впровадження переглянутої Рамкової угоди про батьківську відпустку, Директиву 2010/41/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 7 липня 2010 року щодо застосування принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок, які беруть участь у діяльності самозайнятої особи, та скасування Директиви Ради 86/613/ЄЕС.

У вітчизняному законодавстві принцип гендерної рівності закріплено у статті 24 Конституції. Крім того, такі акти як ЗУ «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (стаття 1) та Кодекс законів про працю (стаття 2-1) забороняють дискримінацію за ознакою статі. Україна ратифікувала низку конвенцій МОП щодо рівної оплати праці і

захисту прав жінок, наприклад, № 111 – Конвенцію про дискримінацію (зайнятість та заняття), 1958 року, № 100 – Конвенцію про рівність винагород, 1951 року, № 156 – Конвенцію про працівників із сімейними обов'язками, 1981 року, № 183 – Конвенцію про охорону материнства, 2000 року та № 103 – Конвенцію про охорону материнства 1952 року. Відповідно до статті 54 СК України, всі найважливіші питання життя сім'ї мають вирішуватися подружжям спільно, на засадах рівності. Стаття 161 КК України передбачає кримінальну відповідальність за посягання на рівноправність громадян за ознакою статі. Крім того, існує базовий, вже згаданий нами у цьому дослідженні, ЗУ «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків».

Тим не менш, вбачається, що про досягнення повної гендерної рівності, особливо у сфері оплати праці та працевлаштування, говорити ще рано. Зокрема, доволі промовистим є факт, що за Індексом гендерного розриву Україна посідає 61 місце в світі з показником 0.705 з 1.000 [10]. Розрив між заробітною платою чоловіків і жінок становив у середньому 25% у 2016 році та 21% у 2017 році, досягнувши 40% у деяких видах економічної діяльності [8]. Показовою є також судова практика. Наприклад, у справі № 404/6671/17 (рішення Кіровського районного суду м. Кіровограда від 15 березня 2018 року [12]) позивач скаржився, що не був прийнятий на посаду секретаря керівника з огляду на те, що, незважаючи на наявність у позивача достатньої кваліфікації та досвіду роботи, він не відповідав «бажаний» статі: на відповідну посаду шукали виключно дівчину. Протилежна ситуація ймовірно склалась у справі № 198/384/18 (рішення Юр'ївського районного суду Дніпропетровської області від 18 грудня 2018 року [13]): молодій жінці з двома малолітніми дітьми було відмовлено у прийнятті на посаду юрисконсульта, бо виконавцем цієї роботи бачили чоловіка з власним автомобілем. В обох випадках позивачі скаржились на дискримінацію за ознакою статі і в обох випадках суд вирішив, що немає підстав говорити про дискримінацію, адже не було надано її належних доказів. Які докази дискримінаційної поведінки вважаються належними, роз'яснено не було. При цьому, суд посилався на частину 2 статті 81 ЦПК України, відповідно до якого у

справах про дискримінацію позивач зобов'язаний навести фактичні дані, які підтверджують, що дискримінація мала місце. Вбачається, що покладення тягар доказування у справах про дискримінаційну відмову у прийнятті на роботу на позивача є не надто виваженим кроком, адже дискримінаційні причини відмови проголошуються, зазвичай, неофіційно, натомість в офіційних документах наводяться іншу підстави відмови – відсутність кваліфікації, досвіду роботи тощо.

ПКМУ «Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони» на реалізацію статті 14 Угоди передбачено два заходи, які стосуються впровадження гендерної рівності: створення інституту Урядового уповноваженого з питань гендерної політики (пункт 24 плану) та удосконалення механізмів та процедур розслідування та притягнення до відповідальності за порушення прав людини, зокрема ті, що пов'язані з домашнім, гендерним та сексуальним насильством (пункт 54). Обидва пункти на момент написання цього дослідження вже виконано, проте, з урахуванням стану правозастосовчої практики, вони залишаються переважно декларативними. Механізм реалізації позитивних дій, віднедавна передбачений ЗУ «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків», ще не розроблений і не застосовується. Відтак, вважаємо, що українську правову систему, з урахування «інерції» правозастосовчої практики, можна охарактеризувати як таку, що перебуває на етапі *імплементації* положень, які закріплюють принцип гендерної рівності. Цілком позитивно оцінюючи недавні зрушення з питань гендерної рівності в законодавстві, вважаємо, що позитивний ефект матиме внесення до ЦПК України норми, яка дозволить покласти тягар доказування у справах про дискримінацію на відповідача. Зокрема, пропонуємо викласти частину 2 статті 81 ЦПК України в такій редакції: «У справах про дискримінацію позивач може навести фактичні дані або міркування, які підтверджують, що дискримінація мала місце. У разі наведення таких даних доказування їх відсутності покладається на відповідача».

Список використаних джерел:

1. Burri S., Prechal S. (2014) EU Gender Equality Law: Update 2013. / European Commission. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/justice/gender-equality/tools/legal-experts/index_en.htm

2. Case 149/77 Gabrielle Defrenne v Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena, Judgment of the Court of 15 June 1978 / EUR-Lex. Access to the European Union Law. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1550407313722&uri=CELEX:61977CJ0149>

3. Case 43-75. Gabrielle Defrenne v Société anonyme belge de navigation aérienne Sabena, Judgment of the Court of 8 April 1976. / EUR-Lex. Access to the European Union Law. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1550407313722&uri=CELEX:61975CJ0043>

4. Case 69/80. Susan Jane Worringham and Margaret Humphreys v Lloyds Bank Limited, Judgment of the Court of 11 March 1981 / EUR-Lex. Access to the European Union Law. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1550319187834&uri=CELEX:61980CJ0069>

5. Case 96/80. J.P. Jenkins v Kingsgate (Clothing Productions) Ltd, Judgment of the Court of 31 March 1981/ EUR-Lex. Access to the European Union Law. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1550319187834&uri=CELEX:61980CJ0096>

6. Case C-409/95. Hellmut Marschall v Land Nordrhein-Westfalen, Judgment of the Court of 11 November 1997/ EUR-Lex. Access to the European Union Law. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1550413073315&uri=CELEX:61995CJ0409>

7. Case C-450/93. Eckhard Kalanke v Freie Hansestadt Bremen, Judgment of the Court of 17 October 1995 / EUR-Lex. Access to the European Union Law. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1550409975454&uri=CELEX:61993CJ0450>

8. Gender Equality / United Nations – Ukraine. [Електро-

ний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua/en/resident-coordinator-system/gender-equality>

9. Lombardo E., Meier P. (2007) European Union Gender Policy Since Beijing: Shifting Concepts and Agendas / Multiple Meanings of Gender Equality. A Critical Frame Analysis of Gender Policies in Europe. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://webs.ucm.es/info/target/Art%20Chs%20EN/CH2_MAGEEQbookVerloo_07EN.pdf

10. The Global Gender Gap Report 2017 / World Economic Forum. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www3.weforum.org/docs/WEF_GGGR_2017.pdf

11. The Treaty of Rome of 25 March 1957 / European Commission. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ec.europa.eu/romania/sites/romania/files/tratatul_de_la_roma.pdf

12. Рішення Кіровського районного суду м. Кіровограда від 15 березня 2018 року справі № 404/6671/17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/72800659>

13. Рішення Юр'ївського районного суду Дніпропетровської області від 18 грудня 2018 року у справі № 198/384/18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/78719007>

Терещук В.,
*кандидат політичних
наук, доцент, докторант
кафедри міжнародних
відносин та зовнішньої
політики Чорноморського
національного університету
імені Петра Могили*

**ПАНЄВРОПЕЙСЬКЕ ТЕЛЕБАЧЕННЯ
ЯК ІНСТРУМЕНТ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ТА
ФОРМУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ МЕДІА-СИСТЕМИ**

PAN-EUROPEAN TV AS A TOOL FOR EUROPEAN INTEGRATION AND FORMING THE EUROPEAN MEDIA SYSTEM

Анотація: В статті проаналізовано спроби використання потенціалу транскордонного телебачення для просування ідеї європейської інтеграції. Зокрема, розкрито досвід створення панєвропейських телеканалів Eurikon, Europa TV та Euronews, показано причини невдачі перших проектів та успіху Euronews.

Ключові слова: європейська інтеграція, європейська медіа-система, телебачення, Європейська телерадіомовна спілка, Euronews.

Annotation: This paper analyses attempts to use the potential of cross-border television to promote the idea of European integration. In particular, the experience of setting up pan-European TV channels Eurikon, Europa TV and Euronews is explored, and the reasons for the failure of the first projects and the success of Euronews are shown.

Keywords: European integration, European media system, Television, European Broadcasting Union, Euronews.

Важливу роль у формуванні й функціонуванні європейської медіа-системи зіграли проекти загальноєвропейського телевізійного каналу. Як зауважується в колективній монографії «Нові фронтири в теорії міжнародної комунікації» (2004 р.), в Європейському співтоваристві низка ініціатив, поєднаних з загальною метою Співтовариства зі створення спільного ринку в телерадіомовленні, призвели до визнання важливості телевізійного мовлення як інструменту для заохочення економічної та культурної інтеграції Європи [8, с. 158]. Крім того, мала місце ще одна мотивуюча причина. Перші вибори до Європарламенту (1979 р.) продемонстрували, що не лише сама ідея створення єдиної Європи залишалася абстрактною для населення держав-членів, але і те, що імідж європейських інституцій був невиразним, якщо не негативним. В той час з'явилися нові технології, які відкрили шлях транскордонному теле-

баченню, і Європейський Парламент підготував декілька доповідей та прийняв резолюції, які критикували поточну інформаційну політику ЄС та закликали до використання телебачення для просування європейської ідеї. Це також стосується вивчення можливості створення європейсько-го телевізійного каналу [3, с. 221].

Витоки ідеї створення європейського телеканалу лежать у проєкті резолюції, внесеної в Європейський парламент у 1980 році. В ній стверджувалося, що «висвітлення проблем Європейської Спільноти національними радіо- та телевізійними компаніями та пресою було неналежним, зокрема щодо питань інтеграції», і закликалося «створити європейську телерадіокомпанію зі своїм власним каналом». Цей канал мав бути призначений для широкого загалу та трансляції програм політичного, освітнього, культурного та розважального характеру. Мовлення каналу мало бути багатомовним, щоб мати можливість звертатися до якнайширших аудиторій по всій Європі [12]. У березні 1982 року Європарламентом була ухвалена резолюція, якою передбачалося створення у співпраці з Європейською телерадіомовною спілкою (EBU) європейського телеканалу. Зокрема, в резолюції пропонувалося, що він має надавати повний спектр програм, що охоплюють новини, політику, освіту, культуру, розваги та спорт, і що він має бути європейським за походженням, діапазоном передачі, цільовою аудиторією та тематикою (див. [10]).

У травні 1983 року Комісія Європейських Спільнот підготувала поміжний звіт Європарламенту «Реалії та тенденції в європейському телебаченні: перспективи та можливості», якою підтверджувалася необхідність використання можливостей супутникової технології для створення транскордонного європейського телебачення. У звіті зазначалося, що «обмін зображеннями та інформацією стане найефективнішим способом поглиблення взаєморозуміння між народами Європи та надасть їм більшого почуття приналежності до спільної культурної та соціальної спільності. Тому розвиток справжнього європейського духу стане можливим у національних аудиторіях, які, звісно, збережуть свою повну культурну ідентичність». Варто відмітити, що у цьому ж звіті стверджувалося, що ініціативи

створення одномовних транскордонних телеканалів лише фіксуватимуть історичні культурні реалії і не можуть задовольняти потреби нової мультимовної європейської реальності (див. [6]). Ця ідея були і досі лишаються наріжними каменями формування європейського інформаційного простору.

Перша спроба запуску панєвропейського телеканалу (під назвою Eurikon) мала місце у 1982 року під егідою EBU, коли п'ять національних ТРК — Австрії, Великої Британії, Італії, Нідерландів та ФРН — упродовж п'яти неперервних тижнів здійснювали трансляції до п'ятнадцяти країн. Вони перевіряли загальноєвропейську привабливість своїх програм, намагалися визначити «загальнонаціональні редакційні точки зору» для своїх служб новин та експериментували з різними способами одночасного комунікування з багатомовною аудиторією [13, с. 46]. Варто відмітити, що цей проект був підтриманий низкою інших членів EBU, а саме ТРК Алжиру, Греції, Ірландії, Іспанії, Португалії, Тунісу, Фінляндії, Франції, Швейцарії та Югославії [2, с. 162–163]. Як можна побачити з цього переліку, проект вийшов за рамки ЄС і включив в себе навіть одну країн соцтабору.

В той же період з'явилися телеканали, що символізували альтернативні тенденції у європейській медіа-системі, а саме транскордонні телеканали, що орієнтувалися на певні мовні аудиторії. Так, у 1984 році були запущені франкомовний телеканал TV5, створений п'ятьма державними телеканалами з Франції, Бельгії та Швейцарії; німецькомовний SAT3, створений трьома державними ТРК з Німеччини, Австрії та Швейцарії [13, с.46].

У 1985 році мала місце друга спроба створити панєвропейський телевізійний канал. Після тривалих переговорів, в яких брали участь уряди країн-членів та їхні національні телерадіомовні організації, був створений консорціум з п'яти європейських державних ТРК з Ірландії, Італії, Нідерландів, Португалії та ФРН — телеканал Еуропа TV, що розпочав мовлення у жовтні 1985 року. Він багато в чому відповідав очікуванням, які Європейський Парламент та Комісія раніше покладали на загальноєвропейський канал [12]. Еуропа TV прагнув бути загальноєвропейським кана-

лом не лише за географічним охопленням, але й за змістом своїх програм, маючи місію розробляти програми ненаціонального формату, а також здійснювати ненаціональне інформування. Команда, що готувала новини, «була ретельно структурована, щоб уникнути домінування будь-якої окремої національної групи», а «недержавна перспектива заохочувалася всіма доступними засобами» (цит. за [9, с. 512–513]). Внаслідок проблем із фінансуванням, а також неучасті у проєкті повідних гравців, і як результату — невеликого охоплення аудиторії, 26 листопада 1986 року телеканал Eurora TV припинив мовлення.

Досвід обох телеканалів — Eurikon та Eurora TV — продемонстрував, що політичний оптимізм щодо ролі паневропейського телеканалу як драйвера інтеграції був дещо необґрунтованим. Як зазначив дослідник європейської медіа-системи Р. Коллінз, реакції європейських глядачів на загальноєвропейські державні телеканали початку 80-х років свідчать, що смаки та інтереси європейських телеглядачів (їхні культури) були настільки різними, що робило сам термін «європейська культура» безглуздим. Вони не мали достатньо глядачів, щоб бути комерційно життєздатними. Глядачі надавали перевагу каналам, доступним їхніми мовами і пристосованим до їхніх смаків й інтересів, а загальноєвропейські канали сприймали прохолодно. Реакції глядачів продемонстрували, що ці канали погано підходять для залучення та збереження глядачів. Проте логіка створення таких каналів здавалася очевидною як для загальноєвропейських політичних інститутів Європейського співтовариства, так і для загальноєвропейської асоціації EBU [3, с. 24].

Поштовхом до актуалізації ідеї паневропейського телеканалу стала війна у Перській затоці (1990–1991 роки), коли приклад CNN наочно продемонстрував вагу та роль цілодобового транскордонного телебачення як джерела новин. Тоді в Європейській телерадіомовній спілці виник проєкт створення телеканалу Euronews, який подавав би інформацію з європейської перспективи. Euronews розпочав мовлення у січні 1993 року як консорціум між телерадіомовними компаніями (в основному державними) з Португалії, Іспанії, Італії, Греції, Франції, Бельгії, Фінлян-

дії, Монако, Кіпру та Єгипту. Як зауважив Т. Тейлер, Euronews, як і Euron TV, був розроблений, щоб обслуговувати культурно й лінгвістично фрагментовану аудиторію. В більшості інших аспектів, однак, він мало нагадує попередні плани Європейської комісії та Європарламенту щодо загальноєвропейського каналу. По-перше, замість того, щоб прагнути залучити загальну аудиторію за допомогою широкого спектру програм, Euronews обмежується новинами та програмами, присвяченими поточним питанням. По-друге, Euronews, здебільшого, не намагається повторити невдалу стратегію Euron TV, що прагнув висвітлювати національні події з елюзивної «європейської точки зору». Натомість основна частина його контенту, головни новин, надходить від національних телерадіоорганізацій-учасників, а Euronews готує звукові доріжки, які супроводжують її ефір. Власна продукція Euronews переважно обмежується висвітленням діяльності європейських інституцій та деяких подій, пов'язаних з ЄС [12].

Модель мовлення, яка передбачала єдиний ефір з аудіосупроводом різними мовами, була замінена у травні 2017 року, коли були запущені 12 різних версій телеканалу, адаптовані під різні аудиторії, а саме англійська, арабська, грецька, іспанська, італійська, німецька, перська, португальська, російська, турецька, угорська та французька версії. Таким чином, Euronews став глокальною телевізійною мережею. З серпня 2011 по травень 2017 роки функціонувала українська редакція Euronews, функціонування якої було припинене через брак фінансування (див. [1]). Окрім супутникового телевізійного мовлення, що охоплює практично весь світ, Euronews активно використовує інтернет-платформи. На сьогоднішній день, за даними офіційного сайту, аудиторія Euronews складає 430 млн. домогосподарств у 166 країнах світу [5].

Успішність телеканалу Euronews також пов'язана з тим, що коло його співвласників не обмежується лише державними ТРК, що дозволило уникнути традиційних для контрольованих державами копій проблем організаційного та фінансового характеру. Однак зміни структури власності телеканалу (у липні 2015 року власником 53% акцій телеканалу стала компанія Media Globe Networks, що

належить єгипетському медіамагнату Н. Савірісу [11], а у лютому 2017 року 25% акцій телеканалу були придбані американською телерадіомовною компанією NBC Universal [7]. Таким чином, на сьогоднішній день у власності європейських державних ТРК лишилося 22% акцій телеканалу, що ставить питання чи буде й надалі Euronews залишатися саме європейським телеканалом.

Список використаних джерел:

1. Українська служба Euronews припиняє роботу [Електронний ресурс] // Українська правда. — 2017. — 21 трав. — Режим доступу: <https://www.pravda.com.ua/news/2017/05/21/7144547/>
2. Collins R. Public service broadcasting by satellite in Europe: Eurikon and Europa / Richard Collins // Screen. — 1993. — Vol. 34, Issue 2. — P. 162–175.
3. Collins R. From satellite to single market: new communication technology and European Public Service television / Richard Collins. — London: Routledge, 1998. — 234 p.
4. Encyclopedia of Political Communication. Vol. 1 / Ed. by Lynda Lee Kaid, Christina Holtz-Bacha. — Thousand Oaks, CA: Sage Publications, 2008. — 411 p.
5. Euronews [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://www.euronews.com/>
6. Interim report «Realities and Tendencies in European Television: Perspectives and Options» (Report from the Commission to the European Parliament). COM(83) 229 final. Brussels, 25. May 1983 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:51983DC0229&qid=1541183152589&from=EN>
7. NBC Universal buys 25% share in Euronews [Електронний ресурс] // Broadband TV News. — 2017. — 15 лют. — Режим доступу: <https://www.broadbandtvnews.com/2017/02/15/nbc-universal-buys-25-share-in-euronews/>
8. New frontiers in international communication theory / Ed. by Mehdi Semati. — Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers, 2004. — 306 p.
9. Polonska-Kimunguyi E. The making of the Europeans: Media in the construction of pan-national identity / Eva Polon-

ska-Kimunguyi, Patrick Kimunguyi // International Communication Gazette. — 2011. — Vol. 73, Issue 6. — P. 507–523.

10. Resolution on radio and television broadcasting in the European Community // Official Journal of the European Communities. — 1982, 5 April. — C87. Vol. 25. — P. 110–112.

11. Sawaris Family gains control of Euronews [Електронний ресурс] // Broadband TV News. — 2015. — 9 лип. — Режим доступу: <https://www.broadbandtvnews.com/2015/07/09/sawaris-family-gains-control-of-euronews/>

12. Theiler T. Viewers into Europeans?: How the European Union Tried to Europeanize the Audiovisual Sector, and Why it Failed [Електронний ресурс] / Tobias Theiler // Canadian Journal of Communication. — 1999. — Vol. 24, No 4. — Режим доступу: <https://www.cjc-online.ca/index.php/journal/article/view/1126/1035>

13. Transnational Television Worldwide: Towards a New Media Order / Ed. by Jean K. Chalaby. — London: I.B.Tauris & Co., 2005. — 264 p.

Тітаренко С.,
*кандидат педагогічних наук,
доцент,
Глухівський національний
педагогічний університет
ім. О. Довженка*

ВИКОРИСТАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ДОСВІДУ ВПРОВАДЖЕННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

USING OF THE EUROPEAN EXPERIENCE OF INCLUSIVE EDUCATION INCLUDING IN UKRAINE

Анотація: У статті обґрунтовано актуальність проблеми впровадження інклюзивної освіти. Здійснено аналіз до-

сліджень з проблеми використання європейського досвіду впровадження інклюзивної освіти в Україні. Охарактеризовано особливості впровадження інклюзивної освіти в країнах з різними моделями соціальної політики.

Ключові слова: інклюзія, інклюзивна освіта, діти з особливими потребами, інтеграція, інвалідність.

Annotation: The article substantiates the urgency of the problem of the inclusive education introduction. The research analysis on the problem of using the European experience of the inclusive education in Ukraine has been completed. Features of the inclusive education introduction in the European countries with different models of social policy are characterized.

Keywords: inclusion, inclusive education, children with special needs, integration, disability

Важливою складовою частиною єдиної державної системи освіти дітей з вадами психічного і фізичного розвитку є процес їх виховання і навчання. Розвиток сучасного суспільства зумовлює повагу до людини, забезпечуючи захист та повне інтегрування у соціум усіх без виключення людей, а також встановлює принципи безпеки та створює «суспільство для всіх». Важливо підкреслити, що в основу такого інтегрування покладено концепцію цілісного підходу. Вона відкриває шлях до реалізації прав і можливостей кожної особистості та передбачає рівний доступ до здобуття освіти.

Безумовно, якісна освіта передбачає задоволення особливих освітніх потреб без відриву від звичного соціального оточення, сім'ї, друзів кожного індивіда, зокрема й з порушеннями психофізичного розвитку.

Дослідженням проблеми залучення дітей з особливими потребами до навчання в масових закладах освіти, їх реабілітації, а також соціалізації до суспільних норм, займалися В. Бондар, Л. Виготський, А. Колупаєва, Т. Євтухова, В. Ляшенко, І. Іванова, О. Столяренко, А. Шевчук, О. Савченко та ін.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з окресленої проблеми дозволив нам виокремити головну систему спе-

ціальної освіти в Україні, яка має вертикально-горизонтальну структуру. На вікових особливостях дітей і рівнях загальноосвітніх програм базується вертикальна структура. Горизонтальна структура враховує психофізичний розвиток дитини, особливості її пізнавальної діяльності та характер порушення.

Вертикальна структура визначається віковими періодами: раннього дитинства (від 0 до 3 років); дошкільний період (з 3 до 6-7 років); період шкільного та професійного навчання (з 6-7 до 16-21 років).

В Україні горизонтальна структура спеціальної освіти представлена такими типами спеціальних закладів: для дітей з порушеннями слуху; слабочуючих; з порушеннями зору; слабозорих; з тяжкими порушеннями мовлення; з порушеннями опорно-рухового апарату; для розумово відсталих; із затримкою психічного розвитку [3].

Діти з порушеннями психофізичного розвитку можуть одержувати спеціальну допомогу в центрах раннього втручання, центрах реабілітації, інклюзивно-ресурсних центрах та спеціальних закладах дошкільної освіти. Для дітей дошкільного віку з особливостями психофізичного розвитку функціонують: спеціальні заклади дошкільної освіти, дитячі навчальні заклади компенсуючого типу, спеціальні групи при закладах дошкільної освіти комбінованого типу, дошкільні групи при спеціальних закладах, реабілітаційні центри [6].

Інтегрування дітей з порушеннями психофізичного розвитку до загальноосвітнього простору України, як один з напрямів гуманізації всієї системи освіти, відповідає пріоритетам державної політики. На рівні постанов Кабінету Міністрів України та державних програм в офіційних документах зазначається необхідність інтегрування дітей з особливими освітніми потребами. Зокрема в Доктрині освіти (2001) вказується на рівний доступ до якісної освіти інтегруванням у загальноосвітній простір дітей з особливими потребами [8].

Законом України «Про дошкільну освіту» затверджені державні гарантії щодо здобуття дошкільної освіти дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку. На сьогодні, в Україні немає офіційної термі-

нології для характеристики дітей з особливими освітніми потребами. В основних законах України про освіту запропоновано такі терміни, як «діти, які потребують корекції фізичного та/або розумового розвитку», «особи, які мають вади у фізичному чи розумовому розвитку і не можуть навчатися в масових навчальних закладах», «молодь з інвалідністю», «діти з тяжкими порушеннями розвитку», «діти з обмеженими можливостями здоров'я» тощо. Усі ці терміни співвідносяться з медичною суспільно-соціальною моделлю.

На території України інклюзивна освіта потребує свого вирішення на основі виваженого підходу, як з боку державних органів влади, так і з боку громадськості. Насамперед, інклюзивні процеси у навчанні дітей з порушеннями психофізичного розвитку мають свою специфіку. Вони розвиваються в умовах особливого соціокультурного статусу з урахуванням позитивних емоцій і досягнень диференційованого навчання.

На думку Г. Банча, інклюзія потребує більш суттєвої перебудови освітньої системи та суспільного ладу, оскільки «інклюзія – це не лише одна реформа освіти; вона ґрунтується на новій моделі й філософії соціальної справедливості, якою стверджується, що всі люди, зокрема люди з інвалідністю, мають право повною мірою брати участь в усіх сферах життя суспільства» [2].

Крім того, для розуміння поняття інклюзивна освіта варто відзначити той факт, що у деяких країнах світу (Австрія, Бельгія, Голландія, Італія, Нідерланди, Німеччина, Франція та ін.) більш прийнятною є інтегрована освіта, яка дозволяє зберегти й розвинути систему спеціальних закладів освіти, разом із створенням розгорнутої мережі доступних для осіб з інвалідністю навчальних закладів; в інших – з ліберальною моделлю соціальної політики (США, Канада, Австралія, Велика Британія), переважає інклюзивний підхід до освіти осіб з інвалідністю, згідно з яким інклюзивна освіта розглядається як сегрегаційна та неприйнятна у правовому суспільстві, діти та молодь з інвалідністю максимально залучаються до масової школи. У цих країнах інклюзивна освіта в основному спрямована на включення дітей з обмеженими можливостями в серед-

овище здорових ровесників з активною фінансовою і матеріальною підтримкою держави [9].

У країнах з консервативною моделлю соціальної політики (Австрія, Франція, Німеччина, Нідерланди, Бельгія, Італія) виділяється менш значне державне забезпечення навчання дітей і молоді з особливими потребами, воно тісно пов'язане з наданням матеріальної підтримки для освіти та професіоналізації інвалідів з боку потенційних роботодавців. Інклюзивна освіта в цих країнах часто розглядається як можливість надати освіту конкретним особам без широкого запровадження інтеграції для усіх людей з особливостями розвитку [7].

У Канаді інклюзивне навчання засновано на традиціях додаткового супроводу дітей з особливими потребами з повним їх доступом до освітніх послуг. Заклади забезпечені освітніми програмами, що відповідають інтелектуальним можливостям дітей для успішного навчання. Служба спеціальної підтримки осіб з обмеженнями життєдіяльності разом з іншими підрозділами здійснює багатоманітну роботу: визначає потреби дітей у послугах, консулює педагогів з різноманітних питань, розробляє освітні програми, забезпечує адаптивними технологіями та допоміжними навчальними пристроями, надає послуги з розробки стратегії навчання [9].

Проаналізувавши досвід організації роботи з інклюзивної освіти у Великій Британії, варто зауважити, що більшість застосованих технологій і методів не вимагають залучення значних додаткових фінансових і матеріальних ресурсів і реалізуються завдяки раціональній організації праці, активній і цілеспрямованій взаємодії учасників освітнього процесу та відповідальному ставленню колективу до виконання поставлених завдань. Особливої уваги заслуговує досвід організації роботи з дітьми з обмеженими можливостями з питань уточнення їх особливих навчальних потреб, профілактики вторинних порушень в напрямі нервової системи, попередження «інтелектуальної безвиході» при відставанні в навчанні.

Італія очолила громадський рух з інклюзивної освіти під назвою «Демократична психіатрія». Встановлено, що в країні функціонують служби, до складу яких входять різ-

нопрофільні фахівці, адміністратори шкіл, представники громадських організацій, працівники управлінь освіти, за потреби долучаються фахівці служб охорони здоров'я, які надають консультації щодо виховання дітей з обмеженими можливостями. Варто зазначити, що працівники цих служб організовують інклюзивне навчання, здійснюють діагностику дітей, визначаючи їхні потреби, надають консультативну та навчально-методичну допомогу педагогам і шкільній адміністрації. Крім цього, у масових закладах, як в дошкільних, так і в шкільних, працюють асистенти педагогів. Вони надають допомогу дітям з обмеженими можливостями здоров'я [7, с. 9].

Варто зауважити, що найбільш розповсюдженим та цікавим є досвід навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку Бельгії. У цій країні діє «Закон про спеціальну освіту», ухвалений у 1970 р., основою якого є надання освіти особам з обмеженими можливостями здоров'я. У Бельгії функціонують 8 типів спеціальних закладів: для дітей з легким, середнім і важким ступенем розумової відсталості, з труднощами у навчанні, з порушеннями зору та слуху, з емоційно-вольовими порушеннями та розладами поведінки, з фізичними розладами, із соматичними захворюваннями. Служби підтримки дітей з особливими потребами та психолого-медико-соціальні центри забезпечують надання спеціальних додаткових послуг дітям, які того потребують. В країні організовуються ПМС-центри різного підпорядкування (позашкільні та шкільні) в залежності від кількості дітей з особливостями розвитку в певній місцевості. Важливо наголосити, що фахівці центру надають психолого-педагогічну та медико-соціальну допомогу дітям з порушеннями розвитку та їхнім сім'ям. У школах з інклюзивним навчанням спеціальні педагоги запрошуються за угодами зі спеціальних шкіл та працюють у закріпленому повному штаті [5, с. 10].

На увагу заслуговує досвід інклюзивного навчання дітей з особливостями психофізичного розвитку Швеція. Зокрема, у цій країні було затверджено нормативно-правовий документ під назвою «Навчальний План», який сформулював новий стратегічний напрям освітньої держави. Дітям з особливостями психофізичного розвитку надають

можливість навчатися в масових закладах, створивши для цього відповідні умови. В країні модель психолого-педагогічного та медико-соціального супроводу дітей з особливими освітніми потребами передбачає використання спеціальної допомоги як позашкільних служб, так і фахівців, які працюють за угодами в навчальних закладах, зокрема, асистентів педагога [9].

У Німеччині, за сприяння громадської батьківської організації ухвалили документ «Життєва допомога», який забезпечує розвиток організації освітньої діяльності масових і спеціальних шкіл для дітей з психофізичними вадами. Проект передбачає надання корекційно-реабілітаційних послуг у спеціальному закладі дітям з обмеженими можливостями, спільні та окремі навчальні заняття, відвідування дітьми з порушеним розвитком масової школи та заходів. Психолого-педагогічний супровід в свою чергу забезпечується педагогічними центрами, що функціонують у кожному регіоні. Безумовно, центри надають різнопланову допомогу дітям з особливими освітніми потребами, надають консультації батькам і вчителям масових та спеціальних шкіл, проводять з ними профорієнтаційну роботу, координують діяльність різнопрофільних фахівців тощо [1].

Отож, інклюзивна освіта створює таке освітнього середовища, яке сприятиме та відповідатиме можливостям і потребам кожної дитини, незалежно від її особливостей психофізичного розвитку. Зараз інклюзивна освіта гостро потребує вдосконалення законодавчої бази, принципів фінансування, створення у освітніх закладах сприятливого середовища, формування матеріально-технічної бази, методичного і кадрового забезпечення, подолання соціальних та професійних стереотипів. Широке запровадження інклюзивної освіти має здійснюватися поступово, у міру підготовки кваліфікованих кадрів і зміни ставлення суспільства до осіб означеної категорії.

Серед фахівців існують цілком аргументовані застереження щодо доцільності прискорених темпів упровадження інклюзивного навчання в Україні. Зокрема, В. Бондар вважає, що «характерною негативною тенденцією сьогодення є стихійність, поспішність, а часом і волюнтаризм у збільшенні кількості дітей, охоплених інклюзивним

навчанням, без одночасного створення і впровадження спеціальних програм, методик викладання, розширення діапазону професійних послуг та процедур переходу до інклюзії». Це породжує ризик невдач у навчанні дітей з обмеженими можливостями, зневіру батьків у здатності цих дітей навчатися у масових освітніх закладах [4].

Важливо виділити, що інклюзивна освіта базується на провідному принципі забезпечення основного права дітей на освіту та права навчатися за місцем проживання. В свою чергу, інклюзивну освіту має забезпечувати інклюзивна школа – заклад освіти, що застосовує навчальні програми і плани для освітнього процесу, фізичне середовище, методи, форми та прийоми навчання при цьому залучає батьків та фахівців для надання спеціальних послуг ураховуючи потреби кожної дитини та забезпечує сприятливий клімат в освітньому середовищі, позитивне ставлення один до одного.

На сьогодні в Україні успішність задоволення дітей з особливими потребами у навчанні значною мірою залежить від якості нормативно-правової та законодавчої бази освіти, від того, чи відповідає вона сучасним гуманістичним тенденціям розвитку суспільства, що є надійним підґрунтям та системою орієнтирів у практичній діяльності закладу освіти.

В Україні саме інклюзивну освіту було експериментально започатковано як першу альтернативу спеціальній освіті інвалідів під час виконання програми благодійної організації Всеукраїнського фонду «Крок за кроком», що у 1999 р. була заснована Міжнародним фондом «Відродження». Важливе значення цієї програми полягало у впровадженні демократичних практик у систему освіти та залученні дітей з особливими потребами і дітей національних меншин до загальноосвітніх закладів України. Ключовим завданням освітньої програми «Крок за кроком» є ознайомлення педагогів із застосуванням методик особистісно-орієнтованого навчання та розвитку дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, оскільки саме це було обов'язковою умовою включення дітей з особливими потребами у звичайні освітні заклади [5].

Варто зауважити, що інклюзивне навчання – це комп-

лексний процес забезпечення однакового доступу до якісної освіти, шляхом організації навчання у закладах освіти на основі використання особистісно-орієнтованих методів навчання, з урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дітей з особливими освітніми потребами [7].

Інклюзивну освіту визначаємо як процес реалізації соціальної моделі ставлення до інвалідів, результат трансформації інтегрованої форми навчання у більш досконалу форму навчання. Вона передбачає процес постійного пошуку найбільш ефективних шляхів вирішення індивідуальних потреб у навчанні дітей та молоді, як із особливими потребами, так із типовим рівнем здоров'я, визначення перешкод та їх подолання шляхом розробки індивідуального плану розвитку та його реалізації на практиці.

Проте, результати досліджень учених і практиків багатьох країн свідчать, що інклюзивний підхід ефективний із соціальної, академічної і навіть фінансової точок зору для всіх дітей, які залучаються до інклюзивної освіти. У свою чергу, науковці переконані: інклюзивна освіта для дитини з порушеннями розвитку за всіма параметрами має бути такою самою, як освіта, яку отримують діти без порушень.

Отже, актуальною проблемою сьогодення є не тільки модернізація процесу навчання і виховання дітей з особливостями розвитку та підготовки їх до майбутньої професійної діяльності, а й розбудова громадянського суспільства на засадах гуманного ставлення до осіб, які потребують особливої соціально педагогічної допомоги в подоланні труднощів у навчанні та поведінці, а також використання міжнародного досвіду.

Список використаних джерел:

1. Вахтель Г. Инклюзивное обучение детей с проблемами в развитии как актуальное направление образовательной политики и подготовки кадров в Германии / Г. Вахтель // Социальная педагогика. – 2009. – № 1. – С. 24–27.
2. Банч Г. О. Поддержка учеников с нарушением интеллекта в условиях обычного класса : пособие для учителей / Г. О. Банч; [пер. с англ. С. Ю. Котова]. – М. : ООО «Издательство МБА». – 64 с.

3. Бойчук Ю. Д. Инклюзивное образование в Украине: современное состояние и тенденции развития / Ю. Д. Бойчук // Особый ребенок: междунар. научн.-практ. журн. Екатеринбург, – 2012. – № 2. – С. 113-118.

4. Бондар В. Освіта дітей з особливими потребами: пошуки та перспективи [Електронний ресурс]. Режим доступу: refsmarket.com.ua/moreinfo.php?diplomID=20644.

5. Інклюзивна освіта: стан і перспективи розвитку в Україні: [науково-методич. зб. до Всеукр. науково-практич. конференції] / за ред. В. В. Засенка, Н. З. Софій / Всеукр. Фонд «Крок за кроком». – К. : ФОП Придатченко П.М., 2007. – 180 с.

6. Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи / А. А. Колупаєва. – К. : Самміт-Книга, 2009. – 272 с.

7. Кравченко Г.Ю. Інклюзивна освіта в ДНЗ. / Г. Ю. Кравченко, Г. О. Сіліна. – Харків : Видавництво «Ранок», 2014. – 176 с.

8. Проект Закону України «Про освіту осіб з обмеженими можливостями здоров'я (спеціальну освіту)» від 05 жовтня 2004 р. № 6218 [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2

9. Чайковський М. Є. Зарубіжний досвід інтегрованого та інклюзивного навчання в системі вищої освіти / М. Є. Чайковський // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: зб. наук. праць. Випуск 43 / Редкол.: В. І. Шахов та ін. – Вінниця: ТОВ «Нілан ЛТД», 2015. – С. 448-451.

Tupakhina O.,
*PhD in Philology, associate
professor, Zaporizhzhia
National University*

**SHARED VALUES AS A BACKGROUND
OF EUROPEAN CIVILIZATIONAL CHOICE:
CASE STUDY OF ZNU STUDENTS**

Annotation: The article compares the results of a student values survey conducted within the frames of Jean Monnet EU-VOLIA project to those of a wider age and territory (pan-Ukrainian) scopes to identify any possible shifts in understanding core European values.

Key words: European values, European identity, post-materialism

The complex process of Ukrainian society integration into European axiological framework has been one of the highlights and strategic aims of the national educational reform. As the vast majority of topical surveys (Gorshenin Institute, “Ukrainian Society and European Values” project, 2017; Third Pan-Ukrainian Municipal Survey commissioned by International Republic Institute, 2017; European Social Survey, 2004 – 2012; World Values Survey, 2015 etc.) tend to demonstrate, Ukrainian society’s devotion to the set of values formed under authoritarian regime remains one of the key challenges of the transition phase. Following Inglehart and Welzel concept of traditional vs secular rational and survival vs self-expression values [1, p. 16], the core of Ukrainian axiological system as of 2018 is located in the traditional/survival zone. The majority of Ukrainians tend to cherish tradition, stability and personal safety over innovation, experiment and openness to the world; at the same time, the matter of social status, income level, dominance and power seem to prevail over such post-materialistic, in R. Inglehart’s terms, values as tolerance, justice and dignity.

Among the reasons behind the existing situation, as Victoria Brynza aptly points out in her Ukrainian Pravda column, Soviet and Post-Soviet educational background of 71,6% of Ukrainian population plays an important part not only in terms of lack of self-reflective and critical approaches to the matters of self-identification, but also due to a visible performance gap in European identity construction throughout school and HEI curricula [2]. These problems are particularly strong for Exact and Natural Sciences students, where the cluster of Humanities is largely neglected even in case of students obtaining professional qualification of a school teacher of natural and exact disciplines. Therefore, the objectives set before HEIs as key agents of gradual adjustment of new generations of Ukrainians to the

paradigm of European values, comprise not only balanced curricula development and modernization in the field of teachers' training, but also profound analysis of existing student values and implementation of various means and tools boosting students' critical thinking and self-reflection.

In order to identify the current axiological climate in the student environment, a Schwarz values survey was conducted for 40 Bachelor students (2nd – 4th years of study) from various faculties of Zaporizhzhya National University within the frames of Jean Monnet Module “EUVOLIA”. All the participants of the survey were distributed into two gender-balanced groups: those enrolled for EUVOLIA course (experimental group) and those not yet involved into project activities (control group). While experimental group (20 students) consisted mostly of students from Humanities and Social Sciences, traditionally more engaged into cultural and educational pro-European events, the students from control group (another 20) belonged to the field of Exact and Natural Sciences usually left behind in terms of EU-related initiatives. Therefore, one of the supportive aims of the survey was to find out whether EU-focused cultural and educational activities promoted by the university can significantly influence the axiological set of a student counter to the influence of social and economic environment. It should be also noted that, being one of the biggest universities in the South-Eastern region of Ukraine, Zaporizhzhia National University deals greatly with the consequences of an axiological breakdown caused, on one hand, by long lasting influence of post-Soviet heritage in industrial areas of the country and, on another hand, by proximity to the battlefield in Donetsk, Luhansk and Crimea.

In accordance with the Schwartz Values Survey methodology [3], the participants were asked to conduct a self-assessment by answering 57 questions entailed with two lists of value items. The importance of each value item was measured on a nonsymmetrical scale, from 7 (of extreme importance) to -1 (opposed to my values). The results acquired were compared to those derived from World Values Survey for Ukraine and to average European indicators from the Atlas of European Values [4]. This comparison is represented in Table 1.

As follows from the results represented in Table 1, the value of security seems to be heavily prioritized by both groups of

Table 1.

Basic values comparison, UA-EU

	Group 1 (experimental)	Group 2 (control)	Average Ukrainian	Average European
Conformity	18%	22%	41%	10%
Tradition	21%	29%	64%	6%
Benevolence	20%	26%	26%	14%
Universalism	53%	46%	38%	45%
Self-direction	27%	23%	14%	35%
Stimulation	18%	18%	18%	22%
Hedonism	18%	26%	14%	24%
Achievement	9%	11%	22%	9%
Power	6%	10%	31%	15%
Security	53%	53%	56%	23%

students: 31,3% of the Group 1 and 44,8% of the Group 2 participants marks sense of belonging as their top-2 priority, while national security has been pointed out as No1 priority by 53,1% and 52,8% respectively. The unanimity is really striking when it comes to personal and family security, figures rising to 84,4% and 86,8% respectively. These figures overall correspond to the pan-Ukrainian tendency marked by World Values Survey 2015, where 60,3% of Ukrainians supported values of survival.

However, in terms of such important survival values as income level and material supplies, the results acquired from the students differ greatly from those coming from general Ukrainian public. Only 9,4% of respondents mark high income as their top-1 priority, while most participants (50%) grant it a third place. At the same time, 61,5% in the Group 1 and 49,4% in the Group 2 tend to prioritize spiritual values over material as their 1st or 2nd choice. For Group 1, figures seem to become even higher when it comes to beauty of arts and nature (chosen as the first and second priority by 81,2% of respondents); in Group 2, this value is rated significantly lower (41,6%).

Another striking difference can be spotted in terms of social status values. Only 6,3% in the Group 1 and 9,4% in the Group 2 mark social power and dominance as their first priority choice; for the majority of respondents (25% and 21% respectively), this value is rated as of almost no importance (2-3 points out of 7). Leadership, however, is considered important (5-6 points out of 7) by almost equally high number of participants in both

groups (18,8% and 21,9% respectively). Same can be said about social recognition values (respect, approval of the others), rated 5-6 out of 7 by 56,2% of respondents in each group.

Students also look much more perceptive to the so-called universalism values. 53,1% in Group 1 and 46% in Group 2 prioritize equality (equal opportunities for all) as their No1 choice. Such indicator corresponds to the general tendency pointed out in numerous surveys as a marker of Ukrainian society's dissatisfaction with growing social and status inequality. Social justice (protection of vulnerable groups) is prioritized by 68,7% and 65,4% respectively. For 53,1% participants in Group 1 and 49,1% in Group 2, global piece is top priority.

An interesting detail can be spotted regarding the term tolerance that bears particularly controversial connotations for Ukrainians. Numerous surveys have proved suspicious attitude towards this term in Ukrainian society. I.e., in a survey "Ukrainian Society and European Values" (2017) conducted by Gorshenin Institute in cooperation with Friedrich Ebert Foundation it is stated that almost 50% of Ukrainian citizens treat the value of tolerance as something contradictory to traditional Ukrainian values and therefore impermissible for Ukrainian society [5, p.19]. Tolerance and respect to other cultures are rated as the least important amongst the European values for Ukrainians (5,4% and 9% respectively). The respondents understand tolerance first and foremost as acceptance of sexual minorities, other nationalities and religions.

As for the students, their reaction to the questions explicitly featuring the word "tolerance" would support the tendency previously spotted by Gorshenin Institute's study: specifically, 44,2% of Group 2 would rate tolerance as the least important value, while in Group 1 it scores 3 points out of 7 for 37,4% of respondents. However, when it comes to questions describing manifestations of tolerance rather indirectly, the situation can change drastically. I.e., politeness is considered very important by 43,8% in Group 1 and 41,4% in Group 2; harmonious coexistence with other groups is rated as a top priority by 56,3% and 51,2% respectively. Respect to the opinions of others (conflict prevention) is very important (6-7 points out of 7) for 56,2% in Group 1 and 52,5% in Group 2.

Tradition as a force contradicting tolerance in the average

Ukrainian's world picture seems to lose its significance when it comes to younger generation. Only 15,6% in Group 1 and 17,9% in Group 2 stress the uttermost importance of tradition (7 out of 7). Yet, over 50% of respondents in both groups give tradition 5-6 points out of 7, thus proving that its impact upon Ukrainian society's axiological matrix is particularly strong. At the same time, 68,8% of respondents in Group 1 and 65% in Group 2 strive for life full of novelty and discoveries; over 50% of students in both groups prioritize changes and challenges over stability (supported as a main value by 37,5% in Group 1 and 42,4% in Group 2).

Contrary to what Ukrainians tend to think about individualistic values, the values of self-realization seem to hold comparatively strong positions in ZNU students' axiological chart. Personal freedom is one of the most important options among individualistic values, scoring 6-7 out of 7 by over 70% of respondents in both groups. Self-respect is prioritized by over 80% of respondents; creativity, uniqueness and imagination are important for 70%, while over 90% of students tend to value personal space. Hedonism seems to be one of the most controversial values, being chosen as a priority by 18,8% of respondents in Group 1 and 26,1% in Group 2; as a second choice – by 28,1% in Group 1 and 38,4% in Group 2.

As far as transcendent values are concerned, the importance of love and friendship never exceeds 50% in both groups. Wisdom is sought by 37,5% of respondents in Group 1 and 32,4% in Group 2. Over 70% of students in both groups value motivated life. Ecology is considered top priority by 21,9% students in Group 1 and 16,4% in Group 2, while the majority of respondents ranks it 4-5 out of 7.

Thus, the results of the survey clearly demonstrate that axiological sets of Ukrainian students are closer to those of an average European in terms of universalism, achievement and self-direction values. Younger generation is more open to innovations and changes and is less concerned with material income and social status. At the same time, the traditionalist-survivalist trend common for Ukrainian society and fed by war and political crisis is still here to be dealt with.

The survey has also shown considerable performance gaps in terms of verbalizing one's likings and experience when it co-

mes to defining personal values set. Lack of self-reflection over life priorities and motivations led to providing contradictory answers to similar questions, as was the case of tolerance-addressed questions and some other. Therefore, it is vitally important for HEI teachers to provide more opportunities for the students to reflect upon their inner life experiences and to help them reach for suitable words to describe these experiences in a conventional way.

Another important conclusion to be drawn out of the survey is importance of pro-European educational and cultural activities and events that resulted in a more conscious pro-European choice in case of Group 1. It is therefore necessary to establish balanced curricula for the faculties traditionally not involved into European studies to grant their students more reasonable approach to the matter of European values.

Publication prepared and funded under Erasmus+: Jean Monnet actions-599918-EPP-1-2018-1-UA-EPPJMO-MODULE «European Values in Literary Arts».

Sources:

1. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия / Рональд Инглхарт, Кристиан Вельцель. – М.: Новое издательство, 2011. – 464 с.

2. Бринза В. Чи ми приречені? Що потрібно знати про цінності українців та їх зміну Українська правда. 23.10.2017. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/columns/2017/10/23/227073/>

3. Schwartz Sh. Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries / Shalom Schwartz // *Advances in Experimental Social Psychology*. – 1992. – Vol. 25. – P.1-65

4. Halman L., Sieben I., Zundert M. Atlas of European Values: Trends and Traditions at the Turn of the Century / Loek Halman, Inge Sieben, Marga van Zundert. – Amsterdam: Drukkerij Wilco. – 2011. – 141 p.

5. Українське суспільство та європейські цінності: звіт за результатами соціологічного дослідження / Інститут Горшеніна у співпраці з фондом Фрідріха Еберта в Україні та Беларусі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/13570.pdf>

Турчин Я.,
д. політ. наук, проф.,
директор ІГСН
Національний університет
«Львівська політехніка»

**СХІДНИЙ ВЕКТОР ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ: КЛЮЧОВІ ДИЛЕМИ
ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ ФОРМУВАННЯ**

**EASTERN VECTOR OF THE EUROPEAN UNION
FOREIGN POLICY: KEY DILEMMAS
OF THE INITIAL STAGE FORMATION**

Анотація: Проаналізовано особливості початкового етапу формування східної політики Європейського Союзу. З'ясовано, що основні дискусії провадилися довкола таких питань, як-от: визначення територіального охоплення східної політики, її кінцевої мети та статусу Росії.

Ключові слова: східна політика, Європейський Союз, Польща.

Annotation: The peculiarities of the initial stage of the European Union Eastern policy formation are analyzed. It was found out that the main discussions were conducted on such issues as determination of the territorial coverage of the Eastern policy, its ultimate goal and the status of Russia.

Key words: Eastern policy, European Union, Poland.

Розпад Радянського Союзу започаткував реалізацію концепції «єдиної політичної Європи», а основою для її практичного втілення став Європейський Союз. Розширення ЄС країнами Центрально-Східної Європи призвело до зміщення його кордонів на схід, що, безперечно, зумовило потребу актуалізації європейської зовнішньої політики щодо нових сусідів. Вони багатьма тогочасними державами «старої» Європи сприймалися як «Terra incognita», а ментальні розбіжності зі східними сусідами уявлялися

значно суттєвішими, ніж у зіставленні з народами Африки чи Латинської Америки [1, с. 8]. Концепція східного виміру зовнішньої політики ЄС з'явилася у 1989 році.

Політика щодо країн Східної Європи, насамперед, мала на меті розв'язати проблеми, які стосувалися і європейського суспільно-економічного поступу, і безпеки європейського регіону [8, с. 143]. Для ЄС украй важливим завданням було контролювати свої зовнішні східні кордони, позаяк тут йшлося про можливість нівеляції низки загроз, як-от: міграційної, напливу кримінальних угруповань, корупції, торгівлі людьми, контрабанди тощо. Дискусійними тоді були питання, які стосувалися визначення сутності й кінцевої мети східної політики ЄС, а також переліку країн, що їх можна віднести до регіону Східної Європи, а відтак – окреслити простір, який мав охопити східний вектор зовнішньої політики ЄС.

На початкових етапах розвитку східної політики ЄС поняття «розширення на схід» здебільшого стосувалося країн Центральної Європи, або ж уніфікувалося виключно з процесом розбудови відносин з Російською Федерацією [1, с. 8]. Із моменту розширення ЄС країнами пострадянського простору Східна Європа почала розумітися як європейська частина колишнього СРСР (за винятком балтійських держав). До суспільного обігу було запроваджено термін «нова Східна Європа», який також не мав уніфікованого підходу до визначення свого змісту. Слушною є думка чеського письменника М. Кундери про те, що регіональні кордони формуються в людській уяві, а зміни щодо них відбуваються з настанням нової історичної ситуації [7, с. 62]. Тому кшталтування карти Східної Європи у ментальному сприйнятті залежить не тільки від географічних і культурних критеріїв, а також від реальної політичної ситуації в регіоні, подій, які здатні його змінити. Ці чинники впливають на людську уяву щодо граничних меж тих чи тих регіонів і, відповідно, переносяться на конкретні дії в певній сфері.

Більшість німецьких дослідників під «новою Східною Європою» розуміють Білорусь, Росію та Україну. Натомість В. Балик ширше підходить до окреслення сутності цього терміна і вважає, що Нова Європа складається з трьох субрегіонів, як-от: 1) України, Білорусі, Молдови; 2)

Грузії, Вірменії та Азербайджану; 3) Євразійської Росії. Російський експерт Д. Тренін обґрунтовує думку, що «нова Східна Європа» є геополітичною реальністю, яка поширюється на територію між ЄС та Російською Федерацією – Україну, Білорусь, Молдову, які виробили власні культурні та цивілізаційні традиції європейського штибу і прямують до побудови національних держав, незалежних від РФ [7, с. 62]. Знаний польський історик Б. Геремек пропонує інший підхід, поділяючи Європу на три частини: західну (члени ЄС), середню (обіймає 15 держав, які приєдналися до ЄС з 2004 року) та східну (Росія, Білорусь, Україна і три республіки Кавказу) [7, с. 62].

Своєрідне трактування змісту «східна політика ЄС» пропонує А. Дудек, яка вважає, що зовнішня політика держави має аналогічні цілі, що і внутрішня, але інструменти їх досягнення тут різняться. Східна політика, на думку дослідниці, має три основних напрями: 1) Україна, Білорусь та Литва; 2) країни Середньої Азії і Кавказу; 3) Росія. Цей зовнішньополітичний керунок, продовжує дослідниця, є частиною зовнішньої політики Польщі, і у свідомості польського населення вона є особливою, бо «... постійно стикається з викликами, з якими зовнішня політика Польщі не може впоратися» [1, с. 17].

Якщо для Європейського Союзу східна політика сприймалася як інструмент побудови на своїх східних кордонах зони стабільності, то для Польщі патронат над східною політикою був ще одним кроком до інтеграції з ЄС. Нездіяльно вважається, що, власне, Республіка Польща відіграла ключову роль у виокремленні східного вектора зовнішньої політики ЄС, що у великій мірі пояснюється історичними передумовами. У 2008 році тогочасний голова МЗС Польщі Р. Сікорські заявив, що РП «повинна виконувати роль патрона і промоутера східної політики» [6, с. 57]. Йшлося про політичну, економічну та безпеково-мілітарну складові. Подібно і Є. Ромер вважає, що Польща є частиною Заходу, але має свої інтереси на Сході [6, с. 58]. Тому важливо розглянути сутність східної політики саме крізь призму польського бачення, яке в більшій мірі й створило основу для східного вектора зовнішньої політики Європейського Союзу.

Ще на перетині XIX і XX ст. у польській політичній думці виокремилося дві школи у трактуванні відносин зі своїми східними сусідами. Перша, школа реалізму, а друга – прометейська. Представники школи реалізму обґрунтовували зближення з Росією, а стосунки з Україною, Білоруссю та Литвою тут набули другорядного значення. Такий підхід був викликаний побоюванням втратити підтримку з боку Німеччини, для якої співпраця з Росією завжди була першочерговою. Натомість, прометейська школа відстоювала ідею державної незалежності, а також безпеки для Польщі, що досягалось через укладання угоди з Україною, Литвою та Білоруссю [6, с. 58].

Починаючи від 1989 року у зовнішній політиці Польщі став домінувати прометейський підхід. Цілком очевидно, що східний вектор зовнішньої політики Польщі у 1989 році вже мав під собою певне підґрунтя. Тому слугувала революційна концепція Є. Гедройця та Ю. Мерошевського, викладена в часописі «Культура», роздуми про майбутнє держав Східної Європи та їх трактування представниками польської демократичної опозиції після 1976 року – А. Міхніком, Я. Куронем, А. Мацаревичем. Значною мірою застосування прометейського підходу пояснювалося негативним досвідом стосунків з Російською Федерацією. Так, польський науковець П. Журавський зазначає, що основним завданням польської зовнішньої політики є захист незалежності польської держави, де важливо запобігти відновленню гегемонії Росії на схід від кордонів РП, а також сформуванню сильної політичну позицію Варшави у структурах ЄС [5, с. 37].

Міністр закордонних справ Польщі (1989-1993 рр.) К. Скубішевський визначив декілька ключових передумов, які, на його думку, вплинули на формат східної політики РП. Йшлося про нестабільність ситуації як усередині пострадянських країн, так і у відносинах між ними; необхідність застосування індивідуального, зрівноваженого та гнучкого підходу до кожної держави пострадянського простору; наявність різностороннього досвіду співпраці з державами східноєвропейського регіону [6, с. 59]. Тогочасна Варшава прагнула використати свій історичний досвід у формуванні взаємин з країнам Східної Європи, сформу-

вати свої позиції у стосунках з ЄС, а згодом – отримати першість у просуванні східної політики ЄС, яку намагалася перейняти від Федеративної Республіки Німеччини. Фактично, на зламі 1990-1991 рр. щодо питання східної політики польська політична еліта поділялася на три частини: перша вважала, що існує ймовірність збереження СРСР, тому рекомендувала відкласти активізацію контактів з радянськими республіками на двосторонньому рівні; друга (прометейська), переконувала незворотність розпаду Радянського Союзу і проголошення незалежності радянських республік; третя передбачала нормалізацію стосунків з Росією коштом послаблення зв'язків з тими державами, які виникли по розпаді СРСР [2, с. 51]. Лише друга половина 90-х рр. принесла політичним діячам консенсус щодо концептуальних засад східної політики Польщі, яка базувалася на постулатах європейського та євроатлантичного руху. Членство Польщі в НАТО з 1999 р., а також старт процедури вступу до ЄС започаткували новий етап польської східної політики, яка вже мала більш амбітні цілі до східних сусідів.

У січні 2003 року МЗС Польщі представило остаточну пропозицію із запровадження східного виміру зовнішньої політики ЄС. Вона передбачала створення Європейського фонду демократії для підтримки внутрішніх трансформацій у східних державах-сусідах Європейського Союзу. Східний вимір планувалося виділити в окрему закордонну політику ЄС задля зміцнення європейської системи безпеки. У перспективі східний вимір зовнішньої політики Євросоюзу мав забезпечити інтеграцію держав, які провели внутрішні реформи, до ЄС. Здебільшого ця концепція стосувалася України [3, с. 54].

Зasadничими підставами для формування окремішньої східної політики стали: 1) визначення групи країн, до яких вона буде стосуватися; 2) з'ясування сутності східного виміру політики ЄС; 3) визначення її цілей і завдань; 4) підбір інструментів для реалізації такого типу політики.

До реалізації східної політики ЄС існували різні підходи, які відрізнялися методикою окреслення її територіальних охоплень, зокрема: 1) «Ініціатива нового сусідства», яка охопила Білорусь, Молдову та Україну; 2) концепція

«вимірів» східної політики ЄС, коли на зламі XX і XXI ст. їх загалом існувало чотири (південний, балканський, північний і східний). В її межах польське МЗС розробило різні варіанти з визначення територіальної охопленості східного вектора зовнішньої політики. Так, у першому йшлося про Україну, Білорусь, Молдову й Росію. Проте аналітики Центру східних студій висловили думку, що для Російської Федерації повинна існувати окрема політика, яка буде відповідати амбіціям та потенціалу цієї держави. Також були пропозиції, що східний вимір має включати Південний Кавказ і Центральну Азію [3, с. 52]; 3) концепція «Ширша Європа», яка була представлена у 2003 році та охоплювала східних (Білорусь, Молдову, Україну, Росію) і південних сусідів ЄС (держави басейну Чорного моря). Ця концепція стосувалася країн, для яких наразі не передбачалося членства в ЄС, чим кардинально різнилася від польського підходу; 4) концепція «Європейська політика сусідства», яка охопила східних (Білорусь, Молдову, Україну, а Росія відмовилася від членства в цій ініціативі), а також південних сусідів ЄС та країни Східного Кавказу. ЄПС була спробою окреслити кордони ЄС, а з іншого боку – запровадити стабілізаційний інструмент для зовнішньої європеїзації, тобто поширення європейських стандартів, норм і управлінських механізмів на ті держави, які були розташовані поза кордоном Євросоюзу. Властиво, саме у цьому концепті виокремилася польсько-шведська ініціатива «Східне партнерство», яка була представлена у травні 2008 року і стосувалася України, Молдови, Вірменії, Грузії, Азербайджану та Білорусі.

Загалом, на думку польської дослідниці А. Легуцької, східна політика ЄС стосується семи країн: адресатів Східного партнерства і Російської Федерації. Відтак, усіх східних сусідів ЄС умовно можна розділити на дві групи. До першої групи слід зарахувати Росію, з якою ЄС будує стратегічні відносини, а також північний вимір своєї зовнішньої політики, а до другої – держави, які обіймає Європейська політика сусідства [3, с. 74].

Не менші дебати точилися навколо цілей східного виміру зовнішньої політики, адже підтримка зі сторони ЄС надається пропорційно до рівня дотримання прав людини

і засад демократії. Польща наполягала, щоб у довгостроковій перспективі східний вимір передбачав членство для тих країн, які досягли найбільших зрушень у процесі демократичних трансформацій. З огляду на це, виникала проблема з РФ та Білоруссю, натомість цілковито скористатися цією політикою могли б Україна та Молдова. Неоднозначним було також питання щодо визначення інструментів реалізації східного виміру зовнішньої політики ЄС. Польська сторона пропонувала застосувати Європейський фонд демократії чи Європейський фонд свободи. Фактично, така пропозиція отримала практичне застосування щодо України та Молдови, але не викликала особливого інтересу ані в Російській Федерації, ані в Білорусі.

Українською дискусією було питання про роль і місце Російської Федерації у східній політиці ЄС, позаяк «Росія не бажала бути елементом широкої концепції, а хотіла стати партнером на інших спеціальних засадах» [1, с. 23]. У цілому, у польському експертному середовищі сформувався два підходи з формування політики щодо Росії. Перший – трактування РФ як відкритої загрози і, відповідно, обмежений формат співпраці з нею. Особливе значення в цьому контексті мало і має до сьогодні недостатність діалогу між Польщею і Росією на тему безпеки [6, с. 57]. За даними Deutsche Welle (2015 рік) 75% громадян РФ переконані, що політика ЄС (частиною якого є Польща) щодо Росії призвела не лише до маргіналізації російських економічних інтересів, а поступового послаблення її політичної позиції в регіоні так званого «близького зарубіжжя» [4, с. 37]. Другий – розвиток відносин з Росією, який міг посилити позиції Польщі на європейській арені, позаяк не суперечив позиції провідних держав ЄС і не містив загрози самоізоляції РП. Є загальновідомим фактом, що активне лобіювання Польщею східного виміру зовнішньої політики ЄС не завжди позитивно оцінюються, а навпаки – часто піддається критиці. Звідси, у польській концепції східної політики постійно бракувало усталеного підходу до розвитку взаємин з РФ.

Отож, на початковій стадії формування східної політики ЄС основні дискусії провадилися довкола таких питань, як-от: визначення територіального східної полі-

тики, кінцевої мети та статусу Росії. Щодо територіального охоплення, то, на нашу думку, ця політика стосується країн Східного партнерства, позаяк на сьогоднішній день це найбільш усталена форма реальної багатосторонньої співпраці між ЄС та країнами пострадянського простору, яка не має зараз альтернативи. Дві наступних проблеми залишилися нерозв'язаними й до нині та є головним викликом для східної політики Євросоюзу – відсутність конкретних перспектив членства в ЄС для східних сусідів та чіткої стратегії дій щодо Російської Федерації, яка є реальною загрозою європейській системі безпеки.

(Публікація виконана за результатами наукового стажування в рамках нагороди імені Івана Виговського, наданої Центром Східноєвропейських студій Варшавського університету).

Список використаних джерел:

1. Europa Wschodnia i Południowy Kaukaz w polityce Unii Europejskiej / [red.nauk. A.Staszczyk]. – Szczecin: Uniwersytet Szczeciński, 2011. – 187 s.
2. Fedorowicz K. Polska polityka wobec Rosji, Ukrainy i Białorusi w latach 1989 – 2010 / K.Fedorowicz. - Poznań: Wydawnictwo naukowe UAM, 2011. – 343 s.
3. Legucka A. Polityka wschodnia Unii Europejskiej / A. Legucka. – Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2008. - 180 s.
4. Partnerstwo Wschodnie Unii Europejskiej / [red.nauk. M.Grela, Z.Rapacki]. – Warszawa: Akademia Finansów i Biznesu Vistula, 2016. – 196 s.
5. Partnerstwo Wschodnie w kontekście Europejskiej polityki sąsiedztwa i agendy Grupy Wyszehradzkiej / [red.nauk. I.Albrycht]. – Kraków – Bruxelles, 2010. – 64 s.
6. Partnerstwo Wschodnie wielką szansą Europy / [red. nauk. J.Sawczuk]. - Poznań: Wyższa szkoła bankowa w Poznaniu, 2011. – 328 s.
7. Stosunki polsko-ukraińskie 1991-2014. Próba bilansu / [red.nauk. M.Pietraś, M. Malskyj, B.Surmacz]. – Lublin: Uniwersytet Marii Curie Skłodowskiej, 2016. – 530 s.
8. Ziółkowski M. Projekt: Ukraina / M.Ziółkowski. – Kraków: Zakład Graficzny Colonel, 2009. – 154 s.

Чередніченко О.,
к.т.н., доцент НУБіП України
Чередніченко Є.,
студентка ВП НУБіП України
«Ірпінський економічний
коледж»

БУРЯКОЦУКРОВЕ ВИРОБНИЦТВО В УКРАЇНІ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

SUGAR BEET MANUFACTURING IN UKRAINE AND EUROPEAN EXPERIENCE

Анотація: У статті розглянуто сучасний стан та економічна ефективність галузі буряківництва в Україні, ситуація в галузі цукровиробництва, тенденції й суперечності ринку цукру та можливості перспективного розвитку і розширення взаємовідносин з країнами ЄС. Визначено, що перехід країн ЄС до вільного ринку цукру посилює конкуренцію за ринки збуту. Обґрунтовано заходи щодо підвищення ефективності функціонування бурякоцукрової галузі України в сучасних умовах цукрового ринку й загострення конкуренції.

Ключові слова: бурякоцукрова галузь, економічна ефективність, врожайність, конкурентоспроможність, ринок цукру.

Annotation: The article considers the current state and economic efficiency of the beet sector in Ukraine, the situation in the sugar industry, the trends and contradictions in the sugar market, and the prospects for future development and expansion of relations with the EU countries. It has been determined that the transition of the EU countries to the free sugar market has increased competition for the markets. The measures to increase the efficiency of beet and sugar industry in the modern conditions of the sugar market and the intensification of competition are grounded.

Key words: beet sugar industry, economic efficiency, yield, competitiveness, sugar market.

Буряківництво – це рослинницька галузь, підприємства якої вирощують єдину цукроносну технічну культуру в Україні - цукровий буряк, із соку якого цукрові заводи виготовляють цукор. Українські виробники постійно підвищують якість цукру, який, окрім задоволення внутрішніх потреб, широко експортується.

Вирощуванням цукрових буряків займаються в країнах із високою агрокультурою, де чітко дотримуються сівозмін і широко використовують хімізацію і механізацію виробництва високого рівня і розвинутим тваринництвом. Головними виробниками бурякового цукру в світі виступають Україна, Франція і Росія.

За тривалий період розвитку цієї галузі в Україні склалась потужна сировинна та виробничо-технічна база. У 90-ті роки ХХ ст. в Україні вирощуванням цукрових буряків займалися майже 7 тис. господарств, засівалося майже 17% світових посівних площ, а 14% світового обсягу цукру виробляли 192 бурякоцукрових заводи.

При здійсненні аграрної реформи в Україні відбулося зменшення кількості спеціалізованих бурякосіючих господарств, скорочення посівних площ, зниження врожайності культури, і, як наслідок, погіршення якості цукросировини. Це призвело до недозавантаженості потужностей переробки, зупинення і знищення виробничих потужностей багатьох цукрових заводів, зменшення обсягів валового випуску цукру, що викликало експансію на український ринок цукру зарубіжних фірм, стрімке зростання безробіття та руйнування соціальної інфраструктури у бурякосіючих регіонах.

Цукробурякова галузь в Україні є однією з найбільш технологічно сформованих, оскільки експортується не аграрна сировина, а продукти її переробки. Це досить важливий аргумент для розвитку і підтримки галузі буряківництва, як джерела валютних надходжень, забезпечення продукцією багатьох галузей, збільшення робочих місць і задоволення попиту населення в цінному продукті.

Вирощування цукрових буряків знаходиться в постійній конкурентній боротьбі не тільки з імпортним цукром-сирцем, а й із зерновими й олійними культурами.

Виробництво цукрових буряків зосереджено переваж-

но у сільськогосподарських підприємствах: у 2017 р. їхня частка складала 93,8% усієї площі посіву і 95,6% валового збору (табл. 1).

Питома вага господарств населення у виробництві даної продукції є незначною: 6,2% посівних площ і 4,4% валового збору. Причому відбувається динамічне зменшення наведених показників, оскільки вирощування цукрових буряків на невеликих розрізнених ділянках знижує ефективність виробництва, про що свідчить значно нижча врожайність. У великих спеціалізованих господарствах більше можливостей широкого впровадження нових науково-технічних досягнень, здійснення найвигіднішого розподілу і кооперації праці між внутрішньогосподарськими структурами, вдосконалення технології виробництва та організації праці.

Таблиця 1

Виробництво цукрових буряків в Україні

Показник	2012р	2013р	2014р	2015р	2016р	2017р	2017р. до 2012р., %
Площа, тис. га	449	271	330	237	291	314	69,9
у т.ч. с.-г. підприємства	400	217	298	213	270	294	73,5
% до усіх категорій	89,2	80,2	90,2	89,9	92,8	93,8	X
господарства населення	49	54	32	24	21	20	40,1
Виробництво, тис. т	18439	10789	15734	10331	14011	14882	80,7
у т.ч. с.-г. підприємства	16838	9101	14599	9554	13349	14227	84,5
% до усіх категорій	91,3	84,3	92,8	92,5	95,3	95,6	X
господарства населення	1601	1689	1135	777	662	654	40,9
Урожайність, ц/га	410,8	398,9	476,5	435,9	481,3	474,5	115,5
с.-г. підприємства	420,6	419,4	490,2	448,3	494,0	483,8	115,0
% до усіх категорій	102,4	105,1	102,9	102,9	102,6	101,9	X
господарства населення	329,5	315,6	350,2	325,1	316,9	335,6	101,9

За досліджуваний період спостерігається зменшення посівних площ під цукровими буряками на 30%. Цей процес відбувається із незначними коливаннями по роках в сільськогосподарських підприємствах – посівні площі скорочуються на 26,5%, а в господарствах населення – стабільне скорочення на 60%.

Збільшення врожайності на 15% не врятувало ситуацію

з виробництвом цукристих коренеплодів, яке в цілому по країні зменшилося майже на 20%. В господарствах населення врожайність майже не змінилася, тому виробництво впало на 60%.

Період 2012–2017 рр. характеризується зменшенням кількості бурякосіючих господарств з 722 до 407 і зменшенням їх частки в загальній кількості сільськогосподарських підприємств з 7,9% до 4,5% (табл. 2). Відповідно це привело до скорочення посівних площ під цукровими буряками.

Таблиця 2

Розподіл сільськогосподарських підприємств за рівнем спеціалізації виробництва цукрових буряків

Показник	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	2016р.
Кількість підприємств, що реалізовували цукрові буряки	722	368	494	319	407
Частка до усіх підприємств, %	7,9	4,0	5,4	3,5	4,5
Кількість підприємств з рівнем спеціалізації:					
до 30	636	345	431	303	362
% до підприємств, що реалізовували цукрові буряки	88,1	93,8	87,2	95,0	88,9
% у реалізації	42,7	50,5	56,7	71,1	61,6
30,1 – 60	65,0	16,0	50,0	14,0	35,0
% до підприємств, що реалізовували цукрові буряки	9,0	4,3	10,1	4,4	8,6
% у реалізації	45,2	40,3	35,1	28,2	27,7
більше 60	21	7	13	2	10
% до підприємств, що реалізовували цукрові буряки	2,9	1,9	2,6	0,6	2,5
% у реалізації	12,2	9,2	8,2	0,7	10,7

Кількість глибокоспеціалізованих сільськогосподарських підприємств, які займаються реалізацією цукрових буряків, зменшилася в 2 рази з 21 в 2012 р. до 10 в 2017 р., причому в 2016 р. їх було лише 2.

За допомогою методу групування за питомою вагою цукрових буряків у валовій продукції сільськогосподарських підприємств та у виручці при реалізації сільськогосподарської продукції можна розглянути вплив рівня спеціалізації на ефективність виробництва цукрових буряків.

З 505 сільськогосподарських підприємств, які займа-

ються вирощуванням цукрових буряків, лише 16 мають більше 60% цукроносних у валовій продукції, а це всього 3,2% всієї кількості підприємств. В одному з них частка цукрових буряків складає більше 90%, тобто в даному підприємстві це – монокультура.

Найбільша врожайність на рівні 519,8 ц/га спостерігається у групі підприємств з питомою вагою цукрових буряків у валовій продукції 30,1–60%. Водночас виробничі витрати на 1 га і виробнича собівартість 1 ц теж найбільші, а товарність продукції найменша – всього 21,2%. Завдяки найвищій ціні реалізації сільськогосподарські підприємства даної групи мають найкращі показники рентабельності на рівні майже 34% і найбільші прибутки.

Виробництво цукрових буряків поступово стає пріоритетом великих сільгоспвиробників. На сьогодні лідером посівних площ під буряком є агрохолдинги «Астарта» і «Укрпромінвест-Агро», яким належить чверть посівів культури. Підприємства роблять ставку на виробництво цукру і стабільний ринок збуту продукції. Наприклад, корпорація «Рошен», куди гарантовано реалізується 15% виробленого цукру, а продукти переробки цукрового буряка використовуються на корм в тваринницькому сегменті.

Холдинги мають сучасний парк спеціальної техніки для вирощування коренеплодів та їх збирання, транспортування, зберігання та переробки, активно впроваджують енергозберігаючі технології, які спрямовані на зменшення витрат води, вугілля та природного газу, тому мають більше можливостей вирощувати цукровий буряк і виробляти цукор з мінімальною собівартістю.

З метою забезпечення відтворення витрат на виробництво продукції цукрово-бурякової промисловості проектом постанови КМ України «Про державне регулювання виробництва цукру та цукрових буряків у період з 1.09.2018 р. до 1.09.2019 р.» запропоновано затвердити мінімальні ціни на цукрові буряки та цукор квоти «А» на рівні відповідно 753,04 грн та 10907,61 грн за 1 т без урахування ПДВ.

Сьогодні цукрово-бурякова промисловість України переживає період відродження. Поступово оживають закриті в період кризи підприємства, які модернізують виробничі потужності. Наприклад, в с. Миколаївка Білопіль-

ського району Сумської області знову запрацював відомий Жовтневий цукровий завод. В 2017 р. було запущено ще чотири цукрових заводи. Лідерами з виробництва цукру в 2017 р. стали Вінницька, Хмельницька та Тернопільська області. Всього в цьому році було вироблено понад 2 млн т цукру.

Наведені дані таблиці 3 свідчать, що протягом тривалого періоду буряківництво характеризується низьким рівнем економічної ефективності. Лише у 2015-2016 рр. сформувались умови, які сприяли підвищенню ефективності галузі, а в 2017 р. великі та середні сільськогосподарські підприємства отримали значно гірші показники.

За досліджуваний період спостерігається майже подвійне збільшення, як собівартості 1 ц коренів з 37,15 грн у 2012 р. до 73,43 грн в 2017 р., так і ціни реалізації 1 ц цукрових буряків з 43,00 грн до 82,53 грн. При цьому прибуток зріс на 55,6%, хоча на відміну від інших показників стабільного зростання не відбувалося. Найменший прибуток на 1 ц коренів зазначені підприємства отримали в 2013 р.

Таблиця 3

**Економічні показники виробництва цукрових буряків
у великих та середніх сільськогосподарських
підприємствах* України**

Показник	2012р.	2013р.	2014р.	2015р.	2016р.	2017р.	2017 р до 2012 р, %
Площа, тис га	381	208	285	202	251	273	71,7
Виробництво, тис ц	160372	87639	142480	92417	127388	135877	84,7
Урожайність, ц/га	420,9	420,8	499,6	458,6	507,3	497,2	118,1
Виробничі витрати на 1 га, грн	14261	14222	18949	26614	33144	34135	239,4
Виробнича собівартість 1 ц, грн	33,88	33,80	37,93	58,03	65,33	68,66	202,6
Реалізовано, тис ц	63875	30435	51587	27138	39070	56247	88,1
Повна собівартість 1 ц, грн	37,15	38,89	42,15	61,65	68,90	73,43	197,6
Ціна реалізації 1 ц, грн	43,00	39,96	49,70	79,05	85,66	82,53	191,9
Прибуток на 1 ц коренів, грн	5,85	1,07	7,55	17,40	16,76	9,10	155,6
Рентабельність, %	15,7	2,7	17,9	28,2	24,3	12,4	X
Частка цукрових буряків у виручці від реалізації с.-г. продукції, %	2,3	1,0	1,6	0,8	1,2	1,4	X

на рівні 1,07 грн, а найбільший - у 2015 р. на рівні 17,4 грн. Найкращий рівень рентабельності складав 28,2% у 2015 р. Незважаючи на зростання цін, рівень рентабельності сільськогосподарських підприємств при виробництві цукрових буряків з 2015 р. знизився до 12,4% в 2017 р.

Причини низької ефективності буряківництва формуються внаслідок значного зростання цін на необхідні матеріальні ресурси, такі як паливо, добрива, насіння, отрутохімікати, та недотримання технології вирощування цукрових буряків.

Багато господарств зменшують внесення мінеральних і органічних добрив, а також мають незадовільний стан матеріально-технічної бази (зношеність та нестача комбайнів), що в результаті призводить до значних втрат в процесі збирання і зменшення виходу цукру.

Конкурентоспроможність буряківництва залежить від використання сортового та елітного насіння, забезпечення урожайності цукрових буряків необхідної якості, збільшення виходу цукру з одиниці площі завдяки впровадженню інтенсивних енергозберігаючих технологій виробництва коренів та їхньої переробки.

Усі негаразди в галузі буряківництва відбиваються на результатах діяльності цукрозаводів. За даними Національної асоціації цукровиків України «Укрцукор» близько 65% витрат у виробничій собівартості цукру, виробленого в Україні, займає сировина. Значна частка в собівартості цукру припадає на паливо та енергію на технологічні потреби – майже 14%. При цьому заробітна плата робітників із відрахуваннями на соціальні заходи становила близько 2%, що звичайно не створює матеріальної зацікавленості працівників у підвищенні рівня ефективності виробництва.

Звертаючи увагу на превалюючу питому вагу вартості сировини в собівартості виробленого цукру необхідно оптимізувати розмір заготівельних витрат заводу, в першу чергу, на підготовку кагатних полів, їхнє вапнування і кагатування, що безпосередньо впливає на витрати по прийманню і зберіганню цукрових буряків. У структурі собівартості цукру відносно невелику частку становлять витрати на амортизацію і ремонт основних засобів цукро-

виробництва, що свідчить про низький рівень капітало- безпеченості бурякоприймальних пунктів.

Дуже важливим фактором, який впливає на ефективність цукрового виробництва, є якість використовуваної сировини. Але недоліки в організації збирання, транспортування та приймання цукрових буряків призводять до того, що в багатьох аграрних підприємствах на початок сезону копання коренів накопичується буряків більше, ніж цукрові заводи спроможні переробити без зберігання. При цьому збільшуються втрати маси цукрових буряків, зменшується їхня цукристість та знижується коефіцієнт вилучення цукру, що й загалом впливає на якість сировини для цукрових заводів. Це об'єктивно стимулює розвиток інтеграційних процесів й утворення спеціалізованих аграрно-промислових формувань у бурякоцукровому виробництві, що створює умови для підвищення результативності та ефективності його виробництва.

Необхідна раціональна організація сировинних зон цукрових заводів, коли досягається оптимальне співвідношення між виробничою потужністю заводу та можливостями господарств по виробництву сировини, що зменшить втрати як бурякосіючих господарств, так і цукрових заводів. Собівартість виробництва необхідно знижувати підвищуючи цукристість коренеплодів та вихід цукру, зменшуючи витрати при вирощуванні, збиранні та переробці сировини, вдосконалюючи систему логістики та маркетингу збуту.

Окрім того, в умовах фінансово-економічної та енергетичної криз важливо диверсифікувати виробництво в районах розміщення цукрових заводів, враховуючи досвід передових країн. Мається на увазі активізація виробництва та використання біоетанолу, який виготовляється з бурякоцукрової сировини. Потреба у біопаливі постійно зростає, а найвищий вихід біоетанолу з 1 га забезпечують саме цукрові буряки.

Бурякоцукрове виробництво повинно розвиватися як експортно-орієнтована галузь. Потреба українського внутрішнього ринку оцінюється в 1,54 млн т, а можливості галузі значно більші, тому необхідно розширювати експорт і обмежувати імпорт, застосовуючи ліцензування, квоту-

вання та митні тарифи. Але низький рівень ефективності виробників цукру не дозволяє розширити його географічний експорт, хоча на початку XX ст. українські цукрозаводчики вивозили цукор в Іран, Туреччину, Афганістан, Китай, Угорщину, Фінляндію, Німеччину, Італію, Англію, Голландію.

З 2015 р. Україна почала експортувати цукор до ЄС в рамках автономних торговельних преференцій. В умовах Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС цукор може імпортуватися до ЄС в рамках тарифної квоти за нульовою ставкою ввізного мита. Динаміка експорту демонструє популярність українського цукру, що підтверджується швидким вичерпанням квоти на нього.

Регулювання ринку цукру в ЄС відбувається в рамках єдиної сільськогосподарської політики. З метою підтримки країн, що розвиваються, використовуються договори про пільгове постачання цукру-сирцю, а для уникнення збитків від імпорту для національних виробників цукру законодавством країн – членів ЄС передбачається використання експортного субсидування, яке забезпечує їхню прибуткову діяльність.

Реформування бурякоцукрової галузі та розширення зв'язків з ЄС потребує вивчення досвіду функціонування європейського ринку цукру та розроблення і впровадження моделі регулювання даного ринку в Україні.

Список використаних джерел:

1. Бондар В.С. Лібералізація ринку цукру в країнах ЄС - як виклик цукровиробникам України. Цукрові буряки. 2018. № 1. С. 8-10.
2. Державна служба статистики України. 2018. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
3. Загострення конкуренції на ринку цукру / Бондар В.С., Фурса А.В., Гореленко В.І. та ін. Цукрові буряки. 2017. № 4. С. 6-9.
4. Месель-Веселяк В.Я., Ярчук М.М. Організаційно-економічне удосконалення роботи цукробурякового підкомплексу України. Економіка АПК. 2013. № 2. С. 3-8.
5. Сінченко В.М., Пиркін В.І. Стратегія розвитку галузі буряківництва в Україні. Цукрові буряки. 2018. № 1. С. 4-7.

6. FAO Food Price Index. URL: <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>.

7. Руснак П.П., Чередніченко О.О. Активізація інноваційної діяльності в агропромисловому виробництві / П.П. Руснак, О.О. Чередніченко // Економіка АПК. 2007. № 3. С. 10-16.

8. Чередніченко О.О., Гудзинська Ю.С. Особливості формування ефективного сільськогосподарського виробництва в реаліях сьогодення // Зб. статей Всеукр. науково-практ. сем-ру «Розвиток держ. системи дорадництва та її освітніх програм». Ніжин: ПП Лисенко М.М. 2011. С. 166–169.

Черкасов С.,
*кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої
історії та міжнародних
відносин Запорізького
національного університету*

ФОРСАЙТІНГОВА СТРАТЕГІЯ «СТАЛОГО РОЗВИТКУ» ЯК ІНСТРУМЕНТ СУЧАСНОЇ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЕКОЛОГІЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ

«SUSTAINABLE DEVELOPMENT» FORESIGHT STRATEGY AS THE CONTEMPORARY EUROPEAN ENVIRONMENTAL DIPLOMACY TOOL

Анотація: У статті проаналізовано ключові напрями європейського міжнародного співробітництва у сфері реалізації форсайтінгової програми «сталого розвитку», охарактеризовано дипломатичну практику використання міжнародної програми у якості зовнішньополітичного інструменту позиціонування держави на міжнародній арені.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, форсай-

тінгова стратегія, екологічна дипломатія, міжнародна арена, сталий розвиток.

Annotation. The article analyzes the main directions of the European international cooperation for the implementation of the «sustainable development» foresight program; the diplomatic practice of treating the international program as a foreign policy tool positioning the state on the international arena is characterized.

Keywords: international cooperation, foresight strategy, environmental diplomacy, international arena, sustainable development.

Динамічний розвиток міжнародних відносин, формування міжрегіональних інтеграційних об'єднань посилюють інтерес дослідників до різних аспектів функціонування міжнародних систем. Особливого значення поступово набувають дедалі вагоміші специфічні галузі дипломатії, які не тільки значно активізують міжнародне співробітництво, але і стають справжнім підґрунтям для розгортання окремих напрямів розвитку світової політики. Чільне місце серед останніх належить екологічній дипломатії, становлення та інституціоналізація якої повністю відповідає масштабу та характеру сучасних проблем, що вирішуються на міждержавному рівні. Саме наприкінці XX ст. розпочався процес системного та поступового поширення природоохоронних концепцій на усі форми міжнародного співробітництва з метою гарантування міжнародної техногенної безпеки, раціонального природокористування та побудови модернізованої моделі суспільного устрою. Необхідно зазначити, що впливу цього процесу зазнала не тільки дипломатична сфера. Зміни останньої виступають скоріше безпосереднім наслідком розвитку інших сфер суспільного життя та, в першу чергу, економіки.

Роль екологічної дипломатії у розвитку сучасної системи міжнародного співробітництва досліджувались у працях як зарубіжних, так і українських вчених [1-11]. Проте подальшого наукового аналізу вимагають основні чинники, що вплинули на її становлення, серед яких пріоритетне

місце займає концепція «сталого розвитку», що остаточно набула закріплення у сучасному міжнародному праві.

Прикметно, що за останні десятиліття первинна ініціатива з екологізації економічних процесів, намагання обмежити шкідливі наслідки промислового виробництва, у більшості випадків постійно належала саме міжнародній спільноті та набагато рідше зароджувалась на внутрішньодержавному рівні самих країн-суб'єктів міжнародних відносин. Одним з пояснень такої закономірності можна запропонувати глобальний рівень більшості екологічних проблем, масштаб яких не дозволяє жодній державі світу вирішувати їх самостійно, проте, як доводить міжнародна дипломатична практика, набагато впливовішим стримуючим чинником є проблема фінансування природоохоронних заходів, що пов'язана із суттєвими модернізаційними витратами та відчутним скороченням обсягів промислового виробництва. За такого стану речей, екологічний чинник майже автоматично набуває статусу міжнародної проблеми, що потребує дипломатичних зусиль для свого успішного розв'язання.

Активне позиціонування екологічних проблем як складової частини міжнародних відносин стало характерною ознакою міжнародної політики останньої чверті XX ст. Особливу увагу до екологічної тематики привернула концепція «сталого розвитку» (Sustainable Development Theory), обґрунтована у доповіді голови Міжнародної комісії ООН з довкілля Г.Х. Брундтланд на тему «Наше спільне майбутнє». За рішенням Генеральної Асамблеї ООН 1987 р. текст доповіді було затверджено разом з рекомендаціями стосовно реалізації концепції «сталого розвитку» на практиці [2, с. 79]. Останній визначався як «такий розвиток, що відповідає потребам теперішнього покоління, не загрожуючи можливості наступних поколінь задовольняти свої власні потреби у подальшому». Незважаючи на те, що сама доповідь Г.Х. Брундтланд була створена на початку 1983 р., значна частина сучасних дослідників пов'язують її офіційне затвердження 1987 р. з реакцією міжнародної спільноти на резонансну катастрофу на Чорнобильській АЕС, що сталась в Україні у квітні 1986 р.

Затверджена на міжнародному рівні ідея необхідності

пришвидщеної зміни форсайтінгової стратегії розвитку людства знайшла своє продовження у рішеннях конференції ООН з навколишнього середовища та розвитку в Ріо-де-Жанейро (Бразилія) 3-4 червня 1992 р. На цьому репрезентативному міжнародному форумі, у якому брали участь представники 179 країн світу була у черговий раз підтверджена безальтернативність форсайтінгової стратегії «сталого розвитку» як єдиної, що може забезпечити виживання людства. Основні висновки з обговорення самої стратегії, а також попередня програма її поетапної реалізації були викладені у документі під назвою «Порядок денний на XXI ст.», що передбачав зміцнення міжнародного екологічного співробітництва, вироблення чіткого юридичного механізму імплементації прийнятих рішень, а також створення спеціалізованої Комісії зі сталого розвитку у якості допоміжного органу Економічної та соціальної ради ООН.

Спробою наблизити вирішення проблеми кліматичних змін внаслідок негативного техногенного впливу стала Рамкова конвенція ООН про зміну клімату, яка набула чинності у 1994 р. та Кіотський протокол до неї, прийнятий у 1997 р., що вступив в дію у 2005 р. Документи встановлювали кількісні обмеження на викиди парникових газів на період 2008-2012 рр. по відношенню до аналогічних показників 1990 р. Зокрема, Європейський Союз взяв на себе зобов'язання зменшити обсяги викидів на 8%, США – на 7%. Проте, далеко не усі країни, які підписали протокол повністю його ратифікували. Загальна частка викидів газів країн, що приєдналися до протоколу на поточний момент перевищує 60% від загальних світових обсягів. Із неохоплених дією протоколу 40% решти викидів, найбільша частка належить США (25%), що відмовились ратифікувати документ після обрання на пост президента Дж. Буша-молодшого у 2001 р. Така позиція США, що зберігається досьогодні, викликає значну критику, оскільки країна є абсолютним лідером з кількості шкідливих викидів до атмосфери. Посилаючись на неприйнятну екологічну політику США, Канада у 2011 р. проголосила про свій намір вийти з Кіотського протоколу, пояснюючи це тим, що без участі США угода практично повністю позбавлена сенсу.

Додатково до протоколу було прийнято Пакет правил для міжнародної торгівлі невикористаними квотами викидів парникових газів (International Emission Trading). Важливою умовою стало утримання резерву квот для попередження ризику їх надмірного продажу. Додатковою вимогою була визначена необхідність надавати звіти про свою діяльність з використання поглиначів для отримання права на участь у торгівлі викидами, а також інформацію про заходи зі збереження біорізноманіття. При цьому цільове використання коштів від продажу надлишкових квот передбачало їх спрямування виключно на подальше скорочення викидів парникових газів. За порушення механізмів торгівлі було передбачене запровадження санкцій по відношенню до держави-порушника як сторони, що ратифікувала міжнародний договір, а також по відношенню до підприємств, на яких були проведені природоохоронні заходи згідно механізмів Кіотського протоколу. Моніторинг за дотриманням правил торгівлі квотами покладався не тільки на офіційні спеціалізовані установи ООН, але й на громадські організації всередині країни-учасника договору, підтримуючи таким чином розвиток інституцій громадянського суспільства. Кіотський протокол надав додаткові можливості для налагодження міжнародної співпраці у сфері комплексної охорони довкілля.

З метою привернення уваги міжнародної спільноти до екологічних проблем група вчених-дослідників, що входили до складу Міжнародної комісії експертів з питань змін клімату (Intergovernmental Panel on Climate Change) опублікували у 2007 р. спеціальний звіт, у якому пов'язали більшість майбутніх політичних проблем з екологічними в цілому та кліматичними зокрема. У тексті звіту явища ресурсного дефіциту та екологічного забруднення визнаються найбільш вірогідними конфліктогенними чинниками, що з великою вірогідністю можуть стати найпоширенішою причиною постійних військово-політичних міжнародних конфліктів.

Наступним важливим кроком у запровадженні в дію стандартів міжнародної програми «сталого розвитку» можна вважати Міжнародний форум у Йоганнесбурзі (ПАР), який проходив 26 серпня – 4 вересня 2002 р. Се-

ред прийнятих під час проведення форуму документів на особливу увагу заслуговує «План виконання рішень Йоганнесбурзької зустрічі з питань сталого розвитку» та «Йоганнесбурзька декларація», у яких були чітко окреслені основні терміни проведення конкретних заходів щодо зменшення негативного техногенного впливу на оточуюче середовище, розробки та використання альтернативних джерел енергії. Уповноважені представники абсолютної більшості країн світу підтверджували свою рішучість щодо дотримання основних вимог програми «сталого розвитку», включаючи положення, зафіксовані у «Декларації тисячоліття ООН» 2000 р. [3, с. 216]

Чергова конференція ООН з проблем сталого розвитку, проведена 20-22 червня 2012 р. в Ріо-де-Жанейро вимушена була визнати незадовільний стан виконання більшості запланованих раніше завдань. На конференції було сформульовано оцінку досягнень за 90 показниками і констатовано, що відносних успіхів досягнуто лише за 3 позиціями. Суттєві недоліки у реалізації рішень конференцій ООН були проголошені наслідком безвідповідальної дипломатії більшості держав світу, які у своїй зовнішньополітичній практиці постійно ігнорують рішення тих конференцій ООН, резолюції яких носять переважно рекомендаційний характер.

Нові підходи до реалізації міжнародних програм з охорони довкілля були продемонстровані під час Паризької конференції з питань зміни клімату, яка проходила з 30 листопада по 12 грудня 2015 р. Метою конференції було підписання міжнародної угоди з обмеження збільшення середньорічної температури на рівні, що не перевищує 2 градусів за шкалою Цельсія. За висновками організаторів конференції, міжнародній спільноті вдалось вперше досягти підписання універсальної та обов'язкової до виконання угоди, яка дозволяє вести ефективну боротьбу проти зміни клімату та перейти до бажаної моделі врівноваженого суспільного розвитку на основі скорочення використання вуглецевих технологій. Відповідно до досягнутих домовленостей, кожна країна-учасниця Паризької конференції повинна визначити та оприлюднити розмір частки свого внеску з реалізації програми (Intended Nationally Determined Contributions) [4, с. 91].

Незважаючи на те, що міжнародне співробітництво у сфері техногенної безпеки та екології повинно бути спрямоване не лише на вирішення поточних питань, але і слугувати ефективним механізмом зміцнення міжнародних відносин, дипломатична практика доводить, що міжнародні домовленості з екологічних проблем є надзвичайно конфліктогенними. Досить легко консенсус досягається з приводу самого процесу обговорення екологічної тематики, який набув форм усталених організаційних практик: створення міжнародних природоохоронних організацій, проведення конференцій, залучення громадськості до міжнародного екологічного співробітництва, що іноді покликане компенсувати відсутність справжніх політичних рішень, які могли б зобов'язати уряди держав до здійснення конкретних кроків. Обстоюючи у першу чергу національні інтереси, репрезентована дипломатією зовнішня політика більшості сучасних держав орієнтована на збереження та підвищення власної економічної конкурентоздатності, що подекуди не тільки не сприяє вирішенню проблем глобального характеру, але і створює значні штучні перешкоди на цьому шляху.

Комплексний вимір стратегії «сталого розвитку» забезпечує поліцентричність прийняття рішень та виступає водночас аналітичним та правовим простором, у межах якого здійснюється формалізація міжнародних відносин. Прагнучи до використання міжнародної програми з метою власного зовнішньополітичного позиціонування, більшість держав сучасного світу наблизились до створення таких іміджевих моделей, які б відображали їх внесок до досягнення врівноваженого планетарного розвитку.

Нормативно-правовий характер міжнародних програм з реалізації концепції сталого розвитку перетворює останню у зручний інструмент екологічної дипломатії. Встановлення єдиних міжнародних екологічних стандартів суттєво позначилось на характері взаємовідносин між провідними державами світу та країнами, що розвиваються. Посилання на затверджені міжнародні норми подекуди використовується у формі юридичного механізму, який передбачає цілеспрямоване законодавче обмеження експорту окремих категорій продукції країн-конкурентів під приводом необхідності дотримання екологічних норм.

На думку американського політолога К. Дорсі, класичним прикладом застосування такого механізму є характер сучасних взаємовідносин США з деякими латиноамериканськими та тихоокеанськими країнами, зокрема Аргентиною (2004 р.), Бразилією (2001 р.), Болівією (1997 р.), Венесуелою (2006 р.), Індонезією (2006 р.), Китаєм (2006 р.), Колумбією (2006 р.) та Мексикою (2010 р.) [6, 162].

Таким чином, екологічні стандарти у сучасній міжнародній політиці використовуються здебільшого як дипломатичний інструмент, що діє за принципом економічного регулятора, за допомогою якого на міжнародній арені все частіше вирішуються завдання не стільки економічної, скільки політичної доцільності. Основні позиції програми «сталого розвитку» використовуються багатьма сучасними країнами як складова частина національного брендінгу та брендінгу територій. Риторика концепції «сталого розвитку» призвела до суттєвого перегляду змістовного наповнення позитивних характеристик, яким повинен відповідати імідж держави на міжнародній арені. До традиційно найважливіших з них, таких як політична демократія, визнання пріоритету прав людини та недопущення будь-яких форм дискримінації дедалі частіше додаються нові критерії, сформульовані у категоріях «дотримання базових норм безпечного для людини і довкілля світоустрою» та «розширення глобальної зони миру». Незаперечним є факт помітного розширення кола держав, які використовують ідеї «сталого розвитку» для власного іміджевого позиціонування, або виразно артикулюють прагнення до цього. Розробка та затвердження загальновизнаного міжнародною спільнотою курсу розвитку започаткували якісно нові напрями міждержавного співробітництва та світової політики загалом.

Список використаних джерел:

1. Носовський А. В. Ядерна енергетика у контексті сталого розвитку / А. В. Носовський // Ядерна та радіаційна безпека. – 2010. – № 46. – С. 62–65.
2. Behr H. History of International Political Theory / Hartmut Behr. – Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2010. – 302 p.
3. Bringing It Home : Making a Global Deal on Climate Ch-

ange a Reality / edited by Ed Wallis. – London : Foundation for European Progressive Studies, 2015. – 57 p.

4. Caradonna J. Sustainability : a History / Jeremy Caradonna. – Oxford : Oxford University Press, 2014. – 331 p.

5. Dobson A. Citizenship and the Environment / Andrew Dobson. – Oxford University Press, 2003. – 227 p.

6. Dorsey K. Whales and Nations : Environmental Diplomacy on the High Seas / Kurkpatrick Dorsey. – Seattle : University of Washington Press, 2013. – 383 p.

7. History and Origin of International Environmental Law / edited by Peter H. Sand. – Cheltenham : Edward Elgar Publishing, 2015. – 918 p.

8. International Environmental Law : Cases, Materials, Problems / Donald K. Anton [et al.]. – Newark : Lexis Nexis, 2007. – 280 p.

9. Stefu I. Green Dyplomacy – the Chance to Mitigate the Effects of the Economic Crisis in the Context of Sustainable Development / Ioan Stefu // Procedia. Social and Behavioral Sciences. – 2013. – Vol. 21. – P. 224-228.

10. Strange T. Sustainable Development : Linking Economy, Society, Environment / Tracey Strange, Anne Bayley. – Paris : OECD, 2008. – 141 p.

11. The Partnership Principle : New Forms of Governance in the XXI Century / edited by Susan Stern and Elisabeth Seligman. – London : Archetype Publications, 2004. – 354 p.

Chernyakova Z.,
*PhD, Associate Professor,
Sumy State Pedagogical University
named after A. S. Makarenko,
Ukraine*

**EUROPEAN COMPONENT OF THE COURSE
«ACADEMIC WRITING» FOR DOCTORAL STUDENTS
IN THE FRAMEWORK OF THE PROJECT
JEAN MONNET MODULE**

Annotation: The article touches upon the problem of reformation of doctoral studies in Ukrainian system of higher education which should be done in the framework of EHEA. The structure of the course «Academic writing» and the characteristic of its main components which include European constituent for doctoral students are presented. The main objectives of the course are defined. The general competences of the European researcher obtained in the course «Academic writing» are characterized in the article.

Keywords: Jean Monnet Module, academic writing, doctoral students, general competence.

Анотація. У статті розглядається проблема реформування докторантури в українській системі вищої освіти, яка повинна здійснюватися в рамках ЄПВО. Представлено структуру курсу «Академічне письмо» та характеристики його основних компонентів, що мають європейську складову. Визначено основні цілі курсу. Охарактеризовано загальні компетенції європейського дослідника, отримані в курсі «Академічне письмо».

Ключові слова: Модуль Жана Моне, академічне письмо, докторанти, загальна компетентність.

Introduction. At present time higher education systems, policies and institutions are being transformed by such processes as globalization, Europeanization, internationalization which play an important role in the contemporary society and which are widely debated in many academic disciplines, as well as outside the academic arena. There are important issues to be considered in higher education: transnational education, international quality assurance, entrepreneurial approaches, regional and interregional co-operation, information and communication technologies and virtual universities, the rise of new providers and issues of equity and access.

Important transformations have occurred in Ukrainian system of higher education concerning the doctoral programs. Firstly, the period of study has become four years. Secondly, the new set of doctoral candidate's competences has been defined; thirdly, the number of theoretical and practical training credits

has come to be 60 and as a result new requisitions for defence of dissertations have been recognized. In this regard renovation of this problem is determined by modern requirements to the quality of doctoral training which implies that the skill of academic writing in a foreign language is very important. It is caused by the demands of society for the experts proficient in oral and written foreign language in the midst of all those socio-political and socio-economic transformations and growth of economic and cultural relations with European countries.

The aim of the article is to define the European orientation of the structure, the main components of the course «Academic Writing» which aims at creating a general competence of doctoral students. The following tasks have been defined: to characterize the European orientation of the structure and components of the course; to analyze the essence of the term «academic writing» taking into account the European approaches to this problem; to highlight a professionally-oriented communicative language competence of the future European researcher.

Research methods. We have used such theoretical methods as the thematic analysis to define the distinctive features and main principles of the course; to characterize a general competence of the researcher; the comparative analysis of the essence of the term «academic writing» and the main features of the academic writing for the future European researcher.

Research Results and Their Discussion. The representatives from the professor staff of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko took part in the programme Erasmus+ in particular the project named Jean Monnet Module. The project under the title «Europeanization of doctoral studies in the field of education: interdisciplinary and inclusive approaches» has been highly appreciated by the European Commission and it has become among the winners from different European countries.

The proposed Jean Monnet Module consists of three interdisciplinary courses «Comparative Higher Education: National, European and Global Contexts», «Researcher's Academic Culture: European and National Contexts», «Academic Writing». The aim of the Module is Europeanization of the content, methodological and organizational fundamentals of doctoral studies programs by means of introducing European standards of doc-

toral research in Ukraine and forming inclusive research environment. The courses have a research-oriented character in accordance with the research standards of European Research Area (ERA), which entails learning each topic through research.

We would like to describe our own research experience concerning the course «Academic Writing» for postgraduate students of Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko. Doctoral students in particular non-native English speakers are eager to develop writing skills that will lead to academic success in their future scientific research which will correspond to the European norms and standards. In the course «Academic Writing» teaching activity addresses the doctoral students. The purpose of the study of the discipline is the formation of doctoral students' vocationally oriented communicative language competence, which will facilitate the conduction of scientific research necessary for writing a dissertation and presenting the results of their research in a foreign language, both verbally and in writing.

It is important to highlight the main objectives of the course «Academic Writing». By the end of the module, the doctoral students will:

- form the doctoral students' professionally oriented communicative linguistic competences (linguistic, sociolinguistic and pragmatic) for ensuring their effective communication in the foreign academic environment;
- form skills of critical analysis and interpretation of researches in the field of domestic and foreign theory/history of education and pedagogy, synthesis of new ideas; to communicate with the subject of research within an interdisciplinary and/or international expert environment;
- promote the development of self-esteem and self-learning abilities, enabling the doctoral students to continue their academic and professional education in European educational space.

During the course each doctoral student prepares and makes a presentation and a report in a foreign language on the topic of his/her research; writes an annotation and abstract of the scientific article; prepares a resume, a cover letter; fills in grant applications; makes oral presentations using elements of critical analysis based on read professional foreign literature.

In the course «Academic Writing» authentic texts and exam-

ples taken from a wide range of various disciplines are used. Extensive cross-referencing is provided to assist both teacher and students in finding relevant support. All exercises can be done individually or in pairs and groups [1, p. 14-15].

In the frame of the course «Academic Writing» doctoral students have wonderful opportunities to work independently, with a partner or in a team. The exercises can be done either in class or at home. Critical thinking is emphasized so that students become aware of the impact of their choice of words, sentences and organizational techniques on the effectiveness of their writing. The focus throughout the course is on academic writing. During this course doctoral students will have many opportunities to study and discuss the examples of English academic writing, to learn how important critical reading is in academic writing, how to express clearly and directly your ideas [8, p. 219].

In the context of our research it is important to state the basic concepts of our study. They are the following: academic writing and academic literacy. The essence of the word «academic» in English is related to education and science. So the foreign scientist Morley-Warner considers that the term «academic writing» means the style of writing that investigates the state of an issue and presents the reader's position based on the evidence of his/her research. Academic or critical writing is the way you take part in the academic debate. You weigh up critically the evidence and arguments of others and contribute your own [5, p. 3-5].

Irvin is sure that academic writing is always a form of evaluation that asks you to determinate knowledge and show proficiency with certain disciplinary skills of thinking, interpreting and presenting [4, p.4].

Scientists Fitzmaurice, O'Farrell have highlighted that a detached and objective approach is required in most forms of academic writing. An academic argument always appeals to logic and provides evidence in support of an intellectual position. They have stressed that it is important to present the arguments in logical order and to come to definite conclusions. In their opinions in academic writing the writers always interact with each other's texts and so there will be frequent references to the ideas, thinking or research of other authors writing in this scientific field [2, p.6-7].

Irvin has defined three characteristics of the academic writi-

ng: They are the following: 1) clear evidence in writing that the writers have been persistent, open-minded, and disciplined in the study; 2) the dominance of the reason over emotions or sensual perception; 3) an imagined reader who is coolly rational, reading for information and intending to formulate a reasoned response [4, p. 4-6].

The comparative analysis of the characteristics of the academic writing has showed that scientist Hartley has used another approach to this problem. He has mentioned that the main characteristics of academic writing are unnecessarily complicated, pompous, long-winded, technical, impersonal, authoritative, humourless, elitist, and excludes outsiders, objectiveness, hierarchical, focused, conservative, neutral [3, p.13-16].

The implementation of productive teaching academic writing in English to doctoral students requires application of such principles as:

1. Clear purpose. The goal of the paper is to answer the question you posed as your topic. Your question gives you a purpose. The most common purposes in academic writing are to persuade, analyse/synthesize and inform.

2. Audience engagement. Academic writing is directed to a specific audience in mind.

3. Clear point of view. Academic writing, even that with an informative purpose, is not just a list of facts or summaries of sources. Although you will present other people's ideas and research, the goal of your paper is to show what you think about these things. Your paper will have and support your own original idea about the topic.

4. Single focus. Every paragraph in your paper will support your thesis statement.

5. Logical organization. Academic writing follows a standard organizational pattern. For academic essays and papers, there is an introduction, body and conclusion. Each paragraph logically leads to the next one.

6. Strong support. Each body paragraph will have sufficient and relevant support for the topic sentence and thesis statement.

7. Clear and complete explanations. As the writer, you need to do all the work for the reader. The reader should not have to think hard to understand your ideas, logic or organization.

8. Effective use of research. Your paper should refer to a variety of current, high-quality, professional and academic sources.

9. Correct formal style. All academic papers should follow the requirement of your organisation.

10. Writing style. You should use your own words whenever possible. Your writing should be clear, concise and easy to read. It is also very important that there is no grammar, spelling, punctuation or vocabulary mistakes in academic writing [6, p. 4-5].

The application of such didactic principles is of great importance for productive teaching academic writing in English as continuity of the levels of training, integrity of teaching the speech activity such as; competent integration of all types of speech activity (reading, writing, listening, speaking), complexity and adaptability in order to provide both efficiency of teaching academic writing in a foreign language, development of professional competences [7, p. 50-51].

Speaking about the structure of the course «Academic Writing» it should be mentioned that the three-credit-course addresses doctoral students in order to form professionally oriented communicative linguistic competences (linguistic, sociolinguistic and pragmatic) for ensuring their effective communication in the European academic environment.

The course consists of two semantic modules. The Semantic Module 1 «Communication in the academic environment» presents common errors found in academic writing, along with tips for guiding the reader along a logical path toward the intended conclusion. In addition to style and development lessons, the module provides an overview of different documentation styles recognized in all European countries and explains the risk of plagiarism and methods to avoid it at the European and national levels.

At the end of the semantic module 1 the doctoral students will be able to demonstrate the ability to define a research problem clearly and create a logical structure to develop the topic; to identify the proper documentation style and writing techniques for an academic paper; to describe different types of plagiarism and identify proper citation techniques for crediting others' ideas generally accepted in the European academic environment; to describe the characteristics of the different types of academic writing.

The Semantic Module 2 «Academic foreign language» describes various types of academic writing and the proper tone for each: discussion posts, essays, case studies, research papers and dissertations. The content, development and form for each type of writing are discussed, focusing on the planning and purpose of different assignments. Lessons include the main points of an ideal discussion board post, the four common modes of discourse, the process and planning involved in writing a formal research paper or dissertation.

The semantic module 2 is aimed at helping the doctoral students navigate available foreign sources to display and develop the research problem presented. It starts with the ability to evaluate and find credible sources for a research paper, with the subsequent modules exploring the foreign resources available via websites, journals, books, monographs or other sources. This module will guide the student through the practical considerations of writing a research paper: manuscript layout, writing style, grammar and word choice. The main purpose of this module is to provide clear, step-by-step advice on how to start and finish the task of writing.

At the end of the semantic module 2 the doctoral students will be able to list various foreign sources that are used for academic research; to select credible sources for the research problem presented; to identify the purpose of a paper and select examples of proper manuscript layout; to recognize errors of style, imprecise language, passive voice, slang, excessive wordiness; to demonstrate an understanding of proper grammar, including consistent verb tense, correct subject-verb agreement and uniformity of phrases; to determine the appropriate in-text citation style; to demonstrate understanding of how to reference direct quotations or paraphrased ideas according to the requirements of European scientific ethics and norms.

Conclusions. The problem of preservation the European oriented component in the educational process of the doctoral students, arising from the reformation of the doctoral studies in Ukrainian national system of higher education, is very urgent in the training course «Academic Writing». In the frame of the course «Academic Writing» for the doctoral students the general competence of the researcher who is ready to be a part of European research space is formed. The European component

of the course «Academic Writing» for doctoral students in the framework of the project Jean Monnet Module includes the formation of communicative skills of dialogue in Ukrainian and English with a foreign scientific community, in particular within the frame of an interdisciplinary and/or international expert environment, in the process of presentation the materials and results of the research in the form of scientific articles, reports, multimedia presentations in accordance with the European requirements accepted in the professional community; the formation of skills of modeling foreign scientific texts of different genres in accordance with the requirements of scientific style, including using information technologies; the formation of skills to speak clearly on a wide range of topics, express own views on a particular problem, presenting various arguments for and against, display in the process of communication understanding of the peculiarities of the European scientific ethics and norms, cultures and traditions of people.

Literature:

1. Bailey, S. (2011). *Academic Writing A Handbook for International Students*. Taylor and Fransis Group, 3rd ed.; London and New York

2. Fitzmaurice, M., O'Farrell, C. (2014) *Developing your academic writing skills: a handbook* Retrieved from <https://www.tcd.ie/CAPSL/readysteadywrite/AcademicWritingHandbook.pdf>

3. Hartley, J. (2008) *Academic Writing and Publishing. A Practical Handbook* Taylor and Fransis Group, London and New York

4. Irvin, L. (2010) *What Is "Academic" Writing? Readings on Writing*. Retrieved from Direct access: <http://wac.colostate.edu/books/writingspaces1/irvin--what-is-academic-writing.pdf>

5. Morley-Warner, T. (2000) *Academic Writing Guide Part 1 - Academic writing is...* A guide to writing in a university context, Centre for Research and Education in the Arts, Sydney.

6. Whitaker, A. (2010). *Academic writing guide. A Step-by-Step Guide to Writing Academic Papers* Retrieved from <http://www.vsm.sk/Curriculum/academicsupport/academicwritingguide.pdf>

7. Karmanova, A.; Sokolova, I.; Pastushenko, T.; Strama, M. (2016) Teaching academic writing skills to students of the faculty of foreign languages Retrieved from <http://rep.ksu.kz/handle/data/1207>

8. Yakhontova, T. (2003) English academic writing (Basics of English-language scientific writing): Teaching. A guide for students, postgraduates and scholars

Чичуліна К.,

*к.т.н., доцент кафедри
економіки підприємства та
управління персоналом,*

Скриль В.,

*к.е.н., доцент кафедри фінансів
і банківської справи,
Полтавський національний
технічний університет
імені Юрія Кондратюка*

ЄВРОПЕЙСЬКА ПРАКТИКА ФОРМУВАННЯ ЕНЕРГОЕФЕКТИВНОЇ СВІДОМОСТІ

EUROPEAN PRACTICE OF FORMING ENERGY EFFICIENCY CONSCIOUSNESS

Анотація: У статті проаналізовано генезис понять «енергія», «свідомість», «ефективний», «ефективність», «енергоефективність», «енергозбереження» та на основі них сформовано авторське бачення сутності поняття «енергоефективна свідомість». Розглянуто існуючі дієві приклади підвищення рівня енергоефективної свідомості громадян у провідних європейських країнах. Згруповано перешкоди у формуванні енергоефективної свідомості українських громадян та надано певні поради для їх подолання.

Ключові слова: енергія, свідомість, енергоефективність, енергозбереження, енергоефективна свідомість.

Annotation: The article analyzes the genesis of the «energy», «consciousness», «effective», «efficiency», «energy efficiency», «energy saving» concepts and on the basis of them formed the author's vision of the essence of the «energy-efficient consciousness» concept. The existing effective examples of increasing the energy-efficient consciousness level of citizens in the leading European countries are considered. Obstacles to the formation of energy-efficient consciousness of Ukrainian citizens are grouped and given some advice to overcome them.

Keywords: energy, consciousness, energy efficiency, energy saving, energy conscious mind.

Розглядаючи питання щодо формування енергоефективної свідомості доцільно проаналізувати відповідний європейський досвід, оскільки європейські показники енергоспоживання на сьогодні досягли свого історичного мінімуму.

Слід зазначити, що на сьогодні формування свідомого та енергоефективного суспільства – одна із основних цілей Енергетичної стратегії і України. Це насамперед підвищення поінформованості суспільства стосовно сучасних способів ощадного й ефективного використання енергії та ширшого залучення відновлюваних джерел енергії в руслі загальноєвропейської політики протидії глобальній зміні клімату. Тобто на сьогодні наше завдання – змінити культуру енергоспоживання українців загалом. Саме тому варто вивчити досвід провідних європейських країн у питаннях, що сприяли ощадливому використанню енергетичних ресурсів та вихованню в нового покоління бережливого відношення до природних ресурсів і навколишнього середовища.

Суть поняття «енергоефективна свідомість» охоплює генезис понять «енергія», «свідомість», визначення понять «ефективний», «ефективність», «енергоефективність», «енергозбереження».

Так, енергія розглядається як дія, акт (Аристотель); сила як причина прискорення тіла (Г. Галілей); сила як причина

змінення кількості руху тіла (І. Ньютон); здатність змінюватися (чинити опір) (Г. Лейбниц); кількісна міра різних видів руху, міра переходу руху матерії з одних видів в інші [2, с.654]; одна з основних властивостей матерії, загальна міра всіх форм її руху; здатність якого-небудь тіла, речовини і т. ін. виконувати якусь роботу чи бути джерелом тієї сили, що виконуватиме роботу [4, с.351]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови «ефективний» визначається як такий, що дає найбільший ефект. За словником Вебстера («Webster's Dictionary») в основі визначення названого прикметника покладена здатність мінімізувати втрати: «Ефективний – це такий, що володіє здатністю вибирати і використовувати найбільш успішні і пов'язані з мінімальними втратами способи виконання завдання або досягнення мети» [8].

Термін «ефективність» (efficiency) походить від латинського дієслова *exfacio*, що означає «отримувати щось з чогось». Розглядається як співвідношення між досягнутими результатами (вихід) і використаними ресурсами (вхід) (Glossary Quality in education and training – Глосарії якості освіти і навчання).

Енергоефективність як поняття з'явилося у 1973 році після світової енергетичної кризи і передбачає продуктивне, ощадливе, економічно виправдане (доцільне) та екологічно безпечне для оточуючого середовища використання енергетичних ресурсів (альтернативних джерел енергії) для виробництва продукції, якісний рівень якої відповідає сучасним виробничим технологіям. Що стосується поняття «ощадливе», то його розуміння, за А. Праховником, починається із визначень методів, технологій та шляхів можливого зменшення енергоспоживання [7, с.391]. Критерієм економічно виправданого енергозаощадження є оптимальне співвідношення економічних витрат на заощадження енергії та результативності даного заощадження.

Проте насправді енергоефективність є всього лише одним аспектом енергозбереження. На відміну від енергозбереження (збереження енергії), яке головним чином направлене на зменшення споживання енергії, енергоефективність (користь енергоспоживання) – це корисна, ефективна витрата енергії.

Говорячи про енергоефективність, маємо на увазі не лише «енергозбереження», тобто економію енергії у повсякденному житті. Мова йде про раціональне та свідоме використання енергетичних ресурсів, доступних кожному, з метою їх дбайливого збереження для навколишнього середовища та наших нащадків.

Відповідно до європейської термінології (Terminology of European education and training policy – Термінологія європейської політики освіти і навчання) енергоефективність трактується як зменшення енергозатрат або ж розширення (збільшення) послуг за умови, що затрати енергії не збільшуються (у технічному плані) [1, с. 58]. У науково-методичній літературі названий термін розглядається як сукупність показників [5, с.55]; синонім енергозаощадження [5], енергозбереження [6], енергетичної продуктивності, ресурсоефективності [3, с.13].

Щодо поняття «свідомість» (калька з фр. conscience) яке протягом століть вважалося незаперечною областю філософського аналізу, стало предметом дослідження в межах різних спеціальних наук і дисциплін. Це здатність людини пізнавати навколишній світ та самого себе за допомогою мислення та розуму, в результаті чого формується інтелект особистості. Філософи та психологи розглядають її як вищу форму відображення дійсності, властива людям і пов'язана з їхньою психікою, абстрактним мисленням, світоглядом, самосвідомістю, самоконтролем своєї поведінки і діяльності та передбачуванням результатів останньої. Свідомість людини – складне і багатогранне явище. З погляду психології свідомість можна розглядати як форму психіки. Стосовно буття свідомість демонструє свою пізнавальну функцію, що полягає в побудові певного образу світу, який несе в собі ступінь освоєння людиною буття.

Але згодом науковців підішли до розгляду цієї категорії в контексті триваючого пошуку фундаментальних підстав діяльності людського мислення. Саме на принципі енергоефективного мислення була побудована політика переходу на енергоощадне споживання у Європі.

Отже можна надати наступне визначення поняття «енергоефективна свідомість» – інтегрована система знань, умінь, практичних навичок, досвіду, професійних

якостей та цінностей особистості, необхідних для енерго-ефективного використання та мислення усіх без винятку членів суспільства.

На жаль, на сьогодні, в українському суспільстві більшість людей має дуже приблизне уявлення про те, як їхні щоденні дії на роботі і вдома впливають на споживання енергії та стан довкілля. Тим часом досягнення цілей залежить від обізнаності, прихильного ставлення і вміння всіх членів суспільства незалежно від віку, фаху і посади. Саме тому тон у просвітницькій роботі має задавати керівні органи влади, максимально заручившись для цього підтримкою енергетичних агенцій, компаній-постачальників енергії і відповідних комунальних господарств, громадських організацій і активістів, ОСББ, ЗМІ тощо.

Також відомо, що Україна і досі належить до енергодефіцитних країн по забезпеченню основними видами первинної енергії, що обумовлює необхідність значних обсягів їх імпорту. Рівень енергетичної залежності країни (понад 51%) в значній мірі визначається неефективним використанням енергетичних ресурсів. Для подолання такого стану вкрай необхідно скористуватися саме вже існуючими дієвими прикладами підвищення рівня формування енергоефективної свідомості. Саме формування у суспільства «енергоефективної» свідомості стало однією із найважливіших складових, що потрібна для переходу країни на розумний рівень енергоспоживання. Так європейським країнам це вдалося досягти за рахунок наступних напрямів: механізми співфінансування енергоефективних заходів, енергосервіс, енергоменеджмент тощо.

На сьогодні розрізняють 3 категорії заходів за рахунок яких європейським країнам вдалося досягти певного рівня з підвищення обізнаності: підготовчі заходи (полягають на забезпеченні інформацією), подальші заходи (інтерактивні, полягають на конкретних діях), заходи із соціальним впливом.

Підготовчі заходи:

У свою чергу, їх можна поділити на заходи без зворотної реакції на поведінку споживача та такі, в яких споживач отримує відгук на те, як він споживає енергію. Проте, в обох випадках заходи не є інтерактивними та не відсте-

жують, чи в результаті їхнього впровадження наступили зміни в поведінці, що стосується споживання енергії.

До першої підгрупи підготовчих заходів належать:

- веб-сайти з інформацією про різні аспекти енергоощадності, у телевізійні ролики і мультфільми на енергетичну тематику;

- освітні матеріали для різних цільових груп (наприклад, школярів);

- компакт-диски з короткими фільмами про споживання енергії;

- брошури і буклети;

- плакати і реклама у громадських місцях.

Друга підгрупа підготовчих заходів представлена енергоаудитами та консультуванням. Ці заходи надають персоналізовану інформацію або безпосередньо відповідають на запитання споживача. Так енергоаудит, якщо він ґрунтується на реальному споживанні, може певною мірою інформувати про поведінку споживача. Проте, на відміну від періодичного вимірювання, що дозволяє судити про динаміку змін, аудит лише оцінює базову лінію об'єкту на момент проведення аудиту та не відображає змін у поведінці. Так само консультування не виявляє змін у стереотипах споживання. Лише від споживача залежить, чи він використає інформацію, отриману під час енергоаудиту/консультацій, та змінить свою поведінку відповідно до отриманих рекомендацій або зробить інвестицію в запропонований комплекс енергоефективних поліпшень.

Підготовчі заходи базуються на припущенні, що забезпечення відповідною інформацією само по собі здатне змінити стереотипи споживання. Нажаль, підвищення обізнаності далеко не завжди призводить до бажаних змін у поведінці. Тому, незважаючи на те, що підготовчі заходи відносно дешеві, та їх легко застосувати до великих груп людей, вони найменш ефективні. Найкраще їх використувувати не самостійно, а як додаток, в комплексі з іншими заходами.

Подальші заходи:

На відміну від підготовчих заходів, вони забезпечують зворотній зв'язок зі споживачем та можуть включати нагороди або систему заохочення. Подальші заходи мають

вищий ступінь інтерактивності та більш дієві, оскільки дозволяють оцінити безпосередній вплив поведінки споживача. Споживач має змогу побачити прямий зв'язок між змінами у власній поведінці та зменшенням обсягів споживання енергії і видатків на неї. Подальші заходи вимагають індивідуального підходу до кожного споживача, відповідно вони займають більше часу та дорожчі. Найбільш типові подальші заходи – це:

- змагання і конкурси проведення індивідуального вимірювання споживання енергоресурсів (в окремій будівлі або її частині, наприклад, квартирі);

- публічна демонстрація власного споживання енергії й відповідних видатків (наприклад, участь у європейській програмі добровільної сертифікації енергетичного функціонування будівель Display® або в загальноміській програмі поквартирного моніторингу витрат на комунальні послуги).

Заходи із соціальним впливом:

Ця категорія заходів найкраще задовольняє потреби мешканців у підвищенні їхньої обізнаності з питань енергоощадності та має найбільший вплив на їхню поведінку. В основі заходів із соціальним впливом лежить залучення менших груп, і вони передбачають прийняття добровільних зобов'язань, які поєднують власний інтерес з інтересами громади. Даний підхід – винятково інтерактивний і комунікативний, та, як правило, занурений у буденне оточення.

До заходів із соціальним впливом належать:

- добрі приклади для наслідування міської влади (оприлюднення і вільний доступ до відповідної інформації);

- «енергетичні» сусідства (екокоманди в житловому будинку, закладі або установі, кварталі тощо);

- енергетичні паспорти для громадських і житлових будівель;

- звіти мешканців про набутий ними досвід;

- «енергетичні» форуми в Інтернеті (зокрема, під керівництвом міського енергоменеджера).

Загалом у розвитку інструментарію для підвищення громадської обізнаності з питань енергоощадності зараз спостерігається тенденція поступового заміщення заходів з простого надання інформації великим цільовим групам

заходами із соціальним впливом, які орієнтовані на менші аудиторії та формують активне й відповідальне ставлення до споживання енергії.

Розробляючи стратегію підвищення поінформованості пересічних громадян з «енергетичних» питань, слід пам'ятати, що стереотипи споживання енергії тісно пов'язані зі звичками. Відповідно для їхнього подолання й заміни новими, кращими, крім надійної інформації, потрібні зусилля й час. У європейських країнах усі заходи які може здійснити громадянин для покращення власного побуту за нових умов, були розділені на чотири напрями:

1. Заощадження ресурсів: води, газу, тепла тощо. Для цього потрібно просто відкоригувати побутові звички та здійснити прості заходи, наприклад, налагодити крани та встановити тепловідбивні екрани за радіаторами.

2. Утеплення приміщення. Наприклад, заміна чи заклеювання вікон, проведення теплоізоляції даху, модернізація системи вентиляції тощо.

3. Встановлення приладів обліку. Це дозволить платити лише за спожиті ресурси.

4. Перехід на більш сучасні, енергозберігаючі та альтернативні джерела енергії та системи комунікацій.

По кожному із цих напрямів було надано рекомендаційні поради.

Щоди раціонального використання енергії в побуті можна згрупувати наступним чином:

1. Слідкувати за витратами енергоносіїв.

2. Утеплювати вікна та двері.

3. Не випускати тепло

4. Не перетоплювати Вашу оселю.

5. Не перекривати теплу дорогу.

6. Не витрачати свої гроші на опалення вулиці.

7. Більше світла при менших витратах електроенергії.

8. Прати економно.

9. Використовувати менше гарячої і холодної води.

10. Приймати душ замість ванни - девіз тих, хто економить.

11. Розумно користуватися холодильником.

Щодо економії вдома і на роботі, то можна виділити наступні заходи:

1. Наливати в чайник лише необхідну кількість води.
2. Використовувати правильний посуд.
3. Не тримати холодильник поруч з плитою.
4. Повністю завантажувати пральну машину.
5. Змінювати вчасно мішок для збору пилу пылесмока.
6. Вимикати домашніх «помічників» з мережі.
7. Замінити лампочки розжарювання на компактні люмінесцентні лампи.

Розуміння важливості вищеперелічених речей у суспільстві – необхідна складова всього процесу. На сьогодні це вже є не нові, а навпаки відомі заходи і для українського суспільства. Але, щоб змусити українську громаду засумніватись у доцільності своєї дотеперішньої поведінки та добитись від неї масової підтримки в енергозбереженні, необхідно:

- усунути мотиваційні стимули, що підтримують старі стереотипи споживання;
- допомогти споживачам усвідомити згубність старих звичок та необхідність випрацювання нових;
- дати мешканцям змогу запобігати й контролювати можливі негативні наслідки та забезпечити їх позитивними альтернативами.

Також варто відмітити, що на заваді виконанню цих завдань у українського суспільства стоїть низка об'єктивних і суб'єктивних чинників (табл. 1). Нащастя, є також способи, як їх подолати.

З огляду на вище сказане, можна підсумувати, що у сучасному світі виграють не ті країни, які володіють енергією, а ті, які можуть і вміють ефективно її використовувати. Україна – далеко не перша держава у Європі, яка стикнулася з необхідністю підвищення енергоефективністю. Позитивним для нас є те, що, ми вже можемо покладатися на позитивний практичний досвід інших європейських країн. Енергоефективна свідомість українського суспільства повинна стати не просто пріоритетом держави, а й способом життя кожного громадянина. Досягнення цього полягатиме у свідомій суспільній діяльності населення щодо формування соціальних стереотипів, у яких переважає вплив особистості у сфері індивідуального споживання енергетичних ресурсів. Усвідомлення кожною людиною необхід-

Перешкоди у формування енергоефективної свідомості українського суспільства та поради у їх подоланні

Перешкоди для досягнення кінцевого заощадження енергії	Поради як подолати перешкоди
Бракує своєчасної і зрозумілої інформації, що привертала б увагу, навчала та заохочувала мешканців ошадно ставитись до енергії.	Для інформування мешканців квартир про поточне споживання енергії домашніми побутовими приладами встановити індивідуальні лічильники газу, електроенергії і води, а у випадку центрального опалення – будинкові лічильники тепла. За підсумками місяця вивішувати в житлових будинках інформацію про поквартирне споживання основних енергоносіїв. Для малозабезпечених сімей передбачити допомогу при встановленні приладів обліку. Це спонукатиме до заміни старого обладнання або його більш продуманого використання. Регулярно інформувати городян під час щорічних міських Днів сталої енергії про способи ефективнішого використання енергії в побуті та пов'язані з цим вигоди, а також про досвід мешканців типових квартир, які зуміли зменшити споживання енергії, забезпечивши при цьому високий рівень комфорту.
Від зростання плати за спожиті енергоресурси особливо потерпають мешканці з дуже малим заробітком. Після задоволення найнеобхідніших побутових потреб у них не залишається коштів для енергоефективного переобладнання своїх квартир, що дозволило б їм відчутно скоротити власне споживання енергії та послабити навантаження на сімейний бюджет.	За участю міських рад, енергетичних агенцій, громадських організацій тощо організувати безкоштовне фахове дорадництво з питань заощадження енергії в побуті та пошуку коштів для купівлі енергоефективного обладнання й матеріалів. Консультанти з питань використання енергії можуть теж відвідувати мешканців для безкоштовного оцінювання енергетичного функціонування їхніх квартир. Паралельно з цим подбати про спеціальні програми кредитування енергоефективної модернізації квартир і житлових будинків для малозабезпечених осіб та будівництва соціального житла з найвищими показниками енергетичного функціонування.
Працівники фірм, які займаються монтажем енергоефективного обладнання і обладнання, що працює на відновних джерелах енергії, часто відразу пропонують клієнтові своє технічне розв'язання, замість виявити всі можливості для заощадження енергії та підібрати відповідний набір заходів.	Забезпечити належний кваліфікаційний рівень цих фахівців через застосування відповідних схем акредитації/атестації та організацію навчальних курсів і професійного вишколу.
Має місце недостатнє залучення комунальних підприємств до розробки і впровадження заходів з підвищення енергоощадності й енергоефективності.	В умовах невинного зростання світових цін на традиційні енергоносії комунальні підприємства мають дбати передовсім про зменшення попиту на енергію, а не про нарощування обсягів її постачання. Так вони могли б фінансувати заміну побутових електроприладів на більш енергоефективні (наприклад, звичайних ламп розжарювання на енергоощадні) або елеваторних вузлів на індивідуальні теплові пункти з погодним регулюванням. Повернення коштів інвестицій можна організувати за рахунок заощаджень, отриманих користувачами внаслідок проведеної модернізації.

ності використання енергоощадних техніки і технологій та ефективного енергоспоживання дозволить сформувати енергозберігаючий тип суспільної свідомості і використовувати енергозбереження як ресурс розвитку і формування ефективного енергоринку.

Список використаних джерел:

1. Terminology of European education and training policy [Electronic resource]. URL: <http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/publications/4064> (last access: 21.10.15).
2. Аристотель. Метафизика. Переводы. Комментарии. Толкования / сост. и подготовка текста С. И. Еремеев. СПб: Алетейя; Киев: Эльга, 2002. 832 с.
3. Вайцзеккер Э., Ловинс Э., Ловинс Л. Фактор четыре. Затрат – половина, отдача – двойная: новый доклад Римскому клубу / пер. А. П. Заварницына и В. Д. Новикова; под ред. Г. А. Месяца. М.: Academia, 2000. 400 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2001. 1440 с.
5. Гінзбург М. Д. Що таке енергоефективність? Ринок інсталяцій. 2008. № 5. С. 54-56.
6. Письменна У. Є. Ринки електричної і теплової енергії в Україні: структура, ціноутворення і регулювання / НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. Київ, 2008. 208 с.
7. Праховник А. В., Трапп Г. Р. Контроль і нормалізація енергоспоживання. Управління енерговикористанням: зб. доповідей / за заг. ред. А. В. Праховника. Київ: Альянс за збереження енергії, 2001. С. 387–398.
8. Хесус Уэрта де Сото Социально-экономическая теория динамической эффективности [Электронный ресурс] / Хесус Уэрта де Сото – Электрон. текстовые данные. – Челябинск: Социум, 2011. – 432 с. – Режим доступа: <http://www.iprbookshop.ru/28728.html>. – ЭБС «IPRbooks».

Робота виконана під егідою програми ім. Жана Монне Еразмус+ у рамках проекту «The challenges of energy efficiency: cooperation of Ukraine with the EU»

Шмулевич П.,
*аспірант кафедри економіки,
підприємництва та
економічної безпеки,
Херсонський національний
технічний університет*

ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ: ТЕОРІЯ, ПРАКТИКА І СИНЕРГІЯ ДЛЯ ТУРИЗМУ

EUROPEAN INTEGRATION OF UKRAINE: THEORY, PRACTICE AND SYNERGY FOR TOURISM

Анотація: У статті окреслено принципи впливу євроінтеграційних процесів на внутрішній туристичний ринок України. Проаналізовано релевантні положення Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС. Запропоновано дослідження синергетичних особливостей сфери регіонального туризму, зокрема, в контексті розвитку сільських територій і місцевих громад. Вивчено вплив освітньо-наукових кластерів і рушійну силу студентства в процесах розвитку і євроінтеграційних змін.

Ключові слова: туризм, синергія, євроінтеграція, кластер

Annotation: This study gives some look at principles of influence of European integration processes on domestic tourist market of Ukraine. Relevant articles of the Ukraine–European Union Association Agreement are analyzed. The research of synergetic particularities of regional tourism field, including rural and community development, is suggested. The influence of educational-scientific clusters and development power of students in the context of European integration is also studied.

Keywords: tourism, synergy, European integration, cluster

Євроінтеграція України – це, безумовно, всеосяжний, довготривалий і багатofакторний процес. В її контексті

видається досить важливим вивчати й питання туризму, а саме процеси формування внутрішнього туристичного ринку в Україні й особливо, в'їзного туризму.

Аналіз Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС, яку можна умовно назвати теоретичною основою, зокрема, й з питань розвитку туризму, дозволяє побачити певні орієнтири у згаданому питанні. Вочевидь, європейський ринок суттєво не залежить від українських туристів. Тому, на нашу думку, слід говорити саме про можливості або ж зобов'язання, які фактично Держава Україна взяла на себе, підписуючи Угоду. При чому мова йде про зобов'язання держави, перш за все, перед власним суспільством. Аналіз Угоди підтверджує, що фактично йдеться про необхідність зміни державної політики у бік максимальної «децентралізації» туризму як об'єкта владного управління (див. ст. 401, п. «f» Угоди), а також інтенсивної імплементації в нашій країні передових форм організації туризму та сучасних європейських практик. Таким чином, Україна буде здатна створити привабливий ринок для в'їзного туризму з Європи, особливо конкурентні умови для популярного серед найактивніших європейських мандрівників (німців, британців та інших) екотуризму (див. ст. 400, п. «с», ст. 401, п. «е», а також главу 6). Ст. 401 (пункт «с») Угоди передбачає «просування та розвиток туристичних продуктів і ринків, інфраструктури, людських ресурсів та інституційних структур».

Запропонована нами раніше концепція корпоратизації туризму на півдні України [11, с. 57] цілком відповідає цій позиції європейсько-українських домовленостей та під час реалізації може бути представлена саме як пряма імплементація Угоди. Відповідно до нашого аналізу, це надасть додатковий інтерес до інноваційних туристичних продуктів Корпорації (див. ст. 401, п. «а» Угоди), забезпечить позитивний синергетичний ефект в питаннях розвитку сільських територій Півдня (див. ст. 404, пп. «а», «d» – загалом увага до таких територій і їхніх мешканців, та п. «с» – підвищення попиту на органічні продукти на внутрішньому ринку за рахунок в'їзних туристів, яке слід очікувати на нашу думку). З позицій синергетики, валютні надходження від в'їзного туризму, зокрема, на місцевому рівні,

є нарощенням енергетичного (в термінології синергетики) потенціалу системи (регіональної економіки). Це забезпечить сталий розвиток системи, її перехід на новий рівень. Глава 12 Угоди передбачає необхідні принципи розвитку фінансової системи України, ст. 365 особливо підтримує залучення фінансових ресурсів у сферу навколишнього середовища, а ст. 369 – у сферу транспорту. Тобто мова йде про галузі, які забезпечують синергетичний потенціал сфери туризму. Отже, в цьому випадку позитивний синергетичний ефект проявиться в додатковому залученні заощаджень місцевого населення.

При цьому слід звернути увагу на наступне. Сучасні дослідники зазначають неможливість ототожнення аграрного й сільського розвитку, останнє включає в себе перше [3, с. 56]. Видатний географ, професор М.О. Барановський звертає увагу на «радянськість» ототожнення села й сільського господарства, а тому занепад аграрного виробництва на початку часів Незалежності призвів до цілого спектру регресивних процесів у сферах економіки, культури та, зрештою, демографії села [2, с. 35]. У подальших працях проф. М.О. Барановський також обґрунтовує важливість малих та середніх міст як багатофункціональних центрів розвитку навколишньої сільської місцевості [1, с. 11]. У цьому контексті важливий і європейський досвід розвитку сільських територій, зокрема, й через зелений туризм, туризм вихідного дня. Такий розвиток має спиратися на місцеві громади, регіональні об'єднання, а не на існуючі суб'єкти господарювання у цій галузі.

Адже дійсно, дослідники вказують на позитивний вплив євроінтеграційних процесів на розвиток туризму як виду економічної діяльності в Україні, а саме кількісне зростання суб'єктів підприємництва зазначеної галузі, представництв європейських компаній-гігантів [8, с. 105]. Водночас, підкреслюється чітка орієнтація цих досягнень на виїзний туризм. Тобто розвиток внутрішнього туристичного ринку України на європейських засадах (зокрема, стандартизація, сертифікація) відходить на другий план. Відносно нещодавнє запровадження безвізового режиму для громадян України з боки ЄС та країн Шенгенської угоди сприймалося як перемога, подія року, водночас, ска-

сування віз до України для самих європейців багато років тому пройшло непоміченим.

На нашу думку, провідна роль місцевих ВНЗ у сфері саме в'їзного туризму – поза сумнівом. Тут слід зазначити окрім розробки компетентностей профільних спеціалістів, методичної роботи у сфері кваліфікаційних вимог [8, с. 106], тобто здебільшого навчальних процесів, також і наукову базу розвитку, яку такі ВНЗ здатні надавати. Стандартизація, сертифікація, оцінка туристичних послуг «на місці» – широке поле для наукової роботи. Воно ще більше, коли мова йде про створення інноваційних туристичних продуктів для іноземців, брендингу нових регіональних DESTINATIONS на туристичній мапі світу.

Цікаве дослідження харківських науковців [5, с. 17] доводить величезний студентський попит, який формується в рамках регіонального кластеру освітніх послуг – тільки на послуги інфраструктури до 5 млрд грн на рік! Важливий показник, зазначений у цьому дослідженні, – до 1 млрд грн попиту тільки іноземних студентів закладів харківського освітнього кластеру. Студентська молодь, як рушійна сила багатьох соціально-економічних та культурних процесів, є потужним суб'єктом економічних відносин поряд з іншими віковими та соціальними групами. При цьому, як бачимо, вагомий внесок у міжрегіональний розвиток вносять студенти, які приїждять на навчання в обласні центри або інші міста. Тобто перерозподіл ресурсів усередині країни відбувається за горизонтальними координатами «село - місто» та «місто-місто». На нашу думку, ці процеси є недостатньо вивченими, потребують подальшої наукової розробки. У їхньому контексті слід розглядати й ще один недостатньо вивчений процес самоорганізації – студентське самоврядування.

У рамках євроінтеграції, а також і через провальний економічний курс останніх років, все більше молодих людей, вихідців з умовного українського середнього класу, віддають перевагу навчальній міграції до європейських країн [6, с. 34]. Набутий ними досвід студентського самоврядування, громадянської активності, посиленої соціалізації є надзвичайно важливим у разі подальшого повернення до України. Інше питання полягає в тому, що, якщо такий

студент і повертається до України, то здебільшого не для продовження навчання, а для високооплачуваної роботи. Тобто наслідком є фактична незатребуваність того самоврядного потенціалу, який цей колишній студент набув у Європі, адже в разі повернення до України він потрапляє вже до когорти молодих професіоналів. Громадянська активність таких людей проявляється, у найкращому випадку, у молодіжній сфері взагалі і зовсім не торкається безпосередньої студентської самоврядності, як-от профспілки, студентські ради та наукові товариства. Брак досвіду, супротив старої системи на практиці, навіть при досить гарному законодавчому визначенні численних прав і можливостей самоорганізації студентства, фактично призводять до нульової самоврядності у провінціях та досить низької у провідних українських навчальних закладах, порівняно із європейськими вишами.

Візьмемо приклад відомого ВНЗ федеральної землі Баварія – Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg (FAU), де автор цієї статті проходив стажування. Цей університет формує потужний освітньо-науковий кластер у Франконії (північній Баварії). За словами президента FAU (почутими під час особистого відвідування автором семінару за його участі), більшість науково-дослідних, навчальних, інфраструктурних частин університету взагалі ним не фінансуються, а утримуються численними партнерами з бізнес-середовища, такими як місцевий потужний філіал Siemens (м. Ерланген). Більш того, такі гіганти індустрії надають приміщення й забезпечують комунікаційне устаткування для численних студентських самоврядних проектів, як цілком комерційних, так і дорадчих, громадсько важливих. Подібна система дозволила FAU стати у 2017 році 5-им найбільш інноваційним європейським вишем (і 1-им – в Німеччині), після Кембріджу та трьох інших відомих ВНЗ Старої Європи.

Один з найвидатніших випускників FAU, засновник Синергетики Герман Гакен зазначає у своїй основоположній праці, що «при певних умовах ці підсистеми (з яких складається так звана повна система) беруть участь у добре організованому колективному русі або виконують цілком визначені функції» [12, с. 31]. Отже, з позицій си-

нергетики, створення певних умов для розвитку системи дозволяє активувати самоорганізаційні механізми, які дозволяють елементам системи мати більшу взаємодію з позитивним ефектом. Для нашого дослідження це означає, що вивчення синергетичного потенціалу середовища, у якому функціонує туризм, набуває самостійного значення. Таке середовище, власне, тотожне поняттям, які активно дискутуються у сучасній економічній науці України, як-от економічний простір [7, с. 12]. Вивчення такого середовища має на меті подальшу розробку механізмів позитивного впливу агентами змін. І як зрозуміло з практики і доведено нами раніше [10, с. 209], держава не є і не буде таким агентом. Описаний приклад функціонування FAU як величезного освітньо-наукового кластера, генератора інноваційних змін дозволяє говорити про необхідність формування подібних структур як складових регіональної системи, зокрема, й в українських місцевостях, які прагнуть реалізувати власний туристичний потенціал. Адже хоча іноземні студенти й не вважаються туристами і, таким чином, не фігурують у туристичній статистиці, але, як відомо, вони досить активно подорожують країною, де навчаються. Тобто фактично такі студенти стають частиною ринку внутрішнього туризму. Це твердження потребує подальшого вивчення й обґрунтування.

Молоді дослідники вказують на пов'язаність процесів формування внутрішніх ринків та «децентралізації системи прийняття рішень» [4, с. 100]. Тобто фактично, в контексті нашого дослідження, слід говорити про формування організаційно-економічного механізму розвитку місцевих громад, регіонів у цілому як факторів розвитку в'їзного та внутрішнього туризму. При цьому, зрозуміло, потужні освітньо-наукові кластери відіграють важливу роль. Безумовно, тільки в разі їх створення. Більш того, професор М.В. Шарко обґрунтовує регіональний контекст стратегічного інноваційного розвитку підприємств, застосовуючи, зокрема, влучне поняття «територіальна суспільна система», а стратегічний розвиток окремих підприємств в такій системі неможливий без стратегічного інноваційного розвитку регіону [9, с. 50].

Таким чином, євроінтеграція нашої країни у своїй те-

оретичній площині (зокрема, у нормах Угоди про Асоціацію) та практичній реалізації (у перейнятті досвіду українцями, які відвідують ЄС як туристи, студенти тощо) є потужною синергетичною основою для туризму як важливого інструменту реалізації потенціалу окремого регіону, включно з розвитком сільських територій, малих міст, територіальних громад.

Список використаних джерел:

1. Барановський, М. О. Трансформаційні процеси, сучасні проблеми та перспективи розвитку міст у проблемних регіонах України (на прикладі м. Ніжина) / М. О. Барановський // Регіон – 2018. Стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 8-9 листопада 2018 р.). – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2018. – С. 11-13.

2. Барановський, М. О., Барановська, О. В. Регіональні особливості трансформації аграрного сектору та сільських територій Причорномор'я / М. О. Барановський, О. В. Барановська // Економічні інновації. – 2011. – Випуск 44. – С. 34–38.

3. Герцег, В.А. Наукові підходи до визначення сутності забезпечення інфраструктурного розвитку сільських територій / В. А. Герцег // Підприємництво, бухгалтерський облік та фінанси: національні особливості та світові тенденції. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Київ, 15-16 вересня 2017 року). – К.: ГО “Київський економічний науковий центр”. – 2017. – С.56-59.

4. Дуля, О.В. Перспективи економічної інтеграції України у світове господарство: переваги та недоліки / О. В. Дуля // Сучасні тенденції в економіці та управлінні. Збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції 30 червня 2017 року. У 2-х частинах. – Запоріжжя: ГО “СІЕУ”. – 2017. – С. 99-102.

5. Коломієць, Г. М., Меленцова, О. В., Гузненков, Ю. Г., Дідорчук, І. Л. Кластер освітніх послуг як драйвер розвитку Харківського регіону / Г. М. Коломієць, О. В. Меленцова, Ю. Г. Гузненков, І. Л. Дідорчук // Регіон – 2018. Стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-

практичної конференції (м. Харків, 8-9 листопада 2018 р.). – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2018. – С. 14-19.

6. Мезенцев, К. В., Мезенцева, Н. І. Міграційна поведінка студентської молоді: шлях до кар'єри за кордоном чи ситуативна можливість самореалізації? / К. В. Мезенцев, Н. І. Мезенцева // Регіон – 2018. Стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 8-9 листопада 2018 р.). – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2018. – С. 33-37.

7. Управління економічними процесами та інноваційний розвиток промислових підприємств в умовах динамічних змін: колективна монографія. / за заг. ред. д.е.н., проф. Шарко М.В. Херсон: ПП Вишемирський В.С. – 2017. – 265 с.

8. Чорна, Л. В. Міжкультурна комунікація в туризмі в контексті євроінтеграційних процесів України / Л. В. Чорна // Матеріали ІХ Міжнародної науково-практичної конференції. “Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання”: 22-23 березня 2018 року. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А. – 2018. – С.103-107.

9. Шарко, М. В. Влияние нестабильности политической ситуации на экономическую деятельность производственных объектов / М. В. Шарко // Ціннісний вимір політичної діяльності: політичні реалії та ілюзії в сучасному українському суспільстві: Збірник наукових праць. Херсон: вид-во ПП Вишемирський В.С. – 2013. – С. 49-51.

10. Шмудевич, П. В. Корпоратизация туризма на юге Украины в контексте децентрализации / П.В. Шмудевич // Політика та управління розвитком регіону у вимірі децентралізації влади в Україні: Збірник матеріалів міжрегіональної науково-практичної конференції. – Херсон: Видавництво “ЛТ-Офіс”. – 2018. – С. 209-212.

11. Shmulevych, P. Promoting Ukrainian regions internationally: involvement of synergetic possibilities in tourism through corporatization / P. Shmulevych // Регіон – 2018. Стратегія оптимального розвитку: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 8-9 листопада 2018 р.). – Х.: ХНУ імені В.Н. Каразіна. – 2018. – С. 56-59.

12. Хакен, Г. Синергетика. – М.: 1980. – 405 с.

Для нотаток

Наукове видання

**УКРАЇНСЬКИЙ ЩОРІЧНИК
З ЄВРОПЕЙСЬКИХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ СТУДІЙ**

**УКРАЇНА – ЄВРОПЕЙСЬКИЙ СОЮЗ:
ВІД ПАРТНЕРСТВА ДО АСОЦІАЦІЇ**

Випуск II

*В авторській редакції
Верстка О. Я. Криштальської*

Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Гарнітура Minion Pro. Друк офсетний.
Обсяг – 18,60 ум.-друк. арк.

Видавництво “Терен”
43025, м. Луцьк, вул. Гаврилюка, 14
Тел. 050-6743321
Ел. пошта: teren.lutsk@gmail.com
teren-lutsk.com

Свідоцтво Державного комітету
телебачення і радіомовлення України
ДК № 1508 від 26.09.2003 р.

Віддруковано ПП ВМА “Терен”

Україна – Європейський Союз: від партнерства до асоціації: Український Щорічник з Європейських Інтеграційних Студій. Вип. III. – Луцьк, Терен, 2019. – 428 с.

ISBN 978-617-7680-25-2

ISBN 978-617-7680-27-6 (вип. III)

У Щорічнику вміщені статті учасників міжнародної науково-практичної конференції, метою якої було представити освітянський досвід у сфері викладання та дослідження європейських інтеграційних процесів в Україні та за її межами.

УДК 339.94

ББК У5 Б14